MONTAIGNE

DENEMELER

BÜTÜN DENEMELER 1

Say

Michel de Montaigne

Denemeler

(I. Kitap)

Fransızcadan Çeviren:

Engin Sunar

say

Denemeler
Michel de Montaigne
Özgün adı: Essais (I. Kitap)

Fransızcadan Çeviren: Engin Sunar
Düzelti: Selahattin Bağdatlı
Sayfa Düzeni: Tülay Malkoç

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com
e-posta: say@sayyayincilik.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
e-posta: dagitim@saykitap.com
online satış: www.saykitap.com

Yayın Hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Michel de Montaigne
(d. 28 Şubat 1533- ö. 13 Eylül 1592)

Fransız yazar ve düşünür. Bordeaux'da doğdu. Genç Montaigne, İtalya Rönesansının yeni pedagoji metotlarına dayanan sıkı bir eğitim gördü. Altı yaşındayken, Bordeaux'da Guerente, Buchenan, Muret gibi çok ünlü öğretmenlerin bulunduğu Guyenne Koleji'ne girdi. Hukuk öğrenimini Tolouse'de yaptı (1546), ardından Périgueux Vergi Mahkemesi üyeliğine (1554), bu mahkemenin kaldırılmasından sonra da Bordeaux Parlementosu üyeliğine getirildi (1557). Ona, dostluğun değerini gösteren siyasi ve ahlaki fikirlerini aşılayan "can yoldaşı" Etienne de La Boètie ile orada tanıştı.

1565'te Française de la Chassaigne ile evlendi. Babası, unvanını ve toprağını ona bırakarak ölünce (1568) görevini Florimond de Raemond'a devretti. 1569'da Raymond de Sebond'un, Hıristiyanlık inancını akla dayandıran *Theologia Naturalis* adlı eserinin tercümesini, 1571'de La Boètie'nin eserlerini *La Mènagerie de Xènophon* (Ksenophones'in Çiftliği) yayımladı. Aynı yıl Paris'e bir yolculuk yaptı, Saint-Michel tarikatı şövalyelik zincirini taktı ve malikânesine çekildi. Kendisini inceleme ve düşünmeye verdi; 1572'de *Denemeler*'ini (Essais) yazmaya başladı. 1574'te çalışmalarına bir süre ara verdi. Dördüncü Din savaşında, Montpensier Dükünün çağrısı üzerine, parlemento ile görüşmek yapmak için Bordeaux'ya gitti. Dönüşte yeniden çalışmaya koyuldu. *Denemeler*'in ilk baskısı 1580'de yapıldı. 1581 yılını İtalya'da geçirdi. Roma'da burjuvalık beratını aldı. Özel notlarıyla, gözlemlerini, *Journal de Voyage*'ında (Yolculuk Günlüğü) bir araya getirdi. Lucca'da Bordeaux Belediye Başkanlığı'na seçildiğini öğrendi; üst üste iki dönem bu görevi yerine getirdi.

1584'te Henri de Navarre'ı kabul etti, ama aynı zamanda, Henri III'e bağlılığıyla tanınan Guyenne Valisi Matignon Dükü'yle de yakınlık kurdu. Bu destek sayesinde, Birlik'in entrikalarını bozdu (1585). Aynı yıl, Montaigne'in Bordeaux'da olmadığı bir sırada, veba ortalığı kırıp geçirdi. Görev süresi dolmak üzere olan Montaigne, bir daha oraya dönme gereğini duymadı. *Denemeler*'in ikinci baskısını hazırladı; eser birçok ek ve bir üçüncü ciltle birlikte yeniden yayımlandı (1588) ve P. Charron ve Matmazel de Gournay ile yakınlık kurmasını sağladı. Aynı yıl, Paris'e kısa bir yolculuk yaptı. Son yıllarını *Denemeler* üzerine çalışmaya devam ederek geçirdi; eser 1595'te P. de Brach ve Matmazel de Gournay tarafından yayımlandı.

Montaigne ve Denemeler Üzerine

Montaigne (1533-1592), Rönesansla başlayan yeni hayatın, yeni düşüncenin ve yeni insanın simge adlarından birisi, belki de birincisidir. Başta akılcılık ve deneye dayanan bilgi olmak üzere, modern Batı düşüncesinin ve Rönesansın temel özelliklerini kişiliğinde toplamış bir yazardır.

Fransa'da, Dordogne'da, bugün Saint-Michel-de Montaigne diye anılan yerde dünyaya geldi. Küçük yaşta Latince öğrendi. Hukuk öğrenimi gördü. Önce Périgueux vergi mahkemesinde, daha sonra Bordeaux Kraliyet mahkemesinde yargıçlık yaptı. Bordeaux'da, kendisi gibi, yargıçlık yapan Etienne de La Boétie ile yakın arkadaşlık kurdu. Babasının ölümünden iki yıl sonra resmi görevinden ayrıldı. Malikânesine çekilerek, kendini okumaya ve yazmaya verdi. 1569'da Raymond Sebon'un *Theologia Naturalis*'inin çevirisini, 1571'de La Boétie'nin yapıtlarını yayımladı.

*Denemeler'*in birinci ve ikinci ciltleri 1580'de yayımlandı. Montaigne, önce anayurdu Fransa'da geziye çıktı. Daha sonra İsviçre, Almanya ve İtalya'ya gitti. Bu gezi sırasında, Bordeaux belediye başkanlığına seçilmiş olduğu haberini aldı. 1581-1585 yılları arasında belediye başkanlığı görevini titizlikle yerine getirdi. 1585 yılında Bordeaux'da veba salgını çıkınca kentten ayrıldı. Bu davranışı eleştirilere yol açtı. Çünkü *Denemeler'*inde ölüm korkusunu yenmenin yollarını göstermekteydi.

Sonraki yıllarda, *Denemeler*'in yeni baskılarını hazırladı. Eski metinlerin bazılarını değiştirdi, eklemeler yaptı.1588'de üçüncü bir cilt daha ekledi.

Montaigne'nin başeseri üç ciltlik *Denemeler*'idir. *Deneme- ler'*den başka XVIII. yüzyılda yayımlanmış gezi notları da vardır. Ayrıca, mektupları da yayımlanmıştır.

Montaigne hümanizm düşüncesinin önem kazandığı bir yüzyılda doğdu. Ama onun doğduğu yıllar, aynı zamanda büyük bunalımların yaşandığı bir dönemdi. Ülkesinde, Katoliklerle Protestanlar arasında şiddetli bir savaş yaşanıyordu. Montaigne ülkedeki bunalımdan hem birey olarak hem de resmi görevli olarak çok etkilendi. Din ve mezhep savaşlarının yaşandığı dönemde önemli roller üstlendi. Protestanlarla Katolikler arasında yapılan görüşmelere katıldı. Fransa kralı III. Henri'ye bağlılığını sürdürmekle birlikte, gelecekte IV. Henri adıyla Fransa Kralı olacak olan Navarre Kralı Henri (Henri de Navarre) ile de dostluk ilişkisi içindeydi. Ona danışmanlık yaptı.

*Denemeler'*in yazarı, kamu görevinden ayrılarak şatosuna çekilmiş olsa da, toplum hayatından hiçbir zaman kopmamıştır; o, ayağı yere sağlam basan bir yazı insandır. Bütün yazıları hayattaki karşılıkları düşünülerek yazılmıştır .

Montaigne ne Tanrıya ne de şeytana yöneldi, sadece akla ve deneye önem verdi. Onun en büyük kaygısı iç özgürlüğünü korumaktır. Kendi dönemindeki ırkçılığa, inanç despotluğuna, zorla din değiştirtme girişimlerine, yeni keşfedilen yerlerde Hıristiyanların yapmış oldukları haksızlıklara karşı çıktı. Avrupalıların Amerika kıtasındaki sömürgeci politikalarını eleştirdi. Avrupalıların yerli Amerikan kültür, gelenek ve uygarlıklarını tahrip etmelerini, halka karşı uyguladıkları kötü davranışları kınadı.

Fransa kralının Bordeaux kraliyet mahkemesini ziyareti sırasında, on iki yargıç içinde sadece Montaigne gerçeği ortaya koymuş, adalet sisteminin rüşvetle iş görür halde olduğunu söylemeye cesaret etmişti.

Montaigne çocuk eğitimi ve pedagoji konusunda, dönemi için çok ileri sayılabilecek düşüncelere

sahiptir. Montaigne'in eğitim konusundaki düşünceleri şu cümlede özetlenmiş gibidir: "Doldurulmuş bir kafadansa iyice geliştirilmiş bir kafa daha iyidir."

O, hayatta karşılığı olan, hayatı ve doğanın kurallarını tanımaya çalışan bilgiden yanadır. Çoğu kez kof ve hiçbir işe yaramaz çeşitli bilgilerle doldurulmuş kafa ona göre değildir. Onda her şey hayatın pratiğiyle karşılaştırılmakta, değerlendirmeler ona göre yapılmaktadır.

Montaigne'in yazılarında insan onun gerçeği aramanın dışında hiçbir kaygı taşımadığı inancını edinir.

Montaigne'in yaşadığı dönem, Avrupa'da yeni atılımların ve çalkantıların yaşandığı bir dönemdir. Rönesans ve hümanizma hareketinin yanında dinde görülen reform hareketleri din ve mezhep kavgalarını kışkırtır. Bir yanda aydınlık ve ufuk açıcı gelişmeler öte yanda vahşi ve ölümcül bir hoşgörüsüzlükle birlikte yaşanır. Rönesans ve sonrası, bir yönüyle, bugünkü Avrupa uygarlığının harcının karıldığı dönemdir. Montaigne o dönemi yansıtmaktadır ve günümüzde de bu anlamda diriliğini korumaktadır. Bu nedenle, Avrupa uygarlığını tanımaya Montaigne'den başlayan insan işe kaynağından başlamış sayılır. Montaigne, Avrupa düşünce ve kültürünün kaynaklarını, Yunanı, Romayı ve hatta Hıristiyan kültürünü, kendisinde toplayan bir insandır.

Universalis Ansiklopedisi'nde Etiemble tarafından yazılmış Montaigne maddesinde şu bilgilere yer verir: Fransız filozofu Alain cepheye giderken Montaigne'in kitabını yanına almıştır; diğer yandan, çok daha farklı bir yazar olan Lev Tolstoy'un da, 1910'da Yasnaya Poliana'daki evini terk edip Astapovo garına gittiği gün yanında Montaigne bulunur. İnsanların, zor günlerinde Montaigne'den destek aldıkları görülür. Büyük sinema adamı Orson Welles bile, doğrudan mesleğiyle ilgili olmadığı halde, Montaigne'i elinden düşürmez. İnsanlar onda ne buluyorlar? Montaigne'i canlı ve diri kılan nedir acaba? İlk kez 1580 yılında yayımlanan *Denemeler*'de Montaigne'in kendi kişiliğini çizdiğini, kitabında kendini anlatmayı amaçladığını biliyoruz. *Denemeler*'in giriş bölümünde Montaigne bizzat söylüyor bunu.

Ne Tanrı'ya ne de şeytana uyan bir kişi. Yalnızca akla ve deneye bağlanan bir insan. İç özgürlüğünü korumak için her şeyi yapan bir hümanist.

Bununla birlikte, toplumda yeni bir düzen kurmak düşüncesinde de değildi.

Ona göre, basit, halktan insanların ölüm karşısındaki serinkanlı duruşları bilgin filozofların düşüncelerinden daha önemliydi. Hiçbir zaman "ders vermediğini", sadece düşündüklerini anlattığını söylüyordu.

Montaigne'nin düşüncesi bir felsefe sisteminin katı kurallarına uyum sağlayamayacak derecede nüans içerir. O, kişilik olarak da, daha yüksek bir yerin, daha yüksek bir düşüncenin egemenliği altına girmeyecek derecede bağımsızlığına düşkündür. Bununla birlikte, olgunluk dönemine gelmeden önce, stoacılık, Epikurosçuluk ve septisizm gibi felsefe akımlarıyla da ilgilenmiştir.

Montaigne'e göre her insan kendisi için bir derstir. Yeter ki, kendini iyice görebilsin. "Benim yaptığım şey, bildiklerimi söylemek değil kendimi öğrenmektir. Başkasına değil, kendime ders veriyorum. Ama bunları başkalarına da anlatmakla kötü bir iş yapmıyorum. Bana yararı olan bir işin başkalarına da yararı olabilir… Kendinden söz etmeyi kötü görmek yanlıştır. Bana sorarsanız birçokları içip sarhoş oluyor diye şarabı yasaklamak yanlıştır. Fazla kaçırılan şeyler her zaman iyi olan şeylerdir. İnsanın kendinden söz etmesinin kötü sayılması bence yalnız halkın düşeceği kaba hatalardan dolayıdır. Bu tür kurallar aptallara vurulan dizginlerdir. Ne azizler, ne filozoflar ne de

bilginler bu kuralları dinlerler. Ben de, onlara hiç benzememekle birlikte, bu kuralları dinlemem. Bence, insan ne olduğunu bilmekte dikkatli davranmalı, iyi taraflarını da kötü taraflarını da aynı şekilde ortaya koymalıdır. Kendini olduğundan az göstermek alçakgönüllü olmak değil, aptallıktır. Kendine olduğundan az değer vermek korkaklık ve pısırıklıktır. Kendini olduğundan fazla göstermek de çoğu kez kibirden değil aptallıktandır… Kendinden aşağıya bakıp da kafasına hayran olan insan, gözlerini kendinden yukarıya, geçmiş yüzyıllara kaldırsın. O zaman, yüzlerce dehanın ayakları altında kalacak ve burnu kırılacaktır."[1]

Montaigne bilimsel kuşkuyu her zaman sürdürdü ve dünyayı kavramakta aklın yetersiz kaldığını öne sürdü. "Ne biliyorum?" sorusunu hiç bırakmadı. Onun özelliklerinden biri de, bir düşünceyi, kendi bütünselliği içinde, basit bir dille anlatmasıdır. O, yüksek felsefi düşünceyi günlük dille ifade eden ilk yazardır. "Kitabımın konusu bizzat benim" diyordu. Ama kendini anlattığını söylerken tüm insanlığı tasvir ediyordu. Onun belirgin özelliklerinden biri de hoşgörüsü ve bilgeliğidir. Dinsel olarak, Hıristiyanlıktan kısmen uzaklaşır, ama insanların bir inanca sahip olmalarının iyi olduğunu düşünür. Siyasal bakımdan da benzer bir tutum içindedir. Başkaldırı yanlısı değildir; insanın "değişken ve çeşitli" durumlarda olabileceğini düşünür. Septisizmle (kuşkuculuk) karışık bir Epikurosçuluktan yanadır.

Yaşadığı dönemde bilim alanında görülen gelişmeler, büyük keşifler ve dinsel inanış alanındaki tartışmalar onun düşünce dünyasını etkiledi. Ona göre hakikatler değişkendir; sabit ve değişmeyen hakikat yoktur. Montaigne ölçüleri, görüş açılarını ve hiyerarşileri değiştirebilme yeteneğine sahip bir düşünürdür. Farklılıkların ve çeşitli yaşam tarzlarının varlığını kabul eder. Bu kabul birinin ötekine üstünlüğünü ortadan kaldırır.

"İnsanlar hep başkasına bakıyorlar, ben kendi içime bakıyorum. Benim işim kendimle… Kendimi inceliyorum, kendimi denetliyorum. Onlar hep başka yere gidiyorlar… Kuşkudan kurtulmanın yolu, kendini ve başkalarını sevmeden geçer.

Montaigne'nin bir takıntısı da "ölmeyi öğrenmek"tir. Felsefenin bunu sağlayacağını düşünür. Felsefe yapmak ölmeyi öğrenmektir, der.

Montaigne'nin kıvrak, doğal ve yalın bir üslubu vardır; kimi zaman saf, kimi zaman derindir. Bu özelliği kişiliğine önemli bir katkı sağlar. O, açık ve dürüst bir şekilde kendini anlatabilen ilk kişidir.

Montaigne, *Denemeler*'de kendini anlattığını söylese de, aslında bildiği her şeyden söz eder. O sadece bir yazar ve fikir insanı değil, aynı zamanda ülke yönetiminde etkinliği olan bir kişidir. Bordeaux belediye başkanlığının yanında, yönetimin en üst düzeyinde danışmanlık ve arabuluculuk görevleri yapar. Kamu işlerindeki çalışmalarının izleri yazılarında kendini gösteriyor. Dönemine göre, olağanüstü yenilikler ve vizyon örnekleri taşıyan bu yazılar, aynı zamanda ayakları fazlaca yere basan, son derece gerçekçi nitelikler taşır.

Montaigne okurken, her zaman çok zengin bir hayal gücü ile aşırı derecede gerçekçi ve akılcı bir kişilikle karşı karşıya kalırız.

Selahattin Bağdatlı

Birinci Bölüm

Benzer Sonuca Çeşitli Yollardan Varılabilir

Kızdırdığımız kişilerin yüreklerini yumuşatmanın en sıradan yolu, bize karşı intikam fırsatı ellerindeyken, insaflarına kaldığımız sırada, boyun eğmek suretiyle onları merhamete yöneltmektir. Bununla beraber, yiğitlenme (meydan okuma) ve sıkı duruş (kararlılık) gibi tam aksine yollar da, kimi zaman, aynı sonuca götürebilir.

Bizim Guyenne'imizi pek uzun zaman yöneten, koşulların ve talihin büyüklüğünde eksik olmadığı kişilik, Galler Prensi Edouard, Limojlular'ın güçlü direnişleriyle karşılaşınca kenti zor kullanarak ele geçirdi. Ahalinin feryatlarına karşı merhamet hissine kaptırmadı kendini. Haykırarak aman dileyen, ˚arına direnen üç Fransız soylusunu fark etti. Böylesine dikkat çeken bir cesaret görüntüsü öfkesini yatıştırdı; bu üç kişiden başlayarak, tüm öteki kent sakinlerinin hepsini bağışladı.

Epir Prensi Scanderberg (Arnavut Prens, 1414-1467) kendi ordusundaki bir askeri öldürmek için kovalıyordu; bu asker onu yatıştırmak için her tür alçaltıcı yolu ve yalvarmayı denedikten sonra, kılıcını eline alarak kararlı bir şekilde beklemeye başladı. Bu kesin kararlılık efendisinin taşkın öfkesini bir anda geçirdi; pek onurlu bir hasım tavrı takındığını gören efendisi onu bağışladı. Bu prensin olağanüstü gücünü ve yılmazlığını bilmeyen kişiler davranışına başka türlü bir yorum da getirebilirler.

İmparator Üçüncü Conrad, Bavyera Dükü Guelphe'i muhasaraya aldığında, kendisine sunulan bazı adice ve alçakça ödünler karşılığında koşullarını yumuşatmayı kabul etmedi. Sadece Dük'le beraber kuşatmada sarılan soylu kadınların onurlarına zarar gelmeden ve yaya olarak, üzerlerinde ne taşıyabiliyorlarsa birlikte dışarıya çıkmalarına izin verdi. Kadınlar ise yüce gönüllülükle kocalarını, çocuklarını, hatta bizzat Dük'ü omuzlarına alarak taşımayı göze aldılar. İmparator, onların bu cesareti karşısında ziyadesiyle duygulandı, bu sebeple mutluluktan gözleri yaşardı. Dük'e karşı beslemekte olduğu ölümcül ve büyük düşmanlık duygusunu bastırdı; o andan itibaren ona ve yakınlarına insanca muamelede bulundu.

Bana gelince, ben her iki davranış şekline kolayca sürüklenebilirdim. Çünkü, benim merhamete ve hoşgörüye karşı görülmemiş bir zafiyetim vardır. Yine de, doğal olarak, saygıdan çok acıma duygusuna teslim olurdum: Stoacılar için merhamet kötü bir duygudur yine de. Bunlar acı çekenlerin imdadına gidilmesi gerektiğini kabul eder; ama işi onların acılarını paylaşma noktasına kadar götürmezler.

Bu örnekler bana çok yerinde örnekler olarak görünüyor. Çünkü bu iki yoldan saldırıya uğrayan ve denenen insanların sarsılmaksızın ve eğilmeksizin ayakta kaldıkları görülüyor. Denilebilir ki, kalbini merhamete doğru çevirmek, kolaylığın, kalenderliğin ve yumuşaklığın bir sonucudur, bu yüzden kadınların, çocukların ve avamınki gibi daha zayıf yaradılıştakiler buna daha açıktır. Ama gözyaşlarını ve yakarışları küçümsedikten sonra, yalnızca hayranlıkla cesarete saygı gösterme, aslında erkeksi güçlülüğe ve kararlılığa gönül veren, onu onurlandıran kuvvetli ve bükülmez bir karakterin belirtisidir. Bununla beraber, büyüklüğü daha sınırlı yüreklerde, şaşkınlık ve hayranlık aynı sonucu doğurabilir. Thebai halkı bunun tanığıdır. Komutanların kendisine verdiği yetkilerin ötesine geçince, ağır bir şekilde suçlanarak mahkemeye verilen Pelopidas güçlükle yakasını kurtardı; ancak yalvarmalarla ve af dilemelerle kendini kurtarabildi. Buna karşılık, yaptığı işleri görkemli bir şekilde anlatan Epaminodas ise, mağrur ve küstah bir tavırla halkı payladı; meclis de bu kişinin cesareti karşısında görüş ayrılığına düştü.

Yaşlı Dionysios, gereksizce uzamış olan bir kuşatmadan sonra son derece büyük zorluklar pahasına Rhegium kentini ve orayı inatla savunmuş olan yüce gönüllü komutan Phyton'u ele geçirince trajik bir intikam örneği yaratmak istedi. Önce ona bir gün evvel oğlunu ve tüm ailesini suda nasıl boğdurtmuş olduğunu anlatmakla başladı. Phyton, bunun üzerine, onların bir gün fazlasıyla kendisinden daha mutlu oldukları yanıtını verdi sadece. Dionysios, bundan sonra Phyton'un giysilerini çıkarttırdı ve onu cellatlarına teslim etti; iğrenç bir biçimde kırbaçlattırarak, üstelik de garez dolu ve zalim sözlerle karalayarak kent sokaklarında sürüklettirdi. Ama talihsiz adam, vatanını bir zorbanın ellerine teslim etmeyi istemediğinden, onu tanrıların cezalandırmasıyla tehdit edip sakin bir yüzle, kendinden geçmeksizin, ölümünün onurlu ve şanlı amacını yüksek sesle dile getirerek metanet gösterdi. Ordu bu mağlup düşmanın meydan okuyuşuna içerleyeceği yerde, pek ender görülen bir erdemle duygulanmış ve hayrete düşmüş bir halde komutanı ve onun zaferini küçümseyerek; ayaklanmayı, hatta Phyton'u işkencecilerin elinden çekip almayı düşlüyordu. Dionysios, bunları askerlerinin gözlerinden okuyarak kurbanının yaşamına son verdirdi; onu gizlice denizde boğdurttu.

İnsan kuşkusuz son derece boş, aldatıcı ve çelişkili bir varlıktır. Onun hakkında değişmez ve standart bir yargıya varmak zordur. İşte, halkın hatasını tek başına yüklenen ve cezayı tek başına çekmekten çekinmeyen yurttaş Zenon'un erdemine ve gönül yüceliğine duyduğu derin saygı nedeniyle Mamertinler'in kentini bağışlayan Pompeius. Öte yandan, Sulla'nın konuğu, Peruse kentinde benzer bir cesaret örneği vermişti ama bundan ne kendisi ne de başkaları bir şey elde edebildi.

Ve ilk örneklerime doğrudan doğruya karşıt, insanların en yüreklisi ve mağluplara karşı en bağışlayıcı olan İskender, birçok büyük güçlükten sonra, Gazze kentini ele geçirip oraya komuta eden Betis'le karşılaştı ve kuşatma boyunca, olağanüstü örneklerle onun değerini ölçmeyi başardı. Betis, o sırada adamları tarafından terk edilmiş, zırhı parçalanmış, her yanı kan revan içinde, kendisine her taraftan saldıran çok sayıda Makedonyalı'nın ortasında tek başına hâlâ savaşmaktaydı. O zaman İskender, bu kadar pahalı bir zafer kazanmaktan canı sıkılmış olarak (çünkü kendisi de iki kez yara almıştı) ona şöyle dedi: "İstediğin gibi can vermeyeceksin Betis. Bilesin ki, bir esir için icat edilebilecek her türlü işkenceye kendini hazırlaman gerekecek." Ötekiyse sadece kararlı değil, aynı zamanda kendini beğenmiş ve kibirli bir çehreyle bu tehditler karşısında tek bir söz söylemeksizin durdu. İskender, onun mağrur ve inatçı sessizliğini görerek dedi ki: "Diz mi çöktü? Ağzından yalvaran bir söz mü çıktı? inatçı suskunluğunu yeneceğim; ağzından herhangi bir söz alamazsam, hiç değilse bir inleme koparacağım." Sonra da kızgınlığı, çılgınca bir öfkeye dönüşerek Betis'in tabanlarının kılıçla yarılmasını buyurdu ve onun canlı canlı parçalanmasını, uzuvlarının koparılmasını, savaş arabasının arkasına bağlanmasını emretti. Acaba cesaret İskender için pek sıradan ve doğal bir şey miydi ve Betis'i hayranlık uyandırıcı bulmuyor ve bundan dolayı ona daha az mı saygı duyuyordu? Yoksa, cesareti yalnızca kendisinde görmek istiyor ve başkasında bu denli cesaret görmeyi mi kıskanıyordu? Ya da öfkesinin taşkınlığına mı karşı koyamıyordu? Aslında eğer öfkesi dindiyse, bu Thebei kentinin ele geçirilişi ve yerle bir edilişinde kendini savunma olanağından yoksun bunca yiğit adamın acımasızca kılıçtan geçirilmesini görmüş olmasındandır. Çünkü orada altı bin kişi öldürüldü; aralarından hiç kimse ne kaçmayı, ne de aman dilemeyi aklından geçirdi. Aksine, insanlar savaş kazanmış düşmanla her yerde karşılaşmak ve onurlu bir şekilde ölmek istiyordu. Onların umutsuz cesareti hiç merhamet uyandırmadı; koca bir gün bile İskender'in hıncını almasına yetmedi. Bu katliam dökülebilecek son kan damlasına dek sürdü ve ancak silahsızlardan, yaşlılardan, kadınlardan ve çocuklardan oluşan otuz bin tutsak (esir) alınmasıyla sona erdi.

İkinci Bölüm

Keder Üzerine

Ben bu duyguyu tam olarak bilmiyorum; insanlar ona değer verseler de, ben bu duyguyu ne seviyorum, ne de saygıdeğer buluyorum. Onlar bundan bilgelik, erdem, vicdan kisvesi kuşanıyorlar: Aptalca ve ürkütücü bir övünç kaynağı! İtalyanlar haklı olarak bunun adına "yüreksizlik"[2] diyorlar. Çünkü keder her zaman kötü, her zaman çılgın bir durumdur. Stoacılar, keder'i korkakça ve bayağı kabul ettikleri için, yandaşlarına bu duyguyu yasaklamışlardır.

Oysa anlatılır ki, Pers Kralı Cambises tarafından yenilgiye uğratılan ve esir düşen Mısır Kralı Psammenitus, kuyudan su almaya gönderilen kızının, önünden hizmetçi giysileri içinde geçtiğini, tüm dostlarının içinde ağlayıp feryat ettiğini gördüğünde gözleri yere dikili, bir kelime söylemeksizin sessiz kalmış; oğlunun ölüme götürüldüğünü gördüğünde de aynı sessiz tavrını sürdürmüş. Oysa hizmetçilerinden birinin esirler arasında götürüldüğünü fark edince saçını başını yolarak, son derece büyük bir acı yaşamış.

Bu durum geçenlerde bizim prenseslerden birinin başına gelenlerle kıyaslanabilir. Prens'in (Lorraine Kardinali, Charles de Guise) Trente'da bulunduğu sırada tüm ailenin dayanağı ve onuru olan ağabeyinin (Dük François de Guise, Orleans önünde katledildi, 24 Şubat 1563), çok geçmeden de ikinci dayanağı küçük kardeşinin (Cluny başrahibi, ölümü 6 Mart 1563) ölüm haberlerini duyduğunda bu iki acıya karşı gösterdiği metanet örnek olacak niteliktedir. Oysa Prens, birkaç gün sonra adamlarından biri ölüverince, bu son olaya kendini kaptırdı; metaneti bırakıp acıyla mateme büründü. Üzüntüler içinde, olaydan kimselerin bir anlam çıkaramayacağı biçimde, bu son sarsıntıyla can evinden vurulmuş oldu. Ama gerçek şuydu: Prew zaten kederle dolup taşmıştı; buna eklenmiş olan son üzüntüyle direnci tamamen kırıldı, Cambises'in Psammenitus'a, neden oğlunun ve kızının felaketi karşısında metanetle durduğu halde, arkadaşlarından birinin felaketinde dayanma gücünün zayıflık gösterdiği sorusu şöyle yanıt alıyor: "Bu son acı ancak gözyaşlarıyla ifade edilebilir, ilk ikisi ise tam olarak ifade edilebilmenin çok ötesindeydi."

Bu konuda, Iphigenia'nın kurban edilişi tablosundaki, hazır bulunanların her birinin bu masum güzel kızın ölümüne ilgisi derecesinde duyduğu kederi betimlemek zorunda kalan, sanatının son çabalarını harcayıp da kızın babasına gelince, sanki kederin bu derecesi hiçbir şekilde temsil edilemezmiş gibi onu yüzü örtülü resmeden antik ressamın imgeleme gücünü hatırlatmak gerekebilir. İşte, ozanlar, ilk olarak yedi oğlunu ve ardından bir o kadar da kızını yitirip, bu kayıplarının yükü altında kayaya dönüşmüş olan mutsuz anne Niobe'ye dizeleriyle biçim verdiler;

Diriguisse malis

"Acıyla taş kesilmek."

(Ovidius, *Métamorphoses*, VI, 394.)

bu bizi saran donuk, dilsiz ve sağır aptallığı, başımıza gelen ve dayanma gücümüzü aşarak bizi bunaltan kederleri ifade etmek içindir.

Gerçekten de, bir acının bu kadar aşırı sonuçlar doğurması için bütün ruhu kaplaması, böylece insanı şaşkına çevirerek onu hareket özgürlüğünden yoksun bırakması gerekir. Çok kötü bir haber aldığımızda başımıza gelen budur; bilgi kıskıvrak yakalar, hareket edemez hale getirir. Daha sonra, ruhumuz göz yaşı ve yakınmalarla bu durumdan kurtulur gibi olur; açılır ve rahatlar.

Et via vix tandem voci laxata dolore est

"Ve sonunda acısı güçlükle sesin çıkmasına izin verdi."

(*Virgilius, Aeneis,* XI, 151.)

Kral Ferdinand'ın, Macar Kralı Jean'ın dul karısına karşı yaptığı savaş sırasında Buda civarındaki bir çatışmada, herkesin tanımadığı pek övgüye değer ve orada ölümüyle acı veren bir silahşörün hayranlık uyandıran davranışı, özellikle, böyle bir cesaret, Alman komutan Raïsciac'ı etkilemişti. Kendisine getirilen cesede kim olduğunu öğrenmek için merakla yaklaştı; ancak ölünün zırhı çıkartıldığında oğlunu tanıyabildi. Bu durum orada bulunanlar arasında büyük heyecan yarattı; ama o, hiçbir şey söylemeden, kılını kıpırdatmaksızın ölü bedene sevgiyle baktı. Bu acı yaşam gücünü tüketip onu kaskatı cansız yere serinceye kadar dikilip durdu.

Chi puo dir com' egli arde e in picciol fuoco,

"Küçük bir ateştir ki, hangi dereceye kadar yaktığını kim söyleyebilir." *(Petrarca, sonnet CXXXVII.)*

der âşıklar dayanılmaz bir ruhsal acıyı ifade etmeyi istediklerinde:

misero quod omnes

Eripit sensus mihi. Nam simul te,

Lesbia, aspexi, nihil est super mi

Quod loquar amens.

Lingua sed torpet, tenius sub artus

Flamma dimanat, sonitu suopte

Tinniunt aures, gemina teguntur

Lumina nocte.

"Ne mutsuzum ben!

Aşk benden duyguyu koparıp alıyor.

Zira, seni görür görmez Lesbia,

aklımı yitiriyorum ve sana söyleyecek hiçbir şeyim olmuyor;

ama dilim tutuluyor,

keskin bir alev uzuvlarımda dolaşıyor;

kulaklarım uğulduyor

ve gece iki gözümü örtüyor."

(Catullus, LI, 5)

En yıkıcı ve şiddetli ateş içindeyken şikâyetlerimizi ve duygularımızı sergilemekte de en elverişli durumda sayılırız: Ruh bu sırada derin düşüncelerden bunalmış, beden aşktan bitkin düşmüş ve canlılığını yitirmiştir.

Ve çok kez âşıkları mevsim dışı bastıran, en üst düzey bir şiddetin gücüyle onları yakalayan bu donukluğun, bizzat zevkin kucağında beklenmedik baygınlığa yol açması bundan kaynaklanır. Kendini doya doya tadılmaya ve sindirilmeye bırakan tüm tutkular yalnızca alelâde tutkulardır.

Curæ leves loquuntur, ingentes stupent.

"Küçük kederler konuşur, büyükleriyse susar."

(Seneca, *Hippolyte*, II, ııı, 607.)

Beklenmedik bir zevkin ansızın ortaya çıkışı bizi yine de yıldırımla vurulmuşa çevirir:

Ut me conspexit venientem, et Troia circum

Arma amens vidit, magnis exterrita monstris,

Driguit visu in medio, calor ossa reliquit,

Labitur, et longo vix tandem tempore fatur.*

"O benim yaklaştığımı gördüğü, her yanda Truva silahlarını fark ettiği andan itibaren, olağanüstü görüntülerden ürkmüş gibi kendinden geçip, bu manzarayla dondu kaldı; bedenindeki sıcaklık onu terk etti;

yere düştü ve ancak uzun zaman sonra konuşabildi."

(Virgilius, *Aeneis*, III, 306)

Cannes yolundan geriye dönen oğlunu görüp bu beklenmedik mutluluktan ölen Romalı kadının, yine sevinçten yaşama veda eden Sofokles ve Zorba Denis'in, Roma Senatosu'nun kendisini onurlandırmış olduğu haberini okuyup Korsika'da ölen Talva'nın dışında, yüzyılımızda, son derece arzulamış olduğu Milano'nun fethi haberini alınca Papa Onuncu Leon'un böyle bir aşırı sevinç duyup, bedenini ateş sardığını ve bundan dolayı öldüğünü görüyoruz. İnsanın zayıflığına en dikkate değer delili olarak, kendisine yapılan bir uslamlamayı okulunda ve halkın önünde yanıtlayamadığından Diyalektikçi Diodorus'un hemen oracıkta son derece büyük bir utanç acısıyla öldüğüne eski insanlar tanık olmuştu.

Bu şiddetli tutkulara ben pek az kapılırım. Kolay kolay heyecanlanmam; tasayı kabuk içinde gizleyip, düşüncelerle katılaştırırım.

Üçüncü Bölüm

İsteklerimiz ve Duygularımız

Bizim Ötemize Geçerler

İnsanları gelecekteki şeylerin peşinden ağzı açık gitmekle kınayanlar ve bize şimdiki iyi koşullardan yararlanmayı öğretenler, gelecek olanda hiçbir ganimet olmadığına, hatta geçmişte elde ettiklerimizden çok daha azı olduğuna dair bize güvence verenler, başka birçokları gibi, bilimimizden daha fazla eylemimizi kıskanan bu yanlış tasavvuru bize dayatarak, eserinin devamlılığına hizmet için doğanın bizzat bizi yola çıkardığı şeye yanılgı adını koyma yürekliliğini gösteriyorlarsa, insani yanılgıların en sıradanına varırlar. Hiçbir zaman kendi yuvamızda değiliz, her zaman ötedeyiz. Kaygı, arzu, umut bizi geleceğe doğru atıyor; bizi olacak olanla, hatta bizim artık varolmayacağımız zamanla oyalayarak, şimdi varolana dair duygu ve düşüncelerden bizi yoksun bırakıyor.

"Calamitosus est animus futuri anxius."

"Gelecekten kaygılı bir ruh mutsuzdur."

(Seneca, *Epistulae ad Lucilium*, XCVIII)

Şu önemli öğüt Platon'da sıkça görülür: İşini yap ve kendini bil. Bu öğelerden her biri genellikle tüm görevimizi içine alır ve benzer biçimde eşliğinde getirdiklerini de kapsar. Kim işini yapmak zorunda kalacaksa, ilk dersini görecektir; kim olduğunu ve neyin kendisine özgü olduğunu öğrenmektir bu. Ve kim ki kendini tanır, işi artık kendi için yabancı saymaz; her şeyden önce kendini sever ve kendini eğitir; gereksiz uğraşları, yararsız düşünceleri ve tasarımları reddeder.

"Ut stultitia etsi adepta est quod cocupivit nunquam se tamen satis consecutam putat: sic sapientia semper eo cotenta est quod adest, neque eam unquam sui pœnitet ."

"Çılgınlık gibi, arzuladığı ihsan edildiği zaman o memnun olmayacaktır; bilgelik de mevcut olanla yetinir, kendinden hiçbir zaman rahatsız olmaz." (Cicero, Tusculanes, V, XVIII)

Epikuros bilgesini geleceğin kaygısından ve öngörüsünden bağışık tutar.

Ölüleri ilgilendiren yasalar arasında bana en sağlam görüneni hükümdarların yaptıkları işleri ölümlerinden sonra incelemeyi zorunlu kılan yasadır. Hükümdarlar yasaların efendisi değillerse yasalarla eşit konumdadırlar Adalet tepelerine dikilmiş değilse de onların ününün ve mirasçılarının malları üzerindedir: ki bunlar genellikle yaşamdan üstün tutulan şeylerdir. Bu, gözetildiği yerde milletlere eşsiz rahatlıklar getiren ve kötülerin anısının kendilerininki gibi karşılanmasından yakınan tüm iyi hükümdarlarca arzulanan bir uygulamadır. Tüm krallara eşit biçimde bağlılık ve itaat borçluyuz; çünkü onların resmi göreviyle ilgilidir bu. Ama sevgi ve saygıyı değerlerine göre göstermeliyiz. Siyasi seyre göre, kralların kötülüklerini sabırla onaylayarak, kusurlarını gizleyerek, otoriteleri bizim desteğimize ihtiyaç duyduğunda her eylemlerini iyi karşılayarak yardımlarımızı sunalım. Ama efendiye bağlılık durumunun bitmesi, gerçek duygularımızın ifadesi olan adalet ve özgürlüğü reddetmeye ve özellikle de iyi tebaları, bir efendiye saygılı ve sadık biçimde hizmet etmiş olmanın şanından mahrum etmeye ve bunca yararlı örneği gelecek kuşaklara aktarmaktan geri kalmaya sebep değildir. Kişisel bir zorunluluktan ötürü, övgüye değer olmayan bir hükümdarın anısına bağlananlar, kamu adaletini şahsi adaletlerinden geride tutanlardır. Titus Livius, kraliyet çatısı

altında yetişmiş insanların dilinin her zaman çılgınca gösterişlerle ve boş laflarla dolu olduğunu söylerken doğru söyler; bunların her biri kralını değer ve yücelik çizgisinin en üst düzeyine ayırım gözetmeksizin yükseltir.

Neron'un yüzüne karşı yanıt veren şu iki askerin soyluluğu eleştirilebilir. Biri onun tarafından neden kendisine kötülük yapmak istediği konusunda sorguya çekildi: saygıdeğer olduğun zaman seni seviyordum, ama selefinin katili, kundakçı, sirk maskarası ve araba yarışçısı olduğundan beri layık olduğun gibi senden nefret ediyorum. Öteki de neden onu öldürmek istediği konusunda sorgulandı: Çünkü senin sürekli kötülüklerine karşı başka bir çare bulamıyorum. Ama onun aşağılık ve zorba davranışlarına ilişkin açık ve evrensel tanıklıkları (–ki bunlar ölümden sonra yapıldı ve sonsuza kadar kalacaktır–) hangi aklı başında insan yadsıyabilir?

Lacademoniya'daki kadar kutsal bir yönetim biçiminde bu derece yalancı bir tören yapılması hoşuma gitmedi. Kralları öldüğünde tüm ülke halkı, tüm adalılar, erkekler, kadınlar karmakarışık, mateme kanıt olsun diye alınlarını parçalıyorlar ve bağırmalarla yakınmaları arasında krallarının en iyi kral olduğunu dile getiriyorlardı: *Böylece, en yüksek değerde olanları, en değerli olanları en geri sıraya yerleştiriyorlardı*. Her konuyu araştıran Aristoteles, Solon'un "kimsenin ölümünden önce mutlu hayat sürdüğü söylenemez" sözünü sorgular. Bir kimse düzenli bir şekilde yaşamış ve ölmüşse ona mutlu insan denebilir mi acaba? Yoksa böyle sayılması için adının sonradan kötüye çıkmaması ve çocuklarının mutsuz olmaması mı gerekir? Yaşadığımız süre boyunca, meşguliyetlerimizin icabı olarak hoşlandığımız yere gideriz, ama yok olduğumuzda varolanla hiçbir iletişimimiz kalmaz. Solon'a insanın hiçbir zaman mutlu olmadığını, böylece, sonrasında da mutlu olmayacağını söylemek en iyisi olacaktır.

Quisquam

Vix radicitus è vita se tollit, et ejicit:

Sed facit esse sui quiddam super inscius ipse,

Nec removet satis à projecto corpore sese, et Vindicat.

"Köklerinden sökülüp, yaşamın dışına atılmak zordur:

Bilinçsiz biçimde kendinde bir şeyin varlığını sürdürdüğü hayal edilir.

Ölümün yere serdiği bedeninden kopulmaz

ve bütünüyle azat olunmaz."

(Lucretius, III. 890)

Bertrand du Glesquin (Du Guesclin), Rancon şatosu kuşatması sırasında Puy en Auvergne civarında (Puy'den daha çok Mende'e yakındır) öldü. Kuşatmadakiler teslim olduktan sonra o yerin anahtarlarını ölmüş kişinin cesedinin üstünde taşımak zorunda kaldılar.

Venedik ordusunun generali Barthelemy d'Alviane, onların Bresse'deki savaşında ölünce, bedeni düşman toprağından Veronalılar tarafından Venedik'e getirilmek durumunda kaldı; ordudan çoğu kişinin düşüncesine göre Verona'dan insanların geçişi için izin istenmeliydi. Ama Theodore Trivolce

buna karşı çıkıp, çarpışmanın akışında ölüyü zorla geçirmeyi yeğledi: Yaşamında hiçbir zaman düşmanlarından korkmamış birinin, öldüğünde onlardan korkuyormuş görüntüsü vermesi uygun değil diyordu.

Gerçekten de, Grek yasalarına göre, buna yakın bir olayda, gömmek için düşmandan izin alarak bir cesedi isteyen kişi zaferden vazgeçiyor, artık ona zaferden ganimet alma olanağı kalmıyordu. Ganimet zafer kazanmanın göstergesiydi. Nicias, Korentliler'e belirgin biçimde sağladığı üstünlüğü bu şekilde kaybetti. Bunun aksine, Agesilaos, Bætienler'e karşı oldukça şüpheli biçimde elde etmiş olduğu üstünlüğü güvenceye aldı.

Yalnız bizim bu hayatın ötesi için taşıdığımız bir kaygı değil, aynı zamanda ve çoğu kez göksel lütufların mezara kadar bize rekafakatı ve çocuklarımız kadar uzandığı kabul edilmiş, benimsenmiş olmasaydı bu olgular oldukça garip kaçardı. Bu konuda çok örnek var, bizimkileri bir yana bırakalım. Ayrıntılara girmeme gerek yok. İngiltere Kralı Birinci Edouard, İskoçya Kralı Robert ile arasındaki uzun savaşlarda, kendi mevcudiyetinin işlerine ne kadar yarar sağladığını, kişisel girişimin zaferin sağlamasına ne kadar faydalı olduğunu deneyimlemiş olarak öldüğü sırada oğlunu tumturaklı bir ant içmeye zorladı. Bu yemine göre oğlu, etlerini kemiklerinden ayırmak için ölünün bedenini suda kaynatıp, etlerini gömdürecek, kemiklerini ise İskoçyalılar'a karşı savaşa girdikleri her seferde yanında ve ordusuyla birlikte götürmek üzere muhafaza edecekti; kader onun kol ve bacaklarının zaferine kaçınılmaz bir biçimde bağlanmış gibiydi.

Wiclef'in hatalarını savunmak için Bohemya'yı alt üst eden Jean Vischa (Jean Zischa) ölümünden sonra derisinin yüzülmesini ve savaşta düşmanlarına karşı kullanılmak üzere derisinden bir davul yapılmasını istedi: Bunun savaşlarda düşmana karşı sağladığı üstünlüğün devam etmesine yardımcı olacağını umuyordu. Bazı Kızılderililer, sağlığındaki iyi talihine güvenerek İspanyollar'a karşı savaşlara komutanlarından birinin kemiklerini götürüyorlardı. Aynı dünyanın başka halkları da, kendilerine iyi talih ve cesaret getirmesi için savaşta ölmüş olan yiğit adamların cesetlerini yanlarında getiriyorlardı.

İlk örnekler onların geçmiş eylemlerinden edinilmiş ünü mezarda muhafaza eder sadece; Oysa, sonuncular daha sonra da etkili olmak istiyorlar. Komutan Bayard bu duruma en iyi bir örnektir. O, bedenine aldığı arkebüz kurşunuyla ölümcül bir şekilde yaralandığını hissedince, geri çekilmesini önerenlere, hiçbir şekilde düşmana sırtını dönmeyeceği yanıtını verdi. Son gücüne kadar savaştıktan sonra, gücünün tükendiğini duyumsayıp attan düşünce, seyisine kendisini bir ağacın dibine yatırmasını buyurdu; ama ölürken yüzü düşmana doğru çevrili biçimde olmalıydı. Öyle de oldu.

Bu davranış tarzına öncekilerden daha önemli bir başka örneği eklemem gerekiyor. Halen hüküm süren Kral Philippes'in büyükbabası İmparator Maximilian tüm yüce niteliklere, bunların arasında eşsiz bir beden güzelliğine sahip olan bir hükümdardı. Ama bu mizacın içinde, en önemli işlerini lazımlık iskemlesinde taht kurarak gören hükümdarların aksine, tuvalet odasında oda hizmetçilerinin onu görmesine izin vermezdi. Su dökmek (işemek) için soyunduğunda bir bakire kızdan bile öylesine gizleniyordu, saklı tutulması âdet olan yerlerini ne bir doktor, ne de bir başkası görüyordu. Oldukça serbest tabiatlı (yırtık) biri olan ben, yine de bu utangaçlıktan etkilendim. Zorunluluğun ya da cinsel zevkin büyük bir kışkırtması olmazsa, geleneğimizin kapalı olmasını buyurduğu uzuvları ve eylemleri kimsenin gözü önünde pek açığa vurmam. Burada bir insana, özellikle de benim mesleğimden bir insana duyduğum yerleşik saygının baskısından daha fazla güçlük çekerim. Ama o, bu konuda öyle batıl inanca ulaştı ki, vasiyetinin açık ifadeleriyle öldüğü zaman iç donlarının kendisine düğümlenmesini buyurdu bunları ona giydirecek kişilerin gözlerinin bağlı olmasını ilave etme gereğini duydu. Kyros'un çocuklarına verdiği kesin buyruk, ruhu bedeninden ayrıldıktan sonra

ne onların, ne de bir başkasının bedenine bakıp dokunmalarıdır; bunu biraz kendisinin sofuluğuna bağlıyorum. Çünkü tarihçisi ve kendisi yüce niteliklerinin arasında tüm yaşamları süresince dine eşsiz bir özen ve saygı gösterdiler.

Bu öykü bana barışta ve savaşta oldukça tanınmış bir kişiyi, hısımım olan bir yüce kişiyi anımsattı. Bu kişi iyice yaşlanmış olarak sonsuz acılar içinde sarayında ölürken, son saatlerinde, toprağa verilişine şeref ve debdebe getirmenin kaygısına düştü ve kendisini ziyaret eden tüm soyluları cenaze alayına katılma sözü vermeye zorladı. Kendini bu son belirtiler içinde gören aynı hükümdar, kendi türünden bir kişiye yakışan şeyin bu olduğunu kanıtlamak için birçok örnek ve sebep ileri sürerek ailesinin de orada bulunmaya mecbur tutulmasını ısrarla istedi. Bu vaadi elde ederek mutlu gibi görünüp, cenaze kafilesinin düzenini keyfine göre kararlaştırdı. Gösteriş için böylesine ısrar etmeyi hiç görmedim.

Yakınlarım arasında da örneklerinin eksik olmadığı, bana buna benzer gibi görünen bir başka tersine örnek, son anda cenaze alayında sadece bir fener ve onu taşıyan bir görevlinin bulunması şeklinde yadırgatıcı ve alışılmamış bir düzenleme olmasıydı. Marcus Emilius Lepidus tarafından vârislerine verilmiş olan talimatta aynı tutumun övüldüğünü görüyorum; o, vârislerini kendisi için bu koşullarda alışılmış törenler düzenlemekten men ediyordu. Bu yine, adeti ve bilgisi tarafımızdan algılanabilir olmayan, masraftan ve zevkten kaçınma, ılımlılık ve sadelik midir? İşte kolay ve az masraflı bir değişiklik. Bu konu üzerinde kurallar konulması gerekseydi, hayatın tüm işlerinde olduğu gibi, bu koşullarda da herkesin kendi olanağına orantılı bir davranış kuralı benimsemesinden yana olurdum. Bu şekilde filozof Lycon da, dostlarından bedenini nereye daha uygun buluyorlarsa oraya koymalarını ister ve cenaze töreni için ne gösterişe, ne de küçük hesaplara kaçmalarını bilge bir biçimde salık verir.

Bu tören düzenleme âdetini bırakacağım ve benimle ilgilenme sorumluluğunu ilkin kimler üstlenmişse kendimi onların isteğine bırakacağım.

"Totus hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris."

"Kendisi için tamamıyla küçümsenmesi ve yakınları için ihmal

edilmemesi gereken bir özendir bu."

(Cicero, *Tusculanes*, I, XLV.)

Ve bir ermişe kutsal biçimde söylenen:

"Curatio funeris, cordutio sepulturæ, pompa exequiarum magis sunt vivorum solatia quam subsidia mortorum."

"Cenaze töreninin özeni, mezar yerinin seçimi, cenaze alayının görkemi, ölülerin yararından ziyade, yaşayanların avunmasını ilgilendirir."

(Ermiş Agustin, *Tanrı'nın Kenti*, I, xıı)

Bu bağlamda Sokrates, öldüğünüzde nasıl gömülmek istersiniz diye soran Criton'a, nasıl isterseniz, yanıtını verir. Eğer ileride böyle şeylerle uğraşmak zorunda olsaydım, canlı ve soluğu yerindeyken defin gününün düzeni ve onuruyla meşgul olanları ve mermerde ölü hallerini görmekten zevk

alanları taklit etmek isterdim. Duyarlılıklarını duyarsızlıkla eğlendirebilen ve okşayabilenlere ve böylece kendi ölümlerinde yaşayabilenlere ne mutlu!

Bu sebepten dolayı, Arginuses adaları yakınında Lacedomenyalılar'a karşı Grekler'in denizde verdiği en tartışmalı, en çetin savaşı kazanmalarıyla, zaferin ardından ölülerini toplayıp gömdükten hemen sonra, savaş yasasının kendilerine sunduğu fırsatları izleyip onların yiğit komutanlarını acımadan ve savunmalarını dinlemeden öldürten Atina halkının şu insanlık dışı haksızlığını bana hatırlattığı zaman, bana en doğal ve en hakkaniyetli gibi gelse de, halk hakimiyetine (demokrasiye) karşı nefrete kapılıyorum. Diomedon olayı bu infazı daha da iğrenç hale getirir. Büyük erdemli insan, asker ve siyasetçi olan bu kişi mahkûmlardan biridir: O, mahkûmiyet kararını dinledikten sonra konuşmaktan kaçındı, oturum sakinleşince zamanı varken bunu kendi yararına kullanıp, böyle acımasız bir karardaki açık haksızlığı ortaya koyacağı yerde, tanrılara bu kararı kendilerinin hayrına çevirmelerini yakararak, kendinin ve arkadaşlarının onlara bahşedilmiş olan pek parlak bir talihe şükretmekteki kusurdan dolayı tanrıların öfkesini üzerlerine çekmemeyi dileyerek, bunun tanrıların dileği olduğunu hatırlattı ve yargıçlara sadece esenlik diledi. Başka bir şey söylemeksizin ve pazarlık etmeksizin idam sehpasına doğru ilerledi. Kader birkaç yıl sonra Atinalıları da aynı şekilde cezalandırdı. Zira, Atinalılar'ın deniz kuvvetleri genel komutanı Chabrias, Naxe adasında Sparta Amirali Pollis'e karşı savaşta üstünlük elde ederken, bu örnekteki felaket başına gelmesin diye, bu çok önemli zaferde kazandığı her şeyi kaybetti, dostlarının denizde yüzen cesetlerini kaybetmemek için, sağ kalan düşmanların yüzüp canlarını kurtarmasına izin verdi; onlar da bu boş inancı kendisine pahalıya ödettiler.

Quæris quo jaceas post obitum loco?

Quo non nata jacent.

"Ölümden sonra nerede olacağını bilmek ister misin?

Doğacak olanların yerinde?" (Seneca, *Truvalılar*, II, 30)

Bir diğeri, ruhsuz bir bedene dinginlik duygusunu yeniden verir:

Neque sepulchrum quo recipiat, habeat portum corporis,

Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat a malis.

"Onu kabul eden mezarı,

insan yaşamı ağırlığının boşaltıldığı limanı bulunmayanın bedeni

kötülüklerden masun dinlenir."

(Ennius. Cicero'nun *Tusculanes*'inde, I, XLIV)

Birçok ölü şeyin yaşamla gizli bağları olduğunu doğa bize böylece gösterir. Şarap, bağındaki mevsim değişimlerinin hiçbirine bakmadan, mahzenlerde değişime uğrar. Av eti ise, canlı etin yasalarına göre tuzlama yerlerinde hal ve tat değiştirir denir.

Dördüncü Bölüm

Ruh Doğru Nesneler Bulamadığı Zaman

Tutkularını Sahteleri Üzerine Nasıl Boşaltır?

Bizimkilerden soylu bir kişi ağır gut hastalığı dolayısıyla doktorlar tarafından tuzlanmış et yemesi yasaklanınca, buna tuhaf bir biçimde karşılık vermeye alışmıştı. Hastalığın sıkıntıları ve ağrıları yüzünden birine kızmak isteyince, bazen sığır beynine, bazen sığır dili ve jambonuna bağırıp lanet okuyarak, kendini hafiflemiş hissediyordu. Ama eğer, kol vurmak için kaldırıldığında, darbe yerini bulmaz ve boşa giderse canımızı yakar; aynı şekilde bir görünümü hoşa gider kılmak için, onun kaybolmuş ve boşlukta kenara atılmış olmaması ve akla uygun bir mesafede tutulması gerekir,

Ventus ut amittit vires, nisi robore densæ

Occurrant silvæ spatio diffusus inani.

"Rüzgâr aynı şekilde, eğer sık ormanlara çarpmazsa,

güçlerini yitirir ve boş uzamda dağılır..."

(Lucianus, II, 362)

Aynı şekilde, sarsılmış ve heyecana kapılmış bir ruh, ona destek verilmezse kendi kendine kaybolur; ona her zaman hedeflediği ve dayanacağı nesneyi sağlamak gerekir. Plutarkhos, küçük maymunlara ve küçük köpeklere sevgi gösterme konusunda, içimizdeki sevginin tutunacak bir dal bulamayınca boş durmaktansa kendine sahte ve boş bir tane uydurduğunu söyler. Görüyoruz ki ruh, tutkularının içinde, herhangi bir şey için harekete geçmektense, yanlış ve gerçekte var olmayan, hatta öz inancına karşı bir nesne dikerek kendi kendini aldatır.

Hayvanlar da benzer şekilde kendilerini yaralayan taşa ve demire saldırarak, dişleriyle kendi üzerlerinde acı hissedip intikam alarak öfkelerini giderirler,

Pannonis haud aliter post ictum saevior ursa

Cum jaculum parva Lybis amentavit habena,

Se rotat in vulnus, telùmque irata receptum

Impetit, et secum fugientem circuit hastam.

"Böylece Pannonya ayısı, Libyalı ona ince bir kaytanla tutulan mızrağı savurduğunda isabet aldıktan sonra daha vahşi hal aldı.

Yarasının üzerinde yuvarlanıp, çılgınca öfkeyle kendini delip geçen sivri ucu ısırmaya çalıştı ve onunla birlikte dönen demiri kovaladı."

(Lucianus, VI, 220)

Başımıza gelen felaketlere bir sürü bahane uydurmuyor muyuz? Boşuna uğraşacağımız yeri elde

etmek için haklı haksız neyi birbirimizden kapıyoruz? Seni başka yerlere götüren, pek sevilen şu erkek kardeşi o uğursuz kurşunla yok eden, ne yolduğun sarı saç örgüleridir, ne de sürekli dövdüğün bu göğsün beyazlığı. Titus Livius, yüce komutanları olan iki kardeşinin (Publius ve Cnæus Scipio) kaybından sonra, İspanya'daki Roma ordusu hakkında şöyle der:

"Flere omnes repente et offensare capita."

"Herkes ağlamaya ve başını dövmeye başladı."

(Titus Livius, XXV, xxxvii)

Ortak bir âdettir bu. Filozof Bion ise, matemde saçlarını yolan şu kralı alaya aldı: Bu adam, yolunmanın matemi hafiflettiğini mi düşünüyor? Parasını kaybetmenin öcünü almak için oyun kâğıtlarını çiğneyip yiyenleri, zarları yutanları görmedik mi? Xerxes, Helespont denizini kırbaçladı, demire vurdu, ona bin bir sövgüde bulundu ve Athos dağına bir meydan okuma yaftası yazdı. Kyros üzerinden geçerken korku duyduğundan dolayı Gyndus ırmağından öç almak için bütün bir orduya günlerce zaman kaybettirdi. Caligula ise anası oraya hapsedilmiş diye hoşlanmadığı güzel bir malikaneyi harap etti.

Benim gençliğimde halk, yakınlarımızdan bir kralın Tanrı'dan bir darbe yedikten sonra on yıl ona dua edilmemesini, ondan söz edilmemesini, kendisi hüküm sürdüğü müddetçe ona inanılmamasını buyurarak öç almaya yemin ettiğini anlatırdı. Bu öykü ile bir ulusun doğal kibri kadar aptallığı da anlatılmak isteniyordu. Bunlar her zaman birbirine bağlı kusurlardır; ama böyle davranışlar aptallıktan çok kendini bir şey sanmayla olur.

Augustus Caesar denizde fırtınaya tutulunca tanrı Neptunus'a meydan okumaya girişti; ondan öç almak için adını sirk oyunlarında öteki tanrıların düzeyindeki sırasından kaldırttı. Bu alanda öncekilerden daha az hoşgörülebilir olanı, onun Almanya'da Quintilius Varus'a karşı bir savaş kaybettikten sonra, öfkeye ve umutsuzluğa düşüp, başını duvara vurarak, "Varus, bana askerlerimi geri ver" diye bağırışıdır. Çünkü bunlar dine saygısızlığa bağlı olduğu kadar, Tanrı'nın ya da Kader'in bizim şikâyetimizi duyacak kulakları varmışçasına seslendiklerinde tüm çılgınlığı aşar. Gök gürlediği ya da şimşek çaktığı zaman Tanrı'nın aklını başına getirmek için gökyüzüne masal devlerine özgü bir öç alma güdüsüyle oklarını atan Trakyalılar örneğindeki gibi. Oysa, Plutarkhos'da şu eski ozan şöyle diyor:

Point ne se faut courocver aux affaires,

Il ne leur chault de toutes nos chlores.

*S*orunlara hiç öfkelenmek gerekmez. Hiçbir öfkemiz

kaygılandırmaz onları. Ama aklımızın dengesizliklerine hiçbir

zaman yeterince kötü sözler söylemiyoruz.

(Plutarkhos)

Beşinci Bölüm

Kuşatılmış Bir Yerin Komutanı Görüşmek İçin

Dışarıya Çıkmak Zorunda Kalırsa

Romalılar'ın Başkomutanı Lucius Marcius, Makedonya Kralı Perseus'a karşı savaşta, ordusunu hazır hale getirmek için zaman kazanmak istediğinden, oyalayıcı anlaşma önerileri ileri sürdü; kuşkulanmayan Kral, bu şekilde düşmanına silahlanması için fırsat ve boş zaman tanıyarak birkaç gün için ateşkese razı oldu: Böylece Kral nihai felaketine uğradı. Bununla birlikte, babalarının geleneklerini anımsayan Senato'nun yaşlı üyeleri bu tarzı eski usullerine aykırı bularak karaladılar; onlar erdemli savaşmak ne kurnazlık, ne gafil avlamak, ne de gece baskınıdır diyorlardı; Savaş ilan edildikten, çoğu kez savaşın saati ve yeri belirlendikten sonra ne sahte ricatler, ne de beklenmedik saldırılar yapılmalıydı. Romalılar bu zihniyete göre hareket ederek Pyrrhos'a hain doktorunu, Falisqueler'e de kötü niyetli hocalarını gönderdiler. Burada gerçekten Romalılara özgü bir davranış görülür. Yoksa kuvvetle yenmeyi hileyle yenmekten daha az onurlu gören Yunan inceliği veya Kartaca kurnazlığı değil. Aldatma o an için işe yarayabilir; ama sadece kendini mağlup sayan kişi buna ne hile, ne de kaderden değil, yiğitlikle, birlikten birliğe, meşru ve doğru bir savaş içinde uğradığını bilir. Bu iyi kişilerin dilinde şu güzel deyimin hâlâ kabul edildiği açıkça görülür:

Dolus, an virtus, quis in hoste requirat.

"Hile ya da erdem, düşmanlar arasında ne önemi var?"

(Vergilius, *Aeneis*, II, 390)

Akalılar, der Polybios, düşmanların cesareti kırılmadıkça zaferi kabul etmezler, savaşlarında tüm kandırma yollarından tiksinirlerdi. "*Eam vir sanctus et sapiens sciet veram esse victoriam, quæ salva fide et integra dignitate, parabitur*" der bir başkası. Yani, "Erdemli ve bilge bir insan tek gerçek zaferin meşruluktan ve onurdan yoksun olmaksızın kazanılacağını bilmek zorundadır." (Florus, I, xıı).

Vos ne velit an me regnare hera quidve ferat fors

Virtute experiamur.

"Olayların sahibi kaderin size mi, yoksa bana mı İmparatorluğun geleceğini tayin ettireceğini cesaretle sınayalım."

(Ennius, De off'da, Cicero'dan, I, xıı)

Ternata Krallığında, bizim, hor görerek, barbar dediğimiz insanlar arasında, önceden bildirmeden savaşma geleneği yoktur. Savaş ilanına ayrıca şu hususların da eklenmesi gerekiyordu: Savaş araçları, savaşa katılan kişiler ve insan sayısı, tahkimatlar, savunma ve saldırı silahları. Ama bunlar yapıldıktan sonra, düşmanlara boyun eğmezse, en zalim davranışta bulunma hakkı doğuyordu. Bundan sonra düşmanı yenmeye yarayacak her türlü hile ve kurnazlığa başvurulabilirdi.

Eski Floransalılar, düşmanlarını gafil avlayarak üstünlük kurmayı istemekten pek uzaktılar; ordularının sefere çıkmasından bir ay önce Martinella adını verdikleri çanı sürekli çalarak onları

uyarırlardı.

Daha az kuruntulu olan bizler, savaşta onurlu olanın, ondan yarar elde eden olduğunu düşünür, Lysandros'un ardından, aslan postu yetmeyince ona tilkininkinden de küçük bir parça eklemenin gerektiğini, en sıradan gafil avlama fırsatlarının bu uygulamadan çıkarıldığını söyleriz: Bir şef görüşmelerde ve barış antlaşmalarında başarı için gözünü dört açmalıdır deriz. Bu nedenle zamanımızın tüm savaş adamlarının ağzındaki kurala göre, kuşatılmış bir yerin komutanı görüşmek için hiçbir zaman kendi başına dışarıya çıkmamalıdır. Babalarımızın zamanında, Mouson'u Nansaut (Nassau) kontuna karşı savunan Montmord ve Assigni Beyleri böyle davrandıkları için kınandılar. Ama aynı kontun güvenlik ve üstünlüğünü korumak kaydıyla dışarı çıkması hoşgörüyle karşılanacaktır. Örneğin Reggio kentinde Kont Guy de Rangon, Escut Beyi görüşmeye geldiğinde böyle yaptı. Kaleden biraz uzaklaşmış olduğu sırada, görüşme yapılırken küçük bir çatışma çıktı. Yalnız Escut Beyi ve onunla yaklaşan birliği zor duruma düşmekle kalmadı, Alexandre Trivulce de orada öldürüldü; Escut Beyi güvenliğini artırmak için kontu izlemek zorunda kaldı ve kenti içinde saldırıdan korunmak için onun güvenliğinden yararlandı.

Antigonus, kuşatmış olduğu Nora kentinde Eumenes'i görüşmek üzere dışarıya çıkmaya zorladı; birçok başka girişimin yanında, kendisinin en büyük ve en kuvvetli olması nedeniyle bunun normal olduğunu söylüyordu. Eumenes şu soylu cevabı verdi: Kılıcımın gücüne sahip olduğum sürece kimseyi hiçbir zaman benden büyük saymam. İsteği üzerine Antigonus'un kendi öz yeğeni Ptolomæus'u ona rehin vermesiyle Eumenes dışarıya çıkmaya razı oldu.

Saldıran tarafın sözleri üzerine dışarı çıkmayı pek uygun bulanlar da vardır. Örneğin Champenois şövalyesi Henry de Vaux. Commercy şatosunda İngilizler ve kuşatmanın komutanı Barthelemy de Bonnes tarafından sarılmıştı. Şatonun büyük bir bölümü temelden oyulmuştu; bina tamamen çökmesi için ateşe verilecekti; Henry'e dışarı çıkıp görüşme yapması için uyarı yapıldı. Henry de Vaux kendi gözleriyle (olası) yıkımı görünce düşmana boyun eğdi. Kendini ve askerlerini düşmanın insafına bıraktı. Bundan sonra ato ateşe verildi, binanın ahşap dayanakları çöktü sonra tümden yıkıldı.

Ben başkasının sözüne rahatlıkla inanırım. Ama bu sözün açık yüreklilik ve dürüstlükle değil de, umutsuzluk ve yüreksizlikle verilmiş olduğunu düşünürsem bu benim için çok zor olur.

Altıncı Bölüm

Görüşmelerde Tehlikeli Saat

Son olarak, Mussidan'daki yakın çevremde ordumuzun güç kullanarak yerinden çıkardığı kişilerin, uzlaşma ve anlaşma görüşmeleri devam ederken gafil avlanıp kılıçtan geçirilmelerini başkalarının kendi bakımlarından ihanet diye ilan ettiklerini gördüm: Bunların karşı çıkışları bir başka yüzyılda haklı görülebilirdi; ama yukarıda dediğim gibi, bizim davranışımız onların dile getirdikleri kurallardan oldukça uzaktır; son mühür basılmadan önce, kim olursa olsun güven duymak söz konusu değildir. Hatta, o zaman, daha da ihtiyatlı olmak gerekir!

Öte yandan, bir uzlaşmayla teslim olan ve galip düşman askerlerinin kente girişine izin veren halk için düşmanın sözünü tutacağına güvenmek her zaman tehlikeli bir tutum oldu. Romalı yönetici L. Aemylius Regillus, Phocees kentini güç kullanarak almaya çalıştığında, kentlilerin kendilerini eşsiz cesaretle savunmaları yüzünden zamanını boşuna harcamış oldu. Bunun üzerine, dostluk anlaşması yaptı. Kentlilerdeki tüm düşmanca davranış korkusunu kaldırdı. Ama oraya girip tüm ordusunu da soktuktan sonra, kendini daha üstün göstermek için, biraz çaba gösterip gücünü adamlarını dizginlemekte kullanacağı yerde, gözünün önünde kentin büyük bir bölümünün yağmalanmasını seyretti. Açgözlülük ve öç duyguları, onun otoritesine ve askerlik disiplinine üstün geldi.

Cleomenes savaşta düşmanlara bazı kötülükler yapılabileceğini söyler. Bunun adaletin üstünde olduğunu, insanlar kadar tanrıların katında da hesabının sorulamayacağını belirtir. O, Argienler'le yedi günlüğüne ateşkes anlaşması yapmış olduğu halde, üçüncü günün gecesi sonunda, bu anlaşmada geceye ilişkin bir hüküm bulunmadığını öne sürerek tüm uyuyanlara baskın yaptı ve onları bozguna uğrattı. Ama tanrılar bu kalleşçe kurnazlığı cezalandırdılar.

Görüşmeler sırasında, halkın güvenliği tartışılırken vakit kaybettiklerinden Casilinum kenti beklenmedik bir baskınla ele geçirildi. Bu olay en doğru komutanların ve Roma savaş sanatının en yüksek olduğu bir dönemde gerçekleşti. Demek ki, yerinde ve zamanında düşmanlarımızın korkaklığından olduğu kadar onların aptallıklarından yararlanacağımız söylenmedi. Kuşkusuz, savaşın aklın bocalamaları karşısında haklı birçok ayrıcalıkları vardır ve burada şu kural geçerli değildir:

"Neminem id agere ut ex alterius prædetur inscitia"

"Kimse bir başkasının sersemliğinden yarar sağlamaya çalışmamalıdır." (Cicero *De Off*, III, xvıı)

Ama Ksenophon'un, kusursuz imparatorunun sözleri ve başarılarıyla bu ayrıcalıklara tanıdığı genişlik beni şaşırtıyor. Kendisi, bu gibi işlerde başkan ve filozof olarak olağanüstü ağırlığı olan bir yazardır (Sokrates'in ilk öğrencilerinden biridir). Ama her yerde ve her şeydeki ölçüsüne katılmıyorum.

Soylu d'Aubigny Cappoúe'yi kuşattı. Çok şiddetli bir saldırıdan sonra, kentin komutanı Senyör Fabrice Colonne ile bir kale burcunda görüşme yapmaya başladı; bu sırada adamları savunmayı gevşettiler. Bunun üzerine bizimkiler onları ele geçirip kılıçtan geçirdiler. Daha taze bir anı da şudur: Yvoy kentinden Senyör Jullian Rommero, şu yanlış davranışı yapıp Soylu Connestable ile görüşmek üzere dışarıya çıkınca dönüşünde sarayını işgal edilmiş buldu. Pescara markisi Cenova'yı kuşatmıştı. Himayemizdeki kente dük Octavian Fregos kumanda ediyordu; tam anlaşmaya varılmak üzere iken, İspanyollar kente girdiler ve tam bir zafer kazanmış gibi davrandılar. Daha sonra ise, Kont de

Brienne'in komuta ettiği Ligny en Barrois'yı İmparator bizzat kuşattı ve Kont'un yardımcısı Bertheuille'ün konuşmak için dışarıya çıktığı sırada, pazarlık sürerken kent ansızın ele geçirildi.

Fu il vincer sempre mai laudabil cosa,

Vincasi o per fotuna o per ingegno,

"Zafer her zaman meşrudur;

ister talihe, isterse ustalığa bağlı olsun."

(Ariosteles, *Orlando furiose*, XV, ı)

diyorlar. Ama filozof Chrisippus bu fikirde değil; ben de pek değilim: Çünkü o diyordu ki, yarışmaya giren kişiler, tüm güçlerini hızlıca kullanmaya mecburdurlar; ama yine de durdurmak için hasımlarını tutmaya ya da düşürmek için onlara çelme takmaya hiçbir şekilde izinli değildirler.

Büyük İskender, Darius'a saldırmak için gecenin karanlığından yararlanmasını öneren Polypercon'a şöyle der: "Çalıntı zaferlerden yararlanmak asla bana göre değil": *malo me fortunæ pœniteat, quam victoriæ pudeat:* "Zaferimden yüzüm kızaracağı yerde, kaderden yakınmayı yeğlerim." (Quinte-Curce, IV, xvııı).

Atque idem fugientem haud est dignatus Orodem

Sternere, nec jacta cœcum dare cuspide vulnus:

Obvius, adversjacta cœcum dare cuspide vulContulit, haut furto melior, sed fortibus armis.

"O (Mézence) Orode'u kaçarken vurmaya, ona göremeyeceği ve

sırtından yaralayacak bir mızrak atmaya tenezzül etmez;

ona koşar, karşıdan göğüs göğüse gelecek biçimde saldırır,

gafil avlayarak değil, sadece silahlarının gücüyle yenmeyi ister."

(Vergilius, *Aeneis*, X, 732)

Yedinci Bölüm

Eylemlerimizi Niyet Yargılasın

Ölüm bizi tüm yükümlülüklerimizden kurtarır denir. Bunu garip biçimde ele alanları bilirim. İngiltere Kralı Yedinci Henri, İmparator Maximilian'ın oğlu Don Philippe'le (yani İmparator Şarlken'in babasıyla) anlaşma yaptı; buna göre, Philippe, hayatına kastetmeme şartıyla Hollanda'ya kaçmış ve sığınmış olan ‘düşmanı Dük de Suffolc'u ona teslim ediyordu: Buna rağmen Henri ölürken, kendisi can verdikten sonra onu öldürmesi için oğluna talimat verdi.

Son olarak, Albe Dükü'nün Brüksel'de, Horne ve Aiguemond Kontlarına[3]konusunda bize yaşattığı şu trajedi: Orada çok şeyler oldu: Bunlardan biri, adı geçen Aiguemond Kontu'nun, verdiği söz ve güvence altında Horne Kontu'nun gelip Albe Dükü'ne teslim olmasıdır. Aiguemond Kontu ilk önce kendisinin öldürülmesi için ısrar etti, böylece Horne Dükü'ne vermiş olduğu sözün yükümlülüğünden kurtulmuş olacaktı. Öyle görülüyor ki ölüm ilkini [VII. Henri'yi] vermiş olduğu sözden bağışık tutmamış, ikincisiyse (Aiguemond kontu) sağken bile borçtan kurtulmuştu. Güçlerimizin ve olanaklarımızın ötesinde yükümlü olamayız. Bu sebeple, olgular ve eylemler hiçbir şekilde gücümüz dahilinde olmadığından ve açıkçası irade dışında hiç bir iktidarımız bulunmadığından, insanın tüm görevleri zorunlu olarak iradeye göre oluşur ve temellenir. Bu şekilde, gerçekleştirme gücü elinde olmadığı halde ruhunu ve iradesini borca sokan Aiguemont Kontu, Horne Kontu'ndan daha uzun yaşasaydı bile, hiç kuşku yok ki yükümlülüğünden kurtulmuştur. Ama İngiltere Kralı, kendi arzusuyla sözünü tutmadığı için, sözünden dönmeyi ölümden sonraya ertelemesinden ötürü bağışlanamaz: Herodotos'un duvarcı ustasının[4]yaşamı süresince Mısır Kralı'nın hazinelerinin gizemini gönül rahatlığıyla efendisinden saklamış ve ölürken çocuklarına açıklamış olması da.

Kendi zamanımda, başkalarının mallarına el koymuş olduklarını bilen ve bunları ölümlerinden sonra vasiyetnameyle iade etmeye hazırlanan birçok insan gördüm. Bu insanlar, bu kadar acil bir şeyi ileri atarak ve bu haksızlığı hiçbir zarara uğramadan gidermeyi isteyerek hiç de hakkaniyetli davranmıyorlar. Oysa biraz da kendilerinden ödün vermeliler. Hem ödeme onlar için ne kadar zor ve zahmetli olursa bundan elde edecekleri hoşnutluk da o kadar doğru ve değerli olacaktır. Kefaret ödenmesini talep eder.

Hele hayatları boyunca gizledikten sonra, yakınlarına karşı duydukları kötü niyetlerini, son istek olarak açıklayanlar daha da beterini yapıyorlar, Saldırdıkları kişinin kendi anılarına karşı öfke duymasına sebep olarak, onurlarına zerre kadar önem vermediklerini gösteriyorlar. Ayrıca bu duyguların ölümlerini uzatarak içlerindeki hıncı söndürecek olan ölümün kendisine bile saygı duymuyorlar, bu onların kendi bilinçlerini de önemsemediklerinin göstergesidir. Artık davanın bilincinde olmadıkları bir zamanda yargılamaya kalkan haksız yargıçlar!

Elimden gelirse, yaşamımın önceden ve açıkça söylemediği şeyi, ölümümün söylemesini engelleyeceğim.

Sekizinci Bölüm

Aylaklık Üzerine

Boş bırakılmış topraklar verimli ve bitek olduklarında bin bir yabani ve yararsız ot yetişir.Yararlı kılmak için bu toprakları işlememiz ve faydalı tohumlar ekmemiz gerekir. Aynı şekilde, kadınlar kendi başlarına kaldıkları zaman biçimsiz bir takım et parçaları çıkarırlar; iyi ve doğal bir üreme için iyi tohum ekmek gerekir. Zihinler de öyledir. Eğer onları belirli bir konuyla meşgul edip gemlemezsek, hayal dünyası içinde başıboş dolaşıp dururlar.

Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis

Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunæ

Omnia pervoliat latè loca, jámque sub auras

Erigutur, summíque ferit laquearia tecti.

"Tunç bir kabın içinde çalkantılı bir dalga

güneşin ya da ayın ışıldayan görüntüsünü yansıttığı zaman,

ışığın yansımaları her yana doğru uçuşur, havalarda yükselir

ve gidip en yüksekteki tavan kaplamalarına vurur."

(Virgilius, *Aeneis*, VIII, 22)

Bu çalkantı içinde, ne çılgınlık, ne de aptallık üretirler,

velut ægri somnia, vanæ

Finguntur species.

"O sayıklayan hastalar gibi

boş hayaller uydururlar."

(Horatius, *Şiirsel Sanat*, 7)

Belli bir amaca sahip olmayan ruh, yönünü yitirir; çünkü,

denildiği gibi, her yerde olmak, hiçbir yerde olmamaktır.

Quisquis ubique habitat, Maxime, nusquam habitat.

"Her yerde olan Maxime hiçbir yerde değildir"

(Martialis, VVIII, LXXIII)

Sonunda, elimden geldiği kadar başka bir şeye karışmaksızın yalnızca kendi rahatımı düşünerek köşeme çekilmeye karar verdim. Ruhuma, onu tam bir aylaklığa bırakmaktan, kendi haline terk etmekten ve dinlendirmekten daha büyük bir lütufta bulunamazmışım gibi geliyordu bana; bunu artık kolayca yapılabileceğini umut ediyordum, ama zamanla ezici ve zor hale geldi. Ama bence,

Variam semper dant otia mentem,

"Aylaklık her zaman ruhu her yöne dağıtır."

(Lucianus, IV, 704)

ve arzumun tersine dizginlerinden kurtulan at gibi kendine başkalarının yaratacağından yüz kat daha çok sıkıntı vermeye başlar, hareketsizlik ve kendi kendine düzensiz, sebepsiz üst üste bir alay kuruntu ve inanılmaz acayip şey yaratır. Ben de zamanın onu kendiliğinden utandırmasını umut ederek, bunları kaydetmeye başladım.

Dokuzuncu Bölüm

Yalancılar Üzerine

Bellekten söz etmekten benim kadar az hoşlanan insan yoktur. Çünkü bende belleğin neredeyse izine rastlanmaz; bellek zayıflığında dünyada daha güvenilmez bir başkasının bulunduğunu sanmıyorum. Başka bütün beş para etmez ve sıradan özelliklere sahibim. Ama bu bakımdan eşsiz ve çok nadir, ad ve ün kazanmaya layık olduğumu düşünüyorum.

Maruz kaldığım bu doğal aksiliğin yanında –çünkü belleğin gerekliliğini görmüş olan Platon'un yüce ve güçlü bir tanrıçaya bu adı koymakta hakkı var–, benim ülkemde bir insanda sağduyu yok demek için, onun hiç belleği yoktur derler; bense kendi kusurumdan yakındığım zaman, kendimi mantıksız olmakla suçluyormuşum gibi beni paylayıp, bana inanmazlar. Onlar bellek ile zekâ arasındaki farkı görmüyor. Piyasamı oldukça kötüleştiriyor bu. Ama bana haksızlık ediyorlar; çünkü, deneyimler gösteriyor ki, olağanüstü bellekler daha çok orta zekâlı insanlarda görülür. Yine Bana şu konuda da haksızlık ediyorlar; arkadaşlık etmeyi çok iyi bilmeme rağmen aynı kelimeleri kullanarak beni nankörlükle suçluyorlar. Belleğimin verdiği fırsattan yararlanarak sevgimi yargılıyorlar, doğal bir kusurdan bir bilinç kusuru yaratıyorlar. "O, bu ricayı veya vaadini unuttu, deniyor dostlarını hiç hatırlamıyor. O, kendine olan aşkından söylemeyi ya da yapmayı ya da susmayı hiç anımsamadı." Kuşkusuz kolayca unutabiliyorum; ama dostumun bana yüklediği görevi hiç ihmal etmem. Başka bir kötülük aranmasın! Kusurum kabul edilsin. Karakterime hiç uymayan başka bir kötülük aranmasın!

Kendimi çeşitli şekillerde avutuyorum. Önce, daha kötü bir kusuru, yani tutkuyu (ihtirası), düzeltme fırsatı tanıdığı için kendimi teselli ediyorum. Bellek yokluğu kamu işleri ile haşır neşir olan birisi için kabul edilemez bir kusurdur. Ayrıca, belleğim zayıfladıkça öteki yetilerim kuvvetleniyor. Eğer bellek sayesinde başka insanların özgün düşünceleri bende yer tutuyorsa, bende başkasının izi üzerinde kolaylıkla düşünce ve yargılarıma varabilirim. Konuşmalarım daha kısa, çünkü bellek dağarcığı buluş dağarcığından çok daha fazla malzemeyle doludur: Eğer belleğim bana yardımcı olsaydı, dostlarımı gevezeliğimle sağır edebilirdim. Çünkü konular düşüncelerimi mektup gibi canlandırarak onları işlememi kolaylaştırırdı. Acınacak şeydir bu. Bazı yakın dostlarımın bana verdikleri kanıtlarla denerim bunu; bellek onlara olayı bütünüyle ve var olanıyla sağladığı ölçüde, anlatımlarını pek geriye götürüp, onu yersiz sonuçlarla şişirirler. Eğer öykü iyiyse, iyiliğini boğarlar; eğer iyi değilse, ya onların belleğinin ya da yargılarının bahtsızlığını lanetlemek zorundasınızdır. Bir kez başladıktan sonra bir konuyu kapamak ve onu kesmek güç şeydir. Atın gücü en iyi, düzgün ve net bir duruş yapmasıyla ölçülür. Bizzat konuşanların arasında buna son vermek isteyenleri ve yapamayanları görürüm. Durma noktasını aradıkları sırada, zayıflıktan bitkin düşen insanlar saçmalayarak ve ayak sürüyerek giderler. Özellikle geçmiş şeyleri anımsayan ve az önce söyledikleri sözleri anımsamayan ihtiyarlar tehlikelidir. Bir senyörün ağzında oldukça hoş öykülerin pek sıkıcı hale geldiklerini gördüm; hazır bulunanların her biri yüz kez gına getirmiştir bundan.

İkincisi, eskilerden birinin dediği gibi bana uğradığım hakaretleri daha az hatırlatıyor bu: Bana da Darius gibi bir suflör gerekiyordu. Atinalılar'dan uğramış olduğu hakareti unutmaması için bir yamağa masaya oturduklarının her seferinde gelip kulağına, "Soylu efendim, Atinalılar'ı hatırlayınız" diye üç kez tekrarlatan Darius gibi. Tekrar gördüğüm yerler ve kitaplar her zaman taze bir yenilikle bana gülümserler.

Yeterli derecede sağlam bir belleğe sahip olduğunu hissetmeyenlerin yalancılığa bulaşmaması gerektiğinin söylenmesi haksız değildir. Gramercilerin doğru söylememek ve yalan söylemek arasında ayrım yaptıklarını iyi biliyorum; onlar doğruyu söylememenin, doğru diye algılanan yanlış

bir şey söylemek olduğunu, Fransızcamızın kaynağı olan Latince'de ise yalan söylemenin vicdana karşı gitme anlamı taşıdığı kadar, bunun ancak bildiklerinin aksine konuşan kişileri kapsadığını dile getirirler; bunlardan söz ediyorum. Bu insanlar ya her şeyi uydururlar ya da hakikatin özünü gizler veya değiştirirler. Bunlar gizlendikleri ve değiştirildikleri zaman, olayın olduğu gibi belleğe ilk yerleştirilmiş ve oraya kaydedilmiş hissiyle güçlüğe düşmemesi mümkün değildir. Düzmeceliği ayırarak, ne ayağını pek sıkıca basabildiği, ne de pek oturaklı olduğu hayal gücüne katılmaması güçtür; ilk başlangıç sonuçları her defasında zihnin içine akarak, ancak taşınmış düzmece ve yozlaştırılmış parçaların hatırasını yitirmekle karşılaşır. Onlar olayları tamamen uydurdukları zaman ise düzmecelerinin aksine hiçbir iz bulunmamasından dolayı aldatmaktan daha az korkarlar. Bu durumda, uydurulmuş olayın hiçbir dayanağı olmayınca bellekten kolayca çıkar. Pazarlık yaptıkları işlere yarasın ve konuştukları büyük kişilerin hoşuna gitsin diye sözlerini şekillendirenlerin nasıl komik duruma düştüklerini sıkça gördüm. Taahhütlerini ve vicdanlarını hizmetine sunmak istedikleri bu koşullar birçok değişikliklere konu olunca sözlerinin de zaman zaman çeşitlenmesi gerekir, aynı olay için şu kişiye şöyle, bir başka kişiye böyle, bazen gri, bazen sarı derler. Eğer kaderin cilvesiyle bu insanlar pek karşıt bilgilerini bir öykü haline getirirlerse bu güzel sanat ne hale gelir? Pek sıkça kendi kendilerine pervasız bir biçimde yok ettiklerini hesaba katmıyorum; çünkü, aynı konu üzerinde uydurdukları bunca değişik biçimi hatırlamaya hangi bellek yeterlidir? Zamanımda bu güzel beceriye özenen birçok kişi gördüm. Ama ün varsa etkinin olmayacağını görmüyorlar..

Gerçekte yalan söylemek lanetli bir kusurdur. Biz insanlar birbirimize yalnız sözlerimizle bağlıyız. Eğer bu kusurdaki iğrençliği ve kötülüğü tanısak, başka suçlardan daha önce onu ateşe sürerdik. Aslında insanlar pek yanlış düşüncelerle çocukları cezalandırmakta ve onlara ne etkisi, ne de ardı bulunan yersiz eylemler için eziyet etmektedirler. Yalan ve ondan biraz daha aşağı olan inatçılık çocukken ısrarla mücadele edilmesi gereken kusurlar gibi görünüyor. Bunlar çocuklarla birlikte büyürler. Bu yanlış gidiş dile dolanır dolanmaz, ondan kurtulmak imkansız hale geliyor. Ulaştığı yerde üstelik onurlu insanların bunun bağımlıları ve hizmetkârları olduğunu görüyoruz. Kendisine yararı dokunması için olsa dahi hiçbir zaman doğru söylediğini işitmediğim genç bir terzim var.

Eğer doğru gibi yalanın da bir yüzü olsaydı, onunla çok iyi ilişkiler içinde olurduk. Zira, yalancının söylediğinin tam karşıtını alacaktık. Oysa doğrunun ters yüzünün bin bir şekli ve sınırsız bir alanı vardır.

Pisagorcular iyiyi belirli ve sona ermiş, kötüyü sonsuz ve belirsiz olarak değerlendirirler. Amaç için bin yol harekete geçer, biri oraya ulaşır. Yüzsüz, tumturaklı bir yalanla açık ve büyük bir tehlikeyi atlatmak söz konusu olsa bu yalanı söylememek için yeterli gücüm olur muydu, pek emin değilim.

Eski bir pir, dilini bilmediğimiz bir kişidense, tanıdığımız bir köpeğin yanında kendimizi daha iyi hissettiğimizi söyler. "*Ut externus alieno pene non sit hominis vice* ["İnsan için bir yabancı adeta bir insan değildir." (Plinius, *Naturalis Historia*, VII, I)]. Aldatıcı bir dil, sessizlikten çok daha az toplumculdur.

Kral Birinci François, Milano Dükü François Sforza'nın konuşma sanatında çok ünlü bir kişi olan büyükelçisi Francisque Taverna'yı çelişkilerinin içine kıstırmış olmasıyla övünürdü. Sözü edilen bu kişi, çok önemli bir konuda efendisini Majesteleri'nin yanında temize çıkarmak üzere gönderilmişti. Konu şuydu: Kral, kısa süre önce kovulmuş olduğu İtalya'da, özellikle de Milano Dükalığı'nda bir takım gizli işler için resmi elçisi olacak, ama görünüşte kendi işleri için orada bulunuyormuş izlenimi verecek bir soylu kişiyi koymayı tasarlamıştı. Zira Dük, yeğeniyle evlilik pazarlıkları içinde olduğundan –Danimarka Kralı'nın kızı ve şimdi Lorraine'in soylu dulu– bu kişinin bizimle olan bazı

ilişkilerini ve haberleşmesini tehlikesiz göremezdi. Bu amaçla, göreve uyan Kral'ın tavlalarında at eğitimciliği yapan Merveille adında Milanolu bir soylu bulundu. Bu kişi, gizli güven mektupları, büyükelçi talimatıyla, ama aynı zamanda kimliğinin saklanması için kendi özel işleri konusunda Dük'e yönelik başka tavsiye mektuplarıyla gönderildi. Dük'ün yanında pek uzun süre kalışıyla İmparator'un kuşkusunu uyandırdığı sırada bildiğim kadarıyla şöyle bir olaya neden oldu: Dük, bir gece vakti cinayet bahanesiyle adamımızın başını kestirdi; dava da zaten iki günde baştan savma görülmüştü. Soylu Bay Francisque, bu öykünün saptırılmış uzun bir düzmecesiyle donanmış olarak çok geçmeden geldi; zira, Kral olayın nedenini sormak üzere tüm Hıristiyan dünyası hükümdarlarına ve bizzat Dük'ün kendisine soru yöneltmişti. Elçi, sabah mülakatında dinlendi; iddiasına güç kazandırmak için olayın kurgulanmış birçok değişik anlatımını sundu. Efendisinin zavallı adamı sadece özel bir soylu kişi ve uyruğundan biri olarak kabul ettiğini, bu kişinin orada hiçbir zaman başka bir kimlikle yaşamamış olduğunu öne sürüyordu. Onun kralın sarayına mensup oluşunu bildiğini inkar ederek, hatta tanımadığını öne sürerek onu bir elçi olarak kabul etmediğini iddia ediyordu. O zaman Kral da, sıra kendine gelince elçiyi sorular ve karşı iddialarla sıkıştırdı, idamın gizlice ve gece yapılmasına ilişkin sorduğu sorularla elçiyi pes ettirdi. Bunun üzerine yoksul adam, iyice bunalmış bir halde, alışkanlıklar üzerinde bildirimde bulunarak, Dük'ün infazı gündüz yaptırması durumunda Majesteleri'ne saygıda kusur edeceği yanıtını verdi! Onun çok ağır ihanette bulunmuş olarak ve I. François gibi kolay kanmaz birinin önünde ne yanıt aldığı kolayca tasavvur edilebilir.

Papa İkinci Jule, Kral François'ya karşı harekete geçirmek üzere İngiltere Kralı'na bir elçi gönderdi, elçi Papa'nın isteğini krala iletince, İngiltere Kralı pek güçlü bir Kral'la savaşmak için gerekecek hazırlıkların yapılmasında güçlükler olduğunu söyleyerek onun sözünü kesti. Elçi, kendisinin de böyle düşündüğünü ve bunu Papa'ya söylediğini (gereksiz yere) belirtti. Bu sözler üzerine, elçinin kendisini hemen savaşa sokma amacından oldukça uzak olduğunu düşünen İngiltere Kralı, onun gerçekte Fransa'dan yana olduğunu sonucuna vardı. Durum efendisine iletildi, elçinin mülklerine el konuldu, kendisi de az kalsın canından oluyordu.

Onuncu Bölüm

Çabuk ya da Yavaş Konuşmak Üzerine

Onc ne furent à tous, toutes graces données

Her lütuf herkese nasip olmaz.

(*La Boétie'nin şiirinden bir mısra, sone XIV*)

İyi konuşma (hitabet) yeteneği konusunda şunları görüyoruz: kimileri, hazırlanmaya gerek duymadan, kolaylıklıkla ve hızlı konuşabilirler; kimileri daha yavaş (ağır ağır) konuşurlar, hazırlanmadan asla konuşmazlar. Hanımlara daha güzel olmanın yolları için beden oyunları ve hareket mükemmelliğine ilişkin kurallar sunulduğu gibi, eğer aynısını yüzyılımızda –ki iyi konuşma (hitabet) sanatını meslek edinmiş vaizlere ve avukatlara tavsiyede bulunmam gerekseydi, vaizlere yavaş (ağır ağır) konuşmayı, avukatlara ise çabuk konuşmayı önerirdim. İlkine verilen görev, ona hazırlanması için istediği kadar boş zaman sağlar; sonra da mesleği kesintisiz bir akış ve bir devamdan geçer. Avukatın görevi onu her saat tartışmaya ve hasım tarafın kendisini hareketten alıkoyan beklenmedik yanıtlarına gereken yeni bir çözüm yolu bulmaya zorlar.

Papa Clement ile Kral François'nın Marsilya'daki buluşmasında bunun tam tersi oldu; tüm yaşamını baroda sürdürmüş, büyük ün sahibi Bay Poyet, Papa'ya uzun bir söylev hazırlamakla görevlendirilmişti ve bunu çok önceden tasarlamıştı. Hatta söylendiğine göre söylevi tam okunması gerektiği gün Paris'ten aceleyle getirdi. Papa, çevresinde bulunan diğer hükümdarların elçilerini gücendirebilecek bir konuşma yapmasından korkarak Kral'dan konuyu daha uygun bir yere ve zamana ertelemesini istedi; ama şansa bakın ki, Bay Poyet'nin üzerinde çalıştığından tamamen farklıydı bu. Öyle ki, söylevi anlamsız hale gelen Bay Poyet'nin acilen bir başka konuşma hazırlaması gerekiyordu; ama o kendini yetersiz hissettiğinden, görevi Kardinal du Bellay'ın üstlenmesi gerekti.

Avukat'ın işi, Vaiz'inkinden daha zordur; yine de, benim fikrimce, Vaizler'den daha fazla kötü avukatlar bulabiliriz; en azından Fransa'da.

Çabukluk ve birdenbire hareket etme yetisine sahip olma akıla daha yakışan özelliktir, ağır ve özenli davranış ise yargıya özgü bir özellik gibi görülüyor. Hazırlanmak için zamanı olmayan ve tamamen sessiz kalan insan da, hazırlanacak zamanı olmasına rağmen daha iyi konuşma olanağı bulamayan insan da aynı derecede tuhaf duruma düşerler. Severus Cassius'un üzerinde düşünmeden daha iyi konuştuğu anlatılır; bunu özeninden daha çok talihe borçluydu. Konuşurken kızdırılması onun lehine olurdu ve hasımları öfkenin belagatini ikiye katladığını bildiklerinden, onu iğnelemekten çekinirlerdi. Önhazırlığa dayanmayan bu doğal huyu kendi deneyimlerimden biliyorum. Eğer hoşnutlukla ve özgür biçimde ilerlemezse, işe yarar hiçbir şeye varmaz. Kimi yapıtların, aşırı çalışmanın sertliği ve acılığı geçtiğinden kandil ve yağ koktuğunu söyleriz. Ama bunun dışında iyi yapma kaygısı, aşırı bağlanmış ve girişimine fazlaca yoğunlaşmış ruhun çabası bu doğal hali gerer, parçalar, engeller; aynen gücüyle kendini sıkıştıran suyun şiddetinden ve bolluğundan açık bir dar geçitten çıkış olanağı bulamayışında olduğu gibi.

Sözünü ettiğim doğanın bu koşulu aynı zamanda, Cassius'un (bu hareket aşırı şiddetli olacağından) silkelenmeyi değil, kışkırtılmayı dileyen, dıştan gelen beklenmedik etkenlerle canlandırılmayı ve uyandırılmayı dileyen öfkesi gibi. Sarsılmayı değil, kışkırtılmayı istemektedir; dış etkilerle coşturulup uyandırılmayı istemektedir. O, tek başına olursa, sürüncemede kalır ve canlılığını yitirir.

Hareketlilik onun yaşamı ve çekiciliğidir.

Sahip olduklarım ve niteliklerim üzerinde pek egemenliğim yok. Raslantının bunlarda benden fazla hakkı var. Etki, birliktelik, bizzat sesimin hareketi bile, ancak onu kurcaladığım ve kendime kullandığım zaman belleğimde bulduğumdan daha fazla çekici oluyor.

Böylece belleğimdeki sözler, eğer değersiz olan şeyler arasında bir seçim yapılabilirse, yazılanlardan daha değerli oluyor.

Kendimi aradığım yerde bulamadığım (zamanlar) oluyor. Kendi düşüncelerimin araştırmalarından çok rastlantıyla buluyorum kendimi. Diyelim ki yazarken bir incelik attım ortaya. Yazarak (aşağı yukarı demek istediğim; başkası için körelmiş, benim için bilenmiş olan.. tüm bu alçakgönüllülük biçimlerini bir kenara bırakılım. Herkes gücü kadar konuşur); ne söylemek istediğimi iyice unuttum ve demek istediğim şeyle ilgisi olmayan bir yere vardım. Bunun başıma geldiği her yerde kesip atsaydım, tüm kitabımı yok edecektim. Rastlantı bir başka zamanda beni öğle vaktinden daha açık bir aydınlığa kavuşturacak ve tereddütümden dolayı beni hayrete düşürecektir.

On Birinci Bölüm

Kehanet Üzerine

Hz. İsa'nın gelişinden uzun süre önce kâhinler saygınlıklarını kaybetmeye başlamışlardı, zira Cicero onlardaki düşüşün sebebini merak etmektedir. Şu sözcükler ona aittir: "*Cur isto modo jam oracula Delphis non eduntur, non modo nostro ætate sed jamdiu, ut modo nihil possit esse contempsius*." ["Sadece şimdi değil, uzun zamandan beri, görülmemiş bir şekilde kâhinlerin artık Delphes'e gelmeyişi nereden ileri geliyor?" (Cicero, *Kâhinliğe dair*, II, LVII)] Ama kurbanlık hayvanların anotomisinden (Platon, hayvanların iç organlarının doğal yapısından yola çıkılarak öngürüler oluşturulduğunu söyler), tavukların çırpınışlarından, kuşların uçuşlarından, "*aves quasdam rerum augurandarum causa natas esse putamus*" ["Bazı kuşların var oluşundaki hikmetin kehanet sanatına hizmet etmekten başka bir şey olmadığına inanıyoruz." (Cicero, *De Natura deorum. Deorum*, II, LXIV)], şimşeklerden, ırmakların döne döne akmasından, "*multa cernunt aruspices, multa augures provident, multa oraculis declarantur, multa vaticinetionibus, multa somniis, multa portentis* ["Romalı rahipler birçok şeyi görürler; kâhinler bunlardan birçoğunu önceden tahmin ederler; birçok olay kâhinlerin kararlarıyla, birçoğu tanrısal esinlerle, birçoğu rüyalarla, birçoğu mucizelerle haber verilir." (Cicero, *a.g.y.*, II, LXV)] ve eski insanlığın halkın genelinde olduğu kadar özelde de girişimlerini dayandırdığı daha başka şeylerden çıkartılan değişik tahminlere gelince, dinimiz bunları ortadan kaldırdı. Hâlâ yıldızlar, ruhlar, beden biçimleri, rüyalar ve başka şeylerle geleceği öğrenme yolları aramızda sürüp gidiyor. Uğraşılacak yeterince güçlük yokmuş gibi, doğamızın zorunlu meraklılığının kayda değer örneği olarak, bir de gelecekteki olayları önceden bilmek için kafa patlatılıyor:

cur hanc tibi rector Olympi

Sollicitis visum mortalibus addere curam,

Noscant venturas ut dira per omina clades.

Sit subitum quodcunque paras, sit cæca futuri

Mens hominum fati, liceat sperare timenti;

"Olimpos'un efendisi,ölümlülerin kaygılarını artırmak istemen

neden? vererek onlara gelecekteki felaketlerinin acımasız haberilerini vererek Tasarıların ne olurlarsa olsun, bize ansızın vursun,

kaderi okumakta insanların aklı görmez olsun,

korkularının ortasında umut olanağı onlara bağışlanmış olsun."

(Lucianus, II, 4, 5, 6, 14, l5)

"*Ne utile quidem, est scire quid futurum sit. Miserim est enim nihil profcentem angi*" [Geleceği öğrenmekte hiçbir yarar yoktur. Aslında bir mutsuzluktur, kendini yararsız yere üzmektir bu." (Cicero, *De natura deorum. Deorum*, III, VI)] – ya kehanetin yetkesi daha az olsaydı.

İşte bundan dolayı, François Marki de Sallusse örneği bana dikkat çekiciymiş gibi göründü. Kral Fançois'nın uzak topraklardaki ordusunda sarayımızın sonsuz desteğini alan temsilcisi ve kardeşinden zorla almış olduğu markilikten dolayı Kral'a minnet borcu olan bu kişi yaşadığı duygusal çelişkiye rağmen başkaldırıp başka tarafa geçerken, İmparator Beşinci Charles'ın lehine her yanda, özellikle de İtalya'da bizim aleyhimize koşuşturduğu sırada kendini pek güçlü bir biçimde güzel tanrısal vahiylerin şaşkınlığına terk etti. O, bu çılgınca kehanetlerin yer aldığı Roma'da, sonradan yakınlarına itiraf ettiği gibi, bizim felaketimize, Fransa tacına ve oradaki dostlarına hazırlanmış kaçınılmaz gördüğü kötülüklere karşılık fikir değiştirmesi için eline büyük bir meblağ para verilince başkaldırdı ve taraf değiştirdi. Bu yine de onun zararına oldu, zirayıldızların yerlerinde bazı değişiklikler olmuştu. Ama çeşitli çelişkili duygulara yenik düşmüş bir kişi gibi davrandı burada. Zira, kentler ve güçler elindeyken, Antoine de Leve yönetimindeki düşman ordusu üç adım ötesindeyken ve biz onun davranışından hiç kuşku duymazken en kötüsünü yapıp yapmamak ona kalmıştı. Oysa ihaneti nedeniyle ne insan, ne de Fossan dışında kent kaybettik; hem de bunu uzun süre tartıştıktan sonra.

Prudens futuri temporis exitum

Caliginosa nocte premit Deus,

Ridétque si mortalis ultra

Fas trepidat.

Ille potens sui

Lætúsque deget, cui licet in diem

Dixisse, vixi, cras vel atra

Nube polum pater occupato

Vel sole puro.

"Bilge bir tanrı, bizi geleceğin olaylarının yoğun gecesinden saklar

ve daha ilerisinin zorunlu olmadığı kaygılarını taşıyan ölümlüyle

alay eder.

Şu kişi kendinin hakimidir

ve yaşamı mutlu biçimde geçirirken her gün şöyle der:

"Yaşadım ben;

Jüpiter'in yarın göğü karanlık bulutlarla örtmesinin

ya da bize ışıldayan bir güneş vermesinin

ne önemi var?"

(Horatius, *Odlar,* III, XXIX, 29-32 ve 41-44. mısralar)

Lætus in præsens animus, quod ultra est,

Oderit curare.

"Şimdiki zamandan hoşnut olan ruhumuz

gelecekle kaygılanmayı reddedecektir."

(Horatius, *Aynı eser, aynı bölüm*., II, XVI, 25)

Şu deyime inananlar hata ediyorlar: "*İsta sic recipurocantur, it et, si divinatio sit, dii sint; sit divinatio*." ["Onlar şöyle kanıt gösterirler: Eğer kâhinlik varsa, tanrılar vardır; tanrılar varsa, kâhinlik vardır." (Cicero, De *divinatione*, I, VI.)] Pacuvius'tan çok daha bilgece:

Nam istis qui linguam avium intelligunt,

Plusque ex alieno jecore sapiunt, quam ex suo,

Magis audientum quam auscultandum censeo.

"Zira kuşların dilini anlayanlara

ve kendi yüreklerinden ziyade bir hayvanın karaciğerine

güvenenlere gelince,

onlara inanmaktansa dinlemek yeğdir."

(Pacuvius, De divin. içinde, Cicero'dan, I, LVII)

Toscanlar'ın kehanet sanatının ünü böyle doğdu. Bir çiftçi çapasını toprağın derinliğine batırınca yerden çocuksu yüzlü, ama yaşlı bilge kimliğinde Tages'in[5]çıktığını gördü. Herkes oraya koştu; onun sözleri ve bilimi, bu sanatın kuralları ve usülleriyle birlikte devşirildi ve birçok yüzyıl korundu. Seyrine uygun bir doğum.

Ben bu akıldışı şeylerdense işlerimi zar atarak düzene koymayı yeğlerdim.

Gerçekten de tüm devletlerde her zaman işlerin büyük bölümü kadere bırakılmıştır. Platon, hayalinde yarattığı devletin yönetiminde kadere çok önemli bir rol biçmiştir, birçok şey arasında evliliklerin iyi olanlar arasında kurayla yapılmasını ister ve çocukların doğduğu bu tarz seçime büyük ağırlık verir; onların ülkede yetiştirilmelerini, kötü durumda doğanlarınsa ülkeden çıkarılmalarını ister. Yine de bu sürülenler arasından büyürken umut vaad edenler çıkarsa geri çağrılabilirler; kalanlar arasından da umut vaad etmeyenler olursa sürgüne gönderilebilirler.

Bu konuda yıllık yıldız falı kitaplarını inceleyenleri ve yorumlayanları görürüm; olup biten olaylar üstünde güçleri olduğunu düşünürüz. Bu yıllıklar hem doğruyu hem yalanı söylüyor: "*Quis est enim*

qui totum diem jaculans non aliquando conlineet" [Bütün gün tetik çeken bazen hedefi bulamayacak mı?" (Cicero, De *divinatione*, II, LIX)] Kimi zaman gerçeğin tam üstüne bastıklarını gördüğüm için onlara saygım artacak değil: hep yalan söylemekte kural ve doğruluk olsa, kesinliği daha çok olurdu. Dahası aldatmacaları olağan ve çok olduğu için insanlar onları bu sırada hesaba katmazlar; tahminleri nadiren, inanılmaz ve olağanüstü olduğunda dikkat çekerler. Bu konuda Diagoras'ın yanıtı örnek olabilir.

Ate takma adı verilmiş olan Diagoras, Samothrace'da bulunduğu sırada, tapınakta kendisine Büyük Tufan'dan kurtulmuş kişilerin tablolarını gösteren kişi ona şöyle dedi: İyi de insanlarla ilgili şeylere tanrıların ilgi göstermediğine inanan siz, onların merhametiyle bunca insanın kurtuluşuna ne diyorsunuz? Şöyle oluyor, diye yanıt verdi; Bunlar sayıları daha çok olan boğulanlar için resmedilmedi. Cicero, tanrıların varlığına tanıklık eden tüm öteki filozofların arasında, sadece Ksenophanes Colophonius'un her türlü kâhinliğin kökünü kazımaya çalıştığını söyler. Bu boş şeylere hükümdarlarımızın bazen kendi zararlarına takılıp kalmalarını görmemiz şaşırtıcı değil.

Şu iki mucizenin doğruluğunu gözlerimle görmek isterdim: Birincisi tüm geleceğin papalarını, onların adlarını ve eşkalini önceden bildiren Calabrialı Başpapaz Joachim'in kitabı; ikincisi Grek diyarının tüm imparatorlarını ve patriklerini önceden bildiren İmparator Leon'un kehaneti. Şunu gözlerimle görerek kabul ettim ki, toplum hayatının karmaşasından şaşkınlığa düşmüş insanlar batıl inanca kapılarak, mutsuzluklarının sebeplerini gökyüzünde araştırmaya girişiyorlar. Bunlar zamanımda garip bir biçimde mutlular; bunun sivri ve başıboş doğalarının bir eğlencesi olduğuna, kehanet işine girmiş olanların tüm aradıklarını evirip çevirip bunda yazılı olarak bulma yeteneğinde olacaklarına bir bakıma beni ikna ettiler. Ama kâhince yazıların karanlık, iki tarafa çekilebilir ve akıl almaz dili açıklıktan o kadar yoksun ki gelecek kuşaklar bunlara keyfiflerince anlam veriyorlar.

Sokrates'in cini, ona düşüncesinin mantığını sunan iradenin belirli bir eğiliminin raslantısındaydı. Onunki gibi iyice arıtılmış, sürekli bilgelik ve erdem çalışmasıyla hazırlanmış bir ruhta bu eğilimler tasarlanmamış ve sindirilmesi güç olsalar da her zaman önemli ve izlenmeye değer oldukları gerçeğe yakındır. Böyle acele, ateşli ve raslantısal düşünce çalkantılarından birkaç görüntüyü herkes kendinde duyumsar. Bunlara, bilgeliğimizin pek az verdiği ağırlıktan bir parça verme sırası bendedir. Bunda aynı şekilde sağduyuda zayıflık ya da Sokrates'de en sık görülen inandırma ve caydırmada zorluluklar vardır; onların tanrısal esinden bir şey kapsayacak şekilde değerlendirilebilmelerine pek yararlı ve mutlu biçimde kendimi kaptırdım.

On İkinci Bölüm

Sebat Üzerine

Kararlılık ve sebatkarlık yasası bizi tehdit eden kötülüklere ve tehlikeli olaylara ve bunun sonucu olarak içine düşeceğimiz korkulara karşı korunmamız gerektiğini söylüyor. Aksine, kötülüklerden kendini korumanın tüm yolları sadece sakıncasız değil, meşrudur da. Sebat kuralı, özellikle hiçbir çarenin bulunmadığı noktada mutsuzlukları sabırla göğüslemekte kendini gösterir. Eğer bize indirilen darbeyi savuşturmaya yarıyorsa bedensel esnekliğin, silah kullanmada becerikli olmanın bir kötülüğü yoktur.

Savaşa pek yatkın birçok millet başlıca üstünlük için kaçıştaki askeri başarılarında bundan yararlanırdı ve düşmana yüzlerinden ziyade daha tehlikeli olacak biçimde sırtlarını dönerlerdi.

Türkler bunu ilke edinmişlerdi.

Sokrates, Platon'un yapıtında, kahramanlığı düşmana karşı mevziinde sıkı durmak diye betimleyen Lachez'le şöyle alay eder: "Ne yani, onları yerini bırakarak yenmek korkaklık mı olurdu öyleyse?" Æneas'da kaçış bilimini öven Homeros da ona katılır. Lachez, sonradan fikir değiştirerek bu geleneğin İskitler'de ve dolayısıyla atlı askerlerde geçerli olduğunu itiraf eder ve yaya savaşmaya herkesten daha alışkın olan Lacedomyalılar'ı da yine örnek gösterir; onlar Plateis'teki zafer gününde Pers birliklerini yaramayınca uzaklaşmayı ve geri çekilmeyi düşündüler; kaçıyormuş gibi yaptılar, Persler onları kovalarken bu kitleyi kırıp eritmeyi düşündüler. Bu yol onlara zaferi kazandırdı.

İskitler'e değinmişken, onlar hakkında şu anlatılır: Darius İskitler'i egemenliği altına almaya gittiği zaman, onların kralını sürekli geri çekilmekle ve çarpışmadan kaçmakla suçlar. Bu eleştiriye Indathyrsez –adı buydu onun–, ne ondan, ne de başka bir canlıdan korktuğu, ancak ne ekili toprağı, ne kenti, ne savunulacak evi, ne de bunlardan yararlanabilecek bir düşmandan korkusu bulunan milletinin birliklerini yürütme tarzının bu olduğu cevabını verdi. Ama Darius büyük iştahla bunun tadına bakmak istiyorsa, eski ölülerinin mezarlarını görmek için yaklaşıp orada kiminle konuştuğunu görebilirdi.

Buna karşın top atışları başlayınca savaş hallerinin sıkça ortaya koyduğu gibi, salvoların ürkütücü etkileri önünde kımıldamak uygun değildir: Şiddeti ve hızı nedeniyle bu bir çare olmaz. Kim el kaldırmış, baş eğmişse, arkadaşlarını güldürmüş olur.

İmparator Beşinci Charles'ın Provence'da bize karşı yaptığı seferde (söz konusu olan 1536'da Provence'ın işgali) Marki de Guast, Arles şehrini keşfe çıkmıştı, sayesinde kente yaklaşmayı başardığı bir yel değirmeninin koruyuculuğu dışına çıktığında ise, alanda gezinen senyö Bonneval ve Senechal d'Agenois tarafından fark edildi. Bu kişiler onu topçu komutanı Senyör de Villier'e gösterdiler, komutan hemen bir topu sözü edilen Marki'ye yöneltti. Marki ise ateşlenen fitili görür görmez top ateşine yakalanmamak için kendini yana attı. Aynı şekilde Urbin Dükü, Kral'ın annesinin[6]babası Laurens de Médicis İtalya üzerinde Vicariat denen topraklarda Mondolphe'u kuşattığında kendisine çevirilen bir silahla ateş açıldığını görerek yere attı. Yoksa başını sıyırıp geçen mermi, hiç kuşku yok ki göğsüne isabet edecekti. Doğruyu söylemem gerekirse, bu hareketlerin düşünerek yapıldığını sanmıyorum; çünkü bu kadar ani bir olayda merminin nereye isabet edeceğini, nasıl kestirebilirsiniz? Akla daha uygun gelen, kaderin bu kişilerin ani korkularını ödüllendirdiğidir ve darbeden kaçınmak, bir başka sefer onden kaçınmak yerine isabet almak sonucunu verebilir.

Beklemediğim bir yerde bir silah salvosunun sesi ansızın kulaklarıma ulaşırsa kendimi

savunamam, bundan dolayı yüreğim oynar sadece; ben bunun benden daha cesur başkalarının başına geldiğini de gördüm.

Ansızın karşılaştıkları ilk görüntülere ve hayallere bilgelik ruhuyla karşı durabilen Stoacılar örneğin şiddetli gök gürlemesi ya da bir yapının yıkılışı karşısında korkudan sararmaya da doğal bir olay gibi bakarlar. Diğer duygular için de geçerlidir bu, yeter ki insanın düşüncesi salim ve bütün kalsın, söyleminin dengesi herhangi bir zarara uğramasın, korkusuna ve acısına asla değer vermesin. Bilge olmayan kişide bu kuralın birinci bölümü geçerlidir; ikinci bölümse tamamen başka şekildedir. Zira tutkuların etkisi onda yüzeysel kalmayıp, bozarak, çürüterek düşünce yetisinin merkezine kadar işleyerek gider böylece. O kişi bunlara göre yargı yürütür ve bu yargıya uyar. Stoacı bilgenin durumunu rahatça ve tam olarak görebilirsiniz.

Mens immota manet, lacrymæ volvuntur inanes

"Onun gözyaşları boşuna dökülüyor, ruhu eğilmezdir."

(Virgilius, Aeneis, IV, 449; Ermiş Augustinus'tan alıntı,

Tanrı'nın Kenti, IX, IV)

Aristotelesçi bilgeler de bu çalkantılardan bağışık değildirler, ama bunları daha ılımlı hale getirirler.

On Üçüncü Bölüm

Kralların Buluşmasında Tören Kuralları

Bu rapsodi içinde yer almayı hak eden bu kadar beyhude bir konu daha yoktur. Bizim müşterek kurallarımıza göre, sizinle eşit rütbede ya da daha yüksek rütbede olan bir kişi size geleceğini önceden haber vermiş olduğu halde yerinizde bulunmazsanız, bu, dikkat çekici bir kabalık olurdu. Hatta, Naverre Kraliçesi Marguerite bu konuda, bir çoğunun genellikle yaptığı gibi, (pek büyük bir şahsiyet için olsa bile) karşılamak için evinden çıkmanın bir beyefendiye yakışmayacağını, bu kişiyi beklemenin daha saygılı ve nazikçe, oradan ayrılışında yolunu yitireceği kaygısıyla ona eşlik etmenin ise yeterli olduğunu ekliyordu buna.

Bana gelince, evimde her çeşit töreni kaldırdığım gibi, bu boş ödevleri sıkça unuturum. Birisi bundan alınırsa, ne yapabilirim? Kendime her gün kızmaktansa, onu bir kez kırmam daha iyidir! Aksi halde, sürekli bir yükümlülük olurdu bu. İnsan bu köleliği yuvasına kadar götürecekse, saraylardaki kölelikten kaçmak neye yarar?

Yüksek rütbeli kişiler bir bakıma bekletme haklarını kullanırken, randevulara ilk gidecek kişiler küçük rütbeliler olacaktır; bu tüm meclislerde ortak kuraldır aynı zamanda. Bununla beraber, Marsilya'da Papa Clement ile Kral François arasında düzenlenmiş olan görüşmede, Kral gerekli hazırlıkların yapılmasını buyurduktan sonra kentten uzaklaşıp, buluşmaya gelmeden önce Papa'ya iki üç gün boş zaman ve dinlenme fırsatı verdi. Aynı şekilde, Papa'nın ve İmparator'un Bouloigne'a gelişlerinde, İmparator Papa'ya orada öncelikli bulunma fırsatı tanıdı; kendisi onun ardından kente geldi. Hükümdarların buluşmalarında, belirlenmiş yerde daha büyük olanın diğerlerinden, hatta buluşmayı tertipleyenden önce bulunmasının alışılagelmiş bir tören kuralı olduğu söylenir; öyle ki, büyük olan alt düzeyde olanların ayağına gitmesin, küçükler onu arayıp bulsunlar.

Sadece her ülke değil, her kent, her meslek özgün tören kurallarına sahiptir. Bu konuda çocukluğumda oldukça özenli biçimde yetiştirildim ve Fransız nezaket kurallarımızın cahili olmamak için oldukça iyi bir şekilde yaşadım, hatta bu kuralları öğretmek için ders de verirdim. Onlara uymayı seviyorum; ama yaşamımın bu kurallara sıkışıp kalacağı, üzerimde baskı oluşturacağı biçimde değil. Bunların sıkıntı verici bazı yanları var, hatayla yapılanla bilinçli yapılan aynı değil. Aşırı nezaketle kabalaşan ve bıktırıcı saray kibarlığıyla sıkıcılaşan insanları sıkça gördüm ben.

Hem sonra, görgü kuralları hususunda çok yararlı bir bilgidir bu. Bu bilgi zarafet ve güzellik gibi, toplum ve kişisel ilişki çevrelerinde uzlaştırmacıdır; dolayısıyla da, başkalarının örnekleriyle kendimizi eğitmemizin ve, eğer eğitici ve iletilmeye değer şeylerse, kendi örneklerimizi göstermenin ve değerlendirmenin kapısını açar.

On Dördüncü Bölüm

Şeylerin İyiliği ve Kötülüğü Büyük

Oranda Bizim Onlar Hakkındaki

Kanımıza Bağlıdır

Eski bir Yunan özdeyişine göre, insanlar olayların bizzat kendilerinden değil, olaylarla ilgili olarak sahip oldukları kanılardan sıkıntı duyarlar. Eğer bu düşünce tam olarak bütün olaylara uygulanabilse, acıklı insani durumumuz için kazanılmış ferahlatıcı bir adım olurdu. Zira kötülükler yalnızca düşünme yetimizle içimizde yer etselerdi, onları küçümsememiz ya da iyiye dönüştürme yolu bulmamız gücümüz dahilinde olurdu. Olaylar bizim yargılamamıza boyun eğiyorlarsa, neden onlara hakim olmayalım ya da onları kendi yararımıza kılmayalım? Eğer kötü ve acı dediğimiz şey özgün niteliği gereği ne kötü ne de acıysa bu şekilde sadece hayal gücümüz ona bu niteliği verir; bunu değiştirmek de bize düşer. Mademki tercih hakkımız var, kimse aksine zorlamadığı halde, bizim için acı ve zararlı olacak şeylere yönelmek, hoş bir tat verebileceğimiz şeylere ekşi ve acı bir tat vermek garip bir deliliktir. Şu halde kötü dediğimiz kendiliğinden kötü olmayabilir ya da hiç değilse, gerçekte ne olursa olsun, ona başka bir tat, başka bir çehre vermemize bağlıdır –zira hepsi aynı yere çıkar. Bunun tutarlı bir düşünce olup olmadığına bakalım.

Eğer korktuğumuz bu olayların mahiyetleri bize kendi güçleriyle yerleşselerdi, aynen ve benzer biçimde herkeste görülürlerdi; zira, insanların hepsi bir türdür; anlamak ve yargılamak konusunda ufak tefek farklılıklar dışında, aynı araç ve gereçlerle donatılmış bulunurlar. Ama şeylerden edindiğimiz düşüncelerin çeşitliliği, bunların bize ancak onlarla aramızdaki ortak bir uzlaşma aracılığıyla nüfuz ettiklerini açıkça gösteriyor: Kimisine özgün anlamıyla yerleşiyor, buna karşın binlerce kişi onlara yeni ve karşıt anlamlar veriyor.

Ölümü, yoksulluğu ve acıyı başlıca hasımlarımız diye biliyoruz.

Öyleyse bazılarının korkunç şeylerin en korkuncu adını verdikleri, başkalarının ise yaşam sıkıntılarının biricik kapısı, doğanın iyi hakimi, özgürlüğümüzün tek dayanağı diye adlandırdıkları ölümün tüm kötülüklerin ortak ve acil reçetesi olduğunu kim bilmez? Aynı şekilde birileri onu korkarak ve titreyerek beklerken, başkaları ona yaşamdan daha kolay bir şekilde katlanıyor.

Şu kişi onun kolaylığından yakınıyor:

Mors, utinam pavidos vita subducere nolles,

Sed virtus te sola daret.

"Ey ölüm, korkakları yaşamdan kaldırmayı reddedip,

kendini sadece cesurlara veremez misin?"

(Lucianus, IV, 580)

Ama büyük cesaret sahibi kişileri bir yana bırakalım. Theodorus, kendisini öldürmekle tehdit eden Lysimachus'a şöyle cevap verdi: "Bir kuduzböceğinin gücüne ulaşmaya eşit güçte büyük bir vuruş yapacaksın!" Filozofların çoğu ölümlerini seve seve öne aldılar ya da aceleye getirip kolaylaştırdılar.

Halktan kişilerin ölüme, ama basit bir ölüme değil, utanç verici ve bazı kereler acı dolu bir halde giderken, kiminin metanetten, kiminin doğal sadelikten böyle bir güven taşıdıkları, her zamanki durumlarından değişik hiçbir şeyin fark edilmediği sıkça görülür. Bunlar, aynen Sokrates gibi ev işlerini halleder, dostlarına öğütlerde bulunur, şarkı söyler, vaaz verir ve halkla görüşür, hatta güldürmek için sözler sarf edip tanıdıklarının şerefine kadeh kaldırır. Birisi darağacına götürülürken, ‘fazlaca kalabalık olmasın' diyordu; zira eski bir borçtan dolayı tacirin birinin yakasına yapışması tehlikesi vardı. Bir başkası cellada gırtlağına dokunmamasını, çünkü çok gıdıklandığını ve gülmekten katılacağını söylüyordu. Bir diğeri de, günahlarını çıkaran kişiye bu akşam yemeğini Tanrı'yla birlikte yiyeceğinden söz ediyordu: "Oraya siz gidin, zira ben oruç tutuyorum." Biri de içecek bir şey istedikten sonra, cellat kendisinden önce içince, frengiye yakalanma korkusuyla onun ardından içmek istemediğini söyledi. Herkes Picard'ın öyküsünü bilir; o darağacındayken kendisine bir fahişe gösterilip, onunla evlenmeyi kabul ettiği takdirde (adaletimizin bazen bu hakkı tanıdığı gibi) yaşamını kurtarabileceği söylenince, kadını bir an gözden geçirdikten sonra, onun topal olduğunu fark ediyor ve cellada, "Bağla beni, bağla; topallıyor bu" diyor. Aynı şekilde, Danimarka'da da ölüme mahkûm edilen bir kişinin, darağacında buna benzer bir şart koşulunca, kız sarkık yanaklara ve fazla sivri bir burna sahip olduğu için reddettiği anlatılır. Dini sapkınlıkla suçlanan genç öğrenci efendisi ile, inanç birliği olduğu gerekçesiyle birlikte hapsedilen Thoulouselu bir uşak, onun yanılmış olduğuna inanmaktansa ölmeyi yeğledi. Kral On birinci Louis'nin Arras kentini fethettiği sırada bu kentte olup bitenleri sıkça okuruz; orada halk arasından çok sayıda insan "Yaşasın kral" demektense asılmayı tercih etti.

Narsinque Krallığı'nda bugün bile rahiplerin karıları ölen kocalarıyla birlikte canlı gömülürler. Tüm öteki kadınlar da aynı metanetle, hem de neşeli bir biçimde kocalarının cenaze törenlerinde diri diri yakılırlar. Ölmüş kralın bedeni yakılırken, büyük bir topluluk oluşturan tüm kadınları ve odalıkları, gözdeleri, görevlileri ve hizmetçileri sevinç içinde bu ateşe atılmaya koşarken sanki onun yol arkadaşlığının onurunu üstlenmeye gider gibidirler.

Bu muzip ruhlu kişilerde ölüm anında bile şakacılıklarını terk etmeyenler bulunur. Cellat vuruşunu yaparken, ‘adam sen de' diye haykırdı birisi; onun sıradan nakaratıydı bu. Bir başkası yanan ocak boyunca ot döşekte yatmış ölmek üzere iken, nereniz ağrıyor?" diye soran hekime, ‘peykeyle ateş arası' cevabını verdi. Papaz, kutsal yağ sürmek için hasta bir insanın acıdan kasılmış ayaklarını araştırdığı sırada hasta; ‘onları bacaklarımın ucunda bulacaksınız,' dedi. Kendini Tanrı'ya emanet etmesini söyleyerek günah çıkarttıran kişiye adam sordu: "Onun yanına giden de kim?" "İsterseniz bizzat kendiniz gideceksiniz" denince de, "Orada yarın akşam olsam daha iyi" karşılığını verdi. Papaz devam etti: "Yalnızca ona sığının; çok geçmeden orada olacaksınız." "Ona siparişlerimi kendim götürürüm, böylesi daha iyi" diye ekledi adam.

Bizim son Milano savaşlarımız sırasında kentin bu kadar çok el değiştirmesi ve sık sık meydana gelen bunca değişiklikten bıkan halkın ölüme bu şekilde boyun eğme kararına vardığını babamın ağzından dinledim; babam orada bir haftada yirmi beş kadar aile reisinin kendi canına kıydığını gözlemlemişti. Brutus'un kuşatması sırasında benzer bir olay Ksant kentinde olmuştu; ölümden kaçmak için hiçbir girişimde bulunmaksızın, erkek, kadın ve çocuk pek çılgınca bir ölüm özlemiyle ileriye atıldılar; öyle ki, Brutus bunlardan pek azının canını bağışlayabildi.

Yaşam pahasına bile olsa, her görüş kendini ilke olarak kabul ettirebilir. Eski Yunanistan'da, ülkesinin üzerine verdiği ve Med savaşları sırasında tuttuğu şu yürekli yeminin birinci maddesine göre, Pers yasalarını kendi yasaları yerine kabul etmektense herkesin ölümü seçmesi daha iyidir. Türkler'le Grekler'in savaşında kendini sünnet ettirip din değiştirmektense çok korkunç bir ölümün

babul edilmesi kim bilir kaç kez görüldü? İşte dinlerin buna muktedir oluşunun bir örneği.

Castille Kralları, Yahudiler'i topraklarından sürdüklerinde, Portekiz Kralı Jehan, insan başına sekiz ekü vermeleri ve belirli bir günde Portekiz'den ayrılmaları şartıyla onlara kendi toprağına sığınma hakkı verdi ve Afrika'ya geçirmek üzere onlara gemiler sağlayacağına söz verdi. Günü gelince, koşullara uymayanların köle olacakları söylendi; gemiler çok yetersizdi ve ancak üst üste doluşurlarsa sığabileceklerdi; gemilere binenler mürettabatın kaba ve adi muamelelerine maruz kaldı. Mürettebat türlü alçakça davranışın ötesinde, yiyeceklerini tükettirinceye ve kendilerinden çok pahalıya yiyecek almaya zorlayıncaya kadar yolcuları bir ileri bir geri deniz üzerinde oyaladı; Yahudiler uzun süre sonra don gömlek kıyıya çıkarıldılar. Bu insanlık dışı haber karada bulunanlara aktarıldı; bunlardan köleliğe razı olan pek çok kişiden hiçbirisi din değiştirmeye yanaşmadı. Emmanuel (Jehan'dan sonra) tahta geçince, önce köleleri azat etti; sonra da fikir değiştirip, geçip gitmeleri için üç liman tahsis etti ve ülkeden ayrılmaları için onlara zaman tanıdı. Yüzyıllarımızın en iyi tarihçisi Piskopos Osorius'un dediğine göre, Kral kendilerine vermiş olduğu özgürlüğe minnet borcu olarak onları Hıristiyanlığa döndüremeyince, arkadaşları gibi soyguncu denizcilere güvenmenin, büyük zenginlik içinde oturdukları bir ülkeyi terk edip bilinmeyen ve yabancı bir bölgeye atılmanın zorluğuyla Yahudiler'i din değiştirmeye teşvik edeceğine bel bağladı. Ama bu umudunun boşa çıktığını ve onların hepsinin gitmeye kararlı olduğunu gören Kral Emmanuel, sıranın uzunluğu ve yarattığı rahatsızlık insanların bir bölümünü düşüncesinden caydırsın ya da kararlaştırmış olduğu infazı daha rahat uygulamak için hepsi bir yerde toplansın diye söz vermiş olduğu limanlardan ikisini kaldırdı; sonra da, ebeveynlerin ellerinden on dört yaşın altındaki tüm çocukların zorla alınmasını, onların anne ve babalarının gözü önünden ve ticaret yaşamından uzakta, dinimize uygun yetiştirilecekleri yere nakledilmelerini buyurdu. Bu uygulamanın çok korkunç bir sahne yarattığını anlatılır; ana-babalarla çocuklar arasındaki doğal sevgi ve üstelik de eski inançlarına ateşli bağlılık, bu zorba buyruğa karşı koydurdu. Orada babaların ve annelerin kendilerini öldürdükleri görüldü; daha korkuncu ise, yasadan kaçmak için bazıları küçük çocuklarını sevgi ve acıma duygusuyla kuyulara attılar. Üstelik de, kendilerine önceden belirlenen mühlet dolduğundan, Yahudiler çaresiz tekrar köleliğe döndüler. Bazıları Hıristiyan oldu. Aradan geçen yüz yıldan sonra, bugün pek az Portekizli inancına ya da aile kökenlerine güven duyar, alışkanlıkların ve zaman uzunluğunun diğer tüm baskılardan çok daha güçlü olduğuna inanır. "*Quoties non modo ductores nostri*, der Cicero, *sed universi etiam exercitus, ad non dubiam mortem concurrerunt*." ["Sadece generallerimiz değil, tüm ordularımız kaç kez kesin bir ölüme atıldı?" (Cicero, *Tusculanes*, I, XXXVII)].

Yakın dostlarımdan birinin bütün gücüyle ölüme koştuğuna tanık oldum; gerçek bir arzuyla ve kalbinde ona yanlışlığını kanıtlayamadığım, kökleşmiş çeşitli düşüncelerin gücüyle ölüme koştuğunu gördüm; ilk fırsatta tüm mantığını kaybetmiş olarak, acı ve ateşli bir açlıkla parlak bir onurmuş gibi ölümün içine atladı.

Günümüzde çocuklara varıncaya kadar çok sayıda insanın, bazı önemsiz rahatsızlıkların korkusuyla kendini ölüme terk ettiğine tanık oluyoruz. Bu konuda, "Korkaklığın bile sığınmak için seçtiği şeyden biz niye korkuyoruz" der eskilerden biri. Her cinsiyetten ve koşuldan, en mutlu dönemlerdeki her mezhepten ölümü metanetle beklemiş olan ya da onu gönüllü olarak aramış olan ya da sadece bu yaşamın kötülüklerinden kaçmak için veya basitçe yaşamanın bıkkınlığından ya da en iyi yaşamı bulma umudundan dolayı aramış olanların listesini burada sıralamaya kalksam sonunu getiremezdim. Bunların sayısı öyle büyüktür ki, gerçekten de ölümden korkanların hesabını çıkarmayı daha çabuk yapmış olurdum.

Yalnız şunu söyleyeceğim: Filozof Pyrrhon, günün birinde bir gemide büyük bir fırtınaya tutulunca, çevresinde en çok korktuğunu gördüğü kişileri cesaretlendirmek için bu fırtınadan hiçbir şekilde kaygılanmayan bir domuz yavrusunu örnek olarak gösterdi. Şu halde, bunca övündüğümüz, bu nedenle de kendimizi yaratıkların geri kalanının efendisi ve hükümdarı olarak gördüğümüz bu akıl üstünlüğümüzün bize kendi sıkıntımız için verilmiş olduğunu mu söyleyeceğiz? Eğer rahatımızı ve huzurumuzu kaçırıyorsa, durumuzu Pyrrhon'un domuz yavrusundan daha kötü hale getiriyorsa bilgi sahibi olmamız neye yarar? Herkesin kendi yeteneklerini kendi iyiliği için kullanmasını isteyen doğanın kararı ve şeylerin evrensel düzeniyle bozuşmak pahasına kendi iyiliğimiz için verilen zekâmızı kendi yıkımımız için mi kullanacağız?

"Peki, öğütleriniz ölüm için geçerli oluyor" diyelim, "ya yoksulluk hakkında ne diyeceksiniz? Yine, Aristippos, Hieronymus ve bilgelerin çoğunun en büyük kötülük diye nitelendirdikleri acı hakkında – ve bunu sözde inkâr edip, gerçekte itiraf edenlere– ne diyeceksiniz?" Possidonius sıkıntı ve acı veren bir hastalıkla son derece bitkin yatıyordu. Ziyaretine giden Pompeius felsefe yarenliğini etmek için çok uygunsuz bir saat seçmiş olmasından dolayı özür diledi. "Acının beni etkiledeğini, onu anlatmamı ve ondan söz etmemi engellediğini Tanrı göstermesin!" dedi ve acıyı küçümseme konusunda söze girişti. Ama ağrıları yine de rolünü oynuyor, hiç durmaksızın hırpalıyordu onu. O zaman haykırdı Possidonius: "Elinden geleni yap acı, senin bir kötülük olduğunu söylemeyeceğim!" Bu kadar övülen bu öykü, acının küçümsenmesi üzerine ne öğretir bize? Possidonius sadece sözcüğü tartışıyor; bununla beraber bu sancılanmalar onu etkilemediyse neden söyleşisini yarıda kessin? Neden bunu kötülük diye nitelememenin pek önemli olduğunu düşünüyor?

Burada, her şey sadece hayal gücüne dayandırılmıyor. Geri kalanı için de düşüncelerimiz var. Bunda bizzat duygularımız yargılayıcıdır,

Qui nisi sunt veri, ratio quoque falsa sit omnis.

"Eğer duygularımız gerçeğe uygun değilse, akıl da bütünüyle bizi aldatır." (Lucretius, IV, 485)

Derimizi kamçı vuruşlarının onu gıdıkladığına mı inandıracağız? Sabrın ağzımızda bıraktığı tadın şarabınkine benzediği söylenebilir mi? Pyrrhon'nun domuzcuğu burada yanımızdadır. Onun ölümden hiç korkusu yoktur; ama dövüldüğü zaman bağırır ve yakınır. Yeryüzündeki tüm canlı varlıklarla ilgili doğanın acıdan korkma genel yasasına nasıl karşı gelinir? Ağaçlar bile kendilerine vurulan darbelere karşı inliyormuş gibi görünürler. Ölüm kendini sadece düşünce yoluyla hissettirir; zira o, tek anlık bir olgudur:

Aut fuit, aut veniet, nihil est præsentis in illa,

"Ya geçmişte, ya da gelecektedir; onda şimdilikten eser yoktur."

(La Boétie, Montaigne'e yöneltilmiş *Satire*'den)

Mórsque minus paene quam mora mortis habet.

"Ölüm, ölümü bekleyişten daha az acı verir."

(Ovidius, *Ariane'ın Thésée'ye Koşuklu Mektubu*, 89)

Binlerce hayvan, binlerce insan ölüm acısı çekmeden, çabucak ölüyor. Gerçekte, ölümde başlıca

korktuğumuz şey, genelde onun ön habercisi olan acıdır.

Bununla beraber bir azize inanmak gerekirse: "*Malam mortem non facit, nisi quod sequitur mortem*." ["Ölümün kötü yapan kendisinden sonra gelenlerdir." (Saint Augustine, *Tanrı'nın Kenti*, I, XI)]. Ben yine de, daha doğruya yakın bir biçimde, ne önden gelenin ne de sonradan gelenin ölümle ilintisi olduğunu söyleyeceğim. Şu halde, acıdan söz ederek kendimize kötü mazeretler buluyoruz. Deneyimlerime dayanarak, daha ziyade ölümün hayaline katlanma güçsüzlüğümüzün bizi acıya bir kat daha dayanıksız kıldığını ve acıyı çok daha keskin biçimde ölümümüzün habercisi olarak hissettiğimizi sanıyorum. Ama pek ani, pek kaçınılmaz, pek acımasız olan bu olaydan korkma alçaklığının suçlayıcı düşüncesindense, daha hoş görülebilir bir başka bahaneye tutunuyoruz.

Ağrıdan başka tehlikesi olmayan tüm rahatsızlıklar için, tehlikesiz diyoruz; diş ağrısı ya da gut ağrısını sıkıntı verse de ölümcül olmayınca kim hastalık diye hesaba katacaktı ki? Öyleyse şunu önceden kabul edelim; ölümde bize özellikle önemli gelen şey acıdır. Aynı şekilde yoksulluk için de bu böyledir; ondan korkmamızın nedeni, açlık, susuzluk soğuk, sıcak ve uykusuzlukla yüzünden bizi acıların kollarına atmasıdır.

Demek ki sadece acıya önem veriyoruz. Ben bunun başımıza gelebilecek şeylerin en kötüsü olduğunu gönülden kabul ediyorum; zira kötülüğe en fazla kızan, bundan kaçmak için en fazlasını yapan, Tanrı'ya şükürler olsun ki şimdiye kadar kötülükle büyük bir alışverişi olmamış bir kişiyim. Onu bertaraf edemesek de, hiç değilse direncimizle onu yumuşatmak ve beden bundan etkilenecek olsa bile, her şeye rağmen ruhu ve aklı iyi durumda muhafaza etmek elimizdedir.

Eğer böyle olmasaydı, erdemi, yiğitliği, gücü, bağışlayıcılığı ve kararlılığı aramızda kim değerli sayardı? Ortada meydan okunacak bir acı olmasa bunlar işlevlerini nasıl göstereceklerdi: "*avida est periculi virtus*." "Cesaret tehlikeye doymaz." (Seneca, *De providentia*, IV)]. Sert yerde yatmak, öğle sıcağında baştan aşağı silah kuşanmış durmak, bir atın ve bir eşeğin etiyle karnını doyurmak, kendini parçalanmış olarak düşünmek, kemiklerin arasından bir mermiyi çekip çıkarmak, yarayı dikerken, dağlarken ve deşerken acı çekmek gerekmese, sıradan insanlar üzerinde sahip olunmak istenen üstünlük nereden elde edilir? "Kötülükten ve acıdan kaçmak yerine, gerçekten iyi olan tüm şeyler arasından özellikle en fazla zahmet isteyeni arzulamak gerekir" der bilgeler: "*Non est enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut joco comite levitatis, sed sape etiam tristes firmitate et constantia sunt beati*." ["Aslında sadece sevinç ve zevkler içinde, hafifliğin yoldaşları olan gülüşler ve oyunlar içinde değil, çoğu kez metanet ve sabırla hüznün içinde dev mutlu olunur." (Cicero, *De finibus*, II, XX)]. Bu sebeple, çetin mücadeleyle yapılan fetihlerin, güvenlik içinde rahatlıkla ve hileyle yapılanlardan daha elverişli olmadıklarına atalarımız bir türlü inanmadılar:

Lætius est, quoties magno sibi constat honestum.

"Bize pahalıya mal olduğu zaman, erdem içinde daha fazla sevinç vardır."

(Lucianus, IX, 404)

Ayrıca şu da bizi avutmalıdır; "*si gravis brevis, si longus levis*." ["Eğer acı şiddetliyse kısa, hafifse uzun sürer." (Cicero, *De finibus*, I, XV)]. Acı şiddetli olduğu takdirde kısa sürer; uzun sürüyorsa hafiftir ya kendi kendine son verir ya da sen ona son verirsin; her ikisi de aynı kapıya çıkar. Dayanılmayacak gibiyse, alıp götürür bizi. *"Memineris maximos morte finiri; parvos multo habere intervalla requietis; mediocrium nos esse dominos: ut si tolerabiles sint feramus, sin minus, e vita, quum ea non placeat, tanquam e theatro exeamus*." [Unutma ki ölüm büyük acılara son verir,

küçüklerin birçok kesiklikleri vardır; bizse orta büyüklükte acıların hakimiyiz. Bu şekilde hafif olanlara dayanırız; dayanılmaz olanlardansa hoşumuza gitmeyen bir yaşam tiyatrosundan çıkar gibi kaçabiliriz." (Cicero, *De finibus*, I, XV)].

Acıyı bize bunca dayanılmaz kılan, ruhsal doyum almaya alışkın olmayışımız, ona hiç de yeterince kendimizi bırakmamış olmamızdır; yine de ruhumuz davranışlarımızın tek ve egemen sahibidir. Bedenin, aşama farklılıkları hariç ancak bir tek gidişi, tek bir tutumu vardır. Ruha gelince, o son derece değişkendir; her türlü biçime girer. Bedenin duyguları ve başına gelenler ne olursa olsun, ruh kendine ve eski durumuna geri döner. Şu halde onun incelenmesi, sorgulanması ve barındırdığı direnme gücünün uyandırılması gerekir. Onun eğilimine ve seçimine ne akıl, ne öğüt, ne de güç karşı gelebilir. Hizmetinde bulundurduğu binlerce yoldan kendi huzurumuza ve dinginliğimize en uygun düşenini alalım; böylelikle sadece tüm yaralarımızdan sakınmış olmayacağız, üstelik iyi tarafına gelirse, yaralarımızla ve mutsuzluklarımızla ödüllendirilmiş ve övgülere boğulmuş bile olacağız.

Ruh, her şeyi ayrım yapmaksızın kendi yararına kullanır; hata ve hülyalar ona yararlıdır; zira bunlarda bize hoşnutluk sağlayacak bir malzeme bulur.

Gerçekten de, bizde acıyı ve hazzı keskinleştirenin, aklımızın keskinliği olduğunu görmek kolaydır. Hayvanlar, bedenlerini özgür ve doğal duygularına terk edip, aklı gemlerler, bu aşağı yukarı gördüğümüz her tür için geçerlidir, bunu davranışlarmızdaki benzerlikten görebiliriz. Eğer onlara ait olan kuralları yargılarımızla buozmasaydık, daha iyi olabilirdik, zaten doğa onlara haz ve acı konusunda doğru ve ılımlı bir ölçü vermiştir. Doğa herkese eşit ve aynı şekilde davrandığı için adaletten ayrılamaz. Ama mademki fantezilerimizin başıboş özgürlüğüne kendimizi bırakmak için onun kurallarından ayrılıyoruz, hiç değilse bunların daha hoş olan taraflarına eğilim göstermeyi deneyelim.

Platon acı ve hazza duyulan şiddetli bağlılıklardan korkar, çünkü (ona göre) bu bağlanma ruhu bedene aşırı derecede güdümlü kılar. Ben ise, aksine, bunun bağı gevşeteceğini ve çözeceğini düşünüyorum.

Bizi kaçarken gören düşmanın daha hırslı ve saldırgan davranması gibi, acı da bizi önünde titrerken görmekten gurur payı çıkarır; kendisine kafa tutana karşı ise çok daha uygun davranır. Demek ki ona tüm güçlerimizle karşı çıkmalıyız. Pes ederek ve geri çekilerek, bizi tehdit eden yıkımı davet eder ve kendimize çekeriz sadece. Saldırı karşısında bedenimiz sertleşerek daha iyi dayanır; ruh için de durum aynen böyledir.

Ama benim gibi, altına koyulduğu yaprağa göre koyu ya da soluk bir renk alan taşlar misali acıya ayak uyduran ve acının kendine açılan yere yerleştiği, tam anlamıyla güçten yoksun kişilerin konu edildiği örneklere gelelim. "*Tantum doluerunt, quantum doloribus se inseruerunt*" [Onlar kendilerini acıya bıraktıkları kadar ıstırap çektiler." (*Tanrı Kenti*, I, X)], der Aziz Augustinus. Cerrahın bir neşter vuruşunun açtığı kesiği savaşta çarpışmanın harareti içinde alınan on kılıç darbesinden daha fazla hissederiz. Hekimler ve Tanrı tarafından doğum sancıları kutsal kabul edilse ve biz bu sancıları bunca merasimle atlatsak bile, buna hiç aldırış etmeyen dirençli milletler vardır. Ispartalı kadınları bir yana bırakıyorum; ama piyade askerlerimiz arasındaki İsviçreliler'de bir değişiklik buluyor musunuz? Kocalarının peşinden yürürken dün karınlarında taşıdıkları bebeği bugün boyunlarında taşıdıklarını görmeniz dışında. Ya şu yol boyunca toplanmış Bohemyalı kadınlar, bir bakmışsınız yeni doğan bebeklerini bizzat yıkıyorlar ve en yakın ırmakta kendi banyolarını da alıyorlar. Çocuklarını hamile kalışlarında olduğu kadar doğumlarında da gizleyen fahişeler dışında, Roma vatandaşı Sabinus'un onurlu karısı, başkasının çıkarına yardım almadan ikizlerinin doğumuna tek başına, sessiz ve iniltisiz

katlandı. Ispartalı basit bir oğlancık bir tilkiyi çaldıktan (bizim ancak cezasından çekindiğimiz hırsızlığın onlar hâlâ daha çok utancından kaygılanırlar) ve onu pelerininin altına koyduktan sonra, tilkiyi ortaya çıkarmaktansa karnının dişlenmesine dayandı. Bir başkası ise bir kurban töreninde tütsü yaparken kömür ateşi yenine düşünce, kutsal gizemi bozmamak için etini kemiğine kadar yanmaya bıraktı. Bir tek erdemlilik sınaması için, Isparta eğitim yöntemi gereğince yedi yaşında, yüzünü buruşturmaksızın ölünceye kadar kırbaçlanma acısına katlanan çok sayıda çocuk görülür. Cicero ise bu çocuklardan birçoğunun yenilgiyi kabul etmektense, gruplar halinde, bayılıncaya kadar yumruk, tekme ve dişleriyle çarpıştıklarını görmüştür. "*Nunquam naturam mos vinceret: est enim ea semper invicta; sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus; opinionibus maloque more delinitum mollivimus*." ["Gelenek ve görenekler hiçbir zaman doğayı yenemeyeceklerdir, çünkü o yenilmezdir; oysa, biz ruhumuzu gevşeklikle, zevklerle, havailikle, vurdumduymazlık ve uyuşuklukla bozduk. Onu yanlış düşüncelerle ve kötü alışkanlıklarla güçsüzleştirdik." (Cicero, *Tusculanes*, V. XXVII)].

Komutanı öldürmek için düşman kampına sızma girişiminde başarısız olunca garip bir bahaneyle yeniden eylem yapmak ve vatanına karşı sorumluluğunu yerine getirmek için öldürmek istediği kral Porsenna'ya itirafta bulunan Scevola'nın öyküsünü herkes bilir. Scevola, amacının kralı öldürmek olduğunu ona itiraf etmekle kalmadı, kampında girişimine suç ortaklığı yapan birçok Romalı'nın da bulunduğunu ekledi sözlerine. Ne biçim bir adam olduğunu göstermek için de, bir ateş ocağı getirtip onda kolunun kızarıp yanmasını seyretti ve bu acıya dayandı; sonunda düşmanı bile dehşet içinde kalmış olarak ocağın oradan götürülmesini buyurdu adamlarına. Ameliyatta bıçakla doğranırken kitabını okumaya ara vermeyen kişiye ne demeli? Kendisine yapılan eziyetleri alay ederek ve gülerek karşılayan adam öyle inat eder ki, eline düştüğü cellatlarının acımasızlığı artmış ve kendisine uygulanan işkence buluşları birbiri ardından katlanmıştır. Ama bir filozoftu o. Ne yani! Caesar'ın bir gladyatörü de yaralarının oyulup parçalanışına sürekli gülerek dayandı. "*Quis mediocris gladiator ingemuit; quis vultum mutavit unquam? Quis non mudo stetit, verum etiam decubuit turpiter? Quis cum decubuisset, ferrum recipere jussus, collum contraxit?*" ["Hiç basit bir gladyatör inlemiş ya da yüzünü buruşturmuş mudur? Onların, sadece çarpışma sırasında ayaktayken değil, yere düştüklerinde de hiç korkaklık gösterdiği görülmüş müdür? Yere düşüp ölümü kabule mahkûm edildiklerinde, gırtlaklarını kaçırdıkları ne zaman görülmüştür?" (Cicero, *Tusculanes*, II. XVII)].

Kadınları da bu örneklere katalım. Yalnızca daha taze bir cilde kavuşmak amacıyla Paris'te derisini yüzdüren kadını duymayan kaldı mı? Sesini daha yumuşak hale getirmek veya yüzüne daha dolgun bir şekil vermek için sağlıklı dişlerini söktüren de var bu kadınlar arasında. Acıya meydan okumaya tanıklık eden böyle ne kadar çok örnek vardır kimbilir? Kadınlar neler yapmazlar ki? Yeter ki güzelliklerine katkıda bulunacak en ufak bir umut ışığı olsun, hiç bir şeyden korkmaz onlar?

Vellere queis cura est albos à stirpe capillos,

Et faciem dempta pelle referre novam.

"Kadınlar, kendilerine yeniden bir yüz yaratmak için beyaz saçlarını

yolmaya, derilerini yüzmeye özenirler."

(Tibullus, I, VIII, 45)

Ciltlerinin rengini solgunlaştırmak uğruna, midelerini mahvetmek pahasına ısrarla kum ve kül

yutan kadınlar gördüm. İspanyol modasına uygun ince ve narin bir bedene kavuşmak için, vücutları nı sıkıp yara açan kadınlar acı çekmezler mi? Hatta bazen bundan ölürler bile.

Zamanımızda birçok ülkede insanların verdikleri söze güç kazandırmak için kendilerini gönüllü olarak yaralamaları sıradan bir olay olmuştur. Kralımız Henri III Polonya ve çevresinde bunun örneklerini gördüğünü anlatır. Fransa'da bu uygulamanın bazılarınca taklit edildiğini bilirim. Bana gelince, şu ünlü Blois kentlerinden dönüşümden az önce, Picardie'de genç bir kızın ateşli sözlerine ve sebatına kanıt olarak saçlarında taşıdığı sivri tokayla kolunu dört beş yerden deldiğini, deriyi sıyırıp ciddi bir biçimde kanattığını da gördüm. Türkler hanımlarının hoşuna gitmek uğruna kendilerine büyük kesikler açarlar; sürekli iz kalması için de yaraya ateş bastırıp, kanı durdurmak ve kabuk tutturmak üzere orada akıl almaz bir süre tutarlar. Bunu gören kişiler bana yazıp doğruluğu üzerine yemin ettiler. Hatta, on metelik için, her gün bunların arasında kollarına ya da kalçalarına oldukça derin yaralar açanlar da bulunuyormuş.

Elimizin altında sıkça başvurduğumuz örnekler çoğaldıkça mutlu oluyorum: Hıristiyanlık alemi bize bunlardan yeterince sağlıyor. Kutsal rehberimizin örneğinden sonra, çok sayıda kişi haç taşımaya talip oldu. İnanç bakımından pek saygın bir tanıktan öğrendiğimize göre, Kral Ermiş Louis günah çıkaran papazının verdiği aba giysiyi ihtiyarlığına kadar giydi; her cuma gecelik giysileriyle, sürekli bir kutuda sakladığı, kendisine getirilmiş özel amaçlı beş demir zincir parçasıyla rahibine omuzlarını kamçılatıyordu. Yaşamının son on ya da on iki yılında, tövbe ettiği için dinsel bir giysi altında sürekli bir zırh taşıdı. Anjou Kontu Foulques, Efendimiz'in Kutsal Kabri'nin önünde boynunda bir iple, iki uşağına kendini kamçılatmak için Kudüs'e kadar gitti. Zaten her Kutsal cuma günü çok sayıda erkek ve kadının çeşitli yerlerinden derileri kalkıncaya ve kemiklerine işleyinceye kadar kendilerini kamçıladıklarını hâlâ görmüyor muyuz? Buna ben de defalarca şahit oldum, hem de ortada hiç de büyülenmiş kişiler yoktu: Deniliyordu ki (çünkü oraya maskeli gidiyorlardı), bunların arasında, dinsel inançtan çok, başkalarının dinini güvenceye almak üzere para karşılığında acıya meydan okuyan açgözlüler vardı.

Quintus Maximus konsüllüğe yaklaşan oğlunu, Marius Cato yargıçlığa atanmış oğlunu ve Lucius Paulus da birkaç gün arayla iki oğlunu sakin bir yüzle ve hiçbir matem alameti göstermeksizin toprağa vermiştir. Günlüğümde bir kişiden söz ederken alayla ilahi adaleti aldatmış olduğunu söyledim; zira, bir günde üç büyük çocuğun acımasız ölümünü bir ceza olarak karşılaması gerekirken tanrısal bir lütuf sayıyordu. Bu türden canavarca duygulara sahip biri değilim; ben de çocuklarımdan iki ya da üçünü, (bebekliklerinde) üzüntüyle olsa bile, derin kedere düşmeksizin yitirdim. Bununla beraber, insanları can evinden vuran bunun gibi bir olay hemen hemen yoktur. Başıma gelseler çok üzüleceğim birçok olayla karşılaştım ama bunlar arasında herkesin çok çekilmez bir suratla karşıladıklarını, ben yüzüm kızarmadan övünerek anlatmaya cesaret edemezdim. "*Ex quo intelligitur non in natura, sed in opinione esse ægritudinem.*" ["Bundan görülebilir ki büyük acı doğanın değil, düşüncenin bir sonucudur." (Cicero, *Tusculanes,* III, XXVIII)].

Kanaat zorlu, cesur ve eşsiz bir güçtür. İskender'in ve Caesar'ın kaygı ve güçlük peşinde koşarken gösterdiği açlıkla kim güvenlik ve dinginlik aramamıştır ki? Sitalcez'in babası Terez, savaşmadığı zaman, kendisiyle seyisi arasında hiç fark kalmadığını söylemeyi seviyordu.

Cato, konsül olduğu sırada, sadece kendini güvenceye almak için İspanya'nın tüm kentlerinde ahalinin silah taşımasını yasaklayınca, çok sayıda kişi kendini öldürdü: "*ferox gens nullam vitam rati sine armis esse*." ["Kızgın ahalinin aklı silahsız yaşanabildiğini almıyordu." (Titus Livius, XXXIV, XVII)].

Sakin bir hayatı, evlerini, yakınlarını terk edip ıssız çöllere giden ne çok insan görülmüştür. Bu insanlar dünyayı küçümseyerek aşağılık ve kötü bir ortama girdiler, bu koşulları tercih ettiler. Geçenlerde Milano'da ölen Kardinal Borromée, sefahat ve büyük zenginlik içinde geçen bir soylu hayatına, İtalya'nın havasına ve gençliğine rağmen yoksulluğun ortasında çok çetin bir yaşam biçimini tercih etti; yazın giydiği elbiseyi kışın da kullanıyor, yatmak için altında sadece saman bulunuyordu. Görevinin gerektirdiği uğraşlar dışında kendine kalan saatleri sürekli diz çökmüş halde okuyarak, yemek olarak yediği biraz ekmek ve suyla geçiriyordu. Eşinin kendisini bile bile aldatıp boynuzlamasından yarar ve yükselme sağlayanları tanıyorum. Oysa bu işin yalnızca adı bile çoğu kişinin ödünü patlatır. Görme duyusu duyularımızın en gerekli olanı değilse de, en azından en fazla hoşa gidenidir; ama uzuvlarımızın en hoşa giden ve yararlı olanı bence çocuk yapmaya hizmet edenlerdir. Yine de bir hayli kişi, fazlaca hoş oldukları için onları kinle karşıladı; bunun için de, onları önemlerinden dolayı fırlatıp attı. Kendi gözlerini oyanın gözlerle ilgi düşüncesi işte.

İnsanların en genel ve sağlıklı yanı çok çocuk sahibi olmayı büyük mutluluk diye kabul etmeleridir; ben ve bazı başkaları ise çocuk eksikliğinin insanın mutluluğuna etki etmediği görüşündedir.

Thales'e neden hiç evlenmediğini sordukları zaman, "kendimden sonra bir soy bırakmak istemiyorum" diye cevaplar.

Düşüncemiz eşyalara bir fiyat biçerken, büyük oranda onların yalnızca değerleriyle ilgilenmiyor; ne kalitesine, ne işe yararlılık derecesine bakıyor; tek baktığı şey bize kaça mal oldukları. Sanki bu bedel özlerinin bir prçasıymış gibi, eşyaların bize sağladıklarıyla değil, bizim onlara verdiğimiz önemle değerlendiriyorlar. Bu konuda ortaya sürdüğümüz parada fazla tutumlu olduğumuz aklımdan geçiyor. Nesnelerin yararlılıkları önemleriyle doğrudan orantılıdır; hiçbir zaman yararsız yere değerlerinin şişirilmesine izin vermeyiz. Satın alınışı elmasa değerini sağlar; (bunun gibi) zorluk erdeme, acı ibadete, kötü tat ilaca değer katar.

Adamın biri yoksullaşmak için altın ekülerini denize attı; insanların birçoğu da zengin olmak için orada her tarafı arayıp tarıyordu. Epicurus zengin olma düşüncesinin dertlerden kurtuluş değil, kaygıların değişimi olduğunu söyledi. Gerçekten de, pintiliği (cimriliği) üreten yoksulluk değil bolluktur. Bu konu üzerinde edindiğim deneyimimi anlatacağım.

Çocukluktan çıktığımdan beri üç tür yaşam koşulu içinde yaşadım. Yirmi yıl kadar süren ilk aşamayı rastlantıya ve başkalarına bağımlı olarak, güvenli bir gelir olmaksızın ve hesap yapmaksızın geçirdim. Çok daha keyifle ve bir o kadar da kaygısız harcama yapıyordum, servetim de tümüyle raslantıya bağlıydı. Hiçbir zaman bu kadar mutlu olmadım. Dostlarımın para keselerini bir kez olsun bana kapattıklarını görmedim; tüm diğer gereksinmelerin ötesinde, borcumu vadesinde ödeme konusunda kendimi zorluyordum. Onlarsa, kendilerini hoşnut etmek için gösterdiğim çabayı görerek ödeme tarihini bin kez uzattılar.Karşılığında ben de pek fazla dürüst olmayan gevşek bir tavır takınıyordum. Omuzlarımı can sıkıcı bir ağırlıktan ve bu minnet görüntüsünden kurtarıyormuşum gibi, doğallıkla ödeme yapmaktan bir parça keyif duyuyorum; ayrıca doğru bir eylem yapmaktan ve bir başkasını hoşnut etmekten dolayı gururumu okşayan bir mutluluk da var. Pazarlık etmeye ve hesaplamaya dayanan ödemeleri bunun dışında tutuyorum; zira bu görevi yükleyeceğim kimseyi bulamayınca, mizacımın ve konuşma tarzımın bu işlerle uyuşmazlığını bildiğimden, atışma korkusundan utanarak ve haksız bir biçimde uzaklaşıyorum. Pazarlık yapmak kadar nefret ettiğim hiçbir şey yok. Katıksız bir üçkâğıtçılık ve yüzsüzlüktür bu; bir saat süren bir pazarlıktan sonra, beş paralık bir değişiklik yapmak için iki taraf da verdiği sözü ve ettiği yemini unutur. Zararına borç alıyorsam, bunu kendim dile getirmeden reddedilmesi kolay bir mektup aracılığıyla yapıyordum. İhtiyacımın yönünü neşeyle ve daha özgür bir biçimde yıldız falına (şansa), ileriyi görüşüme ve

düşünme yetime terk ediyordum.

İşlerini iyi yönetenlerin çoğu böyle belirsizlik içinde yaşamanın korkunç olduğunu söylerler ve ekseri kişilerin bu biçimde yaşamasını anlamazlar. Kaç onurlu insan, Krallar'ın ve şansın kayırma rüzgârını aramak için tüm güvencelerini yüzüstü bırakmıştır acaba? Caesar, Caesar haline gelmek için kendi servetinin ötesinde bir milyon altın borçlandı. Ya kaç tüccar Hindistan'a yolladığı malları göndermek için çiftliğini satarak işe başladı; hem de,

Tot per impotetia freta?

"Bunca azgın denizler üzerinden?"

(Catullus, IV, 18)

Zamanımız gibi inanç kıtlığı olan bir dönemde, binlerce manastırda insanların nafakaları için gerekli Tanrı bağışını her gün bekleyerek dingin bir yaşam sürdürdüklerini görüyoruz. İkinci olarak, yaslandıkları bu gerçekliğin hemen hemen daha az güvenli ve raslantısal olduğunu fark etmezler. İki bin ekülük düzenli gelirin yanıbaşında sefalet çekmek nadir iyi bilirim. Zira zenginliklerimizin arasından kader, bize yoksulluğa doğru yüz gedik açmaya muktedirdir; en üst düzey servetle yoksulluk arasında neredeyse bir adım vardır.

"Fortuna vitrea est; tunc cum splendet frangitur

"Servet camdandır; ışıldamaya başladığı zaman kırılır."

(Publius Syrus, *Mimes*.)

ve de kader tüm önlemlerimizi ve savunmalarımızı boşa çıkarabilir. Çeşitli nedenlerden dolayı, yoksulluğun mülkü olmayanlardan çok mülkü olanlarda görüldüğünü sanıyorum; onun yalnız başına gelişi, zenginlikle birlikte gelişinden daha az sıkıntılıdır: "*Faber est suæ quisque fortunæ*." ["Her kişi kendi servetinin yapımcısıdır." (Salluste, *De rep. Ordin*, I, I)]. Bana öyle geliyor ki sıkıntılı, muhtaç, işi başından aşkın bir zengin, sadece yoksul olan bir kişiden daha zavallıdır. "*In divitiis inopes, quod genus egestatis gravissimum est*." ["Zenginliklerin bağrındaki yoksulluk, yoksulluların en ağırıdır." (Seneca, *Lucilius'a Mektuplar*, LXXIV)].

En yüce hükümdarlar ve büyük zenginler, yoksulluk ve kıtlık dolayısıyla genellikle son derecede büyük geçim sıkıntısına düşmüşlerdir. Zira insanları zorbalığa ve uyruklarının mülklerini gasp etmeye yönelten şey bu sıkıntının en üst düzeyde oluşu değil midir?

Benim ikinci aşamadaki durumum para sahibi olmak oldu. Kendimi para işine verince kısa zaman içinde sosyal durumuma göre önemli miktarda servet edindim. Yalnız normal harcamaların üstündeki paraya sahip olunduğunu ve ne kadar kesin olursa olsun, henüz tahsil edilememiş paranın gelire dahil edilemeyeceğini düşünüyorum. "Şöyle ya da böyle bir aksaklıkla ansızın karşılaşabilir miyim?" diyordum kendime. Bu boş ve telaşlı düşüncelerin sonrasında, gereğinden fazla bir birikimle tüm aksamaları karşılamak üzere ustaca bir beceriyle ilerliyordum. Muhtemel olayların sayısının sonsuz olduğunu öne süren kişiye, bu birikimin tüm durumlar için olmasa da, hiç değilse bunlar arasından önemli bir miktarını karşıladığı yanıtını verme imkânını buluyordum. Bu bende sıkıntı veren bir kaygı oluyordu. İçimde bir sır yarattım: param hakkında sadece yalan söyledim. Başka insanların yaptıkları gibi. Onlar zenginseler yoksul olduklarını söylüyorlar, yoksulsalar zengin görünmeye

çalışıyorlar ve vicdanlarını (bilinçlerini) kimi zaman sahip oldukları şeylerden bağışık tutuyorlar. Gülünç ve utanç verici bir tedbir!

Yolculuğa mı çıkıyordum? Hiçbir zaman yeterince hazır değilmişim gibi geliyordu bana. Dahası, üzerimde ne kadar para taşıyorsam, korkum da bir o kadar artıyordu. Korkum bazen yolların güvenliğinden, bazen de bagajımı taşıyan kişilerin sadakatinden kaygı duymamdandı. Bildiğim başka bazı kişiler gibi, bagajım gözümün önünde olmazsa, hiçbir zaman yeterince güven duyamıyordum. Hele para kasamı evde bıraktığımda, ne kadar kuşkucu ve sıkıntılı hale gelirdim, anlatamam. Aklım hep o yana takılıyordu. Her şey bir yana, parayı kazanmaktan çok onu muhafaza etmek zordur. Bunun nedeni söylediklerimi tam olarak yapmamaktan ziyade, bunları yapmamak için kendimi tutmamdı. Kazanca gelince, ya pek az elde ediyordum ya da hiç. Daha fazla harcama yapma kolaylığına sahip bile olsaydım, bütün bunlar canımı daha az sıkmazdı. Zira, Bion'un da dediği gibi, saçlı kişi saçları yolunursa saçsız kişi kadar üzülür. Belirli bir altın yığını, ona alıştığınızdan ve hevesinizi ona bağladığınız andan itibaren sizin hizmetinizde değildir artık; onu harcamayı göze alamazsınız. Dokunduğunuz zaman size yıkılacak gibi gelen bir yapıdır bu. Ondan bir parça ayırıp almanız için duyduğunuz ihtiyaç boğazınıza dayanmalıdır. Daha önceleri, bir kenara koyduğum para kaynağından bir gedik açma gereksinimi doğunca eski eşyamı rehine koyuyordum ve pek sıkılmaksızın, daha az yerinmeyle bir at satıyordum. Ama o zamanda şöyle bir tehlike oluyordu: Bu para biriktirme tutkusunu sınırlandırmak (iyi sanılan şeyler arasında bunu bulmak her zaman zordur), dolayısıyla da tasarruf yapmaya nokta koymak kolay değil, bu saklamak oluyor, tüketmek değil.

Zenginlik bu şekilde anlaşılınca, demek ki, bir kentin surlarını ve kapılarını korumakla görevli kişiler, paraca en zengin olan kişilerdir. Bence, paralı olan herkes cimridir!

Platon, bedensel ya da insana özgü serveti şöyle sıralar: Sağlık, güzellik, güç, zenginlik. O, "Zenginlik kör değildir; üstelik bilgelikle aydınlandığı zaman duru görüşlüdür" der.

Oğul Dionisos (Genç Denis) bu konuda bir iyi niyet örneği gösterdi. Syracusalılar'dan birinin toprağa bir hazine sakladığını öğrenince, o kişiye hazineyi kendisine getirmesini buyurdu; adam hazinenin bir bölümünü gizlice ayırıp başka bir kente gitti; ama adam cimrilik tutkusunu yitirmiş olduğundan keyfince yaşamaya koyuldu. Dionysios bunu öğrenince, adama hazinesinin geri kalanını da verdi; harcamasını öğrenmiş diye bunu gönül rızasıyla geri veriyordu.

Birkaç yıl ben de paranın esiri olarak yaşadım; bilmiyorum hangi iyi kalpli cin, Syracusalı gibi beni de pek yararlı biçimde bu tutkudan azat etti, bu aptalca tutumdan vazgeçip bana pahalı bir yolculukta para harcamanın keyfini yaşattı. Oradan üçüncü, kuşkusuz çok daha hoşa giden ve daha düzenli olan bir yaşam biçimine (hissetiğimi söylüyorum) geçtim. Harcamamla gelirimden bazen birini bazen de diğeri önde yürütüyordum; ama birbirlerinden pek az ayrı düşüyorlardı. Günü birlik yaşayıp, günlük ve sıradan gereksinimlere yetecek kadar paraya sahip olmakla yetiniyordum; olağanüstü harcamalaraysa tüm dünyanın yedek akçeleri yetmezdi. Talihin bizi kendisine karşı silahlandıracağını beklemek çılgınlıktır. Ona karşı kendi özgün silahlarıyla savaşmak gerekir. Zira raslantısal silahlar, en can alıcı anda bize ihanet edeceklerdir. Eğer para biriktiriyorsam, sadece yakındaki herhangi bir harcama içindir bu; arazi –gereksinimim yok onlara– satın almak için değil, keyif satın almak için. "*Non esse cupidum pecunia est, non esse emacem vectigal est*." ["Elde etme tutkusunun olmadığı bir zenginliktir bu; satın alma açlığı duymamanın kazancıdır." (Cicero, *Paradokslar*, VI, III)]. Servetimi arttırma tutkusundan yoksun kalmaktan hiç korkmuyorum: "*Divitiarum fructus est in copia, copiam declarat satietas*." ["Zenginliklerin meyvesi bolluktur; bolluğun kıstası ise doyumdur." (*a.g.y*, VI, II)]. Bu iyileşmenin doğallıkla cimriliğe eğilim yaşında olmasına özellikle şükrettim. Böylece yaşlılarda görülen ve tüm insani çılgınlıkların en gülüncü olan

bu çılgınlıktan arınmış oldum.

Feraulez (Ksenophanes'in "Cyropedie"sinde Pheraulas) sözünü ettiğim iki aşamadan geçmişti; malvarlığının çoğalmasının içme, yeme, uyuma ve karısına sarılma iştahını arttırmadığını görmüştü; mallarıyla uğraşmak zorunda olmasının yükünün omuzlarına çöktüğünü hissediyordu. Sadık dostu olan ve servet peşinde koşan yoksul bir genç adamı mutlu etmeye karar verip, ona kendi büyük servetini hediye etti; hatta, iyi kalpli efendisi Kyros'un eli açıklığı ve savaş sayesinde hâlâ günden güne birikmekte olan serveti de. Tek koşul, bu bağıştan yararlanan kişinin ona konuğu ve dostu gibi davranarak bakımını onurlu bir biçimde üstlenmesiydi. Onlar böylece o andan itibaren çok mutlu, aynı zamanda da durumlarının değişmesinden dolayı birbirinden memnun yaşadı. İşte seve seve taklit edebileceğim bir örnek.

Para kesesini, gelirini, giderini safça bazen bir hizmetçisine bazen ötekine verdiğini gördüğüm ve uzun yıllar boyunca evindeki bu tür işlerden bir yabancı kadar habersiz olan yaşlı bir üst düzey papazın kaderine çok hayranlık duyarım. Başkasına güvenme insanın kendi iyiliğinin önemli bir simgesidir. Böyle olduğu için Tanrı onu kayırır. Sözünü ettiğim papaza gelince, onunkinden daha erdemli ve daha düzenli bir şekilde yönetilen bir ev görmedim. Gereksinimini doğru ölçüde düzenlemiş olan, serveti tasasız bir şekilde kendine yetebilen, kazancı ve giderleri öteki işlerini aksatmayan, kalbine göre daha uygun ve daha dingin başka uğraşlarını karıştırmayan kişiye ne mutlu.

Demek ki, geçim rahatlığı ya da yoksulluk herkesin düşüncesine bağlıdır; zenginlik, şan, sağlık bunlara sahip olan kişinin onlardan aldığı kadar güzellik ve zevk taşır. Her birimiz kendini hissettiği kadar iyi ya da kötüdür. Öyle olduğunu sanan kişi değil, ona kendiliğinden inanan kişi mutludur. Buna da yalnız inanç doğruluk ve gerçeklik katar.

Kader bizi ne iyi ne de kötü yapar; bize sadece maddeyi ve tohumu verir; ondan daha güçlü olan ruhumuz bunu hoşuna gittiği gibi çevirir ve uygular. Mutlu ya da mutsuz, kendi koşulunun tek nedeni ve sahibi ruhumuzdur. Dışarıdan gelen etkiler, tatlarını ve renklerini iç yapımızdan alır; aynen giysilerin bizi sıcaklıklarıyla değil, kendi sıcaklığımızla ısıttıkları gibi, örtmek ve muhafaza etmek içindir onlar. Soğuk bir bedeni sarıp sarmalayan da aynı etkiyi elde ederdi; kar ve buz bu şekilde muhafaza edilir.

Tembel bir kişi için çalışma nasıl bir işkence ise aynı biçimde şarap yoksunluğu bir ayyaşa, azla yetinme lükse düşkün kişiye, bedensel çalışma narin ve aylak kişiye göre işkencedir – geri kalanlar için de benzer şeyler söylenebilir. İşler kendiliğinden ne çok acı verici, ne de zordur; ama zayıflığımız ve gevşekliğimiz onları bu hale getirir. Yüce ve önemli şeyleri yargılayabilmek için aynı nitelikte olan bir ruha sahip olmak gerekir; bu olmazsa onlara kendi kusurlarımızı yükleriz. Kürek suda kavisli gibi görünür. Önemli olan sadece nesnenin kendisi değil, onun görüldüğü biçimdir.

O zaman insanları çeşitli biçimlerde ölümü küçümsemeye ve acıya dayanmaya ikna eden bunca söylem arasından neden bize uygun olanını bulmayalım? Ve de neden, başkalarında başarılı olmuş bunca güzel ikna yolu arasından herkes doğasına uyanı kendisine uygulamasın? Ağrıyı kökünden sökecek güçlü ve acı ilacı sindiremiyorsa, hiç değilse ağrıyı hafifletecek tatlı olanını alsın. Zevkte olduğu gibi acıda da kadınsı ve uçarı bir önyargı bize egemen oluyor. "*Opinio est quædam effeminata ac levis, nec in dolore magis, quam eadem in voluptate: qua, cum liquescimus fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus. Totum in eo est, ut tibi imperes*." ["Hoppa, kadınca bir önyargı zevkte olduğu gibi acıda da bize egemen olur. Ruhlarımız onun tarafından yumaşatıldığı, bir başka deyişle çökertildiği zaman bir arı sokmasına bile bağırmaksızın dayanamayız... Bütün iş

kendini tutmaktadır." (Cicero, *Tusculanes*, II, XXII)].

Zaten insan, acıların ağırlığını ve insanın güçsüzlüğünü başka türlü değerlendirerek felsefeden kaçıp kurtulamaz. Çünkü o zaman felsefe bu alt edilmez karşı düşüncelerin arkasına saklanır: "Geçim sıkıntısı içinde yaşamak kötüyse, en azından bu sıkıntısı içinde yaşama mecburiyeti yoktur."

Hiç kimse kendi hatasının dışında uzun zaman kötü durumda olmaz. Ne ölüme, ne de yaşama dayanmaya cesareti olmayan, ne kalmayı, ne de kaçmayı isteyen kişi için elden ne gelir?

On Beşinci Bölüm

İşgal Edilmiş Bir Yeri Sebepsiz Olarak

İnatla Savunan Ceza Görür

Öteki erdemler gibi cesaretin de sınırları vardır; bunlar aşıldığında kişi kendini kötülüğün içinde bulur. Öyle ki, insan sınır taşlarını iyice bilmezse ihtiyatsızlık, inat ve çılgınlığa varabilir; aslında sınırları ayırt etmek de oldukça güçtür. Savaşlarda sahip olduğumuz ve artık askeri kurallara göre tutulamayan bir yeri savunmakta inat eden kişileri ölüme kadar varan cezalandırma geleneği işte bu görüşten doğdu. Aksi takdirde cezasız kalma umuduyla zayıf bir kale bozuntusu bile bir orduyu durdurabilecekti. Soylu Connestable de Mommerency, Tesin'i geçmek ve S. Antoine'ın dış mahallelerine yerleşmekle görevlendirilmişti; köprünün ucundaki bir kule sonuna kadar dayanmaya inat ettiğinden içeridekilerin tümünü ipte sallandırdı. Bunun sonrasında da, dağların ötesinde Soylu le Dauphin'e eşlik ederken, Villane şatosunu güç kullanarak alınca, Komutan'la çevresindekiler dışında içeride bulunanların tümü askerlerin öfkesiyle parça parça edildi; onları da aynı sebepten astırdı. Komutan Martin du Bellay da Torino valiliği sırasında aynı bölgedeki St. Bony komutanına ve adamlarına aynı şeyi yaptı. Halkın geri kalanını da öldürttü. Ama yerin değerinin biçilmesi ve zayıflığı oraya saldıran güçlerin takdirine ve kıyaslamasına kalır; (iki küçük çaplı topun, otuz büyük topun ateşini bekleyerek kafa tutması tamamen deliliktir.) Burada fatih hükümdarın yüceliği, başarıları ve ona gösterilmesi gereken saygı da hesaba katılır; dengenin bu yana biraz ağır basma tehlikesi de vardır. Kimi insanlar kendi kişilikleri ve olanaklarına öylesine büyük değer verirler ki, kendilerine karşı gelebilecek kimsenin olabileceğini düşünemezler; şanslı oldukları sürece, her direniş gördükleri yeri kılıçtan geçirirler. Uyarı ve meydan okuma biçimleriyle de görüldüğü gibi, Doğulu hükümdarlar ve halefleri hâlâ bu tarzı uygularlar; mağrur, tepeden bakan ve tartışılmaz barbarlığa özgü bir tarzda yönetirler.

Başka bir örnek: Portekizliler Kızılderili topraklarını işgal ettiklerinde, orada, şu evrensel ve çiğnenemez yasayı uygulayan devletlerle karşılaştılar: Kral veya onun komutanı tarafından yenilmiş her düşman, her tür fidye veya af anlaşmasının dışında kalıyordu.

Öyleyse her şeyden önce, eğer mümkünse, zafer kazanmış ve silahla donanmış düşman bir yargıcın eline düşmekten korunmak gerekir.

On Altıncı Bölüm

Korkaklığın Cezalandırılması Üzerine

Bir zamanlar, bir hükümdar ve pek yüce komutanın bir askerin kalbindeki korkaklığın onu idama mahkûm ettirmemesi gerektiğini söylediğini duydum; yemek masasındayken, Boulogne'u teslim etmiş olduğu için ölüm cezasına çarptırılan Senyör de Vervins'in davasını anlattı.

Gerçekten de zayıflığımızdan ileri gelen yanlışlarla kötülük eğilimimizden ileri gelen yanlışlar arasında büyük bir ayırım yapılması yerinde olur. Çünkü bu ikinci durumda doğanın içimize yerleştirmiş olduğu aklın kurallarına karşı gelmekteyizdie, birinci durumda ise bizi böyle kusurlu ve zayıf bıraktığı için bu aynı doğaya sorumluluğu nedeniyle çağrıda bulunabiliriz. Öyle ki, bir çok insan ancak vicdanınıza karşı sorumlu olabileceğimizi düşünüyor. Dinsel sapkınları ve inançsızları önemli cezalara çarptırma düşüncesi ve bir avukatla bir yargıcın bilgisizliklerinden dolayı görevlerini başaramamalarından sorumlu tutulmaları fikri kısmen bu kural üzerine kuruludur.

Oysa korkaklığa gelince bunu utanç ve alçaklıkla cezalandırmanın en ortak biçim olduğu kuşkusuzdur. Bu kuralın ilk önce yasa koyucu Charondas tarafından uygulamaya konduğu düşünülür. Ondan önce Yunan ülkesinin yasaları, savaştan kaçan kişileri ölümle cezalandırıyordu; Charondas ise kendilerinden hâlâ yararlanılabilir umuduyla onların sadece üç gün kent meydanın ortasında kadın giysisi içinde oturtulmalarını buyurdu. "*Suffundere malis hominis sanguinem quam effundere*." ["Bir insanı asmaktansa, yüzünün kızarmasını sağlamayı düşünün." (Tertullien, *Savunucu*).] Roma yasaları da savaştan kaçmış olanları eskiden ölüme mahkûm ediyormuş izlenimi veriyor. Zira Ammianus Marcellinus, İmparator Julien'in eski yasalara göre bir saldırıda Parthelılar'dan kaçmış olan on askeri, önce rütbe indirimine, sonra da idama mahkûm ettiğini söyler. Zaten İmparator Julien, yine benzer bir kusurdan dolayı, esirlerin arasında yüklerin içine saklandıkları için başka askerleri de idama mahkûm eder. Cannes'dan kaçan askerlere Roma halkının verdiği acımasız cezaya karşın, aynı savaşta Komutan Fulvius'a uğradığı bozgunda eşlik edenler ölüme gitmezler.

Bununla birlikte, utancın onları umutsuzluğa düşürmesindan ve sadece ilgisiz değil düşman haline getirmesinden de korkulabilir.

Babalarımızın zamanında, eskiden Soylu Mareşal de Chastillon'un komutanı olan Senyör de Franget, Soylu Mareşal de Chabanes tarafından Soylu du Lude'nin Fontarrabie yerine vali tayin edildi. Bölge İspanyollar'a teslim olunca soyluluk unvanının kaldırılması kadar, gelecek kuşakların da sıradan, haraç ödeyen kişiler sayılmasına, silah taşımamasına hükmedildi; bu acımasız dava Lyon'da infaz edildi. O günden sonra, Kont de Nassau kente girerken Guyse'de bulunan tüm soylular aynı cezaya çarptırıldı; başkaları da hâlâ çarptırılıyor.

Bununla beraber, tüm öteki sıradan olayları aşan, çok belirgin ve çok kaba bir toyluk ya da ödleklik durumunda, bunu bir münasebetsizlik ve haylazlık göstergesi olarak değerlendirip ona göre cezalandırmak adil olurdu.

On Yedinci Bölüm

Bazı Elçiler Konusunda

Yolculuklarımda başkalarıyla iletişim kurmak suretiyle bir şeyler öğrenirken (olabilecek en güzel okullardan biri) arkadaşlık ettiğim kişileri her zaman en iyi bildikleri konulara çekmeye çalışırım.

Basti al nocchiero ragionar de' venti

Al bifolco dei tori, e le sue paghe

Conti'l guerrier, conti'il pastor gli armenti.

"Sandalcı rüzgârlardan söz etmekle sınırlasın kendini;

çiftçi boğalardan, savaşçı yaralarından,

çoban da sürülerden söz etmekle."

(*Properce'den çevrilmiş İtalyanca mısralar*, II, I, 43)

Çünkü çoğu kez, bunun aksine herkesin bir o kadar daha yeni başarı elde etme umuduyla kendininkinden başka bir mesleğe sapmayı tercih ettiği olur; Archidamus'un kötü bir ozanlığı elde etmek uğruna iyi doktorluk ününü terk eden Periandros'u eleştirmesi bunun örneğidir.

Caesar'ın bize köprüler ve her türlü araç gereç yapımında buluşlarını duyurmak için ne kadar geniş açıklamalar yaptığına bakın, bir de mesleğinin görevlerinden, cesaretinden, askerlik sanatından söz ettiği sırada ne kadar kendini sıkarak yol aldığına!

Savaş başarıları Caesar'ın çok iyi bir komutan olduğunu doğrular; o ise ise kendini, oldukça farklı bir unvanla, eşsiz bir mühendis olarak tanıtmak istemiştir. Bir hukukçu peköok gününü kendi mesleğiyle ilgili kitaplarla dolu bir yere geçirmiş ama yanındakilere bu konudan söz etme ihtiyacını hiç duymamış. Ama birdenbire merdiven korkuluğunda durmuş ve daha önce yüzlerce asker ve komutanın her gün kullandığı ve rahatsız olmadığı merdiven korkuluğunu eleştirmeye başlamış.

İhtiyar Dionysos (Yaşlı Denis) düzeyine layık büyük bir savaşçı komutandı; ama şiir alanında önem kazanmak istiyordu; oysa bu konuda hiçbir bilgisi yoktu.

Optat ephippia bos piger, optat arare caballus.

"Yavaş öküz eyeri çok ister, at çift sürmeye can atar."

(Seneca, *Lucillus'a Ahlaki Mektuplar*, I, XIV, 43)

Bu gidişle hiçbir zaman önemli bir şey yapamazsınız.

Böylece mimarlığı, ressamlığı, kunduracılığı ve geri kalanını her zaman bir kenara atmak gerekir. Bu konuda, her türden kişi tarafından yazılmış tarihçelerin okunmasına gelince, yazarlarını değerlendirmeye alıştım; bunlar edebiyattan başka bir şeyle uğraşmamış kişilerse onlardan öğrendiğim başlıca şeyler üslup ve dildir. Eğer hekimseler, iklimler, sağlık ve hükümdarların huyları, yaralar ve hastalıklar hakkında söylediklerine daha gönülden inanırım. Yasa adamlarıysa,

hukukun çelişkilerini, yasaları, polis kuruluşlarını ve buna benzer şeyleri öğrenmek gerekir onlardan; din adamlarıysalar, Kilise'nin işleri, kiliseye ilişkin yasaklar, özel izinler, evlilikler; saray mensuplarıysa âdetler ve törenler; savaşçılarsa görevlerinin ne olduğu ve bizzat katıldıkları başlıca askeri başarılardan izlenimler; elçilerse entrikalar, istihbarat ve uygulamalar konusunda bilgiler edinmek gerekir.

Bu sebeple, ötekileri bir yana bırakarak böyle olaylarda adı çok duyulan Senyör de Langey (Guillaume du Bellay)'in öyküsünü değerlendirip dikkate aldım: İmparator Şarlken'in elçilerimiz Mascon piskoposu ile Senyör du Velly'nin hazır bulunduğu Roma kardinaller meclisinde bize karşı birçok onur kırıcı sözler sıkıştırdığı güzel uyarıları sırasında "komutanların ve askerlerin sadakat bakımından kralın komutanlarından ve askerlerinden üstün değillerse, hemen oracıkta ipi boynuna geçirir, ondan merhamet dilenirdim" dediğini anlatır. (Ve buna öylesine inanmış görünüyordu ki, yaşamında iki üç kez aynı şeyleri takrarladı). Yine aynen, öyküsüne göre Kral'a bir gemide elde kılıç ve hançer kendisiyle çarpışması için meydan okuyan adı geçen Senyör de Langey, söz konusu elçilerin Kral'a resmi bir yazı yazarak bu olayların büyük bir bölümünü gizlediklerini, hatta önceki iki konuyu tamamen sakladıklarını da ekler. Oysa bir elçinin efendisine kimi uyarılarda bulunurken böyle bir seçim yapma yetkisi kullanmasını garipsedim. Özellikle de bu denli önemli bir kişiden gelen ve bu kadar büyük bir mecliste söylenmiş sözleri saklamasını çok yadırgadım. Bana öyle geliyor ki, bir memurun görevi (buyurma, yargılama ve seçme özgürlüğü efendisinde kalacak şekilde) olayları meydana geldikleri gibi, bütünüyle sunmaktır. Çünkü, başka türlü anlaşılacağı, efendisini yanlış tarafa çekeceği korkusuyla ondan gerçeği saptırmak ya da saklamak, onu işlerinden habersiz bırakmak anlamına gelir. Bence bu konuda yetki yasayı yapanındır, emir alanın değil. Sadece otorite bakımından değil aynı zamanda yetenek ve sağduyu bakımından daha aşağıda olanın değil… Ne olursa olsun, kendi kendi küçük işlerimde bile bana bu biçimde muamele edilmesini istemezdim.

Herhangi bir bahaneyle buyruğu gönüllü olarak yok edip efendinin yetkilerine el atarız; herkes doğallıkla özgürlüğü ve yetkiyi yürekten ister. Üst düzeyde bulunan kişiye kendine hizmet edenlerden gelen yarardan daha önemli hiçbir şey yoktur.

Disipline uyarak değil de düşünerek itaat edildiği zaman komutanlık işlevi bozulur. Romalılar'ın Asya'da konsül olduğu sırada beş kat başarılı diye değerlendirdiği P. Crassus, Yunanlı bir mühendise Atina'da görmüş olduğu en büyük iki gemi direğini kendisine getirmesini istedi; filosuna inşa ettirmek istediği tekneye monte edecekti. Mühendis ise bilim adına seçme hakkını kendinde görüp, sanatı gereği daha uygun bulduğu en küçük direği gönderdi. Crassus onun nedenlerini sabırla dinledikten sonra, disiplinin işten daha yararlı olduğu düşüncesiyle mühendisi bir güzel kırbaçlattı.

Öte yandan, harfiyen itaatın ancak yine de kesin ve belirli emirler için geçerli olduğu düşünülebilir. Elçilerin birçok konuda kayıtsız şartsız kendi düzenleme yeteneklerine bağlı daha özgür bir görevi de vardır; onlar bunu basitçe yerine getirmeyip, efendinin iradesini düşünceleriyle biçimlendirip düzenlerler. Kendi zamanımda yetkili kişilerin ellerindeki fırsatı değerlendirecek yerde, Kral'ın emirlerine harfiyen uydukları için görevlerinden alındıklarını gördüm.

Sağduyulu kişiler, Pers Kralları'nın memurlarına ve komutanlarına çok kesin buyruklar verme uygulamasını, onların da yeniden talimata başvurmasını bugün hâlâ eleştirirler; bu süreç hüküm sürdükleri geniş alanda, onların işlerine sıkça kayda değer zararlar vermiştir.

Crassus ise, meslekten bir kişiye yazıp, bu direğin kullanım alanı hakkında ona bilgi verirken tartışmaya girmiş, ona danışmış, fikirlerini almış olmuyor muydu?

On Sekizinci Bölüm

Korku Üzerine

Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.

"Aptallaşıp kaldım, saçlarım dimdik oldu, sesim gırtlağımda

düğümlenip kaldı." (Vergilius, *Aeneis*, II, 774)

Dedikleri gibi iyi bir doğabilimci değilim ve korkunun bizi hangi yollardan etkilediğini hiç bilmiyorum; ama one olursa olsun garip bir tutkudur (passion) bu. Hekimlerin söylediğine göre, ondan daha çabuk aklımızı başımızdan alan başka bir tutku yoktur. Gerçekten de, korkudan çılgına dönmüş birçok kişi gördüm. En sağlam insanlar, korku nöbeti boyunca korkunç şaşkınlığa düşerler. Sıradan insanları bir yana bırakıyorum. Onları, korkudan bazen akrabalarını kefenlerine sarınmış bir şekilde mezardan çıkmış halde görenleri, cinlerin perilerin saldırısına uğrayanları saymıyorum. Ama korkunun –onlarda daha az yer bulması gerekirken– askerlerin arasında bile, kaç kez bir koyun sürüsünü zırhlı bir birliğe, sazları ve kamışları silahlı kişilere, mızraklı süvarilere, dostlarımızı düşmanlarımıza, beyaz haç'ı kızıl haç'a çevirdiğini görüyoruz?

Soylu de Bourbon Roma'yı ele geçirdiği sırada, Saint-Pierre kasabasında savunmada olan bir bayraktar, ilk hücum borusunu duyunca öyle bir korkuya kapıldı ki bir harabenin oyuğundan kentin içine gittiğini sanarak, elde bayrak kendini düşmanın karşısına attı; sonunda, Soylu de Bourbon'un adamlarını güçbela fark edip, üç yüz adım ileri çıktığı açıklıktan gerisin geriye aynı oyuğa döndü. Kont de Bures ve Soylu du Reu tarafından St. Pol kentinin elimizden alınışı sırasında, Komutan Juille'ün subayı onun kadar şanslı değildi; zira o, korkudan kendini iyice kaybedip, bir mazgal deliğinden tüm birliğiyle kentin dışına atılınca saldırıya geçenler tarafından parça parça edildi. Aynı kuşatmada, korkunun kalbini sıkıştırdığı bir soylu kişinin hiçbir yarası olmaksızın yere cansız yığıldığı da hafızalardadır.

Benzer bir korku bazen bütün bir topluluğu sarar. Germinicus'un, Almanlar'la çatışmalarından birinde iki büyük askeri birlik korkudan iki karşı yolu tuttu; birinin harekete geçtiği yerden öteki kaçıyordu.

Korku kimi zaman ilk iki örnekte olduğu gibi bize tabanları yağlattırır; kimi zamanda ayaklarımızı toprağa çiviler. İmparator Theophile Agarenliler'e karşı bir savaşı kaybedince öyle yıldırım çarpmışa dönüp kendinden geçmiş ki, bir türlü kaçamıyormuş, "*adeó pavor etion auxilia formidat*" ["Bunca korkuyla yardım istemekten ürkünce." (Quinte-Curce, III, XI)]; ordusunun başlıca komutanlarından biri olan Manuel onu derin bir uykudan uyandırırcasına çekiştirip silkeledi ve şöyle dedi: "Beni izlemezseniz, sizi öldürürüm çünkü yaşamınızı kaybetmeniz esir düşerek İmparatorluğu kaybetmenizden daha iyidir."

Korku, görevimizden ve onurumuzdan koparıp aldığı yürekliliğe bizi tekrar yönelttiği zaman son gücünü yansıtır. Romalılar'ın konsül Sempronius yönetiminde Annibal'a karşı ilk düzenli savaşı kaybettikleri sırada, on bin piyadeden oluşan askeri bir birlik korkuya kapılarak, ödlekliğini gösterecek başka bir geçit bulamadığından gidip düşmanın esas gücünün arasına atıldı; bu birlik çok sayıda Kartacalı'yı öldürüp utanç verici bir kaçışla şerefli bir zafer elde etti. En korktuğum şey korkudur!

Korku, en beter şeylerden daha beterdir.

Pompeius'un gemisindeki şu korkunç katliamın seyircileri olan dostlarının heyecanından daha acısı ve daha gerçeği olabilir miydi? Mısır yelkenlileri onlara yaklaşmaya başladıkları zaman duydukları korku Tir'e kadar sürdü; denizcileri ölesiye sıkıştırmak ve kürek darbeleriyle kurtulmak istiyorlardı. Tir'e gelip tüm korkularından arındıkları ve bu güçlü heyecanın bir süre askıya aldığı yakınmalarla gözyaşlarını özgürce ortaya döktüklerinde ne yitirdiklerinin farkına vardılar.

T*um pavor sapientiam omnem mihi ex animo expectorat.*

"Korku, o sırada kalbimden her türlü düşünceyi koparıp alır."

(Ennius, Cicero'nun Tusculanes adlı eserinde, IV,VII)

Savaşın herhangi bir aşamasında hırpalanmış olan askerler, ertesi gün yara bere içinde tekrar savaşa gönderilebilir. Ama düşmandan en ufak korku duyanları yüzünüze bile baktıramazsınız. Mülklerini yitirmenin, sürgün edilmenin, esir alınmanın korkusu içinde olanlar, yemekten içmekten ve uyumaktan kesilip sürekli kaygı içinde yaşarken, yoksullar, sürgünler, köleler çoğu kez bunlardan daha neşeli biçimde yaşamlarını sürdürür. Birçok insanın korku belasına dayanamayıp kendini asması, suda boğulmaya terk etmesi, uçurumdan kendini atması bize gösteriyor ki, bu bela ölümden daha dayanılmaz bir şeydir.

Eski Yunanlıların bildiği başka bir korku türü varmış. Bu korku aklımızın şaşkınlığından ileri gelmezmiş. Görünür bir sebep yok iken Tanrısal bir içgüdüden kaynaklanırmış. Milletlerin, orduların buna sıkça yakalandığı görülürmüş. Kartaca'ya son derece büyük manevi yıkım getiren böyle bir korku olmuş. Sadece çığlıklar ve korkulu sesler duyuluyormuş. Silah başına çağrısı yapılmış gibi orada oturanların evlerinden dışarıya uğradıkları, düşman kentlerini işgal ediyormuşçasına birbirlerine saldırdıkları, birbirlerini yaralayıp öldürdükleri görülmüş. Her yer alt üst olmuş. Sonunda dualar ve kurbanlar sayesinde tanrıların öfkesini yatıştırmışlar. Buna, Pan terörü/dehşeti (panik) diyorlar.

On Dokuzuncu Bölüm

Mutluluğumuz Ancak Ölümden Sonra

Değerlendirilebilir

Scilicet ultima semper

Expectanda dies homini est, dicíque beatus

Ante obitum nemo, supremáque funera debet.

"Bir insanın her zaman son gününü beklemek gerekir;

kimsenin ölümünden ve her şeye son veren cenaze

merasiminden önce mutlu olduğu öne sürülemez."

(Ovidius, *Métam*, III, 135)

Çocuklar, Kral Kroisos'un bu konudaki öyküsünü bilirler; kendisi Kyros tarafından yakalandığı ve ölüm cezasına çarptırıldığı sırada şöyle bağırmış: "Ey Solon, Solon!" Bu sözleri Kyros'a iletilmiş, o da kendisine ne demek istediğini sorunca, Solon'un verdiği öğüdün ne kadar doğru çıktığını söylemiş. Solon bir gün ona demiş ki, "talih ne kadar güler yüzünü gösterirse göstersin, hayatının son günü dolmadan insanlar kendilerini mutlu saymamalı. Çünkü hayatta ne olacağı bilinmez ve değişiklikler olabilir. Ufak bir hareket insanı bir halden bambaşka bir hale sokabilir." Bu sebepten dolayıdır ki, Agesilaos, çok genç yaşta büyük bir devletin başına geçen Pers Kralı'nın mutluluğunu söyleyen birine, "Evet, ama" der, "Priam da böyle bir yaşta hiç mutsuz değildi." Büyük İskender'in ardılları olan Makedonya Kralları Roma'da marangoz ve zabıt katibi oldular; Sicilyalı tiranlar da Korinth'de okul öğretmenliği yaptılar. Dünyanın yarısını fethetmiş ve bunca ordunun komutanı olmuş biri, bir Mısır kralının ciğeri beş para etmez subaylarının sefil bir yakarıcısı oldu; şu yüce Pompeius yaşamını beş altı ay uzatmamış olsaydı bunları görmeyecekti. Babalarımızın zamanında yaşamış ve İtalya'yı çok uzun süre egemenliği altında tutmuş olan şu Onuncu Milano Dükü Ludovic Sforza yaşamının on yılını en beter durumda esir olarak geçirdikten sonra Loche'da zindanında öldü. Hıristiyanlığın en yüce kralının dul eşi güzeller güzeli kraliçe (18 Şubat 1587'de boynu vurulan Marie Stuart) celladın elinde can vermedi mi? Böyle bin örnek var. Yapılarımızın kurum satmasına ve tepeden bakışına saldıran şiddetli rüzgârlarla fırtınalar misali, yukarıda da aşağıdaki yücelikleri kıskanan ruhlar var gibi geliyor insana,

Usque adeo res humanas vis abdita qædam

Obterit, et pulchros fasces sævásque secures

Proculcare, ac ludibrio sivi habere videtur.

"İnsani güçleri gizli bir gücün devirdiği ne kadar doğru;

sanki acımasız silahların ve savaş baltalarının gururunu ayaklar altında çiğneyip, bundan bir alay konusu yapar."

(Lucretius, V, 1233)

Kader sanki uzun yıllar boyunca inşa etmiş olduğunu bir anda devirme gücünü göstermek için

yaşamımızın son gününü kollar ve bizi Laberius gibi bağırtır: "*Nimirum hac die una plus vixi, mihi quam vivendum fuit*" ["Kuşkusuz, yaşamımda fazladan bir gündür bu." (Macrobius, *Saturnales*, II. VII)].

Böylece, Solon'un yaptığı uyarı kabul edilebilir. Ama o bir filozof olduğuna ve filozoflar mutluluk ve mutsuzluğu talihin cilvelerine bağlamadıklarına göre, onlar için yücelikler ve iktidarlar hemen hemen önemsiz rastlantılardır. Bence Solon daha ileriye bakmış ve iyi bir ruhun rahatlığına, mutluluğuna, düzgün bir kafanın kararlı ve güvenli oluşuna bağlı olduğunu düşünmüştür, bir insan, komedyasının sonunu (kuşkusuz en zor olan sahnesini) oynamadan önce ona mutluluk sıfatı bağlanamaz. Oyunun tüm geri kalanı maskeler altında geçmiş olabilir ya da Felsefe'nin bu güzel söylevleri bizde ancak göstermelik dururlar; ya da, varoluşun büyük değişikliklerini bizzat yaşamadığımız için sakin bir çehreyi koruyabiliriz. Oysa, ölümle karşılıklı oynadığımız bu son rolün vakti geldiğinde, duyguları saklamak söz konusu değildir artık; kendi dilimizle açıkça konuşmamız gerekir; iyi kötü ne varsa ortaya koymamız,

Nam veræ voces tum demum pectore ab ima

Ejiciuntur, et eriptur persona, manet res.

"O zaman sadece kalbimizin derinliğinden çıkan samimi sözlerden

dolayı maske düşer, geriye gerçeklik kalır."

(Lucretius, III, 57)

İşte bu son anda denektaşına dokunmanın ve yaşamımızın tüm öteki eylemlerini sınamanın nedeni. En yüce gündür bu, tüm ötekileri yargılayan gündür; eskilerden biri, "Tüm geçmiş yıllarımı yargılaması gereken gündür bu" der. Ben de çalışmalarımın meyvesinin sınanmasını ölüme tevdi ediyorum. Güzel sözlerimin ağızdan mı, yoksa yüreğin derinliğinden mi geldiğini göreceğiz o zaman.

Ölümleriyle tüm yaşamlarına iyi ya da kötü ün kazandıran birçok insan gördüm. Pompeius'un üvey babası Scipio (aslında Pompeius'un esir edilmektense ölümü yeğleyen damadı), o zamana kadar edinmiş olduğu kötü şöhreti iyi ölümüyle temize çıkardı. Epaminondas, üçünden hangisine, Chabrias'a mı İphikrates'e mi yoksa kendisine mi daha çok değer verdiği sorulduğunda, "Buna karar verebilmek için önce bizi ölürken görmek gerekir" der. Gerçekten de, sonunun onuru ve yüceliği hesaba katılmaksızın değerlendirilecek kişi bunlardan yoksun kalacaktır. Tanrı onu hoşuna gittiği gibi istedi; oysa, çevremde tamamen yaşamın tiksindiriciliği içinde tanımış olduğum iğrenç ve rezil üç kişi kusursuzluğa varan koşullar içinde düzgün ve hazırlıklı ölümlere sahip oldu.

Cesur ve talihli ölümler vardır; güzel bir geleceği vadeden bir yaşamda kılı kırk yararken ölümü gördüm (olasılıkla Boétie'den söz ediyor); ölümün kanımca pek dikkat çekici bir sonla, bir kişiyi tam çiçek açarken birden durdurduğunu ve tutkulu ve cesur niyetlerini yarıda kestiğini gördüm. İddia ettiği yere gidemeden vardı, arzusunun ve umudunun taşıdığından daha görkemli ve yüce bir biçimde. Ve düşüşüyle, ömrünce eylemiyle yürekten dilediği iktidar ve ünü aştı.

Bir başkasının yaşamını yargılarken, bu yaşamı nasıl sürdürmüş ona bakarım; kendi yaşamımla ilgili başlıca kaygılarımdan biriyse, onun iyi geçmesidir, yani dingin ve gürültüsüz bir şekilde.

Yirminci Bölüm

Felsefe Yapmak, Ölmeyi Öğrenmektir

Cicero, felsefe yapmanın ölüme hazırlanmaktan başka bir şey olmadığını söyler. Çünkü araştırma ve düşünme ruhumuzu bir parça bizden uzaklaştırır; bir tür ölüme hazırlık ve ona benzeyiştir; ya da dünyanın tüm akıl yürütmeleri (kanıtları) ve tüm bilgelikler şu noktaya varıyor: ölümden korkmamayı bize öğretmek. Aslında, akıl ya alay etmeli ya da sadece sevincimizi amaçlamalıdır; sonuç olarak, Kutsal Kitap'ın dediği gibi, aklın çalışması bizi iyi ve rahat yaşatmaya yönelik olmalıdır. Dünyanın tüm düşünceleri her ne kadar çeşitli yollar tutsalar da amacımızın zevk almak olduğu merkezinde birleşir; aksi halde, zevkler daha başlangıçta baştan savılırdı çünkü kendini acı ve üzüntüye vereni kim dinleyecekti?

Çeşitli felsefe topluluklarının görüş farklılıkları bu alanda lafta kalır. (Bu karışık şeyleri hemen geçelim). "*Transcurramus solertissimas nugas*." ["Çok boş inceliklerin üzerinde durmadan çabuk geçelim." (Seneca, *Mektuplar*, CXVII)] Ancak burada bu pek kutsal mesleğe yaraşmayacak bir inatçılık ve nazlanış vardır. Ama insan hangi rolü oynamaya girişirse girişsin aynı zamanda hep kendi rolünü oynar. Kim ne derse desin, göz koyduğumuz son amacımız fiziksel hazdır. Onlara pek ağır gelen bu sözcüğü kulaklarına tekrarlamak hoşuma gidiyor. Hele olağanüstü bir zevk ve yoğun bir hoşnutluk söz konusuysa, bu sadece erdem sayesinde mümkün olabilir. Bu haz daha diri, güçlü, sağlam, canlı olmak için sadece erdemlilikte daha ciddi biçimde tat verir. Ona kuvvet (virtus) adını vereceğimize daha yumuşak, daha doğal, daha uygun olduğu için zevk adını versek daha iyi olurdu. Bu daha alt düzeydeki öteki haz, bu güzel ada layık olacaksa, ayrıcalıktan değil rekabetten olmalıydı. Ben onu erdeme oranla güçlükten ve sakıncadan daha az bağışık buluyorum. Tadının anlık, akıcı ve geçici olmasının ötesinde, uykusuzlukları, perhizleri ve yorgunlukları var, ter ve kan var; dahası özellikle her türden keskin acılı tutkuları ve kendi bakımından cezaya eşit pek ağır bir bıkkınlık da eksik değil. Doğada karşıtların canlılık kazandırması gibi, yani erdeme giderken benzer zorlukların ona göz açtırmayıp, çetin ve ulaşılmaz kıldıkları sakıncaların erdeme itici güç hizmeti gördüğü ve tatlılığına çeşni kattığı değerlendirmesini yaparak büyük yanılgıya düşüyoruz. Tam burada, zorluklar, hazdan çok daha gerektiği biçimde tanrısal hazzı soylulaştırır, şiddetlendirir ve bize kusursuzu sağlar. Bir kimse onun kıymetini yararıyla değerlendiriyorsa; erdemden çok uzaktır. Onun araştırılmasının zahmetli ve güç, zevkinin ise hoş olduğu konusunda bizi durmaksızın eğitenler yoksa onun hoş olmadığını mı söylemek istiyorlar? İnsan hangi yolla muradına ermiştir ki? En kusursuz olanlar hazzı çok istemekle, ona sahip olmadan yaklaşmakla yetindiler. Ama bizi eğitenler yanılıyorlar; tanıdığımız tüm zevklerin, bizzat onların peşine düşmenin bile hoş olmasından ötürüdür bu. Girişim aradığı şeyin niteliğinin kokusunu taşır; zira, aynı şeyin büyük bir parçasıdır ve onunla aynı doğadadır. Erdemde ışıldayan mutluluk ile ahiret mutluluğu, onun tüm bağlantılarını ve yollarını ilk girişten en uçtaki sete kadar doldurur. Öyle ki, erdemin başlıca iyiliği ölümü küçümsemedir; yaşamımıza tatlı bir dinginlik sağlayan yol, başka bir hazzı söndürmeksizin bize katıksız ve hoşa giden bir tat verir.

İşte, bu nedenle tüm kurallar ölümü küçümseme noktasında kesişir ve birleşir. Her ne kadar onlar bizi söz birliği etmişçesine insanın yaşamda karşılaştığı acıyı, yoksulluğu ve diğer olayları küçümsemeye sevk etseler de, bu olaylar böyle bir zorunluluk taşımadığı gibi (insanların çoğu hayatlarını yoksulluğu tatmadan, dahası yüz altı yaşına kadar sağlık ve sıhhat içinde yaşayan Müzisyen Xenophilus gibi acı ve hastalık duygusu yaşamadan geçirirler) canımızın istediği zaman ölüm bunlara son verip, en kötü halde öteki mutsuzlukları da durdurabilir. Ama ölüme gelince, o kaçınılmazdır,

Omnes eodem cogimur, omnium

Versatur urna, serius ocius

Sors excitura et nos in æter-

Num exitum impositura cymbæ.

"Hepimiz aynı sona sürükleniyoruz; hepimiz er ya da geç,

çalkalanan çömlekten bizi Caron'un kayığıyla

sonsuz ölüme gönderecek biletimizin çıktığını göreceğiz."

(Horatius, *Lirik Deyişler*, II, III, 25)

Dolayısıyla da, ölüm bizi korkutuyorsa, sürekli bir azap söz konusudur ve hiçbir şekilde hafifletilemez. Onun bize ulaşmadığı bir yer olamaz; kuşkulu bir ülkedeymişcesine başımızı durmaksızın oraya buraya çevririz: "*quæ quasi Saxum Tantalo semper impendet*." ["Her zaman Tantale'ın başının üstünde asılı duran kayadır bu." (Cicero, *De finibus*, I, XVIII)]Yasa koyucularımız suçluları idam etmek için çoğu kez suçun işlendiği yere yeniden gönderirler; yol süresince onlar güzel evlerin arasından geçirilir, hoşunuza gidecek her tür ihtimam gösterilir;

Non Sicilæ dapes

Dulcem elaborabunt saporem,

Non avium cytharæ cantus

Somnum reducent,

"Ne Sicilya'nın yemekleri onun için tatlı lezzetler olacak,

ne kuşların ötüşleri, ne de lir nağmeleri ona uykuyu getirecek."

(Horatius, *Lirik Deyişler*, III. I, 18)

Bundan sevinç duyabildiklerini, yolculuklarının sonundaki amacın basit bir biçimde gözlerinin önünde durmasının tüm bu rahatlıkların tadını bozup kaçırmadığını mı düşünüyorsunuz?

Audit iter, numerátque dies, spacióque viarum

Metitur vitam, torquetur peste futura.

"O, kendisini bekleyen cezanın düşüncesiyle kaygılanarak yolu

soruşturur, tüm günleri sayar, yolun uzunluğu üzerinde yaşamını ölçer." (Claudius, In Ruf, II, 137)

Yolumuzun sonu ölümdür, yazgımızın vazgeçilmez amacıdır bu; eğer o bizi korkutursa ileriye telaşsız bir adım daha gitmek nasıl mümkün olur? Basit insanların ilacı onu düşünmemektir. Ama hangi bayağılık bu ahmakça körlüğü doğurabilir? Buna düpedüz eşeğe tersten binmek denir,

Qui capite ipse suo instituit vestigia retro.

"Geri geri giderek ilerlendiğinde."

(Lucretus, IV, 472)

Sıkça tuzağa yakalansa da, bir olağandışılık değildir bu. Sadece ölümün adını koymakla insanlarımız korkutuluyor; çoğu kişi şeytanın adını duymuşçasına istavroz çıkarıyor. Vasiyetnamelerden söz edilirse de onların buna el atmasını, hekimin onlara son yargıyı vermiş olmasını beklemezsiniz; bu sırada kim bilir, acı ve korku arasında hangi güzel düşünceler sizi biçimlendirir.

Çünkü bu kısa sözcük feci şekilde kulaklarını tırmaladığı, bu kelime kendilerine uğursuz geldiği içindir ki, Romalılar bunu dolaylı anlatım yoluyla yumuşatmayı ya da bastırmayı öğrenmişlerdi. Onlar öldü demek yerine, yaşamayı kesti, yaşadı derler. Geçmiş de olsa, yaşam sözcüğünü kullanmak onları teselli eder.

Belki de borç için de vade demek gerekirdi. Ben beş yüz otuz üç yılı şubatının son gününde saat on birle öğle saati arasında doğmuşum. 39 yaşımı aşalı tamı tamına on beş gün oldu; en azından bir o kadar yıl daha gerekiyor bana. Bununla beraber bu kadar uzak bir şeyi düşünmek çılgınlık olur. Ne var ki, gençler ve yaşlılar yaşamı aynı şekilde terk ederler. Kimse bu sırada başına sarılmış bu koşuldan dışarı çıkamaz. Ayrıca, insan ne kadar yaşlanmış olursa olsun, Mathusalem'in yaşına gelmiş olmadıkça, bedenen kendini yirmi yaşında sanır. Dahası, zavallı çılgın, kim senin yaşamına vade biçti ki? Hekimlerin masallarınab el bağlıyorsun. Gerçeğe ve deneyime bak azıcık. Olayların genel akışına göre zaten uzun süredir fazladan yaşıyorsun. Yaşamanın alışılmış sınırlarını geçtin. Senin yaşından önce ölenlerin sayısı senin yaşına ulaşmış olanlardan daha fazla. Bu kişiler ünle yaşamlarını soylulaştırdı, sicile geçirdi; bunlardan çoğunun otuz beş yaşından önce ölmüş olduklarına bahse girerim. İnsanlık örneğinde bizzat Hazreti İsa'yı almak akıl ve dindarlık gereğidir; öyle ki, o yaşamını otuz üç yaşında tamamladı. En büyük insan dediğimiz, ama sonuçta sadece bir insan olan İskender de aynı yaşta öldü.

Ölümün çeşitli sürprizleri vardır!

Quid quisque vitet, nunquam homini satis

Cautum est in horas.

"İnsanoğlu asla önceden kestiremez her saat

kaçınması gereken tehlikeleri."

(Horatius, *Lirik Deyişler*, II, XIII, 13)

Ben heyecanları ve ağlayıp sızlanmaları bir yana bırakıyorum. Yakınım Papa Clément'in Lyon'a gelişinde olduğu gibi, bir Bretaigne Dükü'nün kalabalıkta havasızlıktan boğulması kimin aklına gelirdi? Krallarımızdan birinin (Henri II) savaş oyununda öldüğünü görmedin mi? Onun atalarından biri (Şişman Louis'nin oğlu Philippe) bir domuz yavrusunun saldırısından ürkerek ölmedi mi? Æschilus, evin yıkılması tehlikesinden kurtulurken, bir kartalın pençelerinden düşen kaplumbağa kabuğuyla yaralandı ve öldü. Bir başkası (Anakreon) üzüm tanesi yüzünden öldü; bir imparator saçını tararken tarağın yaptığı çizikten. Æmilius Lepidus ayağını kapısının eşiğine çarptığı için; Aufidius toplantı salonunun kapısından girerken başını vurduğu için öldü. Kadınların bacaklarının arasında ölenler: Romalı yargıç Cornelius Gallus, Roma'da güvenlik komutanı Tigillinus, Mantoüe Markisi Guy de Consaue'nin oğlu Ludovic, daha beter bir örnekse, Platoncu filozof Speussipus ve papalarımızdan biri. Zavallı yargıç Bebius, bir davalıya sekiz günlük mühlet verirken doldu kendi mühleti. Hekim Caius Julius ise bir hastasının gözlerini açmaya çalışırken, ölüm onunkileri

kapayıverdi. Buna kişisel örnek vermem gerekirse, değerini kanıtlamış bir kişi olan S. Martin subayı erkek kardeşim yirmi üç yaşında top oynarken, top sağ kulağının az üzerine isabet etti; ne bir bere, ne de bir yara görüntüsü vardı. O da oturup dinlenmedi; ama beş altı saat sonra bu darbenin sebep olduğu bir beyin kanamasıyla öldü. Bu pek sık raslanan ve pek sıradan örnekler gözlerimizin önünde cereyan ederken ölüm düşüncesini nasıl bir kenara atabiliriz?

Bunun nasıl olduğunun ne önemi var, bize sürpriz yapabilir diyeceksiniz bana, yeter ki kaygı vermesin? Ben de bu fikirdeyim, darbelerden kaorunmak için, bir dana postunun altına saklanmam bile gerekse bundan kaçınacak değilim. Zira zamanımı rahatlıkla geçirmem yeter bana, sonunda kendime sunabildiğim en iyi oyun tarzı, sizin pek az onurlu ve örnek diye gösterdiğinizden daha değğerli buluyorum,

Prætulerim delirus inérsque videri,

Dum mea delectent mala me, vel denique fallant,

Quam sapere et ringi.

"Kusurlarım hoşuma gitse ve bunlar beni avutuyorsa,

bir deli, bir aciz yerine konulmayı bilge olmaya ve çok

acı çekmeye tercih ederdim."

(Horatius, *Epitres*, II, II, 126)

Ama ona bu yoldan ulaşmayı düşünmek çılgınlıktır. İnsanlar gelir, gider, taban teper, dans eder, ölüm sanki hiç yokmuşçasına. Hepsi güzel. Oysa ölüm ya kendilerine ya da karılarına, çocuklarına ve dostlarına isabet edip onları apansız ve savunmasız yakalayınca hangi acılar, hangi çığlıklar, hangi öfke, hangi umutsuzluk bunaltır onları? Hiç bu derecede alçalma, bunca değişme, bunca karışıklık yaşadınız mı? Orada iyi saati önceden kestirmek gerekir; bu hayvansal vurdumduymazlık bir sağduyulu kişinin kafasına yatmış olsa bile, (ki bunu tamamıyla imkânsız buluyorum), bize papucu pahalıya getirir. Eğer ölüm sakınılması gereken düşman olsaydı, korkaklığın silahlarını ödünç almanızı önerirdim. Ama mademki imkânsız bu, mademki o sizi onurlu bir adam kadar kaçarken ve tabansızken de yakalıyor,

Nempe et fugacem persequitur virum,

Nec parcit imbellis juventæ

Poplitibus, timidis juventæ

"Kuşkusuz o, kendinden kaçan korkağı kovalar;

yüreksiz bir gençliğin tabana kuvvet kaçışını

ve ödlek sırtını bağışlamaz." (Horatius, *Odlar*, III, II, 14)

hiç bir zırh da sizi koruyamayacaksa,

Ille licet ferro cautus se condat ære,

Mors tamen inclusum protrahet inde caput

"O, ihtiyatla boşuna demirin ve tuncun altına saklanır;

ölüm kafasını sakladığı örtüden çıkartmayı bilecektir."

(Properce, IV, XVIII, 25)

Ölüme hiç çekinmeden dayanmayı ve onunla savaşmayı öğrenelim. Bize karşı en büyük üstünlüğünü ortadan kaldırmak için, genelde olanın tam tersi yolu tutalım. Ondaki olağandışılığı kaldıralım, onunla düşüp kalkalım, ona alışalım. Sıkça kafamızda ölüm dışında hiçbir düşünceye sahip olmayalım. Onu her an hayalimizde tüm biçimleriyle canlandıralım. Bir sendelemede, bir kiremitin düşüşünde, en ufak bir iğne batışında hemen dönüp: "Peki ama ölümün kendisi geldiğinde?" diye soralım kendimize. Bunun üzerine kendimizi güçlendirelim, çaba gösterelim. Şenliklerin ve sevincin arasında her zaman kendi koşulumuzu hatırlatan bu nakarat bulunuyor; kendimizi zevke pek güçlü bırakmıyoruz. Bazen de zihnimizden bu şen şakraklığın kaç biçimde ölümle son bulduğu geçiyor; onun kaç hükümdarı tehdit ettiği de. Eski Mısırlılar böyle yapıp, davetlilere uyarma işlevi görsün diye şölenlerin ortasında ve en güzel yemeklerin arasında ölmüş bir kişinin kurutulmuş cesedini getirtirlerdi.

Omnem crede diem tibi diluxisse supremum.

Grata superveniet, quæ non sperabitur hora.

"Işık veren her günün senin için en yüce gün olduğunu hayal et;

üzerinde hesabının olmayacağı saati saygıyla kabul edeceksin."

(Horatius, *Epitres*, I, IV, 13)

Ölümün bizi nerede beklediği belirsizdir, onu her yerde bekleyelim. Ölümün önceden tasarlanışı, aynı zamanda özgürlüğün önceden tasarlanışıdır. Ölmeyi öğrenmiş insan tutsak olmayı bilmez. Ölmeyi öğrenmek bizi tüm ayak bağlarından, tüm baskılardan kurtarır. Yaşamdan yoksun bırakılmanın bir kötülük olmadığını iyice öğrenmiş kişi için hayatın içinde kötü hiçbir şey yoktur. Paulus Æmilius, esiri olan Makedonya Kralı'nın kendisini zafer törenine götürmemesi için ricada bulunmaya gönderdiği kişiye şu cevabı verdi: "Talebini kendi kendine sunsun"

Doğrusu, eğer doğa biraz el vermezse, tüm olgularda sanat ve sanayi hemen hemen ileri gitmez. Ben kendim karamsar değil, kuruntular içinde yüzen biriyim. Kafamı ölüm hayallerinden yoksun bıraktığım hiç olmadı; hayatımın en düzensiz dönemlerinde bile,

Jucundum cum ætas florida ver ageret

"Çiçek açmış gençliğim neşeli baharını sürerken"

(Catullus, LXVIII, 16)

Tam da hanımların ve oyunların arasında, insanlar benim kıskançlığa ya da umutsuzluğa kapıldığımı sanarken benim aklım böyle eğlencelerde vakit geçirirken sonu hazırlayanla meşguldür ve bir o kadar da şunu kulağıma küpe ederim:

Jam fuerit, nec post unquam revocare licebit.

"Pek yakında şimdiki zaman geçmiş olacak ve biz

onu bir daha hiç hatırlayamayacağız."

(Lucretius, III, 915)

Bu düşünceden ve bir başkasından ötürü alnımı kırıştırmıyordum. Böyle hayallerin hafif dürtüşlerini hissetmememiz ilk önceleri mümkün değildir. Ama uzun süre içinde ustaca kullanarak ve bir daha gözden geçirerek bunlara alışılır hiç kuşkusuz. Aksi halde ben kendi hesabıma sürekli korku ve sinirlilik içinde olurdum.Çünkü kimse hayatına o kadar savurganlık yapmaz, ömrünü o kadar kısa tasarlamaz. Ne şimdiye kadar iyi giden, pek az sekteye uğrayan sağlık durumum umudumu artırıyor, ne de hastalıklar bu umudu azaltıyor. Bana her an tehlike varmış gibi geliyor. Tekrar tekrar şu şarkıyı söylüyorum: Bir başka gün yapılmış olabilecek her şey, bugünden olabilir. Doğrusu rastlantılar ve tehlikeler bizi sonunumuza ya çok az yaklaştırır ya da hiç yaklaştırmaz. Bizi en çok tehdit eder gibi olan olaydan daha kaç tane kaldığını düşünürsek, milyonlarca deneyimizle ve cesaret ve güçlülükle bunun evlerimizde, savaşta ve dinlenmede aynı şekilde çok yakınımızda olduğunu anlarız. "*Nemo altero fragilior est: nemo in crastinum sui certior*." ["Hiçbir insan komşusundan daha kırılgan olmaz, hiçbiri yarından daha fazla emin değildir." Seneca, *Epitr*es, XCI)]. Ölmeden önce tamamlamam gereken iş bir saatliktir; bütün boş zamanlarım bana kısa gelir. Geçenlerde, belgelerimi karıştıran birisi, ölümümden sonra yapılmasını istediğim bir şeyin kaydını buldu. Gerçekten de, evime bir adım mesafede, sağ ve salimken, sanki oraya kadar gitmekten hiç emin değilmiş gibi bulunduğum yerde telaşla yazmış olduğumu söyledim. Düşüncelerimi ve içimde yatanları sürekli olarak kendiliğinden olgunlaşmaya bırakan bir kişi olarak, aşağı yukarı her an ne olabileceğime hazırlanmışımdır. Ölümün çıkagelmesi bana fazladan yeni hiçbir şey öğretmeyecektir.

Olduğumuz gibi, yola çıkmak için hiçbir şeye aldırış etmeksizin gitmeye her an hazır olmak gerekir.

Quid brivi fortes jaculamur ævo Multa?

"Bunca kısa bir yaşamda,

bu kadar tasarıyı şekillendirmekteki ateşlilik neden?"

(Horatius, *Odes*, II, XVI, 17)

Çünkü o sırada daha fazlasını gerektirmeyecek kadar çok işimiz olacak. Kimi güzel bir zafer yolunu yarım bıraktığı için şikâyet eder ölümden; kimi de kızını evlendirmesinin öncesinde yerinden kaldırıldığı ya da çocuklarının öğrenimini takip etmekte olduğu için. Kimisi karısının, bir başkası da oğlunun varlığını rahatlatan başlıca unsurların yokluğuna üzülür.

Tanrıya şükür, ben istediği her an gitmeye hazırım. Hiçbir şeyden yakınmadan, hayatın kendisini kaybetmekten üzülmüş olsam bile. Her şeyden bağlarımı gevşetmiş bulunuyorum; kendim dışımda herkesle yarı yarıya veda etmişim. Hiç kimse dünyayı terk etmeye bundan daha basitçe ve bütünüyle kendini hazırlayamaz, tam olarak kendimi uyarladığım şekilde bağlarını koparamaz.

Miser ô miser, aiunt, omnia ademit

Una dies infesta mihi tot præmia vitæ.

"Mutsuzum, ah! Ne mutsuzum! der insanlar

Uğursuz tek bir gün yaşamın tüm iyiliklerini benden almaya yetti."

(Lucretius, III, 898)

Mimar ise:

Manent (dict-il) opera interrupta, minæque

Murorum ingentes

"Eserim tamamlanmamış kalıyor,

kocaman duvar parçaları yıkılma tehdidinde."

(Vergilius, *Aeneis*, IV, 88)

Böylesine uzun soluklu ya da en azından sonunu görmeme korkusuna kapılacak kadar büyük bir tutkuyla hiç bir şey tasarlamak gerekir Biz çalışmak için doğmuşuz:

Cum moritar, medium solvar et inter opus.

"Ölümün beni çalışmamın ortasında almasını isterim."

(Ovidus, Amours, II, X, 36)

Hareket edilmesini, yaşamın görevlerinin elden geldiğince uzatılmasını ve ölümün beni lahanalarımı ekerken bulmasını isterim ve ondan, bahçemin tamamlanmamış olmasına aldırmamasını dilerim. Krallarımızın on beşincisi ya da on altıncısı olacakken kaderi elinde bulundurduğu tarihin akışını kesen, işin sonuna gelmiş birinin hiç durmadan yakınarak öldüğünü gördüm.

Illud in his rebus non addunt, nec tibi earum

Jam desiderium rerum super insidet una.

"Şu eklenmez; bu mülklerin üzüntüsü

Geride bıraktıklarına bağlı kalmaz."

(Lucretius, III, 900)

Bu bayağı ve zararlı ruh hallerinden kendimizi kurtarmamız gerekir. Tamamen bundan dolayı, halkın alt tabakası, kadınlar ve çocuklar alışsınlar, ölmüş bir kişiyi görmekten hiç korkmasınlar ve bu sürekli kemik, mezar, cenaze kafilesi görüntüleri bizi kendi koşulumuz konusunda uyarsın diye mezarlıklarımız Kiliseler'in bitişiğine ve kentin en çok dolaşılan yerlerine kuruldu:

Quin etiam exhilarare viris convivia cæde

Mos olim, et miscere epulis spectacula dira

Certantum ferra, sæpe et super ipsa cadentum

Pocula respersis non parco sanguine mensis;

"Dahası, bir zamanlar

şölenleri ölümlerle şenlendirmek,

ziyafetlere çoklukla bolca kanın kupaları taşarak doldurulduğu

ve masalara sel gibi aktığı acımasız gladyatör dövüşleri katmak âdetti." (Silius Italicus, XI, 51)

Mısırlılar ise şölenlerinde hazır bulunanlara "İç ve eğlen, zira ölünce böyle olacaksın", diye bağırarak görkemli bir ölüm görüntüsü seyrettirirlerdi. Ben de ölüme sadece hayalimde sahip çıkmayıp, ağzımdan da ölümü hiç eksik etmedim; insanların ölümleri kadar hiçbir şey böylesine yürekten ilgimi çekmez, acaba hangi söze, hangi yüze, hangi içeriğe sahiptiler diye, onların öyküleri hakkında pek dikkatlice gözlemde bulunurum. Eğer kitapların yaratıcısı olsam, çeşitli ölümlerin etraflıca anlatılmış olduğu bir büyük antoloji yazarı olurdum; kim insanlara ölmeyi öğretecekse, onlara yaşamayı da öğretecektir.

Dicearchus benzer başlığa sahip bir sicil yarattı; ama bu, daha başka ve daha az yarar amaçlıdır.

Kimi insanlar bana ölüm gerçeğinin insanın hayal gücünü aştığını, ölüm gelip çattığında bu sözlerin hiçbir anlamının kalmayacağını söyleyeceklerdir. Bırakın söylesinler; önceden derinliğine düşünmenin büyük yararı vardır hiç kuşkusuz. Sonra, ölüme en azından sararmadan ve telaşlanmadan gitmek az şey midir? Dahası da var; doğanın kendisi de bize elini uzatıyor ve cesaret veriyor. Eğer kısa ve zorlu bir ölümse bu, ondan korkmaya vaktimiz olmaz; eğer başka biçimdeyse, hastalığa kapıldığımı fark ettiğim anda, doğallıkla yaşamı bir parça küçümsemeye girişirim. Sağlıklıyken ölüme razı olmayı içime sindirmekte, ateşli hasta olduğumdan daha fazla zahmet çekeceğimi düşünürüm. Yaşamın rahatlıklarına ne kadar güçlü sarılırsam, bunların yararını ve tadını kaybetmeye başladıkça ölümü çok daha az korkulan bir dilek gibi görürüm. Bunlardan uzaklaşacağım oranda ölüme yaklaşacağım, onları birbiriyle değiştirme haline daha kolayca gireceğim umudunu verir bana. Cæsar'ın "çeşitli durumlarda fark ettim ki, şeylere uzaktan bakıldığında yakından göründüğünden daha büyük görünür bize" dediği gibi, sağlıklıyken, içinde bulunduğum anda hastalıkları duyumsadığımdan, daha fazla dehşet duyduğumu anladım. Şenlik içinde zevk ve kuvvet, öteki hali bana daha orantısız gösterir; rahatsızlıkları hayalimde canlandırdığım zaman omuzlarıma yüklendiği zamandan bir kat daha büyütür, daha ağır hissederim. Ölümün bana bu biçimde geleceği canlanır hayalimde.

Karşılaştığımız bu değişikliklere ve sıradan çöküşlere bir göz atalım bakalım nasıllar, Doğa, kaybımız ve güçten düşmemiz duygusunu üstümüzden alıyor. Bir ihtiyarda gençliğinin ve geçmiş yaşamının canlılığından ne kalır,

Heu senibus vitæ portio quanta manet.

"Heyhat! Yaşamda ihtiyarlara hangi pay kalıyor?"

(Maximianus ya da Pseudo-Gallus, I, 16)

Cæsar, savaşta yanına gelip bezgin bir tavırla bakarak kendi canına kıyma izni isteyen koruma birliğinden bitkin düşmüş ve yaralanmış bir askere tatlılıkla yanıt verir: "Demek hayatta olduğunu düşünüyorsun sen." Kim bu ani değişimin içine bir anda atılabilir; böyle bir değişimi taşıma yeteneğine sahip olmadığımızı düşünüyorum. Ama el yordamıyla, hissedilmeyen yumuşak bir iniş, azar azar, derece derece bizi bu yoksun duruma götürür, alıştırır buna. Gençlik içimizde öldüğü zaman hiçbir sarsıntı hissetmiyorsak, özde ve gerçekte, ölümün sıkıcı bir yaşamdaki ölümden, yaşlılık ölümünden daha çetin oluşundandır. Kötü var oluştan, yok oluşa sıçrayış, tatlı ve çiçeklerle donanmış bir var olma durumundan, zahmetli ve acı verici bir yaşama geçiş kadar ezici değildir.

Eğilmiş ve ikiye katlanmış beden herhangi bir yükü taşırken daha bir zorlanır; ruhumuz da öyle. Bu düşmanın saldırısına karşı ruhu ayağa kaldırmak ve yüceltmek gerekir. Zira bu düşmandan korktuğu

sürece ruhun dingin olması mümkün değildir. Eğer ruh, insani koşulu aşan bir olay gibi, bu düşmanın verdiği kaygı ve korkulardan kendini kurtarırsa, tedirginliğin, sıkıntının, korkunun, hatta en ufak hoşnutsuzluğun ona yerleşmesi mümkün olmaz,

Non vultus instantis tyranni

Mente quatit solida, neque Auster

Dux inquieti turbidus Adriæ,

Nec fulminantis magna Jovis manus.

"Hiçbir şey onun sarsılmazlığını bozmaz;

ne bir zorbanın tehditkâr bakışı,

ne Adriyatik'i altüst eden öfkeli Auster,

ne de şimşeklerini savuran Jüpiter'in güçlü eli."

(Horatius, Odlar, III, III, 3)

Ruh, tutkulara ve dünya isteklerine hakim olur; yoksunluğa, utanca, yoksulluğa ve tüm öteki haksızlıkların verdiği zarara üstünlük sağlar. Mümkün olabildiğince bu üstünlüğü kazanalım; güce ve haksızlığa meydan okutturacak, bizi hapislerle ve prangalarla alay ettirecek gerçek ve egemen özgürlük buradadır:

in manicis, et

Compedibus, sævo te sub custode tenebo.

Ipse Deus simul atque volam, me solvet: opinor,

Hoc sentit, moriar. Mors ultima linea rerum est.

"Ellerin ve ayakların prangaya vurulu,

seni acımasız bir zindancının gözetimine vereceğim.

– Ben istediğim zaman, bizzat bir tanrı, beni serbest kılacak. –

Öleceğim, demek istiyor kuşkusuz.

Ölüm olayların en son sınırıdır."

(Horatius, Epitres, I, XVI, 76)

Dinimiz, yaşamın küçümsemekten daha güvenli bir temel ilkesi yoktur. Sadece mantıksal söylemler bizi buna davet etmekle kalmaz; zira ancak kaybedildiğinde üzülmenin mümkün olduğu bir şeyi kaybetmekten neden korkacağız, bunca ölüm şekliyle neden tehdit ediliyoruz ki, birinden yana olacağımıza hepsinden birden korkmaktan kötüsü var mıdır?

Kaçınılamaz olduğuna göre, ölümün gelişinin ne önemi var? "Otuzlar meclisi seni ölüme mahkûm etti", denildiğinde Sokrates, "Doğa da onları" diye yanıt verdi.

Her sıkıntıdan bağışık olacağımız bir aşamaya geçeceğimiz için kendimize acı çektirmek ne

aptallık!

Doğumumuz her şeyin doğuşunu bize getirdiğine göre, ölümümüz de aynı şekilde her şeyin ölümünü düzene koyacaktır. Yüz yıldır yaşadığımıza ağlamaktansa, bundan yüz yıl öteye yaşamayacağımıza ağlamak çılgınlığı neden? Ölüm, bir başka yaşamın kaynağıdır. Bunun içine girişin maliyeti ölümledir; ona ağladık. Zira, oraya girerek eski örtümüzden sıyrılma borcumuz vardı.

Ancak bir kez olan hiçbir şey acı verici olamaz. Bunca kısa süreli bir şeyden bu kadar uzun süre korkmak aklı başında olanın işi midir? Uzun zaman yaşamak ve az zaman yaşamak ölüm bakımından hep aynı kapıya çıkar. Çünkü uzun ve kısa var olmayan şeylerdir artık. Aristoteles, Hypanis ırmağında ancak bir gün yaşayan küçük hayvanlar bulunduğunu söyler. Bunlardan sabahın sekizinde ölen gençlik içinde ölüyor; akşamın beşinde ölen ise çok yaşlanmış olarak. Bu süreç içinde mutluluk ya da mutsuzluğun kıyaslanışı konusunda bizle kim alay etmez? Bizim süremizin fazlasını ve azını sonsuzlukla ya da dağların, ırmakların, yıldızların, ağaçların, hatta hayvanların yaşam süresiyle karşılaştırırsak daha az gülünç olmaz.

Ama doğa bizi buna zorlamaktadır. O, "Bu dünyadan geldiğimiz gibi gidin" diyor. Yokluktan yaşama acısız ve korkusuz yaptığınız geçişin aynısını, yaşamdan ölüme geçerken de yapın. Ölümünüz evrendeki düzeninin parçalarından biridir. Dünya yaşamının bir parçasıdır bu,

inter se mortales mutua vivant

Et quasi cursores vitaï lampada tradunt.

"Ölümlüler yaşamı birbirlerine geçirirler; ve stattaki koşucular gibi

Meşaleyi elden ele aktarırlar." (Lucretius, II, 76, 79)

Sizin için olayların bu güzel düzenlenişini değiştirecek değilim Yaratılışınızın koşuludur bu; ölüm de sizden bir parçadır; kendi kendinizden kaçıyorsunuz. Sevinç duyduğunuz varoluşunuz, eşit şekilde yaşamla ölüm arasında paylaşılmıştır. Doğduğunuz ilk günde yaşamak gibi ölmeye de yol alırsınız,

Prima, quæ vitam dedit, hora, carpsit.

"İlk saatimiz bize yaşamı verirken, çoktan kemirmeye başladı onu." (Seneca, *Öfkeli Herkül*, III, koro, 874)

Nascentes morimur, finisque ab origine pendet

"*Doğumumuzdan itibaren ölürüz ve yaşamımızın sonu*

onun kaynağının sonucudur."

(Manilius, Astron., IV,16)

Bütün yaşadıklarınızı yaşamdan çalarsınız; bunlar onun harcamalarıdır. Yaşamınızın sürekli çalışması, ölümü yapılandırmaktır. Yaşamın içinde olduğunuz sırada ölümün içindesinizdir. Çünkü artık yaşamda olmadığınız zaman, ölümden sonrasınız demektir.

Ya da, yaşamdan sonra ölmüş olmayı daha çok seviyorsunuzdur; oysa, yaşam sırasında ölmek üzere olansınız. Ölüm ise ölmek üzere olana ölmüş olandan daha kabaca ve daha şiddetli, daha esaslı biçimde dokunur.

Eğer yaşamdan çıkar sağladıysanız, iyice doyduysanız, memnun halde çekip gidin ondan,

Cur non ut plenus vitæ conviva recedis?

"Yaşamdan iyice doymuş bir davetli gibi neden çıkılmasın?"

(Lucretius, III, 938)

Eğer yaşamı tüketmesini bilemediysediniz, o da size yararsız olduysa, yaşamı kaybetmiş olmanın sizce ne önemi var, yine onu istemek neye yarar?

Cur amplius addere quæris

Rursum quod pereat male, et ingratum occidat omne?

"Sefil biçimde kaybolmaya bırakacağınız ve ortadan silinecek tümüyle yararsız günleri artırmayı istemek neden?"

(Lucretius, II, 941)

Yaşam kendiliğinden ne iyi, ne kötüdür; sizin yaptıklarınıza göre iyi ile kötünün yeridir.

Eğer bir gün yaşadıysanız, her şeyi gördünüz demektir. Bir gün tüm günlere eşittir. Ne başka bir ışık, ne de başka bir karanlık vardır. Bu Güneş, bu Ay, bu Yıldızlar, atalarınızın gördüklerinin, doğmamış yeğenlerinizin hoşça vakit geçireceklerinin aynısıdırlar:

Non alium videre patres: alium nepotes

Aspicient.

"Babalarınız bundan başkasını görmedi, yeğenleriniz

bundan başkasını seyretmeyecek."

(Manilius, I, 522)

En kötü gidişle, güldürünün tüm sahnelerinin dağılımı ve çeşitliliği bir yılda tamamlanır. Eğer dört mevsiminin hareketine dikkat ederseniz, onlar çocukluğu, ilk gençliği, gençlik ve kuvvet dönemini ve dünyanın yaşlılığını kucaklar. Oyununu oynadı. Tekrar başlamaktan başka hüner bilmez. Her zaman bunun aynısı olacaktır;

versamur ibidem, atque insumus usque,

Aynı çemberin içinde dönüp duruyoruz, ondan çıkış yok.

(Lucretius, III, 1080)

Atque in se sua pe vestigia volvitur annus.

Yıl kendi üstünde dönüyor ve durmadan yeniden başlıyor yoluna,

(Virgilius, Georg., II, 402)

Kafanızda başka yeni eğlence uydurmak niyetinde değilim,

Nam tibi præterea quod machiner, inveniámque

Quod placeat, nihil est, eadem sunt omnia semper.

Zira senin için hayal edilecek ve uydurulacak yeni hazlar olamaz

Olanlar daima aynıdır.

(Lucretius, III, 885)

Başkalarının size yaptığı gibi siz de başkalarına yer açın.

Eşitlik, dürüstlüğün ilk kuralıdır. Herkesin dahil edildiği bir şeye dahil edilmekten kim yakınabilir? Boş yere uğraşmayın, ölmeye hiçbir zaman yeni süre biçemezsiniz; hiçbir işe yaramaz: Küçük bir bebek iken ölmüşsünüz gibi, korktuğunuz bu durumda da pek uzun süre kalacaksınız,

l*icet, quod vis, vivendo vincere secla,*

Mors æterna tamen nihilominus illa manebit

"İstediğini kadar zafer kazanabilirsiniz asırlar üstünde,

Ölümde en az o kadar ebedidir."

Kendinizi bu duruma koyarsanız, hiçbir kırgınlığa uğramazsınız,

In vera nescis nullum foe morte alium te,

Qui possit vivus tibi te lugere peremptum, Stánsque jacentem.

"Ölümün sizi hayattayken ölümünüze ağlayan

Ayakta cesedenizin üzerinde sızlanan bir başka kendiliğinizde

yaşam sürdürmeye bırakmayacağından haberiniz yok mu

(Lucretius, III, 885)"

Bu kadar özlediğiniz hayatı istemeyeceksiniz,

Nec sibi enim quisquam tum si vitámque requirit,

Nec desiderum nostri nos afficit ullum.

"O zaman, aslında, kimse ne yaşamdan, ne de kendinden kaygılanır;

kendimizden hiçbir üzüntü kalmaz bize."

(Lucretius, III, 919, 922)

Hiç'ten daha az bir şey olabilirse ölüm hiçten daha az korkulacak şeydir, yani:

multo mortem minus ad nos esse putandum

Si minus esse potest quam quod nihil esse videmus.

O sizi ne sağ ne de ölüyken ilgilendirir; çünkü sağken varsınız,

ölüyken artık yoksunuzdur.

Hiç kimse vaktinden önce ölmez. Üstelik yitirdiğiniz zaman artık sizing değildir, tıpkı doğumunuzdan önce geçimiş olan gibi ve

sizi ilgilendirmez de,

Respice enim quam nil ad nos ante acta vetustas

Temporis æterni fuerit.

"Geçmiş zamanın sonsuzluğunu göz önünde bulundurun

gerçekten de bizim için hiçbir önemi olmadığını göreceksiniz."

(a.g.y, III, 972)

Yaşamınızın bittiği yerde, ölüm bütünüyle oradadır. Yaşamın yararlılığı zamanın uzunluğunda değil, kullanımdadır; zira çok uzun yaşayanabilir. Yaşamın içindeyken buna dikkat edin. Yeterince yaşamış olmanız, yılların sayısına değil, niyetinize bağlıdır. Hiç durmadan gittiğiniz yere varamadığınızı mı düşünüyorsunuz? Çıkışı olmayan yol yoktur. Eğer eşlik edilmesi sizi rahatlatıyorsa, insanlar sizinle aynı katarda gitmiyor mu?

Omnia te vita perfuncta sequentur.

"Ölümde her şey sizi takip edecektir."

(*a.g.y*., III, 968)

Hepsi sizinle birlikte hareket etmiyor mu? Burada sizinle birlikte yaşlanmayan bir şey var mı? Siz öldüğünüz anda, bin bir insan, bin bir hayvan ve bin bir başka yaratık da ölüyor;

Num nox nulla diem, neque noctem aurora sequuta est,

Quæ non audierit mistos vagitibus ægris

Ploratus, mortis comites et funeris atri.

Zira, gece günün, şafak gecenin yerini almadı hiçbir zaman,

ölüme ve cenaze törenlerinin karalarına eşlik eden acılı bağırtılarına karışan çocuk viyaklamalarını duymaksızın.

(Lucretius, II, 578)

Eğer vadeyi geriye çekemiyorsanız, ölümden kaçmanın ne anlamı var. Siz büyük mutsuzluklardan kaçarak ölmeyi yeğ bulan birçok insan gördünüz. Oysa hiç ölüp de acı çeken birini gördünüz mü? Ne kendinizin bizzat tanıdığı, ne başkası aracılığıyla tanıdığınız şeyi mahkûm etmek büyük saflık olmaz mı? Neden benden ve kaderden yakınıyorsun, sana zarar veriyor muyuz? Sana bizi yönlendirmek mi, bize seni yönlendirmek mi düşer? Ömrün tamamlanmadıkça, yaşamın sürer. Küçük bir insan, tıpkı büyük bir insan gibi tam bir insandır.

Ne insanlar, ne de yaşamları karışla ölçülür. Chiron, Zaman ve Süre Tanrısı olan babası Satürn'den ölümsüzlüğün koşullarını öğrendikten sonra onu reddetti. Sonsuz bir yaşamın, benim bir insana verdiğim yaşamdan daha az çekilebilir ve daha zahmetli olduğunu gerçekten hayal edin. Eğer ölümlü olmasaydınız, sizi bundan yoksun bıraktığım için hiç durmadan beni lanetleyecektiniz. Alışkanlığın

ağır bastığını görerek ölümü fazlaca susamışlık ve pervasızlıkla kucaklamanızı engellemek için bilerek bir parça acılık kattım buna. Yaşamdan da ölümden de kaçmayasınız, sizden istediğim bu ılımlılığı benimsiyesiniz diye her ikisini de tatlılıkla acılık arasında yumuşattım.

Bilgelerinizden Thales'e yaşamakla ölmenin farksız olduğunu öğrettim; bundan dolayı, ona öyleyse neden ölmediğini soran birine pek bilge biçimde şöyle cevap verir: ‘İkisi farksız olduğu için.'

Benim yapımın öteki unsurları olan su, toprak, hava ve ateş yaşamın değil, ölümün de araçlarıdır. Neden son gününden korkuyorsun? O gün, ölümüne diğerlerinin her birinden daha fazla katkıda bulunmaz. Son adım yorgunluk vermez; ölümü ilan eder. Tüm günler ölüme gider, sonuncusu oraya varır.

İşte, doğa anamızın iyi uyarıları. Bana gelince, sık sık kendime şunu sordum; Savaşlarda ölümün çehresi (ister bizim yüzümüzde ister başkalarında olsun) neden evimizdeki ölümle kıyaslanamayacak kadar az korkutucudur. Ve ölüm neden köylülerle aşağı sınıftan insanlar arasında öteki sınıftan insanlara göre çok daha doğal karşılanıyor? Aslında çevremizi saran bu yüzlerin ve bu korkunç aletlerin bizi ölümün kendisinden daha fazla korkuttuğu gerçeğine inanıyorum: Tüm bir yeni yaşam biçimi, anaların, eşlerin ve çocukların feryatları, yıldırımla vurulmuşa dönmüş ve donmuş kalmış kişilerin ziyaretleri, solgun ve gözü yaşlı uşakların hazır bulunuşu, ışıksız bir oda, yakılmış mumlar, başucumuzda saf tutmuş hekimler ve duacılar, kısacası tüm dehşet ve tüm korku çevremizde. İşte, şimdiden mezara konulmuş ve toprağa gömülmüşüz. Çocuklar, maske takmış arkadaşlarından bile korkar; biz de öyle. Kişilerden olduğu kadar, olaylardan da maskeyi kaldırmak gerekir; hele bir kez kalkacak olsun bu, altında aynı ölümü bir uşağın ya da basit bir oda hizmetçisinin son olarak korkusuzca atlattığını bulgularız sadece. Bu tür hazırlıklara vakit bırakmayan ölüme ne mutlu!

Yirmi Birinci Bölüm

İmgeleme (Hayal Kurma) Gücü Üzerine

"F*ortis imaginatio generat casum*" ["Güçlü bir hayal kurma olayı meydana getirir."] der bilginler. Ben imgeleme (hayal kurma) gücünü kuvvetle hissedenlerden biriyim. Bu gücü herkes hisseder ama bazılarımız şaşkına döner bundan. Hayal kurma içime işler benim. Becerime gelince, ona karşı direnmek değil, kendimi ondan sakınmaktır. Sağlıklı ve şen kişilerin varlığıyla yaşamak isterdim. Başkalarının üzüntüsüne tanık olmak beni maddeten kederlendirir; duygularım çoğu kez başkalarının etkisinde kalır. Sürekli öksüren biri akciğerimi ve boğazımı rahatsız eder. Görevim gereği ziyaret ettiğim hastalara, fazla önemsemediğim insanları ziyaretten daha az zevk duyarak gidiyorum. İlgi duyduğum hastalık beni bulur, içime yerleşir. Hayal kurmanın, ona yol açan ve onu cesaretlendiren kişileri ateşler içinde bırakmasını ve ölüme götürmesini garip bulmam. Simon Thomas zamanının bir büyük hekimiydi. Ona akciğer hastası ihtiyar bir zenginin evinde rasladığımı hatırlıyorum. Kendi özgün iyileştirme yollarıyla onu tedavi ederken, benim birlikteliğimden yararlanmasını, gözlerini yüzümün tazeliğine, düşüncesini gençliğimden taşan zindeliğe ve güçlülüğe çevirmesini, duygularını benim içinde bulunduğum gelişme durumuyla doldurmasını, böylece iyileşebileceğini söyledi hastaya. Ama aynı zamanda da benim durumumun bundan kötüye gidebileceğini söylemeyi unuttu.

Gallus Vibius, kafasını deliliğin esasını ve belirtilerini anlamaya o derece verdi ki, aklını bir daha hiçbir zaman geri getiremeyeceği biçimde oynattı. Bilgelikten dolayı çıldırmış olduğuyla övünebiliyordu artık. Korkudan celladın eline zamansız düşen de vardır. Affa uğradığı bildirileceği sırada, hayal gücünün ani bir oyunuyla idam sehpasında kendini ansızın ölmüş bulan da. Hayal gücümüzün yarattığı sarsıntılarda bolca ter döker, titreriz, benzimiz atar ve kızarırız; yatağa düşmüş olarak, kimi kez bundan son nefesimizi verecek kadar bedenimizin çırpındığını hissederiz. Kaynayan gençlik ‘tam' uykuda, aşk arzularının hülyasındaki ateşli konuşma, duyumsama, hareketlenmenin pek öncesinde kızışıp doyuma ulaşır:

Ut quasi transactis sæpe omnibus rebus profundant

Fluminis ingentes fluctus, vestémque cruentent.

"Öyle ki, onlar coşkun dalgalar halinde yayılır

ve giysilerini bolca ıslatırlar."

(Lucretius, IV, 1035)

Yatarken boynuzları olmadığı halde, bunların gece çıktıklarını görmek de yeni bir şey değildir üstelik. Bir zamanların İtalya Kralı Cyppus olayı mesela; gündüz büyük tutkuyla boğa güreşlerinde bulunduktan sonra, bütün gece kafasında boynuzların oluştuğu bir rüya görür, Kroisos'un oğluna doğanın esirgemiş olduğu sesi ise duyarlılık sağlamıştır ona. Antiokhos da Stratonice'nin güzelliğinin ateşine kapılıp bununla ruhunu aleve verdi. Plinius, Lucius Cossitius'un düğün gününde kadınken erkeğe dönüşmüş olduğunu gördüğünü söyler. Pontano ve diğerleri de geçmiş yüzyıllarda İtalya'da benzer başkalaşımların meydana geldiğini anlatırlar. Annesinin ve kendisinin ateşli arzusuyla,

Vota puer solvit, quæ fœmina voverat Iphis.

"Iphis, kızken beslediği istekleriyle oğlanlığı kazandı."

(Ovidius, *Metamorphoses*, IX, 793)

Victry le François'dan geçerken, Soissons Piskoposu'nun vaftiz sırasında Germain adını vermiş olduğu, tüm orada oturanların yirmi iki yaşına kadar kız olarak görüp Marie diye tanıdığı bir adamla karşılaştım. O zamanlar kaba sakallı ve yaşlıydı, hiç evlenmemişti. Uzun atlamaya çalıştığı sırada çaba gösterirken erkeğe özgü organlarının kendiliğinden oluştuğunu söyledi. Oranın kızları arasında birbirlerine Marie Germain gibi oğlan çocuğuna dönüşmemek için hızlı atlama sıçramalara kalkışmamalarını öğütleyen bir şarkı hâlâ ağızlarda dolaşıyordu. Bu tür bir olayın sıkça meydana gelmesi o kadar da hayret verici değildir; zira eğer hayal gücü böyle şeyleri yaratabiliyorsa, durmaksızın aynı düşüncelere saplanmamak ve arzunun şiddetine kapılmamak gerekir, yoksa erkeğe özgü organın kızlarda ortaya çıkması şaşırtıcı olmaz.

Bazıları Kral Dagobert'in ve Aziz Franciscus'un yara izlerini hayal gücüne atfeder. Hayal gücünün etkisiyle kimi kez bedenlerin yerlerinden çıktığı söylenir. Celsus, bir papazın ruhunu böyle bir hazzın tadını çıkarmaya bıraktığında, bedeninin uzun süre soluksuz ve duygusuz kaldığını anlatır. Aziz Augustinus, bir diğer hikayeden bahseder; acılı feryatlar duyması birden bayılmasına ve bilincini yitirmesine yeterli olduğundan, onu tekrar kendine gelinceye kadar sarsmak, bağırmak, çimdikleyip ateşle yakmak gerekirmiş. Sonradan o sırada sesler işitmiş olduğunu, bunlar uzaktan geldiği halde sıcaklıklarını ve ısırıklarını fark ettiğini söylüyordu. Duyarlılığına karşı bilinçli olarak gösterilmiş bir direnç değildi bu; o sırada ne nabzı atıyor, ne de soluk alıyordu.

Mucizelerin, saplantıların, harikaların ve böyle olağanüstü düşüncelerin etkisinin özellikle basit, daha zayıf ruhlara karşı harekete geçen hayal gücünden ileri gelmesi mümkündür. Bu kişiler öylesine güçlü bir inanca kapılır ki, görmediklerini gördük sanırlar.

Bence dünyamızın çok benimsemiş olduğu erkeklik bağlama büyüsü ile ilgili şakalar da bu korku ve çekingenliğin ürünüdür. Zira deneyimlerle kendimden yanıtlayabildiğim kadarıyla biliyorum ki, kendinde hiçbir zayıflık kuşkusu olmayan ve aynı zamanda aklı başında biri, başından geçen olağanüstü bir olayı anlatan bir arkadaşını dinledikten bir süre sonra, benzer bir rastlantıyla durup dururken bu öyküden duyduğu dehşetle benzer duruma düştü; ve bu olayın hayal gücünü sarsması ve etki altına almasıyla aynı kaderi paylaştı. Bu kişi çılgınlığının ilacını bir başka çılgınlıkta buldu. Yani durumunu kabul edip itiraf etti. Başına gelen felaketi haykırarak ruhunu sakinleştirdi. Böylece daha az baskı görüyor, ruhunun gerginliğini hafifletiyordu. Her fırsatta hayal gücünün seçiminden ve sarmalından kurtulmuş olarak, bedeni en iyi durumdayken bir başkasının izlenimini önceden sınayıp anlayarak ve bastırarak kendini bu rahatsızlıktan kurtardı. Ve eski normal haline döndü.

Bir kez yetilen bir kişiyle, bir daha başarısız olunmaz, gerçek bir güçsüzlük söz konusu olmadığı sürece...

Bu musibet ancak ruhumuzun arzu ve tasa arasında tereddütte kaldığı girişimlerde korkulası hale gelir ve özellikle de olaylar beklenmedik bir şekilde ve hızla geliştiğinde bu rahatsızlıktan kurtulmanın yolu yoktur. Birini tanıyorum, bu kişi aşırı tutkunluğun hararetini yatıştırmak için zaten doygunluğa ulaşmış bedenini bu durumdan yararlanarak yatıştırdı, yaşı gereği daha az iktidarsız oldu çünkü daha az iktidarlıydı. Bir başka tanıdığım da, bir dostunun kendisine sağladığı birçok karşıt büyüye güvenerek bu gücü korumuş. İyisi mi size bunun nasıl olduğunu söyleyeyim. Üst düzey bir mevkiden, çok yakınım bir kont güzel bir kadınla evleniyordu, kadının tören sırasında biri tarafından takip edilmesi dostlarını tedirgin ediyordu; bu durum özellikle de nikâh törenini evinde yapan ve yöneten akrabası yaşlı kadına büyük huzursuzluk veriyordu. Yaşlı kadın, bana anlattığına göre, büyüden yani erkekliğinin bağlanmasından kuşkulanıyordu. Bana güvenmesini söyledim. Şans eseri

bavullarımdan birinin üzerinde güneş çarpmasına karşı etkili ve baş ağrısını gideren semavi şekiller kazınmış küçük bir altın para bulunuyordu. Başın üstüne konuyordu; onu orada tutmak için çenenin altından bağlamaya yarayan bir kurdelesi vardı. Sözünü ettiğimiz olay kadar saçmaydı yani. Bu eşsiz hediyeyi bana Jacques Peletier vermişti. Bunun neye yaradığını ortaya çıkarmayı düşündüm. Kont'a herkes gibi kötü bir talihe sahip olabileceğini, ama korkmadan yatmaya gitmesini, kesinlikle gizli tutacağına dair onur sözü verirse dostluk gösterip elimden gelen bir mucizeyi ondan esirgemeyeceğimi söyledim. Gece yemeği kendisine götürüldüğü sırada kendini rahatsız hissederse beni bundan haberdar edecekti sadece. Hayalindeki huzursuzluğa o kadar bağlanmış, kendini ruhuyla ve duygularıyla buna o derece kaptırmıştı ki, ancak başıyla kabul ettiğini bildirdi bana. O zaman ona hemen ayağa kalkmasını, oyun oynar gibi birbirimizi kovalarken üzerimde bulunan gece entarisini (ikimiz hemen hemen aynı ölçülere sahiptik) alıp giymesini söyledim. Dediğimi yerine getirdiği sırada birlikte dışarıya çıkmış olacaktık; o, işeyecek, üç kez belirli bir duayı okuyacak, belirli hareketleri yapacaktı. Bu üç aşamalı eylemlerin her birini yerine getirip eline verdiğim kurdeleyi beline bağladı; kurdeleye tutturulmuş madalyayı böğürleri üzerine özene bezene yerleştirdi. Kurdelenin çözülmeyeceği, yerinden oynamayacağı, amacına ulaşmasına uygun iyice güvencede olacağı şekilde yapıldı bu işlem. Kont, doğal olarak, ikisine de ulaşacağı şekilde gecelikle kurdeleyi yatağının yakınında bir yere koymayı unutmadı. Düşünce gücümüz bu karmaşık bilimin pek garip çarelerinden ayrışamadığı için bu maskaralıklar oluyordu. Saçmalıkları ağırlık ve saygınlık verir bunlara. Kısacası, tılsımlarımın güneş sisteminden ziyade cinsel alemden, yasaklamadan ziyade bunu etkin kılmadan yana oldukları belli oldu. Tabiatımdan uzaklaşmış olarak beni böyle bir şey yapmaya sevk eden, anlık ve garip bir ruh hali, maraca bağlı bir istekti. Hileli ve sahte eylemlerin (büyücülük ve gizem işlerinin) düşmanıyım, faydalı olacak olsalar dahi, aynı zamanda çıkarcı olan bu kurnazlıklardan nefret ederim. Eylemin kendisi değilse bile, yolu kötüdür.

Mısır Kralı Amasis, güzel Yunan kızı Laodice ile evlendi; başka her yönden nazik bir koca portresi çizmesine rağmen, eşiyle cinsel anlamda sorun yaşıyordu. Bunun büyüden kaynaklandığını düşünüp genç kadını ölümle tehdit etti. Bu tür şeylerin hayal gücüne dayandığı düşünüldüğü için, genç kadını da ibadete sevk etti; yalvarıp yakararak Venüs'e dilek ve adaklarını sunduktan hemen sonra ilk geceden itibaren yeteneklerinin tanrısal bir biçimde tekrar bağışlandığını gördü. Kadınlar, biz tam ateşli bir hale gelmişken çatık kaşlı, kavgacı ve kaçamak tutumlarıyla karşımıza çıkmakla hata ediyorlar. Pythagoras'ın gelini bir erkekle yatan kadının etekliğiyle birlikte utancı da bir yana bırakmasını, daha sonra onu iç çamaşırıyla almasını söylerdi. Saldırıya hazır yürek, çeşitli tehlike alemetleriyle kolayca sönüyor; düş gücü onu bir kez egemenliği altına alınca kötü bir başlangıç yapıyor ve bu tatsız kaza sonraki girişimlerde de yakasını bırakmıyor.

Yeni evliler, zaman tümüyle onların olduğundan dolayı, eğer hazır değillerse ne telaş etmeli, ne de bir girişimde bulunmalıdırlar. Hareketlilik ve ateşlilikle yüklü zifaf gecesini pervasızca sıkıntıya sokmaktan ve güçsüzlüğe uğrayıp sürekli tekrarlanan bir mutsuzluğa düşmektense, daha özel rahatlığı olan ve daha az telaşlı bir gece ya da bir diğer gece beklenmelidir. Kadına ilk sahip oluştan önce, kusurlu kişi kendini gayrete getirmeksizin kesinlikle nefsini uyarmaya çalışmadan üste varmalı, çeşitli zamanlarda hafifçe deneme ve sunuşta bulunmalıdır. Uzuvlarının sakin doğasını bilen kişiler, hayal güçlerinin aldanmasına karşı özen göstersinler sadece.

Bu organda başına buyruk özgür bir tavır görürüz. Hayatımıza tedirgin edici bir şekilde karışır; ona gereksinmemiz olduğunda bizi güçsüz bırakır, isteklerimize inat ve ısrarla itiraz eder. Her seferinde onun başkaldırısı sertçe eleştirilse ve bundan onun suçluluğuna kanıt ortaya çıkarılsa da, davasını savunmak üzere beni kendine bağlamıştır bu organ. Bu varsayımlı tartışmada, zevkteki önemi ve işlevindeki tatlılık nedeniyle, öteki organları, onu kalkındırması gereken yoldaşlarını,

herkesi düzene getirip de kötü yüreklilikle ortak hatalarının tek suçlusu olarak onu itham etmelerinden dolayı kuşkuyla karşılıyorum. Bedenimizde, çoğu kez hareketi irademize karşı olmayan bir organ var mı acaba? Organların her birinin, bizim iznimiz olmaksızın onları uyandıran ve uyutan özgün tutkuları bulunur. Yüzümüzün istemeyerek yaptığı hareketler gizli tuttuğumuz düşünceleri kaç kez açığa vurur ve bizi ele verir? Bu organı harekete geçiren neden, onayımızı almaksızın kalbi, akciğeri ve nabzı da harekete geçirir. Hoşa giden bir nesnenin görünümü içimize fark ettirmeden ateşli bir duygunun alevini yayar. Sadece irademizin değil, aynı zamanda düşünce gücümüzün rızası olmaksızın gerilip yatışan şu kaslar ve damarlar yok mudur? Saçlarımızın diken diken olması ya da derimizin arzudan veya korkudan ürpermesi için komut vermeyiz. Elimiz sık sık uzatmadığımız yere yönelir. Dil titreşir ve ses çıkarma süresinde belirli durumda kalır. Bu arada, yiyecek hiçbir şeyimiz olmadığı ya da isteklerin önüne geçtiğimiz halde, yeme ve içme duygusu kendilerine bağlı bölümleri etkilemeyi bırakmaz; bu iştah az ya da çok ancak kendi istenciyle bizi terk eder. Karnı boşaltmaya yarayan aletler onayımızın dışında ve bize rağmen, kendi özgün genişleme ve sıkıştırma hareketlerine sahiptirler; aynen şu böbreklerimizi boşaltmaya yarayan organlarımızdaki gibi. Aziz Augustinus, irademizin mutlak gücünü yetkin kılmak için gerisine istediği sayıda yellenme komutu veren bir adamı gördüğünü anlatır. Onun yorumlayıcısı Vives ise, yellenmelerin önceden belirlenen bir tonda çıkarılabileceğini; zira, bu durumda başka türlüsünün çok daha saygısızca ve patırtılı olacağını, ama buna tamamen hakim olmanın da imkansız olduğunu söyler. Buna bağlı olarak, kendi zamanındaki bir başka örneği buna ilave edersem; patırtıcı ve huysuz birini biliyorum; efendisi kırk yıl ısrarla ve sürekli soluk alırcasına yellenmesini önerir ona, adamın ölümüne kadar sürer bu.

Ama biz kendi irademizi, başkaldırdığı ve isyan ettiği için suçlamıyoruz. İrademiz hep bizim isteğimizi mi istiyor? Ondan istemeyi men ettiğimiz şeyi, açıkça aleyhimize olduğu görüldüğü halde sıkça istemez mi? Aklımızın çıkardığı sonuçlara yönelmeye razı olur mu? Sonuçta, onun bu vakada durumu suç ortağınınkiyle ayrılmaz biçimde özdeşleşmiş olsa da, asıl saldırıya uğrayanın sadece kendisi olduğu ve bu saldırıda bağlantısı bulunması olanaksız hususlar dikkate alındığında, müvekkilim adına yapılan tartışmalı suçlamalar üzerinde derinliğine düşünmenizi istiyorum sizden. Böylece, suçlayanların ona diş bilediği ve haksız oldukları ortaya çıkar. Ne olursa olsun, varsın avukatlar ve yargıçlar tartışıp hüküm versin, onlara karşı çıkan doğa yolunu bulur yine de. Doğa bu organa, ölümlülerin tek ölümsüz eserinin yapımcısına belirli özel ayrıcalık bağışladığı zaman akıllılık etmiştir. Bu nedenle, Sokrates'e göre üreme tanrısaldır; aşk, ölümsüzlük arzusu ve Daemon kendiliklerinden ölümsüzdür.

Örneğin işte biri, hayal gücünün etkisi altında yol arkadaşının İspanya'ya getirdiği hastalığı burada bırakıyor. Bu nedenle, böyle şeylerde aklın ‘hazırlıklı' bulunması istenir. Hayal gücünün etkisi iksirlerin düzmeceliğinin yerini doldurmasaydı, hekimler bunca aldatıcı iyileştirme vaadinden önce neden hastalarının güvenini kazanmaya çalışsınlar? Onlar, bu mesleğin ustalarından birinin insanların verdiği nasihatı bilir; sadece hekimin kendisini görüp de iyileşen hastalar vardır.

Bütün bu hadiseler, bana babamın hizmetinde bulunan ve meslek aşkıyla yanan bir eczacının anlattığı öyküyü anımsattı. Basit ve yalanı sevmeyen bir milletten, İsviçreli olan bu adam, uzun zaman önce hastalıklı ve bünyesinde taş bulunan, taş düşürmek için sıkça şırıngaya gereksinim duyan ve hastalığının seyrine göre hekimlere çeşitli şırıngalar ısmarlayan Toulouselu bir tüccar tanımış. Bunlar getirildiğinde alışılmış adetlerin hiçbiri ihmal edilmiyormuş; İşte hasta yatar, yüzükoyun dönermiş; her şey usulünce yapılırmış ama iğne yapılmazmış. Bu merasimden sonra eczacı çekip gider, hasta da gerçekten şırınga yapılmış gibi rahatlarmış. Tedavi yapılmışçasına aynı etkiyi duyumsuyordu hasta. Hekim bu etkiyi yeterli bulmazsa, ona aynı şekilde güya iki ya da üç şırınga daha yapıyordu. Tanığım kişinin yemin ettiğine göre, masraftan kaçınmak için (zira adam şırıngalar

yapılmış gibi ücretlerini ödüyordu) hastanın karısı kimi zaman şırınganın içine sadece ılık su koyuyormuş ama durum anlaşılınca; her seferinde birinci yönteme dönülmesi gerekiyormuş.

Ekmeğiyle birlikte bir iğne yuttuğunu sanan bir kadın, iğnenin takılıp kaldığını düşündüğü midesindeki dayanılmaz bir sancıyla bağırıyor ve acılar içinde kıvranıyordu; ama dışarıdan ne bir şişme, ne de başka bir belirti olduğundan aklı başında biri, bunun sadece bir hayal ve bir boş inanç olduğu, bir ekmek parçasının geçerken boğazı tahriş ettiğinin farkına varıp kadını kusturdu ve gizlice kusmuğun içine eğrilmiş bir iğne attı. Bir süre düşündükten sonra kadının aklı yattı buna, kendini çok geçmeden sancıdan kurtulmuş hissetti. Soylu bir kişinin birçok dostunu evine davet edip, üç dört gün sonra oyun olsun diye (çünkü böyle bir şey yoktu) onlara yalandan yemekte kedi eti yedirdiğini söylediğini bilirim. Bunun üzerine davetlilerden bir genç hanım öyle bir dehşete düştü ki, büyük bir mide rahatsızlığıyla ateşlendi ve onu kurtarmak mümkün olmadı. Hayvanlar bile insanlar gibi hayal gücünün etkisinde kalabilirler. Sahiplerinin ölüm acısıyla kendilerini ölüme terk eden köpekler tanıklık eder buna. Köpeklerin rüya görürken uluduklarını ve çırpındıklarını, atların kişnediğini ve tepindiğini görürüz.

Ama tüm bunlar, aklın ve bedenin başlarına gelen olayları ortaklaşa birbirine ileterek oluşturdukları söylenebilir. Hayal gücünün, sadece kendi bedenine değil, başkasının bedenine karşı harekete geçmesi ise başka bir şeydir. Böylece bir beden hastalığını tümüyle komşusuna aktarır, kendinde gördüğü gibi veba, çiçek hastalığı ve gözlerindeki rahatsızlık birinden ötekine geçer:

Dum spectant oculi læsos, lædontur et ipsi:

Multaque corporibus transitione nocent,

"Hasta gözlere bakan gözler de hastalanır ve birçok hastalık

bir bedenden bir diğerine bu şekilde geçer."

(Ovidius, De remerdio amoris, 615)

aynı şekilde şiddetle uyarılmış hayal gücü, uzaktaki nesneyi vurabilecek bakışlar fırlatır. Eski çağlarda birine karşı kızıp öfkelenen İskit kadınlarının tek bir bakışta onu öldürdüğüne inanılırdı. Kaplumbağalar ve devekuşlarının yumurtalarını bir bakışla döllerler, bu da onların gözlerinde dölleme yeteneği olduğunu düşündürtürmüş. Büyücülere gelince, onların kem ve kahredici gözleri olduğu söylenir,

Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

"Bilmiyorum hangi göz benim nazlı kuzularımı büyüledi."

(Virgilius, Çoban Türküleri, III, 103)

Benim için onlar sihirbazlardan daha kötüdürler. Bir zenci çocuk doğuran annenin kanıtladığı gibi, hayal güçlerinin belirtilerini karınlarında taşıdıkları çocuklara aktaran nice kadını deneyimlerimizle görürüz. Piza yakınlarında oturan, annesinin karyolasında asılı Ermiş Jean Babtiste tasviri yüzünden hamile kaldığını söyleyen, tüylü ve sert sakallı bir kız, Bohemya Kralı ve İmparator Charles'ın huzuruna getirildi. Hayvanlarda da durum böyledir; dağda karın beyazlattığı Yakup'un koyunları, keklikler ve tavşanlar buna delildir. Son olarak evimde bir kedinin ağacın tepesindeki bir kuşu gözetlerken, bir süre aralarında dikkatlice bakıştıktan sonra kuşun kendini ölmüş gibi yere bıraktığını gördüm; kuşun ya kendi hayal gücüyle başı dönmüş ya da kuş kedinin bir tür çekim gücüyle kendini onun pençelerine bırakmıştı. Alıcı kuşlarla avlanmayı sevenler, şahinle avlanan bir kişinin kuşunun

havadaki bir avı ısrarlı bir bakış gücüyle aşağıya indirebileceğini söylediği ve söylediğini de yaptığı öyküsünü duymuşlardır.

Buraya aldığım öykülerin sorumluluğunu bunları bulan kişilere bırakıyorum. Düşünceler bana aittir ve deneyime değil mantıksal kanıtlara dayanır; isteyen herkes bunlara kendi örneklerini ekleyebilir. Eğer iyi yorumlamıyorsam, benim yerime başkası yapsın bunu.

İçinde mizaçlarımızın ve duygularımızın bulunduğu, ele aldığım konularda kullanılmış olan öyküler, tanıklıklarda gerçek olarak kabul edilirler. Roma'da ya da Paris'de geçmiş, ya da geçmemiş olsun, Jean'ın ya da Pierre'in başına gelmiş ya da gelmemiş olsun, bu metinde yararlı bir biçimde öğrendiğim öykü bir şekilde her zaman insanların karşılaşabileceği bir örnektir. Onu görüyorum ve ondan doğrudan ya da dolaylı biçimde yararlanıyorum. Anlatılan öykülerde, çeşitli değişkenliklerden en nadir ve en hatırlanabilir olanı amacımda kullanmak üzere alıyorum. Olayları anlatmayı amaç edinmiş olan yazarlar vardır. Benimki, eğer başarabildiysem, başa gelmesi mümkün olanı söylemekti.

Okullarda, asılları bulunmadığı zaman benzerliklerden yararlanmak kabul gören bir davranıştır. Bana gelince, ben böyle yapmıyorum; titiz bir şekilde tarihsel gerçekliğe bağlıyım. Olaylarla ilişkin burada vermiş olduğum örneklerde en hafif ve en küçük değişiklik yapmayı kendime yasakladım. Bilincim en küçük bir şeyi çarpıtıp değiştirmez; ama bilgim için birşey diyemem.

Bu konuda bazen kendime tarihi yazmanın bir din bilginine, bir filozofa, bu nadir ve güçlü vicdan ve bilgelik sahiplerine uygun olup olmadığını soruyorum. Sözlerini halkın sözlerinin üzerine nasıl koyar bunlar? Tanınmayan kişilerin düşüncelerine nasıl karşılık verilir, onların tahminlerine nasıl safça inanılır? Bunlar katılmış oldukları sayısız eylemle ilgili bir yargıç karşısında yeminli tanıklık yapmayı reddederlerdi kuşkusuz. Ve onların tam olarak niyetlerini bildiklerini öne sürebilecek derecede kendileriyle içli dışlı olan bir tek kişi bile yoktur. Bense geçmişteki şeyleri yazmayı bugünküleri yazmaktan daha az riskli buluyorum; yazar burada alıntı yaptığı bir gerçeğin hesabını verir sadece.

Bazıları, çeşitli çevrelerden önemli kişilerle olan ilişkilerim nedeniyle, bir başkasının tutkuyla gördüğünden daha az yanılarak ve daha yakından gördüğümü umut ederek benden günümüzün olaylarını yazmamı istiyor. Ama anlamadıkları şu ki Salluste'ün şanı uğruna bile bu zahmete katlanmazdım; zira ben, zorunlulukların, devamlılığın, direnmenin yeminli düşmanıyım. Bir birikimin anlatımı kadar tarzıma aykırı düşen başka hiçbir şey yoktur; sıkça soluğumun kesilmesiyle ara veririm, geçerli ne kurgulama, ne de olayı geliştirme kalır bende, en sıradan durumlarda kullanılan sözcüklerde ve tümcelerde bir çocuktan daha bilgisiz olurum.

Böylece malzemeyi gücüme uydurarak söylemeyi bildiğimi söylemekle yetinirim. Bana rehberlik eden bir konuyu ele alırsam, ölçüm onunkine uymayabiliyor. Tam bir özgürlük içinde, yasak ve cezalandırılabilir sayılmış olan yargıları, keyfime ve kendi fikirlerime göre yayınlayabilirim. Plutarkhos bu konuyla ilgili olarak bize şunları söylemiştir: Eğer örnekleri bütünüyle gerçeklere uygunsa, gelecek için yararlı ise, bugün bize doğruluğun (faziletin) yolunu aydınlatıyorsa, başkalarına ait bir eser olsa da, bizim eserimiz sayılır.

Hekimlikte kullanılan bir uyuşturucu durumunda olduğu gibi, eski bir öyküde bir şeyin şöyle veya böyle oluşu tehlikeli değildir.

Yirmi İkinci Bölüm

Birinin Yararına Olan, Bir Başkasının Zararınadır

Atinalı Demades, cenaze levazımatı satmayı meslek edinmiş bir kişiyi, bu işten aşırı kazanç beklediği ve bu kazancın onun için ancak çok sayıda kişinin ölümüyle mümküm olabileceği gerekçesiyle mahkûm etmiş. Hiçbir yarar bir başkasının zararına olmadan gerçekleşmez düşüncesinden hareket edersek bu yanlış bir yargı olur; bu hesaba göre her türlü kazancın kınanması gerekir.

Tacir iyi kazancı ancak gençliğin çok para harcamasıyla yapar; çiftçi buğdayların fiyatı yükseldiğinde, mimar evler yıkılınca, adalet görevlileri davalarda ve insanların anlaşmazlıklarında iyi kazanç sağlar. Din adamlarının kişisel onuru ve işlevi bizim ölümümüzden ve günahlarımızdan hasıl olur. "Bir doktor dostlarının sağlığından bile hoşlanmaz" der bir eski Yunan mizahçısı; hiçbir asker de yurdunun barış içinde olmasından hoşnut omaz. Daha kötüsü de, bunu araştıran kişi, içsel arzularımızın genellikle başkalarının zararına doğduğunu ve beslendiğini keşfedecektir.

Düşünürken aklıma bir fantezi gibi şu geldi; doğa bu konuda da genel kuraldan sapmıyor; çünkü doğa bilimcilere göre herşeyin doğumu, beslenmesi ve artışı bir başka şeyin bozulması ve çürümesi ile oluyor:

Nam quodcunque suis mutatum finibus exit,

Continuo hoc mors est illius, quod fuit ante.

"Zira herhangi bir şey biçim ve doğa değiştirirse,

önceden mevcut nesnenin ölümüyle olur."

(Lucretius, II, 753, III, 519)

Yirmi Üçüncü Bölüm

Geleneği ve Yerleşmiş Bir Yasayı Değiştirmenin Zorluğu Üzerine

Geleneğin gücünü çok iyi anlamış bulunan kişinin bu öyküyü yaratan bir köylü kadın olduğunu zannediyorum. O kadın bir buzağıyı doğduğu andan itibaren okşamaya ve kucağında taşımaya alışmıştı ve bunu sürekli yapmaya devam ederek bir âdet edindi. Öyle ki, buzağı koca bir öküz haline gelmiş olmasına rağmen kadın onu hâlâ kucağında taşıyordu. Çünkü gerçek, alışkanlığın çok yaman ve aldatıcı öğretmenidir; bizi ağır ağır, gizlice etkisine alıp, sonar da yetkin baskısını kurar. Ama bu yumuşak ve gösterişsiz başlangıcın ardından, zamanın yardımıyla oturup yerleşerek sonunda bize kızgın ve zorba yüzünü gösterir. Onun karşısında gözlerimizi yukarıya kaldırma özgürlüğüne bile sahip değilizdir artık. Onun her fırsatta doğanın kurallarını zorladığını görürüz. "*Usus efficacissimus rerum omnium magister*." ["Alışkanlık, her şeyin içinde en güçlü yöneticidir." (Plinius, *Doğa Tarihi*, XXVI, VI)].

Burada Platon'un *Devlet*'indeki mağaraya inanıyorum; alışkanlığın yetkin ağırlığı altında mesleklerinin metodlarını bırakan hekimlere de inanıyorum; zehirle beslenmek için midesini hazırlayan şu Kral'a da (Mithridate), Albert'in (Büyük Albert, 1193-1280) örümceklerle yaşamayı adet edinen kız hakkında anlattığı öyküye de.

Şu yeni Hint ülkeleri Amerikan (Kızılderilileri) dünyasında ve birçok başka iklimde çekirgelerle, karıncalarla, kertenkelelerle, yarasalarla yaşam sürdüren, bunları azık yapan ve yiyen büyük insan toplulukları bulundu. Bir kara kurbağasının kıtlıkta altı eküye satıldığı oldu; bunları çeşitli soslarla pişiriyor ve hazırlıyorlar. Bizim et ve besinlerimizi ölümcül ve zehirli sayan daha başkaları da bulunuyor. "*Consuetudinis manga vis est. Pernoctant venatores in nive; in montibus ur ise patiuntur. Pugiles cœstibus contusi ne ingemiscunt quidem*" ["Büyüktür alışkanlığın gücü; avcılar geceleri karda geçirirler ya da dağın güneşinde yakarlar kendilerini. Muştayla dövüşen atletler ölümcül hallerde bir inilti bile çıkarmazlar." (Cicero, *Tusculanes*, II, XVII)]

Bu yabancı örnekler, genelde deneyimle bulduğumuz alışkanlığın duygularımızı nasıl etkilediğini göz önüne alırsak tuhaf değildir. Nil'in büyük çağlayanlarının çevresinde oturanları ve filozofların buradaki semavi müzik diye değerlendirdiklerini yakınına gidip araştırmamız gerekmez, bu bölgedeki sert ve sağlam taşların akıntı nedeniyle birbirine çarparak çıkardıkları seslerin yarattığı büyüleci ahenk, yıldızların raksederken yaptığı hareketler olarak yorumlanır. Oysa Mısırlılar'daki gibi bu sesin sürekliliğiyle uyuşmuş insanların kulakları ne kadar güçlü olursa olsun onun farkına varamazlar. Ancak nalbantlar, değirmenciler, silah yapımcısı demirciler bizim gibileri serseme çeviren gürültüye sürekli dayanabilir. Güzel kokulu deriden yapılma yeleğim burnuma hoş gelir; ama onu üç gün giymemin ardından sadece yanımdakilerin burunlarına yarar sağlar bu. Alışkanlığın uzun aralara ve kesintilere rağmen duyularımıza ulaşabilmesi ve onların üzerinde baskın bir etki kurabilmesi çok daha gariptir yine de. Çan kulelerine yakın oturanların hissettikleri gibi. Günün doğuşu ve batışında her gün Ave Maria çalan kocaman güçlü bir çanın yakınında bir kulede bulunan evimde kalırım. Bu patırtı kulübeme bile ürküntü verir; ilk günlerde bunu dayanılmaz buldum; kısa zamanda alıştım ve rahatsız edici bulmak bir yana, artık beni uykumdan bile uyandırmıyor.

Platon cevizlerle oynayan bir çocuğu azarladı. Çocuk, "Çok önemsiz bir şey için azarlıyorsun beni" diye karşılık verdi. "Alışkanlık önemsiz bir şey değildir" dedi Platon.

En büyük kusurlarımızın en masum çocukluğumuzda alışkanlık halini aldıklarını ve karakterimizin oluşumunun başlı başına yetiştiricilerimizin elinde olduğunu düşünüyorum. Çocuğun bir tavuğun

boynunu kıvırması ve kediyle köpeği incitip yaralaması, annelerin hoşuna giden bir olaydır. Oğlunun bir köylüyü haksız yere dövdüğünü gördüğü zaman, bu acımasız ruhu hayra yoran bir baba pek akılsızdır ya da muzipçe hile ve desiseyle arkadaşını kandırmaya kalkışan oğlunun kibarlık yaptığını sayması da aptallıktır. Bütün bunlar zalimliğin, zorbalığın, hainliğin gerçek tohumları ve kökleridir. Bu aşağılık eğilimleri yaşın toyluğu ve söz konusu kişinin aşırılığıyla bağdaştırarak hoş görmek çok tehlikeli bir durumdur. Birincisi, burada konuşan doğadır; ince ve hafif olduğu kadar saf ve kuvvetlidir. İkincisi, aldatmanın çirkinliği altın eküyle bakır mangırın farklılığına bağlı değildir. Bu çirkinlik olayın kendine bağlıdır. Şöyle bir sonuca varmanın daha doğru olduğunu sanıyorum: Mademki mangırlarla aldatıyor, neden altınlarla da aldatmasın ki? Mangırla yapılamayanı, altın eküyle yapabilir ancak. Çocukla

ra kendi doğalarının kusurlarından nefret etmelerini özenle öğretmek gerekir. Onlara sadece eylemlerinde değil, kalplerinde de kusurlarından kaçınmayı öğretmeliyiz. Çocukluğumda her zaman yüce yollarda düz yürümeyi istedim; oyunlarımda daima hileden ve kurnazlıktan nefret ettim. Çocukların oyunlarını oyun olarak değil, onların en ciddi eylemleri olarak kabul etmek gerektiğini düşünüyorum. Hilekârlık yapmaktan doğal bir şekilde nefret ettiğim hiçbir eğlencem yoktur. Birkaç metelik karşılığında karımla ve kızımla kâğıt oynarım; oyunu kazanmak ya da kaybetmek beni ilgilendirmez. Her şeyde ve her yerde gözlerim beni görevimde tutmaya yeterlidir; gözlerimden başka beni bu kadar yakından gözetim altında tutan ve daha fazla saygı duyduğum hiçbir şey yoktur.

Geçenlerde bizim evde Nantes'da dünyaya gelmiş ve kolsuz doğmuş ufak tefek bir adam gördüm; ayaklarını elleri gibi kullanıyordu. Gerçekten de ayakları doğal işlevlerini yarı yarıya unutmuştu. Genelde onları el olarak kullanıyor; bıçakla bir şeyler yontuyor, bir tabancayı doldurup boşaltıyor, iğnesine iplik geçiriyor, dikiş dikiyor, yazı yazıyor, başlığını çıkarıp saçını tarıyor, kâğıt ve barbut oynuyor, onları bir başkasının yapabildiğinden çok daha ustalıkla hareket ettiriyordu. Ona verdiğim parayı (çünkü kendini teşhir ederek hayatını kazanırdı), bizim elimizle aldığımız gibi ayağıyla aldı. Çocukluğumda bir başkasını görmüştüm; elleri yoktu, iki elle taşınan bir kılıcı, bir baltalı mızrağı boynuyla havaya atıyor ve tekrar yakalıyor, bir meçi fırlatıyor, bir kamçıyı Fransız arabacısı kadar iyi şaklatıyordu.

Oysa, alışkanlığın garip izlenimli etkileri kendisine fazlaca direnmeyen ruhlarımızda çok daha iyi keşfedilir. Yargılarımız ve inançlarımız üzerinde gücünün yetmediği ne vardır ki? Dinlerimizin bunca büyük milletin ve bunca büyük kişinin başını döndürmüş kaba düzmeciliğini bir kenara bırakıyorum; zira bu alan insani mantığımızın dışına çıktığından, kişi eğer özellikle tanrısal bağışla bu konuda aydınlatılmamışsa, bunun içinde kaybolup gitmesi çok daha hoş görülebilirdir. Ama bunun ötesinde, alışkanlığın kendine uygun gelmiş bölgelerde kök salıp yerleşmiş olması kadar acayip bir izlenim var mıdır? Şu eski deyiş oldukça doğrudur: "*Non pudet physicum, id est speculatorem venatoremque naturæ, ab animis consuetudine imbutis quærere testimonium veritalis*" ["İşlevi doğayı gözlemlemek ve dikkatle incelemek olan bir doğa bilimci için gerçeğin kanıtlarını gelenekle koşullanmış akıllardan sormak ne ayıp!" (Cicero, *De natura deorum*, I, XXX)].

İnsanın aklına hayaline genel geçer uygulamada hiç görülmedik bir fantazi düşmemiştir. Selam verilen kişiye sırt dönen, yüceltilmek istenen kişiye hiçbir zaman bakmayan insanların bulunduğu yerler vardır. Bazı milletlerden kral tükürdüğü zaman sarayın en gözde hanımı elini uzatır. Bir başka millette, en ileri gelen kişiler kralın dışkısını bir bezle toplamak için yerlere eğilir.

Burada bir öyküye yer verelim. Bir Fransız soylu kişisi burnunu her zaman eliyle silerdi; bu davranışını savunmak için de (söz ustalığıyla ünlüydü), bu pis sümüğün ne ayrıcalığı var ki temiz mendilimize sürelim ve sürekli onu üstümüzde taşıyalım diye söylenirdi. Ve ekledi: bunun öteki

dışkılarımız gibi atılması daha fazla midemizi bulandırabilir. Onun pek de haksız olmadığını düşündüm. Alışkanlık bu olağan dışılığı kendime açıklama olanağını elimden almıştı, benzer biçimde bize başka ülkelerden geldikleri zaman tuhaflıkları pek çirkin karşılarız.

Mucizeler bulunduğumuz doğayı tanımamaktan kaynaklanır, yoksa doğanın durumundan değil. Alışkanlık edinme düşünme yeteneğimizi körletir. Uzaklardan gelmiş bunca örnek arasında dolaştıktan sonra, eğer şahsına mahsus olanlar üzerine eğilmeyi bilip, bunları özenle inceleyebilmiş her kişinin kabul edeceği gibi, uygarlık dışı kişilerin daha şaşılacak hiçbir şeyleri yoktur. İnsan aklı, hangi biçimden olurlarsa olsun tüm kanılarımıza ve geleneklerimize hassasiyetle verilmiş eşit ağırlıktan yapılmış bir bileşimdir; maddesi sonsuz, çeşitliliği sonsuzdur. Tekrar konuma dönüyorum. Öyle milletler vardır ki, karısının ve çocuklarının dışında, hiç kimse kralla bir aracı olmaksızın konuşmaz. Aynı millette, bakire kızlar cinsel organlarını açıkça gösterir, evliler ise bunları örter ve özenle gizler. Bunun gibi bir başka gelenek de ilişkilerle ilgilidir; namusluluğa sadece evlilik hizmetinde değer verilir. Zira kızlar özgür bir biçimde kendilerini verebilir, hamile kalmışlarsa her biri göz önünde uygun ilaçlarla düşük yaptırabilir. Bundan başka, eğer evlenen bir tacirse, düğüne davet edilmiş tüm tacirler karısıyla ondan önce yatar; onlar ne kadar çok olursa kadın o kadar onur, sağlamlık ve yetenek kazanır bundan. Bir devlet memuru evlenirse de aynı şekilde yürür bu. Hatta soylu bir kişi evlenirse de. Diğerlerinde de böyledir; bir çiftçinin ya da aşağı tabakadan bir kişinin evlenmesi dışında. Zira o zaman bu işi yapmak soylu efendiye (senyör) düşer. Bununla beraber, evlilik sırasında sadakatin kesin biçimde tavsiye edilmesinden geri kalınmaz. Erkekler için genel evlerin bulunduğu, hatta bunların arasında evliliklerin yapıldığı halklar vardır; kadınların kocalarıyla birlikte savaşa gittikleri hatta komutan oldukları yerler de vardır. Oralarda sadece burunda, dudaklarda, yanaklarda ve ayak parmaklarında yüzük taşınmaz, oldukça ağır altın çubuklar meme uçlarından ve kaba etlerden geçirilir. Oralarda yemek yerken parmaklar kalçalara, haya torbalarına, ayak tabanlarına silinir. Oralarda mirasçılar, çocuklar değil erkek kardeşler ve yeğenlerdir. Üstelik, sadece ve ayrıcalıklı olarak yeğenler eski hükümdarın yerine geçebilir. Orada topluluğun mallarının idaresinde, belirli egemen yüksek görevliler toprakların ekilip kullanımına ve ürünlerin her kişinin gereksinimine göre dağıtılmasına ortak olarak nezaret ederler.

Oralarda çocukların ölümüne ağlanır, ihtiyarlarınkine ise bayram edilir. Oralarda insanlar, aynı yataklarda karılarıyla birlikte onlu ya da on ikili yatar. Oralarda kocalarını kazada kaybeden kadınlar yeniden evlenebilir, diğerleriyse evlenemez. Oralarda kadınlara pek az değer verilir kız çocukları doğumlarında öldürülebilir; gereksinim duyulduğunda kadınlar komşu kabilelerden satın alınır. Oralarda kocalar hiçbir neden öne sürmeksizin karılarını boşayabilir, kadınlar ne sebeple olursa olsun kocalarını terk edemez. Kocalar ise kısır oldukları takdirde onları satma hakkına sahiptir. Oralarda insanlar ölülerin bedenlerini pişirir, sonra bir tür ezme haşlaması haline gelinceye kadar havanda döverler; sonra da şaraplarına katıp içerler. En arzu edilen cenaze kaldırma işlemi köpekler tarafından yenilmekten ibarettir. Ya da yibe kuşlar tarafından! Mutlu ruhların güzel bahçeler içinde özgürce yaşadıkları yerler vardır; işittiğimiz yankıların onlardan geldiğine inanırlar. Oralarda insanlar suyun içinde savaşır ve yüzerken yaylarıyla hedefe doğrudan oklarını atarlar. Oralarda kralın huzuruna çıkıldığı zaman bağlılık işareti olarak omuzları kaldırmak, baş eğmek ve ayakkabıları çıkartmak gerekir. Oralarda rahibeleri muhafaza eden hadım hizmetlilerin kendilerine sevgi duyulmaması için burunları ve dudakları kesilmiştir; rahipler inanılan tanrılarla görüşmek, onların kehanetlerini almak için gözlerini kör ederler. Herkes canının istediğini kendine tanrı yapar; bir aslan ya da tilki, bazı balıklar ve her insancıl eylem ya da tutku bir timsal haline gelir, güneş, ay ve toprak başlıca tanrılardır. Ant içme şekilleri güneşe bakarak yere dokunmaktır; et ve balık çiğ yenilir oralarda. İnsanlar büyük yemin ederken ellerini ülkede iyi üne kavuşmuş birinin mezarının üzerine koyarlar. Kralın her yıl kendisine bağımlı prenslerine yolladığı armağana gelince, ateştir bu.

Tüm eski ateşler söndürülür ve komşu kabileler, majestenin affına sığınma adına her biri kendi payına bu yeni ateşle ateşlerini yakmaya mecburdurlar. Orada kral, sıkça olduğu gibi, kendini ibadete adamak üzere görevini bıraktığı zaman tahtının mirasçısı da aynısını yapmaya mecburdur; krallık üçüncü mirasçıya geçer. İşlerin durumuna göre ülkenin kurumları değiştirilebilir, krala uygun görülen zamanda işten el çektirilip yerine devlet yönetimine yaşlılar getirilir ya da dahası, iktidar halkın eline bırakılır. Erkeklerin ve kadınların aynı şekilde sünnet edildiği ve kutsandığı yerler de vardır. Asker, bir veya birkaç savaştan sonra kralına yedi düşman kellesi sunmayı başarırsa soyluluk kazanır. Ruhların ölümlü olduğu gibi pek ender ve pek az toplumsal olan bir inanış görülür oralarda. Kadınlar sızlanmadan ve ürkmeden doğururlar. Kadınlar bacaklarının her ikisini birden bakır dizlikler içinde tutar; eğer bir bit ısıracak olursa, soyluluk uğruna kendileri de biti ısırmak zorundadır. Kadınlar bekâretlerini krallarına sunmadan önce evlenemezler. Parmak yere basılıp, sonra göğe doğru kaldırılarak selam verilir. Erkekler yüklerini başlarının üzerinde, kadınlarsa omuzlarında taşır. Kadınlar ayakta, erkekler çömelerek çişini yapar orada. Dostluk nişanesi olarak kanlarını gönderir, aynı tanrılar için olduğu gibi onurlandırmak istedikleri kişiler için tütsü yaparlar. Akraba evlilikleri yasaktır orada; sadece dördüncü dereceye kadar değil, hiçbir şekilde yasal değildir bu. Çocuklar dört yıl, sıkça da on iki yıl boyunca sütanneye verilir; ilk gün çocuğu emzirmek ölümcül sayılır aynı ülkede. Babalar erkek çocukları, annelerse kız çocukları cezalandırmakla sorumludur. Bu cezalandırma onları bacaklarından asılmış olarak tütsülemekten ibarettir. Kavmin biri kadınlarını sünnet ettirir. Orada, kötü koktuğu için reddedilme ihtimalinin dışında her türlü ot yenilir. Her yer açıktır orada, evler ne kadar güzel ve zengin olursa olsun, ne kapıya, ne pencereye, ne de kilitlenecek kasaya sahiptir; hırsızlar başka yerde olduğundan iki kat fazla cezalandırılır. Bitler maymunlar gibi dişlerle öldürülür; onları tırnaklarla öldürmek iğrenç bulunur. Yaşam boyunca ne saç, ne de tırnak kesilir; başka bir yerde, sağ elin tırnakları kesilir sadece, sol elinkiler seçkinlik belirtisi olarak uzamaya bırakılır. Orada sağ yanın saçları uzamaya bırakılır, öteki yandaki saçlar dibinden tıraşlanmış tutulur. Komşu bölgelerin birinde öndeki saçlar, bir diğerinde arkadaki saçlar uzatılır, karşı tarafları tıraş edilir. Burada babalar çocuklarını, kocalar karılarını misafirlerine ikram ediyorlar ama bedelini de ödetiyorlar. Onlarda erdemli bir biçimde anneden çocuk yapılabilir, babalar kızlarıyla ve oğullarıyla cinsel ilişkiye girebilirler. Eğlenmek için bir araya gelen topluluklarda çocuklar karşılıklı olarak değiş tokuş edilir.

Burada insan eti yiyorlar; belirli bir yaşa gelen babasını öldürmesi çocuğun dinsel görevidir. Başka yerde, babalar henüz annelerinin karnındayken çocuklardan besleyip saklamayı arzuladıklarını ve terk edip öldürmeyi istediklerini belirlerler. Başka bir yerde yaşlı kocalar karılarını gençliğin hizmetine verir; zaten kadınlar günaha girmeksizin herkesindir. Hatta bazı ülkelerde kadınlar entarilerinin eteğinde bir onur belirtisi olarak tanıdıkları adamların sayısı kadar püskül taşır. Gelenek bir kadınlar *devlet*'i dahi yaratmadı mı? Ellerine silahlar teslim edip, ordular kurdurarak savaşlar verdirmedi mi? En bilge kişilerin kafasına bütün bir felsefenin sokmayı başaramadığını, gelenek halktan en kaba saba kişilere öğretmiyor mu? Zira ölümün sadece küçümsenmediği, ama şenlikle kutlandığı, yüzlerini buruşturmaksızın ölümüne kadar kırbaçlanmaya dayanan yedi yaşında çocukların bulunduğu sarsılmaz uluslar biliniyor. Onlarda zenginlik o derece hakir görülmüştür ki, kentin en yoksul kişisi bile yerden dolu bir keseyi almak için eğilmeye tenezzül etmez. Her türlü besin maddesinden yana çok verimli olan, bununla beraber en gündelik ve en lezzetli yemeklerin ekmek, tere ve su olduğu bölgeler biliyoruz.

Gelenek Cio adasında mucize yaratmadı mı? Orada ne kadınların, ne de kızların onuruna leke sürülmeden yedi yüz yıl geçmiştir?

Kısacası, kanımca, geleneğin yapmadığı ya da yapamadığı hiçbir şey yoktur. Denildiğine göre,

Pindare pek doğru olarak geleneği dünyanın kraliçesi ve imparatoriçesi diye adlandırır.

Bir kişi babasını dövdüğü sırada görüldüğünde, bunun evinin âdeti olduğu, babasının da böyle kendi ebeveynini, onun babasının da ebeveynini böyle dövmüş olduğu yanıtını verir ve oğlunu göstererek, "*Bu da benim yaşıma ulaştığında beni dövecek*" der.

Ve oğlu tarafından sokağın ortasında sürüklenen ve kötü davranılan bu baba, belirli bir kapıda durmasını buyurur ona; zira, kendisi de babasını bir zamanlar sadece oraya kadar sürüklemiştir. Çocukların ailelerinin içinde babalarına çektirmeyi âdet edindikleri dededen babadan kalma kötü davranışların sınırıdır bu Aristoteles'e göre, kadınlar marazdan çok gelenek dolayısıyla daha sıkça saçlarını yolar, tırnaklarını kemirir, kömür ve toprak yer, der; dahası, doğadan ziyade gelenek dolayısıyla erkekler erkeklerle cinsel ilişkiye girer.

Doğadan hasıl olduğunu söylediğimiz vicdan yasaları gelenekten doğar. Herkes kendi kanaatlerini, çevresinden edindiği ve kabul ettiği töreleri kutlu sayar; bunlardan vicdanı sızlamaksızın ne ayrılabilir, ne de onamaksızın bunlara kendini verebilir.

Giritliler, eski çağlarda birini lanetlemek istediklerinde, tanrılara onu kötü bir alışkanlığa uğratmaları için yakarırlardı.

Oysa geleneğin gücünün başlıca etkisi bizi pençesine almasıdır. Öyle ki, bu durumdan kurtulmak ve buyruklarından sıyrılarak aklımızla iş görmek bizim için çok zor olur.

Aslında, bunları doğumda sütümüzle birlikte özümseriz; dünya onu ilk kez gördüğümüzde bize bu görünüm altında sunar kendini, olayları bunun gibi görmek için yaratılmışız gibi gelir bize. Ve zihnimize babalarımızın tohumuyla akıtılmış olan, çevremizde yürürlükte bulduğumuz kanaatler bu olgudan dolayı bize doğal ve evrensel gibi görünür.

Tüm bunlardan geleneğin sınırlarının dışında olan her şeyin, aklın sınırlarının da dışında olduğuna inanıldığı sonucu çıkar; pek sıkça bu düşüncenin ne kadar aptalca olduğunu Tanrı bilir. Eğer bizim gibi, yapmayı öğrendiğimiz şekilde doğru bir düşünceyi yorumlayabilen herkes, hemen bunun bizzat kendisiyle neden ilgili olduğunu araştırsaydı, bu düşüncenin düşünme yetisinin sıradan aptallığına indirilen güçlü bir kamçı darbesi olduğunu anlardı. Oysa, gerçeğin rehberliği ve öğütleri, hiçbir zaman kendisine değil de başka herkese yönelikmiş gibi kabul edilir. Bunları özgün davranışlarda uygulamak yerine, aptalca ve yararsızca bellekte saklanır. Ama bir kez daha geleneğin egemen gücüne dönelim.

Özgürlük içinde yetişmiş ve kendini yönetmeye alışmış halklar başka bir yönetim biçimini tamamen ürkütücü ve doğa karşıtı olarak görür. Monarşi düşüncesiyle biçimlenmiş olanlar da aynı şekilde düşünür. Kaderin onlara herhangi bir değişim kolaylığı sunduğu sırada bir efendinin usandırıcı baskısından kurtulmuş bile olsalar, çok geçmeden aynı zorluklarla birlikte yeni birini bulmakta gecikmezler.

Darius, Yunanlılara Hint ülkelerinin geleneğini ve ölmüş babalarını yeme adetini (çünkü oraların uygulaması buydu ve onlar babaları için bizzat kendilerinden daha iyi bir mezar bulunmadığına inanıyorlardı) benimseyip benimseyeceklerini sordu. Yunanlılar bunu hiçbir şekilde yapmayacakları cevabını verdiler. Ama Hintliler'e geleneklerini terk edip babalarının cesetlerini yakma şeklindeki Yunan geleneğini kabul ettirmeye çalıştıkları zaman onları daha fazla dehşete düşürdüler. Herkes böyle tepki verir, çünkü alışkanlık olayların gerçek yüzünü bizden saklar,

Nil adeo magnum, nec tam mirabile quicquam

Principio, quod non minuant mirarier omnes

Paolatim.

"İlk görüşte pek büyük, pek hayranlık verici olup da,

yavaş yavaş daha az hayretle bakılmayan hiçbir şey yoktur."

(Lucretius, II, 1023)

Bir zamanlar, güçlü etkisiyle kendini bize kabul ettiren alışılmış uygulamalardan birini, genelde yapıldığı gibi kurallar ve örnekler aracılığıyla kurgulayarak değil de kaynaklarına kadar araştırmaya girerek değerlendirdiğimde, bunun temelinin pek sağlam olmadığını, bu uygulamayı, başka kanunları uygulatmayı ve güçlendirmeyi amaç edinmiş olan benim bile terk etmem gerektiğini düşündüm.

Bu tarz bir reçetenin temelli ve egemen olduğuna inanan Platon, zamanının doğaya aykırı aşklarını kovmaya kalkıştı: Kamuoyunun onları mahkûm edeceğini belirtti; şairlerin onlar hakkında olumsuz bir tavır sergilemelerini istedi. Bu yolla, ne en güzel kızlar babalarının, oğlanlar da, ne kadar yakışıklı olurlarsa olsaunlar, kız kardeşlerinin aşkını cezbedecektir artık. Zira Thyesteler, Oedipus ve Macareus öyküleri, dizelerinin güzelliğiyle bu yararlı tiksinmeyi çocukların körpe beyinlerine damla damla telkin edecektir.

Aslında, yararlılığı iyi bilinen edepliliğin güzel bir erdem olduğu doğrudur; ama geleneklere, yasalara ve temel kurallara göre değerlendirmek kolay ise de doğa açısından edepliliği değerlendirmek kolay değildir. Bunun ilk ve evrensel temellerinin derinliğine incelenmesi zordur; öğretmenlerimiz bunları, yakından bakmaya cesaret etmeden, şöyle bir gözden geçirir, daha da iyisi geleneğin koruması altına sığınmaya can atar ve orada tüylerini kabartarak paçayı kurtarmanın zaferini kutlar. Ana kaynaktan uzağa gitmek istemeyenler daha fazla aldanırlar ve ilkel (uygar olmayan) kanıları benimsemeye mecbur kalırlar; tıpkı vahşi düşüncelere kapılan Khrysippos gibi. O, taraflar kimler olursa olsun, mahremler arasındaki ilişkilerin meydana getirdiği olguları pek de kınamadan ortaya koymuştur. Kendini geleneğin çetin önyargısından kurtarmak isteyen bir kişi, ak sakalından ve yüz kırışıklarından başka temeli olmayan birçok olgunun tartışılmaz diye algılandığını anlayacaktır. Bir kez bu maske sökülüp atılınca, olgular gerçeğin ve aklın ışığına taşınmış olduğundan, kişinin yargılaması tümüyle altüst olacak, buna karşın onun sağlam temellere oturduğunu hissedecektir. Örneğin, o zaman ona asla anlamadığı yasaları uygulamak zorunda olan bir halktan daha garip bir şey var mı diye soracağım. Tüm özel işlerinde, evlilik, bağışlama, vasiyet, alım satım meselelerinde, kendi dilinde yazılıp yayınlanmadığı için anlamadığı ve bunları yorumlaması için zorunlu olarak işgücünden faydalandığı yasaları kullanmaktan daha tuhaf bir şey var mıdır? Isocrate'ın krala ustaca sunduğu görüşe (yani vatandaşların ticareti serbestçe yapmaları, anlaşmazlıkların ağır bir şekilde cezalandırılması) göre değil, çirkin bir şekilde, aklın kendisini ticaretin konusu yaparak. Yani, pazara bizzat aklı sokmaya ve mallar için olduğu gibi yasalara bir rayiç vermeye varan ürkütücü bir eğilim izlenir! Bense tesadüfen,–tarihçilerimize göre-, bize Latin kökenli ve imparatorluğa ait yasaları koymak isteyen Charlemagne'a ilk karşı çıkan kişinin ülkemden Gaskonyalı bir soylu olduğunu biliyorum. Bir millette meşru sayılan gelenek dolayısıyla yargılama görevinin satıldığını görmekten daha uygarlık dışı ne vardır? Ya da peşin para karşılığında yargıların satılmasından? Ya da ödeme gücü yok diye kişiye adaletin tevdi edilmemesinden? Ya da orada bu yargı işinin örgütlenerek, diğer üç geleneksel tabakaya katılmadan, Kilise, Soylular ve Halka eklenecek şekilde dördüncü bir gücü kurumsallaştıran öneme sahip olmasından? Ve de bu dördüncünün yasalarla bağlı ve mülklerle yaşamlar üzerinde bir egemen yetkeye sahip olarak

soyluluğa ait olanın dışında bir varlık oluşturmasından? Bu olguda yasaların ikiliği vardır; birbirlerine birçok noktada karşı çıkan onura ait olanlarla, adalete ait olanlar. Zira birileri kabul edilmiş bir haksızlığı, diğerleriyse silahla intikam alınmış bir haksızlığı pek hoyratça mahkûm eder. Bir durumda, silah taşıyan ve karşılık vermeksizin haksızlığa uğramış bir kişi aşağılanmış ve soyluluktan yoksun kabul edilirken, medeni yükümlülüğü olan ve uğradığı haksızlığın öcünü alan bir başkası idam cezasına maruz kalır. Onuruna yapılmış bir saldırının hakkını aramak için yasalara başvuran kişi onurundan mahrum olur, buna başvurmayan kişiyse cezasını çekmiş ve yasa adına cezalandırılmış olur. Bu iki pek farklı, ama yine de tek ve aynı başkana, yani krala ait olan bölükten şunlar barışla yükümlüdür, şunlarsa savaşla; şunlar kazançla, bunlar onurlulukla; şunlar bilimle, bunlar askeri değerle; şunlar söz söylemekle, bunlar eylemle; şunlar adaletle, bunlar mertlikle; şunlar akılla, bunlar güçlülükle; şunlar uzun eteklidir, bunlarsa kısa.

Elbiseler gibi önemsiz konulara eğilince, bir insan eğer sözü onların gerçek amacı olan bedene hizmet ve rahatlık işlevine getirirse ona şunları söyleyeceğim. Hayal edilebilecek en çılgınca olanlarına, kare şeklindeki başlıklarımıza, alacalı ıvır zıvırlarıyla kadınlarımızın başlarından sarkan şu çok katlı kadifeden kuyruğa ve adını henüz koyamadığımız, ama ortalık yerde sergileyip gösteriş yaptığımız şu bir uzvu iyice saran anlamsız ve yararsız nesneye dikkatinizi çekeceğim. Bu değerlendirmeler sıradan stili izlemeyi aklına koymuş bir kişiyi yolundan çeviremez yine de; ama bana öyle geliyor ki, aksine, aşırı zirzop ve tuhaf davranmak, ortaya aklı başında olmaktan daha çok çılgınlık ya da tutkulu gösteriş çıkarıyor. Bilge kişi, olayları özgürce yargılama yetisini elinde tutabilmek için içsel olarak aklını toplumdan soyutlamak zorunda kalsa da, buna karşın dışarıda kabul edilmiş biçimleri ve uygulamaları tümüyle izlemek zorundadır. Toplumun yapacağı şey bizim düşündüğümüzdür; ama geri kalanı, yani eylemlerimiz, çalışmamız, durumlarımız, özel yaşamımız, toplumun ve ortak kanıların hizmetine verilmeli, onlara uydurulmalıdır. Karar çok haksızca, hatta haksızlıktan da öte olsa bile, yaşamını kurtarmak için hükümet makamlarına itaatsizliği reddeden şu iyi yürekli ve yüce Sokrates gibi. Zira kuralların kuralı, yasaların genel yasasıdır bu; herkes bulunduğu yerin yasalarını gözetmek zorundadır:

Nomois epesqai tosin egcwrois kalon.

"Ülkesinin yasalarına itaat etmelidir."

(Crispin'in Grek özdeyişleri derlemesinden)

İşte, bir başka mesele. Kabul edilmiş bir yasayı değiştirmenin gerçekten çok yararlı bir şey olduğu pek kesin değildir; hatta hangi yasa olursa olsun, değişimin ertesinde giderilmesi gereken sakıncalar vardır. Bir siyasi düzenleme gibidir bu; bütünü etkilenmeksizin bir tekinin bile oynatılması mümkün olmayacak şekilde birbirine bağlı çeşitli parçalardan yapılmış büyük bir yapı gibidir. Thure halkının yasa koyucusu, her kim ki eski bir yasayı ilga edecek ya da yeni bir yasa koyacak olursa, onun boynunda iple halkın önüne çıkarılmasını, yeni yasa herkes tarafından kabul görmezse derhal boğulmasını buyurdu. Lacedemonya'dan bir yasa koyucu ise buyruklarının hiçbirini ihlal etmeyeceklerine dair kentlilerinden kesin söz almakla ömrünü geçirdi. Phrinys'in müzik aletine eklemiş olduğu iki teli pek acımasızca kesen mahkeme heyeti, bunun daha iyi ses verip vermediğini ya da akortlarının daha iyi olup olmadığını öğrenmeye zahmet etmedi bile; mahkûmiyet kararını vermek için bunun eski tarza aykırı olduğunu bilmek yetiyordu. Marsilya adaletindeki paslanmış kılıç sembolünün anlamı budur.

Hangi şekilde olursa olsun yeniliğe karşı tiksinti duyarım ve geçerli sebeplerden dolayı da buna hakkım vardır; zira yeniliğin çok zarar verici etkilerini gördüm. Bunca yıldan beri belimizi büken

yenilik her şeyden sorumlu değildir; ama kuşkusuz raslantısal biçimde, onsuz ve ona karşı meydana gelen kötülükler ve yıkımlar da dahil olmak üzere, her şeyi yenilik üretti ve doğmalarına yol açtı denilebilir. Bu yüzden kınanması gereken odur,

Heu patior telis vulnera facta meis.

"Ah! Yaralarıma neden olan benim kendi oklarım."

Bir devleti sarsanlar, genellikle onun enkazında ilk yok olacak olanlardır. Karışıklığın getireceği kazanç onu başlatmış olana hiçbir şekilde yarar sağlamaz; o kişi başka balıkçılar için suyu çalkayıp bulandırır. Monarşinin birliği ve yapısı, bu büyük bina, özellikle eski günlerinde bu yenilik tarafından dağıtılmış ve parçalanmış olarak, benzeri zararlara açılma ve girişimlerde bulunma hevesi verdi. Krallığın yüce katı, zirveden orta kata, ortadan dibe düşmeksizin kolay kolay alçalmaz.

Ama icat edenler pek tehlikeliyse de, taklitçiler daha kötü yoldadır; zira onlar, yine de hissettikleri ve cezalandırdıkları iğrençliğin ve kötülüğün izinden gitmektedirler. Eğer kötülük yapmaktan duyulacak bir onur olsa bile, keşfin şanına ilk çabayı gösteren kişiler sahip olmalıdır.

Her türlü yeni düzensizlik bu ilk kaynaktan beslenir ve zenginleşir; orada, toplumumuzun düzenini bozmaya yol açan biçim ve modelleri bulur. Bu ilk kötülüğe çare olsun diye yapılmış yasalarımızda bile her türlü kötü girişimlerin çıraklık acemiliği ve özürü okunur. Aklımıza Thucydides'in kendi çağındaki iç savaşlarda dediği geliyor; halkın kötü hareketlerini yatıştırmak için, hoş görüyormuş gibi, gerçek tanımlamalar tatlandırılıp ters yüz edilerek, onlara yeni adlar veriliyordu. Bilinçlerimizin ve inançlarımızın yeniden biçimlendirilmesi bahanesiyle yapılır bu. *"Honesta oratio est."* ["Bahane dürüsttür." (Térence, *Andrienne*, I, I, 141)]. Ama yeniliğin bahanelerinin iyisi pek tehlikelidir: *"Adeo nihil motum ex antiquo probabile est."* ["Eski kurumlara getirilen hiçbir değişiklik tasvibe layık değildir; ne kadar doğru." (Titus Livius, XXXIV, LIV)].

Şu halde içtenlikle konuşursak, inançlarımızı zafere ulaştırmak için onlara değer verecek derecede büyük bir gurura ve özgüvene ihtiyaç var; kamu barışını yıkmak ve kaçınılmaz şekilde bunca felaketi buyur etmek gerekir. Bu kaçınılmaz kötülükler ve korkunç ahlak bozuklukları iç savaşlara ve ihtilallere yol açar ve bu kötülükleri insanın kendi ülkesine davet etmesine sebep olur. İtiraz edilebilir ve tartışılır yanlışlarla savaşmak için bunca belli ve bilinen hatayı başarıya ulaştırmaya çalışmak kötü bir hesap değil midir? Vicdanımızı ve doğal duygularımızı rahatsız eden kusurlardan daha kötü kusur var mı?

Roma Senatosu, dinsel görev hakkında halkla anlaşmazlığa düşünce ödün verme cesaretini gösterdi: *"Ad deos, id magis quam ad se pertinere, ipsos visiros, ne sacra sua polluantur."* ["Bu husus bundan böyle tanrıların kendilerini ilgilendirsin sadece, bu tanrılar özgün dininden olan kişileri saygısızlık görmekten esirgesin." (Titus Livius, X, VI)]. Yanıtı, Med Savaşı sırasında Delph halkına kâhinin vermiş olduğu yanıta benziyordu. Persler'in istilasından korkan Delpheliler, tanrıya tapınağındaki kutsal hazineleri ne yapmaları gerektiğini sordular; bunları saklamalı mı, yoksa yanlarında mı götürmeliydiler? Tanrı onlara hiçbir şeye dokunmayıp, kendileriyle meşgul olmaları karşılığını verdi; çünkü o, kendi işleriyle bizzat meşgul olabilecek yetenekteydi.

Hıristiyanlık dini sonsuz adalet ve sonsuz yararlılık alametlerinin tümüne sahiptir, ama buyruğa ve kurulu düzenin sürdürülmesine boyun eğmenin kesin olarak salık verilmesinden daha açık hiçbir şey yoktur. Bunda tanrısal bilgelik bize ne harika bir örnek verdi! İnsan türünün selametini güvenceye almak ve ölümle günaha karşı övünçlü bir zafer kazanmak için, bizim siyasi sistemimizin hayrını istedi; ilerleyişine ve geleneklerimizin, uygulamalarımızın gözümüzü körleştirmesine, haksızlığına

karşı pek soylu ve kurtarıcı amacının izlenmesine boyun eğdirdi. Tanrısal bilgelik, bunca seçkinin, kendi gözdelerinin masum kanının akmasına izin verdi ve bu kadar paha biçilmez bir meyvenin, yani selametimizin olgunlaşması için bu kadar yıl geçirmeyi kabul etti!

Ülkesinin ãdetlerini ve yasalarını izleyen kişiyle, bunları keyfince değiştirme girişiminde bulunan kişi arasında büyük bir fark vardır. Bu sonuncusu özür olarak kolaylığı, itaati ve örneği ileri sürer; ne yaparsa yapsın, sadece bir kötülük, dahası bir felaket olur bu. *"Quis est enim, quem non moveat clarissimis monimentis testata consignataque antiquitas"*. ["Gerçekten de, doğrulanmış ve kayda geçirilmiş bir eskiliğe ilgisiz kalabilen kimse olur mu?" (Cicero, *De divinatione,* I, XL)].

Ayrıca, Isocrates'in söylediği gibi, ılımlılıkta aşırılıktan daha fazla yetersizlik vardır. Her şeyi değiştirmeyi isteyen kişi çok daha zor bir durumda bulunur; zira, seçim ve değişim yapmaya kalkışan kişi yargılama yetkesini kendine mal eder ve kovduğunda kusur, aldığında iyilik olduğunu ileri sürer. İşte beni içinde olduğum durumda rahatlatan ve gençliğimde bile frenleyen oldukça basit, ama aynı zamanda biraz tehlikeli bir düşünce. Bu kadar önemli bir bilimin ağır yükünü omuzlamakla yükümlü olmayacaktım ve yetiştirilmiş olduğum alanlarda bunu tüm serinkanlılıkla yapmayı göze alarak kendimi tehlikeye atmamalıydım. Bu davranışlar içinde düşünme yetisindeki ihtiyatsızlık zarara neden olmaz. Çünkü yasaları, halka özgü ve yerleşmiş uygulamaları bireysel fantezinin istikrarsızlığına bağımlı kılmayı (zira bireysel mantık, sadece kişisel değer taşır) ve hiçbir toplumun medeni yasalar uğruna katlanmayacağı tanrısal yasaların çiğnenmesini istemek bana pek kötü gibi görünüyor. İnsan aklı medeni yasalarla oldukça fazla ilişkiye sahip olsa bile, bunlar hukukçuların yargılarında bütünüyle durur yine de. Hukukçuların üstün yeteneği adetlerin izah edilmesine ve yayılmasına hizmet eder, yoksa bu adetleri başka bir yöne çevirmeye ve yenilemeye değil. Eğer tanrısal kayra bazen bizi katlanmaya zorladığı yasalara aykırı davrandıysa, bizi bunlardan bağışıklı tutmak için değildir bu. Bunlar onun özgün elinin, taklit edilecek değil bize gerekli hayranlık duyulacak müdahaleleri, mutlak gücünün delilleri olarak bize mucize gibi verdiği, kesin iradesinin bir kenarında kararlaştırılmış olağanüstü örneklerdir ve anlayış gücümüzün çok ötesindedir. Onların kopyasını çıkarmaya çalışmak çılgınlık ve inançsızlıktır; onları sadece izlememeli, hayranlıkla seyretmeliyiz. Onun işlevini ortaya koyan eylemler, bizimkilerle bir değildir. Cotta tam zamanında açıkça ilan eder bu konuyu: *"Quum de religione agitur T. Conruncanium, P. Scipionem, P. Scævolem, pontices Maximos, non Zenonen aut Cleanthem aut Chrysippum sequor."* ["Dinin esası bakımından benim yetke sahiplerim T. Coruncanius, P. Scipio, P. Scevola gibi yüce dinsel kişilerdir, Zenon, Cleanthe ya da Chrysippe değil." (Cicero, *De natura Deorum*, III, II)].

Tanrı bilir ki; mezhepler arası çatışmalar hakkında kaldırılacak, yerine başkaları konacak vahim ve derin yüz inanç maddesi vardır. Tarafların köklü gerekçelerini tamı tamına incelemiş olmakla kaç kişi övünebilir? Böyle bir kitle varsa, bizi hiç de hayrete düşürecek bir oran olmayacaktır. Ama geriye kalan kalabalık ne olacak? Kendi taraflarında hangi bayrağın altında sıraya giriyor? Tıpkı etkisiz ve kötü uygulanmış ilaçlar gibi onların devası da başımıza geliyor; bizde arıtmaları gereken şeyi ısıtıyor, anlaşmazlıkla azdırıp hırçınlaştırıyor ve bünyemizde bırakıyor bunu. Onun etkisizliği bizi arıtamadı, aksine zayıflattı. Öyle ki ondan kurtulamıyoruz bir türlü; müdahalesinden uzun süreli ve içsel acılar devşiriyoruz sadece.

Bununla birlikte, "Kader" (her zaman olduğu gibi otoritesini bizim akıl yürütmelerimizin üstündedir) belki de bize, acil bir gereklilik olarak, yasaların ona bir miktar yer açmasını gerektiriyor. Zorla buyur edilmiş bir yeniliğin gelişmesine direnilirken, tam bir serbesti içinde hareket edenlere karşı çekingen ve saygılı durmak çok tehlikelidir, zira her yerde tasarılarının bundan dolayı tutmuş olması kuşkulu olanların işine yarar. Burada tehlikeli bir yükümlülük ve

eşitsizlik vardır. *"Aditum nocendi perfido præstat fides."* ["Vefasız kişiye güvenmek, ona zarar verme yolunu açmaktır." (Seneca, *Oedipus*, III, 666)]. Sağlıklı bir devlette alışılmış kural, bu olağandışı olaylar için hiçbir şey önermediği gibi, başlıca organları ve işleyişi içinde devlet, yasalarının ortak mutabak ile gözetilmesini ve onlara itaat edilmesini isteyen durmuş oturmuş bir bünyedir. Yasaya uygun davranış soğuk, ağır ve zorlayıcı bir davranıştır; özgür ve ölçüsüz davranış karşısında direnen bir mahiyeti yoktur.

İki büyük kişilik olan Octavius ve Cato'nun, Sulla ve Cæsar ile giriştikleri iç savaşlar sırasında ülkenin yardımına koşmak ve işleri düzene sokmak yerine yasalarının zararına vatanlarını en büyük tehlikelere attıklarından dolayı hâlâ kınandıkları bilinir. Zira gerçekte, son aşamada direnme imkânı kalmadığı zaman, elde bir şey kalması olanağının ötesinde inat etmek, böylece şiddetin tümüyle ayaklanmasına fırsat vermektense boyun eğmek ve darbelere dayanmak muhtemelen daha bilgece olurdu. Yasalar istediklerinden başkasını yapamadıklarına göre, onlardan yapabildiklerini talep etmek çok daha geçerli olacaktı. Birisi yaptığı yasada yirmi dört saatin askıya alınmasını buyurdu, bu defalık takvimi bir gün değiştirdi, diğeriyse haziran ayından ikinci bir mayıs ayı yaptı. Lacedemonyalılar bile, ülkenin yasalarına saygı göstermekte pek titiz olsalar da, aynı kişiyi iki kez amiral seçmeyi yasaklayan yasayı sakıncalı buldular, ama Lysandre'ın yeniden bu görevi alması gerektiği halde, Lysandre Deniz Kuvvetleri'nde genel denetimci olmak üzere Aracus adında birini amiral tayin ettiler. Basit bir yönetmeliğin değiştirilmesini sağlamak için Atinalılar'a elçilerinden birini gönderdikleri zaman, Atinalılar dabenzer bir kurnazlığı başvurdular. Perikles, elçiye yasanın yazıldığı levhanın kaldırılmasının yasak olduğunu belirtti ve ona sadece levhayı ters çevirmesini önerdi. Plutarkhos, Phlipoemen'i bundan dolayı över; o, sadece yasalara göre yönetmeyi değil, kamu yararı gerektirdiği zaman bizzat yasaları bile yönetmeyi biliyordu.

Yirmi Dördüncü Bölüm

Aynı Davranışın Çeşitli Sonuçları

Fransa Yüce Başpiskoposu Jacques Amiot, hükümdarlarımızdan birinin (aslen neşeli olduğu biliniyordu, ama ününü gerçekten haketmiştir) onuruyla ilgili şu öyküyü anlattı. Rouen kuşatmasındaki ilk zorluklarımız sırasında, bu prens kraliçe tarafından hayatına kastedecek bir tasarıdan dolayı uyarılmış ve bu işi yapacak kişinin kimliğini kesinlikle öğrenmişti (bu amaçla o sırada sarayında kendisiyle içli dışlı olmuş taşralı bir soyluydu bu kişi). Prens bu uyarıdan kimseye söz etmedi; ama ertesi gün kuşatmakta olduğumuz Rouen'e topçu ateşinin yapıldığı Sainte-Catherine tepesinde, yanında Amiot ve bir başka rahip olduğu halde dolaşırken kendisine tarif edilmiş olan bu soyluyu görüp yanına çağırttı. Adamın, huzura gelince vicdanının sesiyle rahatsız olup benzinin attığını ve titrediğini görünce, "Bayım, size ne söyleyeceğimi aşağı yukarı biliyorsunuz; yüzünüz belli ediyor bunu" dedi. "Benden hiçbir şeyi saklayamazsınız; zira, gizlemeye çalışarak durumunuzu sadece ağırlaştıracağınız görevinizden iyice haberdarım. Şunu… ve de şunu… pek iyi biliyorsunuz (bu suikastin yandaşlarına ve sonuçlarına kadar en gizli unsurları). Şu halde, yaşamınız pahasına bu suikast hakkında tüm gerçeği bana itiraf edeceksiniz." Zavallı adam yakalandığını fark edince (çünkü her şey suç ortaklarından biri tarafından kraliçeye açıklanmıştı), ellerini kavuşturup prensin af ve merhametini dilemekten başka bir şey yapamadı. Ayaklarına kapanmak istediği sırada prens onu şu sözlerle durdurdu: "Cevap verin bana; geçmişte size zarar verdim mi? Yakınlarınızdan birine karşı özel bir kin güttüm mü? Sizi tanıyalı ancak üç hafta oluyor; ölümümü isteme kararına hangi nedenle vardınız?" Soylu kişi titreyen bir sesle, bunda hiçbir özel nedeni olmadığı, kendi yandaşlarının yararına hareket ettiği, hangi şekilde olursa olsun, dinlerinin kendisini çok güçlü bir düşmanından kurtulmanın dindarlık olacağına inandırdığını söyledi. "Şimdi" diye sözünü sürdürdü prens, "benim olan bu dinin, dile getirdiğiniz inancınızdan ne kadar yumuşak olduğunu göstereceğim size. Tarafımdan hiçbir saldırıya uğramamanıza rağmen, sizin dininiz hemen beni öldürmenizi istedi. Sebepsiz yere beni öldürmeyi istediğiniz halde, dinim sizi bağışlamayı buyuruyor. Defolun, çekip gidin, bir daha burada görmek istemiyorum sizi. Eğer bir parça sağduyunuz varsa, girişimlerinizde bundan böyle daha iyi rehberler edinin kendinize."

İmparator Auguste Galya'dayken kendisine karşı L. Cinna'nın hazırladığı bir fesattan haberdar edildi ve bunun öcünü almaya karar verdi. Ertesi gün bu konuyu görüşmek üzere dostlarından oluşan kurulu toplantıya çağırdı; ama geceyi iyi bir aileden, yüce Pompée'nin yeğeni genç bir adamı öldürtmek zorunda kalacağını hayal ederek büyük bir sıkıntı içinde geçirdi. Sızlanmaları arasında türlü konuşmalar yapar: "Ne yani! Korkuların ve tehlikelerin pençesinde kıvrandığım sırada katilimi rahatça dolaşmaya mı bırakmalıydım? Denizde olduğu kadar karada da bunca iç savaştan sağ çıkmış olan benden hıncını alan bu adam cezasız çekip gidecek mi? Evrensel barışı kurmuş olan beni sadece öldürmeye değil kurban etmeye karar vermiş kişinin günahı bağışlanmış mı olacak?" Zira suikast planı, gerçekten de onu adak kurbanlarını verdiği sırada öldürmeyi öngörüyordu. Bir süre sessiz kaldıktan sonra, kendine çatarak yüksek sesle tekrar konuştu: "Bunca kişi ölmeni istiyorsa neden yaşıyorsun? Senin öç almalarının ve acımasızlıklarının sonu gelmeyecek mi? Yaşamının korunması için bunca kötülük yapılması şart mı?" Karısı Livia onun kederler içinde olduğunu hissedip dedi ki: "Bir kadının öğütlerine kulak verilir mi acaba? Alışılmış ilaçlar yarar sağlamayınca hekimlerin yaptığını yap; onlar aksi tesir yapan ilaçları denediler. Sert davranarak şimdiye kadar hiçbir şey elde edemedin. Lepidius, Savidienus'u izledi; Murena Lepiudius'u, Cæpio Murena'yı, Egnatius Cæpio'yu. Şu halde, sen de yumuşak başlılıkta ve bağışlamada nasıl başarılı olacağını öğrenmeye bak. Cinna yolunu şaşırdı, bağışla onu; bundan sonra sana zarar veremeyecek ve senin şanına hizmet edecektir." Auguste, kendisini anlayan bir savunucu bulmuş olmasından dolayı iyice rahatladı ve karısına

teşekkür etti; Kurul'a davet etmiş olduğu dostlarıyla buluşmayı iptal edip yüzyüze görüşmek için Cinna'nın çağırılmasını istedi. Böylece, herkesi odasından çıkardıktan sonra Cinna'ya bir koltuk verdirip ona şu sözlerle hitap etti: "Öncelikle Cinna, beni sükunetle dinlemeni istiyorum; sözümü kesme, sözlerimi yanıtlaman için gerekli fırsatı ve zamanı vereceğim sana. Biliyorsun ki seni düşmanlarımın tarafından aldım; sadece düşmanım olduğun için değil, bu şekilde doğmuş olduğun için yaptım bunu. Ve hayatını bağışladım. Tüm mülklerini ben verdim sana; senden sonuçta pek rahatlık içinde yaşayan, galiplerin bile mağluba sağlanan koşula imreneceği çok varlıklı bir kişi yarattım. Benden istediğin kutsal görevi, babaları her zaman benimle birlikte savaşmış olan başkalarına vermeyi reddetmiş olduğum halde sana verdim. Bu derecede kayırıldıktan sonra işte beni öldürmeyi tasarlıyorsun." Cinna, bu kadar kötü bir düşünceyi aklından bile geçirmediğini haykırırken Auguste konuşmayı sürdürdü: "Sözünü tutmuyorsun, Cinna; sözümü kesmeyeceğine dair bana güvence vermiştin. Evet, şu yerde, şu gün, şu yandaşlarınla ve şu şekilde beni öldürmeyi tasarladın." Onun bu açıklamalarla bunalıp, bu kez söz verdiği halde vicdanının sızlamasıyla sessiz kaldığını gören Auguste ekledi: "Neden yaptın bunu? İmparator olmak için mi yoksa? Eğer sana en yüce mevkiye gelmen için bundan başka engel olan bir şey yoksa, gerçekten de devlette yolunda gitmeyen bir şey mi var? Sen kendi evini bile korumaktan acizsin; son olarak basit bir azatlı köleye karşı bir dava kaybettin. Ne yani? Caesar'a saldırmaktan başka olanakların ve gücün yok mu? Eğer beklentilerine engel oluşturan sadece bensem, partiyi terk ediyorum. Paulus'un, Fabius'un, Cosseliler ile Servileliler'in seni desteklediğini ve sadece adla değil, değeriyle soylu kişilerin soyluluğu onurlandırdığını mı düşünüyorsun?" Auguste, Cinna ile iki saatten fazla bu şekilde konuştuktan sonra, sonunda ona şöyle dedi: "Haydi git Cinna, sen bir hain ve hükümdarının canına kasteden kişisin. İlk seferinde bir düşman olarak bağışlamış olduğum hayatını şimdi de bağışlıyorum. Bu gün dostluğumuzun başlangıcı olsun. Görelim bakalım ben sana yaşamını vermiş, sen de bunu kabul etmiş olarak kim iyi niyetini daha iyi kanıtlayacak." Bu sözlerin ardından Auguste oradan ayrıldı. Bir zaman sonra, kendisinden istemeye cesaret edemeyişinden dolayı sitem ederek, Cinna'ya konsüllük rütbesi verdi. Bundan böyle onu kendisinin dostu ve tek vârisi yaptı. Auguste'ün kırk yaşına ulaştığı sırada meydana gelen bu olaydan sonra, bütünüyle bu bağışlayıcılığın ödülü olarak bir daha asla suikast yapılmadı kendisine. Ama bizim prensimizin başına aynısı gelmedi; yüce gönüllülüğü daha sonra onun benzer bir ihanetin tuzağına düşmesini engellemedi. Demek ki, insan bilgeliğinin oldukça boş ve hafif kalan bir gerçeğidir bu; tüm tasarımlarımız üzerinden, tüm düşüncelerimize ve önlemlerimize rağmen Kader olaylara daima egemen olur.

Hekimlerin mutlu bir çare buldukları zaman talihli olduklarını söyleriz; sanki onların sanatı kendi gücüne yaslanmayacak kadar kırılgan temellere sahipmiş ve eserini gerçekleştirmek için Kader'e gereksinim duyuyormuş gibi. Hekimlerden istenecek tüm iyilik ya da tüm kötülük ne varsa, Tanrı'ya şükürler olsun, onlarla bir işimiz yok diye düşünüyorum. Başkalarından aksi biriyim; hekimliği genelde içtenlikle hor görürüm. Hasta olduğum zamansa bu düşüncemi düzeltmek yerine bundan nefret etmeye ve korkmaya başlarım, ilaç almam için bana ısrar edenlere, "hiç olmazsa iksirinizin etki ve tehlikelerine direnecek gücü kazanayım," diye yanıt veririm. Doğayı kendi haline bırakırım; onun kendisine karşı girişilen saldırılara karşı savunmak ve dağılmaktan kaçınmak için aradığı bu birikimi elinde tutacak dişler ve pençelerle donanmış olduğunu varsayarım… Ve o, hastalıkla sıkı sıkıya ve içtenlikle savaşa giriştiği zaman, ona yardıma gitmektense, aksine onun hasmının yardımına gidilmesinden ve ona yeni kaygıların yüklenmesinden korkarım.

Şu halde diyorum ki, sadece hekimlikte değil, ama daha başka birçok sanatta "Kader"in önemli bir payı vardır. Yazarını birlikte sürükleyen ve onu ikincil duruma koyan şiirsel atılımlarda, mademki kendisi de olanaklarıyla gücünü aştığını ve onları sanki elinde olmaksızın kendi ötesinden bir yerden gelir gibi gördüğünü itiraf ediyor, şairin talihine neden mal edilmesin bunları? Aynı şekilde,

kendilerini hedeflerinin ötesine iten tüm şu hareketlere ve çalkantılara egemen olduğu iddiasında bulunmayan hatiplerde de. Yine aynı şekilde, fırça darbelerinin ressamın elinden kurtularak, anlayışının ve hayran olduğu birikiminin de ötesine giden, onun kendisini bile hayrete düşüren resim sanatında da. Ama "Kader" tüm eserlerde edindiği payı, bunlarda bulunan zarif incelikler ve güzelliklerle çok daha açık bir biçimde gösterir; bu sırada eserin yapımcısı onları önceden aklından geçirmemiş, hatta onlardan haberi bile olmamıştır. Zeki bir okuyucu sıkça başkalarının yazılarında, yazarın esere koymuş olduğunu düşündüğünden başka yüksek nitelikler keşfeder, bu yazılara daha zengin biçimler ve anlamlar verir.

Askeri girişimlere gelince, bunlarda "Kader"in nasıl önemli bir rol oynadığını herkes bilir. Özgün düşüncelerimizin ve düşünüp taşınmalarımızın içinde kesinkes bir talih ve rastlantı karışımı vardır; bilgeliğimizin fazla bir şey olmamasındandır bu, ne kadar keskin ve canlı olursa kendinde daha fazla zayıflıklar bulur ve böylece kendine daha az güvenir. Sulla ile aynı fikirdeyim; savaşın en şanlı başarılarına yakından baktığım zaman, bunları yönetenlerin orada düşünceden ve bilinçten elde edilmiş içsel bir tartışmadan yararlanmadıklarını, girişimin en önemli payının Kadere bırakılmış olduğunu görür gibi olurum. Onlarda olan güven, burada düşünüp taşınılmış tüm söylemlerin oldukça ötesinde yardımcıdır. Onlar, kendilerini görünüşte sıklıkla en az hak edilmiş payı almaya iten ve cesaretlerini akla yakınlığın ötesinde güçlendiren beklenmedik coşkunluklar ve şaşırtıcı öfkeler duyumsar, bunu düşüncelerinde sürdürürler. Bu nedenle, birçok eski komutanın tehlikeli kararlarına güvenilirlik kazandırmak için, adamlarına bu kararların bir esinlenme, bir ön sezgi ve bir belirtiyle alındığını açıkladıkları olmuştur.

İşte bu kaygı ve şaşkınlık ortamı en avantajlı olanı görme ve seçme olanağı vermemektedir. En emin olanı, başka hiçbir görüşün bizi bir yere götürmemesi durumunda, kanımca, daha fazla erdemlilik ve adalet nerede bulunuyorsa o yana meyletmektir. Az yukarıda öne sürdüğüm iki örnek gibi, saldırıya uğramış kişinin hiç kuşkusuz, başka türlü hareket etmek yerine bağışlaması en güzeli ve en soylusuydu. Birincisinin durumu kötüye gitseydi bunu onun iyi niyetliliğine mal etmek pek gerekmezdi; zira, aksi şıkkı seçmiş olsa, kaderin ona biçtiği sondan sonuçta kurtulup kurtulmadığı bilinemezdi, bu durumda ne olursa olsun pek nadir bir insanlık şanını yitirirdi.

Tarih kitaplarında katledilmek korkusuyla yaşayan birçok kişi görülür. Bunların ekseriyeti, öç alma ve ölüm cezaları aracılığıyla kendilerine karşı kurulan komploları engellemeye çalıştı. Oysa ben, bunca Roma imparatorunun yazgısının delalet ettiği gibi, bu işte önlemin etkili olduğunu pek düşünmüyorum. Kendini bu tür bir tehlike karşısında bulan kişi ne gücüne, ne de sertliğine pek fazla bel bağlamalıdır. Zira en hizmetkâr dostlarımızın suretine bürünmüş bir düşmana karşı insan kendini nasıl güvenceye alabilir? Yanımızda bulunan kişilerin duygularını ve art düşüncelerini nasıl öğreniriz? Paralı askerleri koruma görevinde kullanmak bir işe yaramaz ve kişi her zaman silahlı adamlarla çevrilmiş olur; hayatını pek dert etmeyen kişiyse kendini her zaman başkalarının efendisi kılacaktır. Ve ona herkesten şüphe ettiren bu sürekli vesvese, bir hükümdar için korkunç bir işkence oluşturur.

Bu nedenledir ki Siracusa'lı devlet adamı Dion, Callipus'un kendisini öldürmenin yolunu aradığı konusunda uyarıldığında, sadece düşmanlarından değil, ama dostlarından bile kendini savunmak zorunda olmak gibi sefil bir durumda yaşamaktansa ölmenin daha iyi olduğunu söyleyerek bu konuyu soruşturmadı. Parmenion'un bir mektubundan gözde hekimi Philippe'in kendisini zehirlemek için Darius'tan rüşvet aldığını öğrendiği zaman, İskender'in çok daha fazla metanetle ve daha somut olarak gösterdiği davranış da budur. O, söz konusu mektubu Philippe'e okuttururken, kendisine sunulan ilacı içti. Bu kararlılığa göre eğer dostları onu öldürmek istedilerse, yaptıklarına razı

olduğunu ifade etmenin bir şekli değil miydi bu? Bu hükümdar tehlikeli eylemlerin en yüce timsalidir; ama yaşamında bundan daha fazla sağlamlığa sahip ve herhangi bir görünüm altında daha göz kamaştırıcı güzellikte olan bir tek anlatma biçiminin bulunup bulunmadığını bilmiyorum. Hükümdarlara güvenlikleri bahanesiyle dikkatli ve uyanık olmayı salık veren kişiler, onlara yıkımlarını ve utançlarını öğütler. Tehlikesi olmayan soyluluk yoktur. Bunlar arasında, çok girişken ve çok cesur bir başkasını da bilirim; yakınlarından uzaklaşmak, eski düşmanlarıyla anlaşmamak, bir kenara çekilmek, kolu güçlü olanlara güvenmemek ona biraz yarar sağlasa da, talihi hergün biraz daha köreliyordu. Onların pek bir iştahla aradıkları şanlı yüreklilik, gereksinim durumunda, zırh kuşanmaktansa hırkalı olmakla, savaş kampındansa evde kalmakla, el kaldırmaktansa yana sarkıtılmış kolla da hayranlık uyandırır şekilde kendini gösterir. Ilımlı ve ölçülü ihtiyatlılık, büyük eylemlerin ölümcül düşmanıdır. Peipion, Syphax'ın desteğini kazanmak için ordusunu terk etmeyi, yeni fethedilmiş ve durumu kuşkulu olan İspanya'dan ayrılmayı, iki küçük gemiyle Afrika'yı geçerek barbar bir kralın egemenliği altındaki düşman toprağında yalnız, kendi cesareti şansı ve büyük umutlarının vaadiyle güven duymayı bildi; *"habita fides ipsam plerumque fidem obligat."* ["Tanığı olduğumuz güven pek sıkça iyi niyeti davet eder." (Titus Livius, XXII, XXII)].

Öyleyse, tutkulu ve gösterişli bir yaşam, ihtiyatın aksine kuşkulara az yer vermeli ve gemlemelidir bunları; korku ve güvensizlik, saldırıyı davet eder. Özellikle de yaşamını ve özgürlüğünü isteyerek düşmanlarına terk eden krallarımızın en güven duymaz olanı dahi durumunu bu şekilde sağlamlaştırdı; düşmanlarının ona güven duyması için, kendisinin onlara tam bir güven beslediğini gösterecekti.

Cesar ayaklanmış ve kendisine karşı silah çekmiş askeri birliklerine yüzündeki otorite ve sözlerindeki gururla karşı çıkıyordu sadece; kendine ve talihine öylesine güveniyordu ki, buna kafa tutan ve başkaldıran bir orduya güvenmekten korkmuyordu.

Stetit aggere fulti

Cespitis, intrepidus vultu, meriutque timeri

Nil metuens.

"Çimenli bir tümsekte, ayakta, yılmaz bir çehreyle

hiçbir şeyden korkmaz göründü; ondan korkulmayı hak ediyordu."

(Lucianus, V, 316)

Oysa bu güzel güven duygusunun, ölümün ve ölüm düşüncesinin korku yaratmadığı kişilerde kendini gösterdiği doğrudur. Zira önemli bir uzlaşma elde etmek için hayli titrek, tedirgin ve güvensiz görünmek boşa kürek çekmektir. Aksine, bir başkasının kalbini ve iyi niyetini kazanmanın en kusursuz yolu ona boyun eğmek ve güvenmektir, yeter ki, özgürce, gereksinime bağlı herhangi bir korku olmadan gerçekleşsin bu; bu güven saf ve açık, hiçbir belirgin kaygı izi taşımayan bir alınla olsun. Çocukluğumda büyük bir kenti yönetirken öfkeli ahalinin ayaklanmasıyla yüz yüze gelmiş soylu bir kişi gördüm. Bu kargaşa başlangıcını bastırmak için, isyancı güruhu karşılamak üzere bulunduğu çok güvenli yerden çıkma kararı verdi. Kötü bir karar oldu bu; zira çıktığı yerde sefilce can verdi. Genel olarak, anısına yöneltilen eleştiri böyle olsa da, bana öyle geliyor ki hatası dışarı çıkmasında değil. Bence hatası kalabalıklara boyun eğmesi ve gevşek davranmasıydı; yol gösterecek yerde onları oyalaması, uyaracak yerde yakarmasıydı. Serin kanlı bir sertlik, rütbesine ve görevine uygun düşen emin, kendine güvenen bir komutan davranışı ona daha başarılı, en azından

daha onurlu ve erdemli düşerdi diye düşünüyordum. Böylece kızgın dev bir canavardan hiçbir insanlık ve yumuşaklık beklenmeyecektir; o, sadece saygıya ve korkuya yatkındır. Ben olsam, bu kişiyi, ataklıktan ziyade, kendinden geçmiş kızgın insan denizinin ortasına cesurca savunmasız ve alttan alır bir biçimde atıldığı halde, bu tutumunu sonuna kadar korumamasından dolayı kınardım. Tehlikeyi yakından görünce çöktü, alçakgönüllü ve okşayıcı bir tavır takındı; dahası, sonradan sesi ve gözleri korku ve pişmanlık içinde ürkek bir ifadeye büründü. Yere sinmeye ve gizlenmeye çalışan bir tavşan gibi isyancıları alevlendirip üzerine çekti.

Bir keresinde, çeşitli silahlı birliklerin genel denetimi söz konusu oldu. Gizli intikamların yeridir bu; askerlerin büyük bir güvenlik içinde sınamadan geçirilebildiği yerlerden değildir. Açık belirtiler, denetlemeyi yapma yükümlülüğünü üstlenen kişilerin bazıları için orada bulunmanın gerçekten iyi olmayacağını gösteriyordu. Böylece, çok önemli ve sonuçları vahim olabilecek bir iş için, normal olduğu üzere, çeşitli düşünceler ortaya atıldı. Benim düşüncem, ne olursa olsun bu korkuyu belli etmekten kaçınmak, dik başla ve açık alınla geçit resimlerinde yer alıp görünmek, törende kısıntı yapmaktansa (ötekiler bunu diliyordu) komutanlardan askerlerine hazır bulunanların onuruna silahlarını güzel ve güçlü ateşlemeleri, barut harcamaktan sakınmamaları uyarısında bulunmalarını istemek yönündeydi. Bu tutum sakıncalı birliklere karşı bir sevgi kanıtı oldu; o andan itibaren karşılıklı ve yararlı bir güven duygusu yarattı.

Böyle koşullarda tutulabilecek yolun en güzeli Julius Cesar tarafından izlenmiş olanıdır gibi geliyor bana. İlk olarak önüne komplolar çıkarıldığı zaman, bunlardan önceden haberdar edildiğini açıklamakla yetinerek, kendini bizzat düşmanlarına sevdirmeye çabaladı. Bunu yaptıktan sonra, pek soylu bir karar aldı; başına gelebileceklerden korkmadan, kaygısız bir şekilde, kendini tanrıların ve Kaderin korumasına bırakarak bekledi. Ve öldürüldüğü sırada da Cesar bu ruh hali içindeydi kuşkusuz.

Bir yabancı, Syracuse derebeyi Dionysios'a oldukça yüklü bir ücret karşılığında kendisine karşı komplo kuracak tebalarının düzenlerini kesin olarak öğreneceğini duyurdu. Olayı öğrenen Dionysios, yaşamını sürdürmesi için pek gerekli olan bu hüneri kendisine açıklaması için onu yanına getirtti. Yabancı, ona bu hünerin pek basit bir şekilde kendisine yüklü miktarda altın vermesine, sonra da olağanüstü bir gizem öğrenmiş gibi davranmasına dayandığını söyledi. Dionysios bu fikri pek güzel buldu ve adama altı yüz altın ödedi. Tanımadığı birine ondan çok yararlı bir bilgi almadan bunca büyük bir meblağ vermiş olması akla uygun gelmediğinden bu izlenim her tarafa yayıldı ve düşmanlarını korku içinde tutmaya yaradı. Bu sebeptendir ki hükümdarlar, her zaman uyarıldıklarına ve rüzgârla gelişini duymadan kendilerine karşı hiçbir işe girişilemeyeceğine herkesi inandırmak için kendilerine karşı komplolar hazırlandığı haberlerini kurnazca duyururlar.

Atina dükası Floransa üzerinde baskı kurarken birçok aptallık yaptı; ama en dikkate değeri şu oldu; kendisi de fesata dahil Morozo namlı Mattheo'nun ağzından halkın ona karşı suikastler hazırladığına dair ilk haberi aldığında, bu uyarıyı ortadan kaldırmak ve kentte herhangi bir kişinin onun egemenliğini dayanılmaz bulduğu düşüncesinin yayılmasına meydan vermemek için ihbarcıyı öldürttü.

Bir zamanlar, seçkin kişilikli bir Romalı'nın öyküsünü okuduğumu hatırlıyorum; adam Triumvirat'nın zorbalığından kaçarken, kurnazca hileleri sayesinde peşine düşenlerin elinden yakayı bin kere sıyırmıştı. Günün birinde onu ele geçirmekle görevli olan bir süvari birliği saklandığı korunun pek yakınından geçti; ama onu bulmayı başaramadı. O zaman, bu adam kendisine karşı çok uzun süredir yürütülen sürekli ve inceden inceye araştırmaların zahmetiyle zorluklarını ve böyle bir yaşamdan pek az zevk aldığını dikkate alarak, hep gizlilik içinde kalmaktansa ortaya çıkmanın daha

iyi olacağı kanısına vardı. Takipçileri kendisi çağırdı böylece, saklı olduğu yeri gösterip acımasızlıklarına gönüllü teslim olarak kendisiyle birlikte onların da çektiği bu pek uzun çileye son verdi. Düşmanı üzerine çekmek biraz yüreklice bir seçimdir; bununla beraber, sürekli olarak çaresi olmayan durumun korkusuyla yaşamaktansa böyle yapmak en iyisidir sanırım. Ama bu durumda alınabilecek önlemler belirsizliklerle ve kuşkularla dolu olduğuna göre, tüm başa gelebileceklere kusursuz bir güvenceyle hazırlanmak ve bu şeyin olacağından emin olmadığımız düşüncesiyle teselli bulmak çok yerinde olur.

Yirmi Beşinci Bölüm

Bilgiçlik Üzerine

Çocukluğumda İtalyan güldürülerinde, her zaman aptal gibi tanıtılan bir "öğretmen" görmekten çok rahatsız olurdum; magister (öğretmen) lakabı artık aramızda pek saygın anlam taşımıyordu. Zira onların koruması ve yönetimi altında olduğuma göre, onların ünleri için tasalanmaktan başka ne gelirdi elimden? Basit kişilerle akli melekeleri ve bilgileri kusursuz ender kişiler arasındaki doğal farklılıktan yola çıkarak onları hoş görmeye çalışırdım. Çünkü bunlar her bakımdan birbirlerine tamamen karşıt yönlere gitmektedirler. Ama şaştığım nokta şu ki, onları en fazla küçümseyenler tam da en seçkin kişilerdi; bizim iyi yürekli Du Bellay'in parmak bastığı gibi:

Mais je hay par sur tout un scavoir pedantesque.

"Her şeyden öte bilgiçlik taslayan bilimden nefret ediyorum."

Ve bu eski bir alışkanlıktır; zira Plutarkhos, "Yunanlılık ve okulluluk" Romalılar'da aşağılayıcı ve küçültücü sözcüklerdi der.

Yaşım ilerledikçe haklı oldukları ve "*magis magnos clericos non sunt magis magnos sapientes*" ["En büyük bilginler, en yüce bilgeler değildir." (Ortaçağ atasözü atasözü, Rabelais, *Gargantua*, XXXIX)] kanısına vardım. Ama bilgiden yana zengin bir bellekte bunca şey nasıl daha canlı ve daha uyanık bir hal almaz da, kaba saba bir bellek, dünyanın varlığa getirmiş olduğu en iyi akılların söylemlerini ve yargılarını, kendine çeki düzen vermeksizin, benimseyebilir diye hâlâ kendime sorarım? İlk prensesimiz olan genç kız birinden söz ederken bana, "Böylesine güçlü ve yüce yabancı bir beyinden geleni içine sindirmek, başka düşüncelere yer açmak için, kesinlikle kendine ait olanların büzülmesi, sıkışması, küçülmesi gerekir" demişti.

Bitkilerin fazla nemden boğulmaları, lambaların fazla yağdan soluksuz kalmaları gibi, zihnin çalışması da fazla geniş konu çeşitliliğine dalarsa, bu yükün altında ezilir, ortaya çıkamayabilir derdim. Ama işler yine de başka türlü yürüyor ve zihnimiz dolduğu oranda genişliyor. Eskilerin örnekleriyle, kamu işlerinin yönetiminde çok başarılı olmuş kişilerin, büyük komutanların ve yüce meclis üyelerinin aynı zamanda pek bilgin kişiler oldukları görülür.

Filozoflara gelince, tüm kamu işlevlerinin dışında yaşayan filozofların, kendi çağlarının mizahçıları tarafından bazen küçük düşürüldükleri doğrudur; çünkü, inanışları ve düşünce biçimleri gülünç yapıyordu onları. Onları bir davanın haklılığına, bir insanın eylemlerine yargıç yapmak ister misiniz? Onlar buna hazırlanmışlardır! Yaşamın ve hareketin var olup olmadığını; insanın bir öküzden başka bir şey olup olmadığını, eylemde bulunmakla acı çekmenin manasını ve yasalarla adalet ne türden saçmalıklar olduğunu hâlâ araştırıyorlar. Yüksek görevli birinden mi söz ediyorlar, yoksa onunla mı konuşuyorlar? Saygısızlık ya da kaba bir pervasızlıktır bu. Bir prensin ya da bir kralın övgüsünü dile getirmeyi mi diliyorlar? Onlar için bir tür çobanlıktır bu sadece; hayvanların tüylerini kırpmakla uğraşan bir çoban – ama çok daha kabaca! İki bin dönüm toprağı var diye bir kişiye daha fazla mı saygınız var? Onlar tüm dünyayı kendi mülkleri gibi kabul ettiklerinden bununla iyice alay ederler. Geçmişte varlıklı olmuş yedi atanızı saydığınız soyluluğunuzla mı övünüyorsunuz? Onlar size pek önem vermezler; çünkü siz doğayı evrensel bulmuyorsunuz ve aramızdan her birinin eski kuşakları içinde zenginlerin, yoksulların, kralların, uşakların, Yunanlıların ve Barbarların bulunduğunu düşünmüyorsunuz. Hatta ellinci kuşaktan Hercule'ün soyundan bile olsaydınız, bunun ancak bir raslantı olmasından ötürü sizi övmeyi hayli aptalca bulacaklardı. Böylece sıradan insanların çoğunluğu, asıl ve temel şeylerin cahili olduklarını düşünerek, kendilerini haşmetli

ve olağanüstü gösterdikleri için onları hor görürdü. Ama filozofları takdim etmenin bu Platoncu biçimi, onlara uygun olmaktan çok uzaktır. Aslında, sıradanlığın üzerinde durmalarından, halka özgü eylemleri küçük görmelerinden, yaşamlarını özel ve taklit edilmez bir şey haline getirmiş olmalarından, yüksek ve alışılmışın dışında ilkelere uymalarından dolayı imrenilirdi onlara. Bizim bilgiçler, aksine, onları hor görürler; çünkü, kendileri sıradan olma biçiminin altında durur; kamu görevlerini üstlenmekten acizdirler, halkı ardından takip ederek aşağı ve bayağı bir yaşam ile gelenekleri sürdürürler.

Odi homines ignava opera, philosopha sententia.

"Sadece sözde filozof olup, eylemlerinde alçak insanlardan nefret ederim"

(Pacuvius, *Politiques*, I, X)

Bu filozoflar bilgileriyle büyüktüler, eylemleriyle ve yaptıkları işlerle daha da büyüktüler. Ülkesine hizmet edecek bir şeyi uygulamaya koymak için düşüncelerini yüzüstü bırakmış olan Syracuseli geometri dâhisinin akla hayale gelebilecek en korkunç işlevlere sahip aletler tasarladığı söylenir; ama üzerinde çalıştıkları onun için sadece çıraklık işleri ve basit oyuncaklar olduğundan, bununla sanatının haysiyetini düşürdüğünü söyleyerek tüm gerçekleştirdiklerini küçümsüyordu. Eyleme geçmiş filozoflar bazen bunda o derece görüş yüceliğini elde ettiler ki, kalpleri ve ruhları şaşırtıcı biçimde olguların özüyle beslenmiş ve zenginleşmiş gibi görünüyordu. Ama aralarından bazıları, siyasi yönetimin yeteneksizler tarafından işgal edildiğini görerek oradan uzaklaştılar. Ne zamana kadar felsefe yapması gerekeceği sorulan Krates şöyle yanıt verdi: "Ordularımızı yönetenler artık eşek sürücüleri olmayıncaya kadar." Herakleitos krallığı kardeşine terk etti; tapınağın önünde çocuklarla oyun oynayarak vakit geçirmesini kınayan Efesliler'e ise "Sizinle birlikte hükümeti yönetmekten daha iyi değil mi?" Başkalarının hayallerinde her şeyin üstünde gördükleri adalet makamlarını ve hatta kralların tahtlarını aşağılık ve bayağı buldular. Empedokles, Agrigente ahalisinin kendisine sunduğu krallığı reddetti. Thales'in bazen mülk biriktirme ve zenginleşme çabasını eleştirdiği için; ona öykudeki elde edemediğini kötüleyen tilki yakıştırması yapıldı. O, vakit geçirmek için, deneyim olsun diye, bütün bilgisini kâr ve kazanç yolunda kullanmak üzere ticarete atıldı, bu konuda en deneyimlilerin yaşamları boyu zorlukla kazanabildiklerini bir yılda sağladı.

Aristoteles, bazı kişilerin, Thales, Anaxagoras ve benzerlerini, en yararlı şeylere özen göstermemeleri yüzünden bilge ama ihtiyatsız diye nitelediklerini söyler, ama ben bu iki sözcük arasındaki farkı pek kavrayamıyorum. Ne olursa olsun, sözünü ettiğim bilgiçleri mazur göstermeye, onların kabüllendikleri aşağı ve muhtaç şartları tartışmaya yaramayacak, olsa olsa onlar hakkında ne bilge, ne de ihtiyatlı olduklarını söyleme fırsatı verecektir bu.

Ama bu ilk açıklamayı bir kenara bırakıyorum. Bu kötülüğün onlara, bilimlere yaklaşım tarzlarındaki hatalardan dolayı geldiğini söylemenin daha geçerli olduğuna inanıyorum. Zira bizim eğitilmiş olduğumuz biçime bakılırsa, daha bilgili hale gelmelerine rağmen, hem öğrencilerin, hem de öğretmenlerin daha zeki olmayışları şaşırtıcı değildir. Aslında eğitimimiz konusunda babalarımızın duyduğu kaygı ve yaptıkları harcamalar, yargı gücü ya da erdem kazanmaksızın kafalarımızı bilimle doldurmayı hedeflemektedir sadece. Birisi için "Ah, ne bilgili!" ve bir başkası için "Ah, ne iyi adam!" denir. Topluluk gözünü ve saygısını birinciye doğru yöneltmekten geri kalmaz. Burada bir de "Ah, mankafa!" diye eklemek gerekirdi. Birisi için, "Grekçe ya da Latince bilir mi? Nesir ya da nazım halinde yazar mı?" diye sorarız. Oysa, onun daha iyi ya da daha aklı başında olması esastır; bu mesele bir kenara bırakılır. Daha fazla bilen değil, daha iyi bilen araştırılmalıdır.

Sadece belleği doldurmaya çalışıyoruz ve zekâyla bilinci boş bırakıyoruz. Nasıl ki kuşlar bazen

mısır taneleri aramaya gidip, yavrularını beslemek için bunları dokunmaksızın gagalarında taşırlar, aynı şekilde, bilgiçler de bilimlerini kitaplardan yemlenip, geviş getirmek ve rüzgâra saçmak üzere sadece dudaklarının ucunda tutarlar.

Bu aptallığın bende nasıl bir yer bulduğunu görmek hayret vericidir. Bu eserde çoğu zaman yaptığım, gerçekten de, diğerleri gibi yapmak değil mi? Kitaplarda hoşuma giden cümleleri şuradan buradan çöpleniyorum, ama saklamak için değil, buraya taşımak için; çünkü onları saklayacak belleğim yok. Oysa gerçeği söylemek gerekirse, kaynaklarındaki yerlerinden alınınca artık hiç bir şekilde bana ait olmuyorlar. Biz sanırım, geçmişin değil, şimdiki zamanın, pek az da geleceğin biliminin bilenlerdeniz. Ama daha kötüsü, öğrencilerin ve daha sonra onlardan küçüklerin bu bilimden beslenmemeleri ve hiç doyurulmamaları; sadece gösteriş olsun diye, onun başkalarına aktarılması, hesap yapmaktan başka bir şeye yaramayan bir jeton halinde değersiz ve yararsız bir bozuk para gibi sadece elden ele dolaştırılmasıdır.

"Apud alios loqui didicerint, non ipsi secum."

"Onlar kendileriyle değil, başkalarıyla konuşmayı öğrendiler."

(Cicero, Tusculanae Quaestioner, V, XXXVI)

"Non est loquendum, sed gubernandum."

"Konuşmak değil, yönetmek devridir."

(Seneca, Epistulae Morales ad Lucilium, CVIII)

Doğa kendisinin yönettiği şeyde yabanıl hiçbir şey olmadığını göstermek için, sanat ve edebiyat kültürleri en kıt olan uluslar içinde, çoğu kez sanat kurallarına en uygun ürünlerle rekabet edecek düşünce ürünleri yaratır. Konumu renklendirmek için, kaval eşliğinde pek keyif verici bir ezgiden alınmış şu atasözünü dile getireceğim: "*Brouha prou brouha, mas a remuda lous ditz qu'em.*" ["Üfle, çokça üfle, ama parmaklarını da oynat bu arada."]

"Cicero şunu dedi, işte Platon'un öğütleri; bunlar Aristoteles'in sözlerinin aynısı" demeyi biliriz. Oysa kendimizden ne söylüyoruz? Ne düşünüyoruz? Bir papağan bile çok daha iyisini yapar. Bana şu varlıklı Romalı'nın yaptığını hatırlatıyor bu durum; adam çok para harcayarak her türlü bilimden ziyade bilgili insanları kendine bağlamaya özen göstermişti. Dostlarıyla birlikte olduğu ve fırsat çıktığı zamanlarda bunlardan her biri kendi uzmanlığına göre kimi bir söylev, kimi Homeros'tan bir mısra söyleyerek onu destekleyebiliyor, o da bu bilgi birikimi bu kişilerin kafasında olduğu için kendine ait sanıyordu. Bilimin gösterişli kütüphanelerinde ikamet ettiğine inanan kişilerin yaptığı gibi.

Bir tanıdığım var. Ona ne bildiğini sorduğum zaman, bana bir kitap göstermek istiyor. Sözlüğünde uyuz kelimesini bulmadan ve onun arkasından geleni görmeden uyuz hakkında bir şey söylemeye cesaret edemiyor.

Başkalarının görüşlerini ve bilgilerini depolarız, hepsi budur – o zaman, bunların bizim olması gerekecektir. Ateşe gereksinimi olup da bunu istemeye komşusunun evine giden kişiye benziyoruz aslında; gittigi yerde güzel ve kocaman bir ateş bulan bu kişi, onu evine götürmek için istediğini unutarak ısınmak üzere orada kalacaktır. Eğer sindirilip bize dönüşmeyecekse, bizi büyütüp güçlendirmiyorsa mideyi etle doldurmak ne işe yarar? Deneyimle değil kitaplarla büyük komutan olan Lucullus bunlardan bizim gibi mi yararlandı acaba, bunu hiç düşündük mü?

Başkalarına o kadar çok dayanıyoruz ki, kendi öz güçlerimizi yok olmaya bırakıyoruz. Ölüm korkusuna karşı silahlanma arzum mu var benim? Seneca'in kesesinden yapıyorum bunu. Kendim ya da bir başkası için teselliye gereksinimim mi var? Cicero'dan sağlıyorum bunu. Benim üzerimde olsaydı, kendimden alırdım. Bu taklit ve dilencilik meyvesini sevmiyorum.

Her ne kadar başkalarının bilgileri vasıtasıyla bilgili hale gelirsek de, sadece kendi öz bilgeliğimizle bilge olabiliriz.

Bilgeden tiksinirim, der o, kendiliğinden bilge olmayınca.

(Euripides)

"Ex quo Ennius: Nequicquam sapere sapientem,

qui ipse sibi prodesse non quiret"

"Ennius da der ki; bilgenin bilgeliği

kendisine yararlı olmuyorsa boşunadır."

(Cicero, *De officiis*, III, XV)

si cupidus, si

Vanus et Eugenea quamtumvis vilior agna.

"Eğer verimsizse, övüngense, kadınsıysa,

genç bir dişi koyundan yumuşaktır o."

(Juvénal, VIII, 14)

"Non enim paranda nobis solum, sed fruenda sapientia est"

"Zira bilgeliği elde etmek yetmez bize, ondan yararlanmak gerekir." (Cicero, Di finibus, I, I)

Dionysios, kendi dertlerinden haberi olmayan ama Ulysses'in hastalıklarıyla uğraşan dil bilimcilerle; flütlerini akort edip de kendi davranışlarını düzeltmeyen çalgıcılarla, adaletten söz etmek için didinip de adaleti hayata geçirmeyen hatiplerle alay ederdi.

Eğer zihni öğrenimle daha iyi duruma gelmiyorsa, düşünce yeteneği bu alanda keskinleşmiyorsa, öğrencimin zamanını top oynamakla geçirmiş olmasından daha çok hoşlanırdım; hiç değilse bedeni çeviklik kazanırdı. Bakın bir öğrenci on beş ya da on altı yılı okulda geçirdikten sonra nasıl geriye dönüyor; hiçbir şey yapma yeteneğe sahip değil, bulabildiği tek üstünlük olan Latincesi ile Yunancası onu evden ayrıldığı zamana göre daha boş kafalı ve daha kasıntı yapmıştır. Oraya zihni dopdolu dönmesi gerekirken kafasını balon gibi taşımış, geliştirip dolduracağı yerde yalnızca şişirmiştir.

Sözünü ettiğim öğretmenler, Platon'un safsatacı (sofistler) dediklerinin kardeşleri, insanlara en fazla yararlı olacakları sözünü verenlerle aynı kişilerdir ve kendilerine verilen işi bir dülgerin ya da bir duvarcının yaptığı gibi ıslah etmek şöyle dursun, aksine berbat eden ve berbat etmiş olduklarından dolayı bir de para alan yegane kişilerdir.

Protagoras, öğrencilerine ya istediği ücreti ödemelerini ya da onun öğretisinden elde etmiş oldukları yarara ne değer biçtiklerini göstermeleri için bir tapınağa gidip yemin etmelerini önerirdi.

Öğrenciler ona bu zahmetin karşılığını öderdi. Bu yasa takip edilmiş olsaydı, deneyimime göre, benim hocalarım sanki kendileri yemin etmiş gibi, çok sıkıntı çekerlerdi.

Kullandığım Perigord halk dilinde, bu sözde bilgiçlere oldukça alaycı bir biçimde ‘nallı bilgiçler' denir, sanki bilgiler onlara çekiç vuruşlarıyla harf harf çakılmış gibi. Aslında bu kişiler çoğu kez ortalama anlayışın altına düşmüşe benzerler. Zira bir köylü ya da bir ayakkabı tamircisi bildiklerinden söz ederlerken iddiasız davrandığı halde, bu kişiler beyinlerinde gezinen bilgi birikimleriyle kendilerine büyük havalar verme arzusuyla hiç durmadan kendilerini sıkıntıya sokarlar. Ağızlarından güzel sözler çıkar; ama bunları bir başkası onların yerine uygulamaya koymak zorunda kalacaktır. Galien'i bilseler de, hastayı hiçbir şekilde bilmezler; tartışma konusu sorunun esasını bile kavramadıkları halde, çoktan kafanızı yasa metinleriyle doldurmuşlardır. Her şeyin kuramını bilir onlar – ama bunu uygulamaya koysun diye birini ararsınız.

Evimde kalmakta olan dostlarımdan birinin şu çenebaz kuşlardan biriyle içli dışlı olduğunu gördüm; bu adamla konuşmaları aktarılmış parçalardan oluşan, ama aralarına sıkça günün modası sözcükler serpiştirilmiş tam bir sonsuz konular saçmalığı halinde uzayıp gidiyordu. Dostum bütün gününü kendisine yapılan itirazlara sürekli yanıtlar vermeye çalışan bu sersemle eğlenerek geçirdi. Yine de bilgili, hayli ünlü ve saygın bir devlet görevlisi kisvesi taşıyan bir adamdı.

Vos, ô patritius sanguis, quos vivere par est

Occipiti, cæco, posticæ occurrite sannæ.

"Ey soylu Roma yurttaşları, siz ki arkanızda olanları görme ihsanına sahip değilsiniz, sırtınızın arkasından size asılan yüzlerden sakının kendinizi."

(Perse, I, 61)

Pek yaygın olan bu tür kişilere kim yakından bakacak olsa, benim gibi fark edecektir ki, bunlar ne kendilerini, ne de başkalarını anlar; bellekleri oldukça dolu olsa da, yargılama yetileri tamamen boştur – en azından doğaları kendiliğinden bir başkasıyla onları donatmadığı takdirde. Hiçbir zaman edebiyattan başka bir meslek icra etmemiş olan Adrianus Turnebus'da gördüm bu donatma işini. Bin yıldan beri en büyüğü oydu. Giyiminin ve dış görüşününün ötesinde hiç bir bilgiç tarafı yoktu, ki bunlar önemsiz şeylerdir. Çünkü iç olarak dünyanın en incelmiş insanıydı. Onu, bilerek sık sık alışmış olduğu konuların dışındaki işlerde de denedim: Alışılageldiği gibi davranıyordu: açık görüşlüydü, çabuk kavrıyordu, doğru kararlar veriyordu, sanki savaştan ve devlet işlerinden başka bir meslekte bulunmamıştı. İnsandaki güzel ve güçlü nitelikler bunlar:

Queis arte benigna

Et meliore luto finxit præcordia Titan.

"Titan Prometheus aklı en iyi kil balçığı

ve sanatının özel bir kayrasıyla biçimlendirdi."

(Juvénal, XVI, 34)

Ve bunlar kötü bir öğrenim üzerinden bile varlıklarını sürdürürler. Oysa eğitimimizin sadece bizi bozmaması yetmez; bizi kusurlarımızdan arındırması da gerekir.

Bazı yüksek mahkemelerimiz (Parlemento) için yargıç alınacağı zaman sadece bilim sınavı

yapılıyor. Başka yerler ek olarak adayların zekâ ve yargılarıma yeteneğini de göz önünde bulunduruyor. Bunlar bana en iyi yöntemler gibi geliyor; zira eğer bu iki hal de zorunluysa, her ikisinin de birlikte olması gerekir. Ne de olsa bilginin kendisi yargıdan daha az önemlidir; çünkü yargı onu aşabilir, bilgi yargıyı aşamaz. Şu Yunan dizesinin dediği gibi,

Zekânın bulunmadığı yerde bilim ne işe yarar

Adilliğimizin dirliği için Tanrı'ya şükürler olsun ki, bu adamlar bilgide oldukları kadar zekâ ve bilinç bakımından da iyi yetişmişlerdir! "*Non vitæ sed scholæ discimus*." ["Yaşam için değil, okul için eğitiliyoruz." (Seneca, *Epitres*, CXV.)]. Öyleyse bilgiyi akla eklemek değil akla katıştırmak gerekir; aklın bilgiye daldırılması gerekirse de, onu bilgiyle sulamamalı. Eğer bilgi aklı değiştirmez, kusurlu durumunu düzeltmezse onu bir kenara bırakmak çok daha iyidir. İki yüzü keskin bir kılıçtır bu; onu tutan el zayıfsa ve kullanmasını bilmiyorsa sahibine zarar verip yaralar; "*ut fuerit melius non didicisse*." ["Öyle ki, öğrenmemiş olmak çok daha iyi olacaktı." (Cicero, *Tusculanes*, II, IV)].

Belki de ne bizim, ne de din bilimcilerin, kadınların çok bilgili olmasını istemeyişimizin nedeni budur. Jean V'in oğlu Bretagne Dükü François, kendisine İskoç prensesi Isabeau ile evliliğinden söz edenlerin, onun basit bir tarzda yetiştirilmiş ve yazın alanında hiçbir eğitim almamış olduğu eklemeleri üzerine, eşini böyle tercih ettiğini, kocasının gecelik hırkasıyla gömleğini ayırt edebilen bir kadının yeterince bilgili olduğunu söylüyordu.

Atalarımızın bilgiyi büyük sorun etmemiş olduklarını, bugün dahi krallarımızın başlıca meclislerinde çok bilgili kişilerle ancak raslantı eseri karşılaşıldığını söylemek pek hayret verici değildir o halde. Eğer bugün bize hukuk bilimi, hekimlik, pedagogluk ve din bilimi dolayısıyla önerilmiş tek nesne olan kişisel zenginleşmemiz bunları saygın kılmaya yetmeseydi, bu akademik dersler her zamanki gibi çok düşük rayiçte olacaktı kuşkusuz. Bunlar bize ne iyi düşünmeyi, ne de iyi davranmayı öğretmiyorsa çok yazık! "*Postquam docti prodierunt, boni desunt*." ["Ukalalar ortaya çıktığından beri, iyilik ehli kişiler görünmüyor artık." (Seneca, *Epitres*, XCV)].

İyilik ve doğruluk biliminden yoksun olanlara diğer bilimler zararlıdır. Benim aradığım sebep bu değil. Fransa'daki eğitimin amacı kârdan başka bir şey değil. Gerçekten de, doğanın basitçe kazanç getirenlerden daha soylu işlevlere yatkın kıldığı kişiler arasında kendini yazına adayan pek azdır. Ya da bu oldukça kısa bir zaman sürer; zira bu işlevden daha gerçek biçimde zevk almadan, bunlar kitaplarla hiçbir ilgisi olmayan bir mesleğe başvurur. Şu halde, hayatlarını kazanmayı isteyen aşağı sınıftan kişilere sadece kendilerini öğrenime adamaları kalır. Bu kişilerin hem kendi doğalarından, hem de böyle bir çevrede gördükleri öğrenimleri süresince aldıkları örnekten ötürü akılları en kötü nitelikte olduğundan, bize hiç kuşkusuz bilgi diye sağlanabilen meyvelerin bozuk bir görüntüsünü verir sadece. Zira bilgi ondan yoksun bir akla ışık veremez, ne de bir körün gözlerini açabilir. Onun görevi bu kişiye görüş vermek değil, onu eğitmek ve, onda yürüme yeteneğine sahip ayaklarla bacakların bulunması koşuluyla, yürüyüşünü düzeltmektir. Bilgi iyi bir ilaçtır; ama hiçbir ilaç bozulup kokuşmaksızın içinde bulunduğu kabın kusurlarından kendini koruyacak kadar güçlü değildir. Açık bir şekilde görür ama doğru göremez; dolayısıyla iyinin nerede olduğunu görürse de, onu izlemez. Bilginin nerede olduğunu görür, ama ondan yararlanmaz. Platon'un *Devlet*'inde yaptığı başlıca düzenleme, yurttaşlara verilecek görevleri onların doğal yeteneklerine uygun olarak dağıtmasıdır. Doğa her şeye muktedirdir ve her şeyi yapar.

Topallar, beden çalışmalarını güçlükle yaparlar. Entelektüel çalışma ise zihinsel özürlülere pek uygun değildir. Ruhsal bakımdan soysuz ve aşağı düzeydeki insanlara felsefe yakışmaz. Ayakkabısı yırtık birini gördüğümüz zaman, bu adam ayakkabı tamircisi ise şaşırmayız. Aynı şekilde tecrübeler

bize gösteriyor ki, diğerinsanlarla karşılaştırıldığında, bir doktor daha az bakımlı, bir din adamı daha az değişimlere uymuş, bir bilgin daha az ehil (uzman) durumdadır.

Ariston (Khioslu), filozofların dinleyicilerine zarar verdiğini söylerken çok haklıydı. İnsanların çoğunluğu böyle bir dersten hisse çıkarmaya yatkın değildir; bu dersin olumlu etkileri olmadığı takdirde olumsuz etkileri olacaktır: "*asatos ex Aristippi, acerbos ex Zenonis schola exire*." ["Aristippe'nin okulundan ahlaksızlar çıkar, denirdi; Zenon'unkindense yabaniler." (Cicero, *De natura Deorum*, III, XXXI)].

Ksenophon'un Persler'e sunduğu şu güzel öğretim yönteminde, başka milletlerin çocuklarına edebiyat öğretmesi gibi, onların da çocuklarına erdem öğrettikleri görülür. Platon, kendi krallıklarında tahtın devri konusunda büyük oğlun şu şekilde yetiştirildiğini söyler. Çocuk, doğumdan hemen sonra kadınlara değil, değerlerinden dolayı kralın çevresinde en yüksek yetkeden yararlanan hadım ağaların bakımına verilirdi. Bunlar çocuğun bedeninin güzel ve sağlıklı olmasıyla yükümlü olurlar, yedi yaşını doldurunca, ona at binmeyi ve avlanmayı öğretirlerdi. Hadım ağalar, çocuğu on dört yaşına gelince dört kişinin ellerine teslim ederlerdi; ülkenin en bilge, en doğru, en cesur kişileriydi bunlar. Birincisi dini, ikincisi her zaman doğruyu söylemeyi, üçüncüsü arzularına gem vurmayı, dördüncüsü hiçbir şeyden korkmamayı öğretirdi çocuğa.

İster kusursuzluğuyla gerçekten çok yüce ve devletin başlıca yükümlülüğünü oluşturan çocuk eğitiminde çok titiz Lykurgos'a bağlı eşsiz kuruluşta, ister bizzat ilham perilerinin eyleşmesi içinde olsun belletilecek öğretilerden pek az söz ediliyor demek ki; işte fevkalade dikkate değer bir şey. Sağlıklı doğmuş ve ihtiyaç duyduğu ahlaki değerden başka her bağımlılığı küçümseyen bu gençliğin, çok bilen öğretmenlerimiz yerine, cesaret, bilgelik ve adalet öğretmenine ihtiyacı olması gibi; ki Platon da işte *Yasalar* kitabında bu örneği işlemiştir. Eğitim şekli çocuklara, insanlar ve onların yaptıkları işler hakkında soru sorma esasına dayanacaktı. Çocuklar, insanlar ve onların işleri hakkında değerlendirmeleri yaparken övgü ve yergilerinin gerekçelerini de belirtiyorlar ve böylelikle zekâlarını biledikleri gibi haklı ve haksız konusunda (doğru ve adil konusunda) bilgi sahibi oluyorlardı. Astyages, Ksenophon'da Kyros'dan son dersinden anladığını kendisine açıklamasını ister. "Şöyle ki" der Kyros, "okulumuzda iri yapılı bir çocuk, elbisesi dar geldiğinden, bunu daha ufak yapılı bir arkadaşına verip, onun daha büyük beden olan kıyafetini kendine aldı. Eğitimcimiz beni bu durumun hakemi yaptığından, olguların olduğu gibi bırakılması gerektiği ve meselenin iki çocuk tarafından aralarında halledildiği değerlendirmesini yaptım. Bunun üzerine, eğitimcimiz yanlış yaptığımı söyleyerek payladı beni; zira, ben en uygun gibi görünenin üzerinde durmuştum. Halbuki, her şeyden önce adelete uygun olana değer vermek gerekiyordu; adalet ise hiç kimsenin malı için baskı altına alınmamasını buyuruyordu." Ve aynen bizim de köylerimizde yaşadığımız gibi, Kyros, "vuruyorum"un (tuptw) geniş zamanını unutmuş olmasından dolayı dolayı kırbaçlandığını ekledi. Öğretmenim o sırada, okulunun buna değer olduğuna beni ikna etmeye çalışmadan önce, hiç değilse "*in genere Demonstrativo*" ["İşaret sıfatı türü"] üzerine güzel bir söylev vermeliydi. Kısa yoldan gitmeyi isteyenlerdir bunlar; bilgiler, iyi yönde kullanılsa bile, bize sadece bilgelik, dürüstlük ve kararlılık öğretebilidiğinden, onlar da çocukların hemen bu vasıfları kazanmalarını istemişlerdir. Çocuklarını sadece öğütler ve sözlerle değil, kulaktan dolma bilgilerin ötesinde yaşam tarzı konusunda biçimlendirerek eğitmeyi istemişlerdir; kafalarında sadece bilgi birikintisi olmasın, varoluş ve yaşama biçimi olsun, bilgi eklenmiş bir şey değil, ama doğal bir nitelik olsun diye uğraşmışlardır. Bu konuda, Agesilaos'a ona göre çocukların ne öğrenmek zorunda olduğu sorulduğu zaman şu yanıtı verdi: "Adam olduklarında ne yapmak zorunda kalacaklarsa". Böyle bir öğrenimin hayran olunacak etkiler yaratması hiç şaşırtıcı değildir.

Hatiplerin, ressamların ve müzisyenlerin gidip Yunan kentlerinde arandığı, ama yasa koyucuların, devlet memurlarının ve imparatorların Lacedemonya'dan davet edildiği söylenir. Atina'da iyi söz söyleme öğrenilir, buradaysa iyi iş yapma; orada karmaşık bir akıl yürütmeden çıkabilme ve birbirine kurnazca bağlanmış sözcükler altında yatan bir aldatmacayı çözme, buradaysa zevk tuzaklarını boşa çıkarma ve büyük bir cesaretle kaderin ve ölümün tehditlerine galip gelme. Orada sözlerle kavga edilir, burada olgularla; orada, aralıksız bir dil kullanımı vardır, buradaysa ruh için sürekli bir çalışma. Şu halde, Antipater'in Lacedomenyalılar'dan elli çocuğu rehin istediği zaman onların yanıt olarak –bizim yapacağımızın aksine– iki misli yetişkin kişiyi vermeyi tercih etmeleri şaşırtıcı değildir. Genç beyinlerin kaybını ülkeleri için ne kadar vahim bulduklarının kanıtıdır bu. Agesilaos, Ksenophon'u yetiştirilmeleri için çocuklarını Sparta'ya göndermeye çağırdığı zaman –dediğine göre–, bu onlara söz söyleme sanatı ya da diyalektik öğretmek için değil, en güzel sanat olan, itaat etme ve emir vermeyi bilmeyi öğretmek içindir.

Sokrates'in, Sparta'da bir metelik bile kazanamadığı halde Sicilya'nın bazı küçük kentlerindeki okullarda nasıl yüklü paralar kazandığını anlatan Hippias ile özgün tarzıyla alay edişi pek eğlendiricidir. Hippias, Spartalılar'ın ne ölçmeyi, ne de hesap yapmayı bildiklerini ne gramer ne de şiirden anladıklarını söyler; zamanlarını sadece kralların geliş sırasını ve devletlerin kuruluşuyla çöküşünü belleklerinde tutmaya çalışarak harcayan cahil kişiler olduklarını öne sürer. Ama Sokrates, bunun üzerine, onların yönetim biçiminin kusursuzluğunun dökümüyle birlikte, özel yaşamlarının mutluluğunu ve üstün niteliğini kabul ettirerek, sonuçta onu o zamana kadar göklere çıkardığı bu sanatların yararsızlığını anlamaya götürür yine de.

Örnekler bize gösteriyor ki, bu savaşçı kentte ve benzerlerinde eğitim kalpleri sertleştirmediği ve savaşa alıştırmadığı gibi, daha ziyade yumuşatıp kadınsılaştırıyor. Dünyada bugün görülen en güçlü devlet, aynı şekilde silahlara değer veren ve okumuşluğu küçümseyen Türkler'in devletidir. Bilgili hale gelmesinden önceki Roma'yı daha cesur yürekli bulurum. Günümüzün en savaşçı milletleri en kaba ve en bilgisiz olanlardır. İskitler, Partheler, Timurlenk bunu yeterince kanıtlar bize. Gotlar, Yunanistan'ı talan ettikleri sırada tüm kitaplıkları yangından kurtaran neden, aralarından birinin, bunların düşmana hiç zarar verilmeden bırakılması gerektiği düşüncesini ortaya atmasıdır, çünkü bu kitaplar düşmanı askeri talimden yüz çevirmeye yöneltecek, ev işleri ve tembellikle oyalayacaktı. Kralımız Charles VIII, adeta kılıcını kınından çekmeksizin Napoli krallığına egemen olduğunu gördü; maiyetindeki soylu beyler, bu fethin beklenmedik kolaylığını, İtalya'daki hükümdarların ve soyluların güçlü ve savaşçı olmak yerine, zeki ve bilgili olmak için uğraşmalarına bağladılar.

Yirmi Altıncı Bölüm

Çocukların Eğitimi Üzerine

Gurson Kontesi Madam Diane de Foix'ya,

Oğlu kambur ya da kel oldu diye kendinin saymayan bir babayı hiç görmedim. Oğlunun kusurunun farkında olmadığından değildir bu – en azından, tümüyle ona duyduğu şefkatle başı iyice dönmemişse bu kusurları görmemiş olamaz; her ne olursa olsun kendi çocuğudur. Bundan ötürü ben, her şeyden daha iyi şunu görüyorum ki, çocukluğunda bilimlerin ancak kabuğunun tadına bakmış, aklında bundan geriye sadece genel ve biçimsiz bir suret kalmış, her şeyden biraz alırken, Fransızca'da hiç derinleşmemiş bir adamın gündüz düşleridir buradakiler. Zira sonuçta, bir Tıbbın, bir Hukuk'un, dört bölümü olan bir Matematik'in, kabaca tüm bunların neyi hedeflediğini biliyorum. Belki de, aynı zamanda, genellikle yaşamımızın hizmetindeki bilimlerin katkılarını da biliyorum. Sanata gelince bir iki taslak çizimden öteye gidemem. Çağdaş bilimin hükümdarı Aristoteles'i öğrenmeye çalışırken tırnaklarımı kemirecek kadar ileri gitmek ya da belirli bir bilim kolunda derin inceleme yapmak mı, hiç yapmadım böyle bir şey. Ve orta öğretimde (kolejde) benden daha bilgili olduğunu öne sümeyen tek çocuk yoktur, bense daha ilk derste öğrendiklerini bile sorgulama yeteneğinde değilimdir. Eğer mecbur bırakılırsam, bir hayli aptalca bir biçimde sıradan konulardan bir madde seçer, bunun üzerinden onun doğal düşünme gücünü sınarım; bu ders o zaman bana olduğu kadar ona da yabancı olur.

Danaïdeler'in yaptığı gibi hiç durmaksızın doldurup boşaltarak bir şeyler aldığım Plutarkhos ve Seneca'nın dışında hiçbir önemli kitaba başvurmam. Yazdığım yazı için bunlardan bazı şeyler alırım; kendim içinse hemen hemen hiçbir şey.

Kitaplara gelince Tarih peşine düştüğüm avdır ya da dahası şiire de özel bir eğilimim vardır. Çünkü Cleantes'in dediği gibi, nasıl ki bir trompetin dar borusunun içinde sıkışmış ses daha tiz ve daha güçlü çıkıyor, bana öyle geliyor ki, şiirde sayısız koşukların zorlamasına maruz kalan fikir de daha canlı bir biçimde meramını anlatıyor ve beni daha güçlü etkiliyor. Benim burada sınamasını yaptığım doğal yeteneklerime gelince, onların yük altında belinin büküldüğünü hissediyorum; kavrayışım ve düşünme gücüm el yordamıyla, sendeleyerek, kararsızlıklar ve yanlış adımlarla ilerliyor ancak. Ve elimden gelenden daha ileriye gittiğim zaman, bundan hiçbir şekilde doyum almamış oluyorum. Ötede hâlâ bir şeyler olduğunu görüyorum, ama bu hiç sıyrılamadığım bir bulut gibi bulanık oluyor. Aklımda beliren her şeyden bağımsız bir biçimde ve sadece kendi doğal yollarımı kullanarak konuşmaya giriştiğimde, çoğu kez söz konusu olduğu gibi, sanki işlediğim düşüncelere başka iyi yazarlarda –şu anda Plutarkhos'un hayal yetisinin gücü üzerine açıklamasında yaptığım gibi– rastladığımla kalıyorum. Onlarla kendimi kıyaslayaınca, ben pek zayıf ve pek cılızım, pek ağır ve pek uyuşuğum diye kendime acıyor ya da kendi kendimi aşağılıyorum. Düşüncelerim sıkça onlarınkiyle karşılaşma onuruna erişti diye kutluyorum kendimi; hiç değilse, uzaktan da olsa onları onaylayıp izlerini takip ediyorum. Herkese bağışlanmamış bir şey daha var bende; onları benden ayıran sonsuz farkı bilmektir bu. Zayıf ve sıradan düşüncelerimi, bu kıyaslamanın bana orada ortaya koyduğu kusurları değiştirip üstünkörü düzeltmeksizin, gelmiş oldukları gibi yarışmaya bırakıyorum; bu kişilerle yan yana yürüyebilmek için bir hayli güçlü olmak gerek. Çağımızın saygı bilmez yazarları, hiçten ibaret eserlerinin arasına ısrarla eski yazarlardan bütün metin parçaları serpiştiriyor; bu şekilde değer kazanacaklarını sanarak, gerçekte tam tersi bir etki elde ediyorlar sadece. Zira bunca büyük parıltı farkı ortaya pek solgun, pek donuk ve pek biçimsiz görüntü çıkarıyor; kazanacaklarından çok daha fazlasını kaybediyorlar.

İşte birbirine iyice karşıt iki anlayış: Filozof Khrysippos kitaplarına sadece metin parçaları değil, başka yazarların kitaplarını bütünüyle katıyordu; örneğin, bunlardan biri Eurypides'in *Medea*'sıdır (Apollodorus, "Onun eserinden başkalarından almış oldukları çıkarılsaydı, bu eserde yalnız bir beyaz sayfa kalırdı" diyordu). Epikuros ise, tam tersine, geride bıraktığı üç yüz cilt kitabına tek bir alıntı katmadı.

Geçen gün bu tür bir metin parçası çıktı karşıma; pek cılız, pek perişan, sadece sözcüklerden ibaret, içerik ve anlamdan yoksun kelimeler üzerinde ayak sürümüştüm. Uzun ve sıkıcı bir yolun sonunda, oldukça zengin ve bulutlara kadar tırmanan, yüksek düzeyde bir pasaja rasladım. Yokuşu yumuşak ve tırmanışı biraz uzun bulmuşsam da, bu bana bir açıklama teşkil edebilirdi. Ama öyle sarp ve öyle dik bir uçurumun önündeydim ki, ilk on sözcükten itibaren başka bir dünyaya doğru uçtuğumu anladım. Oradan da, asla bir kez daha yeniden inmeye cesaret edemediğim, geldiğim pek çukur ve pek derin yarığı keşfettim. Yazılarımdan birini başkalarının zengin kalıntıları ile böyle donatsaydım, bu yalnızca diğer budalaca sözlerimi fazlasıyla ortaya sermek olacaktı.

Kendi işlediğim hataları başkalarında ayıplamak, sıkça yaptığım gibi, başkalarının hatalarını kendimde ayıplamaktan daha çelişkili gibi görünmüyor bana. Bunları her yerde kınamak, olası tüm barınaklarını ortadan kaldırmak gerekir. Bu yüzden, alıntı yaptığım parçaları denkleştirmenin, yargılayan gözleri ayırt edemeyecekleri derecede aldatmanın oldukça tehlikeli umuduyla, bunlarla uyum içinde gitmenin her zaman kendi bakımımdan ne kadar cesurca olduğunu bilirim. Ama benim özgün buluşum ve özgün güçlerim kadar, onları kullandığım biçimle ilgilidir bu. Ve zaten, göğüs göğüse, karşıdan saldırmam bu eski şampiyonlara; ama kısa ve pek ileriye gitmeyen değişik girişimlerle saldırırım. Kudurmuşça saldırmam, onların direncini yoklarım sadece ve asla yapmayı tasarladığımdan öteye gitmem. Onlarla eşit şekilde yarışabilseydim daha becerikli olurdum; ne var ki onlara yalnız en güçlü oldukları yerde saldırıyorum.

Bazılarının kendi parmaklarının ucunu bile göstermeyecek derecede başkalarının zırhına büründüğünü ve işlerini –geçerli bir alanda bilgili kişilerin yapmasının kolay olduğu gibi– eski ve şuradan buradan yamanmış buluşları sayesinde yürüttüklerini keşfettim. Bunlar bu şekilde alıntılarını gizlemeyi istiyor ve alıntıları kendilerine mal ederek önce bir haksızlık ve korkaklık gösteriyorlar. Kendilerine ait üretebildikleri değerli hiçbir şey olmadığı içindir ki, salt yabancı değer vasıtasıyla öne çıkmaya çalışıyorlar. Ve üstelik de, aşırmakla yetinmek, sıradanlığın cahilce hayranlığını kazanmak büyük bir aptallıktır; zira başka yerden alınmış bu unsurların kakıştırılması karşısında gözlerini kırpan işin uzmanlarının ya hor görüsü çekilir ya da sadece onların övgülerinin ağırlığı vardır. Bunun benimle ilgili yanına gelince, bu şekilde hareket etmek yapmayı isteyeceğim en son şeydir. Şu halde, başkalarını yalnız kendi meramımı daha iyi ifade etmek için konuştururum. Orada söylediklerim bunların benzerleri gibi yayınlanan ‘derleme koşuklar'ı içermiyor. Daha eskilerinden söz etmeksizin, bunlardan çok ustaca olanlarını kendi zamanımda gördüm; diğerlerinin arasında özellikle bir tanesi Capilupus adı altında yayınlandı. Bazı kafalar için dikkati üzerine çekme biçimidir bu; ‘*Politikalar*'ındaki bilgili dokuma ve sıkı bir çalışma içinde Lipsius gibi.

Nasıl ve ne olursa olsunlar, bu saçmalıkları ‘*Denemeler*'ime saklamamaya karar verdim; bir ressamın çizebileceği kusursuz bir portre değil, benim çizeceğim kendime ait, saçları dökülmüş ve kırlaşmış bir portre olacak bu. Zira, buradakiler benim duygularım ve düşüncelerimdir; bunları inanılması gerektiği için değil, inandığım için sunuyorum. Öğrenmiş olduğum yeni şeyler beni değiştirirse, belki de yarın farklı olacak ben, burada kendimi nasılsam öyle göstermeyi hedefliyorum sadece. İnandırıcı olması için hiçbir otoritem yok; başkalarını eğitmek içinse kendimi fazla kötü eğitilmiş buluyorum.

Geçen gün bizim evde biri, bir önceki bölümü okuduktan sonra bana çocukların eğitimi konusu üzerinde biraz daha geniş bir biçimde durmam gerektiğini söyledi. Oysa, Sayın Bayan, konu üzerinde bir parça bilgim olsaydı, bunu pek yakında evinizde dünyaya gelme vaadinde bulunan küçük adama armağan etmekten daha iyisini yapamazdım (zira siz, ilk çocuğunuzun kesinlikle erkek olacağı üstün bir soya aitsiniz). Çünkü evliliğinizin sonucunda böyle bir mevkii almış olarak, bundan hasıl olacak kişinin büyüklüğü ve refahında hakkım ve çıkarım bulunuyor. Bağlılığım üzerinde sahibi olduğunuz ve sizinle ilgili herkese onur, iyilik ve üstünlük dilemeye beni zorunlu kılan eski unvanınızdan söz etmeksizin söylüyorum. Ama gerçekte, sadece şunu biliyorum: Çocukları yetiştirme ve eğitme biçimini ele almak tüm insan biliminin en önemli, en zor şeyiymiş gibi görünüyor.

Tarımda ekimden önce yapılması gereken işlemler belirli ve kolaydır; ekim yapmak da bundan daha zor değildir. Ama ekilmiş olanın hayat kazanmasından itibaren, yapılması, bakılması ve işlenmesi gerekenler vardır büyük zorlukların yanında. İnsanlar için de durum aynıdır; onları ekmek ağır bir çalışma değildir, ama doğduklarından itibaren onları yetiştirme ve eğitme biçimi konusunda çeşitli kaygılar, sıkıntılar ve korkularla karşılaşılır.

Çocukların eğilimlerinin ortaya çıkışı, bu küçük yaşlarda pek zayıf ve belirsiz, verdikleri umut pek kararsız ve aldatıcıdır; bunların üzerine sağlam bir yargı tesis etmek oldukça zordur. Cimon'a bakın, Themistocles'e bakın ve çok sayıda başka kişinin yaşamlarının akışında nasıl geliştiklerine bakın. Ayıların ve köpeklerin yavruları doğal eğilimlerini izlerler; ama insanlar, alışkanlıkları kolayca kapar, gelenekleri, inanışları ve kuralları çarçabuk benimser ve böylece kolay biçimde değişir ya da kılık değiştirirler.

Bununla birlikte, onların doğal eğilimlerini yenmek güçtür; yolu iyi seçme konusundaki yanlışlıktan dolayı insan, hiç yüzünden sıkıntı çeker. Ve çocukları başaramayacakları şeylere yöneltmekle çokça zaman geçirilir. Bu güçlük karşısında, yine de, kanımca onları en iyi ve en yararlı şeylere yönlendirmek gerekir. Çocukluk davranışlarından hareket ederek oluşturduğumuz yüzeysel tahmin ve teşhislere pek önem verilmemelidir. Oysa bence Platon *Devlet*'inde bunlara çok fazla önem atfediyor sanki.

Sayın Bayan, özellikle kaderin sizinki gibiöylesine yüce bir mertebeye yükselttiği kişiler için, bilim büyük bir övünç kaynağıdır ve en büyük yardım aracıdır. Gerçekten de bayağı ve alt düzey ellere teslim edilmek için yaratılmamıştır bu olanak. O, diyalektik bir kanıtı derleyip toparlamak, dava savunmak ya da reçeteye bir miktar ilaç yazmaktansa, bir savaşın yürütülmesi, bir halkın yönetilmesi, yabancı bir hükümdarın ya da bir halkın dostluğunun kazanılması sırasında çok daha gururludur. Böylece saygıdeğer Madam, okumuş bir aileden geldiğiniz ve yumuşaklığın tadına varmış olduğunuz için çocuklarınızın eğitimi için de bu noktayı sanırım unutmazsınız (zira, eşiniz Sayın Kont ve sizin soyundan geldiğiniz eski Foix kontlarının yazıları hâlâ elimizdedir; amcanız Sayın François de Candale, ailenizin bu niteliğinin saygınlığını yüzyıllara yayacak yeni eserler vermektedir). Bu nedenledir ki, size konu üzerinde alışılmış uygulamaya aykırı olan, tek kişisel düşüncemi söyleyeceğim. Konuya katkı olarak getirebileceğim tek şey budur.

Çocuğunuza tutacağınız eğitimcinin görevi –ki bunun seçimi çocuğun başarısının koşuludur– yapılması gereken çok sayıda başka şeyi içerir; bunlardan söz etmeyeceğim, çünkü bunun getirecekleri konusunda önemli bir bilgim yok. Ona bir fikir vermek için karıştığım noktada, bir parça haklılık belirtisi gördüğü kadarıyla bana inanacaktır. Para kazanmaya değil, edebi bilimleri öğrenmeye adamış, üstelik de dışarıdaki olası üstünlüklerin değil zenginleşmek ve kendileriyle övünmek için kendine özgü olanların ardından koşan bir iyi aile çocuğu için, ondan bir bilgin yerine becerikli bir insan yaratma hevesinde olduğumdan, çok doldurulmuş bir kafa yerine iyice

geliştirilmiş bir kafaya sahip bir rehberin seçilmesine özen gösterilmesini isterdim. Onda bu iki nitelik aranacaktır, ama dahası bilgi kadar ahlaki değer ve zekâ, görevini yerine getirirken yeni bir tarzda hareket etme becerisi de aranır.

Çocukken bir huniye boşaltılır gibi hiç durmadan kulağımıza seslenilir ve bizden sadece söyleneni tekrar etmemiz istenir. Eğitimcinin bunu değiştirmesini ve başından itibaren yükümlülüğünü üstlendiği aklın yeterliğine göre olguları kendi kendine değerlendirmesini, seçmesini ve ayırt etmesini öğreterek çocuğu yaşam yoluna sokarak başlamasını isterdim; bazen ona yol açarak, bazen de yol açmayı çocuğun kendisine bırakarak. Eğitimcinin tek başına kurgulamasını ve konuşmasını istemem; öğrencisini dinlemesini, sırası gelince konuşmasını isterim. Sokrates, daha sonraları ise Arcesilaus, önce öğrencilerini konuştururlar, sonra da kendileri onlarla konuşurlardı. "*Obest plerumque iis qui discere volunt authoritas eorum qui docent*." ["Öğretmenlerin otoritesi, çoğu zaman, öğrencilere zarar verir." (Cicero, *De natura deorum*, I, V)].

Eğitimcinin çocuğun gidişatına ve olanaklarına uyum sağlamak için kendisini hangi noktaya kadar aşağı çekmek zorunda olduğu konusunda karar vermek için onu önünde yürütmesi iyi olur. Bunu uygun ölçüde sağlayamazsak, her şeyi berbat ederiz. Çocuğun davranışlarını anlamak, sonra da onun gidişine uyum sağlamak, yapılması gerekenler arasında bildiğim en çetin şeydir; zira çocuğun düzeyine inmeyi bilmek ve adımlarınI izleyerek onu yönlendirmek üstün ve güçlü bir ruha özgüdür. Çünkü ben yukarı tırmanırken, aşağı inerken olduğundan daha sağlam ve daha kararlı bir şekilde yürürüm. Öğretmenlere gelince, genel olarak yaptığımız gibi, birçok değişik ve farklı yetenekteki akıl bir ortak derste ve aynı yöntemle yöneltilmeye kalkışılırsa, tüm bir çocuk topluluğu içinde aldıkları öğrenimden yararlanmayı hak eden iki ya da üç çocuğun zorlukla bulunması şaşırtıcı değildir.

Öğretmen, öğrencisinden yalnızca derste söylediklerini tekrarlamasını istemesin, ondan anlamı ve içeriği de vermesini istesin. Ve çocuğun belleğinin değil, davranışıyla kanıtlayarak dersten çıkarmış olduğu yararı yargılasın. Gerçekten iyi kavradığını ve özümsediğini görmek için, çocuğun olabildiğince çeşitli konulara uyum göstermesini sağlayarak, ona öğrettiği şeyi çok farklı biçimde tekrarlatsın ve onun ilerlemesini Platon'un çocuk eğitimi ilkelerine göre düzenlesin. Lokmanın yutulduğu haliyle ağza geri dönmesi, onun midede sindirilmeden kaldığının kanıtıdır. Mide, kendisine sindirilsin diye verilen şeyin şeklini değiştirmemişse görevini yapmamıştır.

Ruhumuz, başkalarının arzularıyla düşüncelerine bağlanmış ve boyun eğmiş olarak, almış olduğu eğitimin otoritesi altında ona hizmet eder ve onun tutsağı olur. Artık kendimize özgü bir gidişimiz yoksa, yularımızdan çevrilmeye de o denli alıştırılmış oluruz; gücümüz ve özgürlüğümüz sönmüştür. ["*Nunquam tutelæ suæ fiunt*" "Onlar her zaman vesayet altındadır." (Seneca, *Epitres*, XXXIII.)]. Pisa'da saygıdeğer, ancak fazlaca Aristoteles yanlısı bir kişi gördüm; temel ilkesi şöyleydi: Tutarlı düşünceler ve tüm gerçek Aristoteles öğretisiyle uyumludur. O, her şeyi gördü ve her şeyi söyledi; bunun dışında olanlar kuruntu ve boş laflardır sadece. Bu kanı, biraz aşırı derecede dile getirildiği ve yanlış yorumladığı için, bir vakit bu kişiyi büyük sıkıntıya soktu ve Roma Engizisyonu önüne çıkardı.

Eğitimci her şeyi ince eleyip sık dokusun ve kendi otoritesini ya da güvenirliğini istismar ederek öğrencinin kafasına hiçbir şey yerleştirmesin. Aristoteles'in kuralları, hatta Stoacılar ile Epikurosçuların kuralları da onun için dogmalardan öteye gitmesin; ama ona şu düşünce çeşitliliği sunulsun, elinden gelirse seçecek, yoksa kuşku içinde kalacaktır. Kendinden emin ve sabit düşünceli olanlar sadece aptallardır.

"Che non men che saper dubbiar m'aggrada."

"Çünkü kuşku duymak, bilmekten daha az hoş gelmiyor bana."

(Dante, Cehennem, XI, 1582'de eklenmiş metin.)

Çünkü, eğer o, Ksenophon ve Platon'un düşüncelerini benimserse, bunlar o zaman artık kendi düşünceleri değil, iyiden iyiye onların düşünceleri olacaktır. Yalnız bir başkasını izleyen kişi hiçbir şey izlemez; aslında, hiçbir şey bulmaz, hatta hiçbir şey araştırmaz. "*Non sumus sub rege, sibi quisque se vindicet*". [Bir kralın emri altında değiliz; herkes bildiği gibi yapsın. (Seneca, *Lucillus'a Ahlaki Mektuplar*, XXXIII.)]. Hiç değilse, bildiğini bilsin. Onların doğalarından derinden etkilendiğinde bile, öğütlerini öğretmesi gerekmez. Hatta bunları nerede muhafaza ettiğini hiç pişmanlık duymadan unutsun; ama kendine mal etmeyi bilsin. Gerçek ve akıl herkese aittir; hatta bunları ilk kez dile getirene bile, sonradan tekralayandan daha fazla değil. Birlikte gördüğümüz ve aynı biçimde anladığımız andan itibaren böyle bir şey artık Platon'a değil bana da aittir. Arılar, şurada burada çiçeklerin özünü toplar, sonra da bundan gerçekten kendilerinin olan balı yapar; artık ne kekikten, ne de mercanköşk çiçeğindendir alınmıştır. Böylece, eğitimci de gerçekten kendinden bir şey yapmak için, başkalarından elde ettiği temel bilgileri şekillendirecek ve katıştıracaktır; onun sağduyusu budur. Eğitimini, çalışmasını ve öğretimini biçimlendirmede sadece bu sağduyuya bel bağlamak zorundadır.

Eğitimci, başvurduğu her şeyi saklasın ve bunlardan devşirip ortaya ne çıkardıysa çocuğa yalnız onu göstersin. Aşırmacılar ve ödünç alanlar, başkalarından özümsediklerini değil, derlemiş olduklarını, elde ettiklerini öne çıkarırlar. Bir Meclis üyesine verilmiş armağanları görmezsiniz; onun sağlamış olduğu ittifakları ve çocukları için elde ettiği onurları görürsünüz yalnız. Hiç kimse hesabını göstermez; ama herkes sahip olduğu malı gösterir.

Öğrenimimizin kazancı, onun sayesinde daha iyi ve daha bilge hale gelinmesidir.

Epicharmus, gören ve anlayanın zekâ olduğunu, her şeyden zekânın yararlandığını, her şeyi onun düzenlediğini, onun eylemde bulunduğunu, onun egemen ve hüküm süren olduğunu; tüm başka şeylerinse kör, sağır ve ruhsuz olduklarını söylerdi. Bizse bu zekâyı ona kendiliğinden hareket etme özgürlüğü tanımadan köle ve pısırık yapıyoruz. Öğrencisine güzel konuşma ve dilbilgisi, Cicero'nun falanca ya da filanca özdeyişi hakkında ne düşündüğünü kim sordu her zaman? Olgular belleğimize oklar gibi, tanrısal esinler gibi çakılır; bunların içinde harfler ve heceler bile belleğin cevherine ortak olurlar. Ezbere bilmek, bilmek değildir; belleğe emanet edileni muhafaza etmektir bu. Kişi gerçekten bildiğini, örneğe başvurmaksızın, gözlerini kitabına çevirmeksizin elinin altında bulundurur. Verimsiz bilgi, katıksız biçimde kitabidir. Platon'un konu üzerindeki düşüncesini izleyerek bu bilginin temel olarak değil, süslemede hizmet etmesini isterim. O der ki, sarsılmazlık, dürüstlük, içtenlik gerçek felsefedir; başka amaçları olan diğer bilimler yüze sürülen pudradır sadece.

Le Paluël ya da Pompee'nin, çağımın bu güzel dansçılarının, yerlerimizi terk etmek zorunda kalmadan bize nasıl dans edileceğini, dönüşlerin nasıl yapılacağını nasıl öğreteceklerini görmek isterdim; tıpkı zekâmızı harekete geçirmeden bizi bilgi sahibi kıldıklarını öne süren kişilerin yaptıkları gibi. Ya da bir atı, bir mızrağı, bir lutu veya sesi ustalıkla kullanmayı öğretsinler bakalım, aynı düşünmeye veya konuşmaya çabalamadan bize iyi düşünmeyi ve güzel konuşmayı öğretmek isteyenlerin yaptığı gibi. Oysa bu öğrenim süresi için gözlerimizin önüne sunulan her şey kitap hizmeti yapar; bir soylu çömezin hınzırlığı, bir uşağın sersemliği, masadaki bir mevzu, daha çok sayıda yeni konular.

Bu nedenledir ki insanların gezmeleri, birbirleriyle görüşmeleri öğretime son derece yararlıdır; aynı şekilde, yabancı ülkeleri ziyaret etmeleri de. Ama bu iş bizim Fransız soylularının yaptıkları gibi

olmamalı. Onlar Santa Rotonda'nın kaç basamaktan yapıldığına ya da Sinyora Livia'nın çamaşırlarının zenginliğine veya Neron'un yüzü uzun ya da geniş bir eski taşın üzerinde eski bir madalyada olduğundan ne denli farklı görünüyor diye bakıyorlar. Aksine, oradan bu milletlerin doğa ve geleneklerini getirmek, beynimizi başkasının beyniyle sürtüştürmek ve törpülemek için olmalı; çocuğun en masum çocukluk çağından itibaren gezdirilmeye başlamasını isterdim. Önce, bir taşla iki kuş vurmak üzere, dilleri bizimkinden en uzak olan komşu ülke milletlerine. Çocuğa bu olanağı erkenden oluşturursanız, dile kolay uyum sağlar.

Herkes bunun üzerinde uzlaşmış bulunmaktadır zaten: Bir çocuğun anne bababasının kucağında yetiştirilmesi iyi değildir. Doğal sevgi anne babayı yumuşatır, en aklı başında olanları bile gevşetir; çocuğun hatalarını dahi cezalandıracak durum kalmaz; onun gerektiği gibi tavizsiz bir biçimde ve riskleri göze alarak yetiştirilmesini görmeye katlanamaz artık. Onun toz, duman ve ter içinde kaldığını görmeyi, eşkin bir at üzerinde ya da elde eskrim kılıcıyla acemi bir okçuya karşı dururken ya da ilk arkebüzünü (ilkel tüfek) kullanırken seyretmeyi içleri kaldırmayacaktır. Çocuktan gerektiği şekilde bir insan yaratılmak isteniyorsa, bunun başka bir yolu yoktur yine de; onu gençliği süresince esirgememek ve sıkça tıbbın kurallarına karşı çıkmak gerekir:

Vitámque sub dio et trepidis agat

In rebus.

Bırakın, açık havada ve tehlike içinde olsunlar.

(Horatius, Odlar, III)

Onun ruhunu güçlendirmek yeterli değildir; aynı zamanda kaslarını da güçlendirmek gerekir. Çünkü ruh, soylu değilse aşırı bunalımlıdır; bu iki işlevle birden tek başına karşı koyabilmesi için çok fazla şey yapmalıdır. Bütün ağırlığıyla ruha dayanan bunca duyarlı ve aynı zamanda az pişmiş bir bedenin eşlikte nasıl sıkıntı çektiğini iyi bilirim. Ve okuduklarımda sıkça öğretmenlerimin ruhun yüceliği ve cesaret örnekleri diye, derinin kalınlığını ve kemiklerin sağlamlığını anlattıklarını keşfederim! Sopadan geçirmenin bir fiske etkisi bıraktığı şekilde yaratılmış, kendilerine indirilen darbeler altında tek söz söylemeyen ve gözlerini bile kırpmayan adamlar, kadınlar, hatta çocuklar gördüm. Atletler, filozofların dayanıklılığını taklit ettikleri zaman, onların yürek gücünden çok fiziksel güçleridir taklit ettikleri. Zira, çalışmaya dayanma alışkanlığı, bir acıya dayanma alışkanlığıdır: "*Labor callum obducit dolori*." [Çalışma acıya direnci artırır. (Cicero)]. Öğrenciyi mafsal çıkması, karın, dağlama ağrılarına, dahası hapis ve işkence acılarına alıştırmak gerekir. Çünkü, yaşadığımız bu iç savaş içinde bu son ikisine katlanmak zorunda kalabilir; gerçekten de kötüler kadar, iyiler de bu tehlikeyle karşı karşıyadır. Bunu tecrübe ediyoruz. Yasalara karşı gelen kim varsa, iyi kişileri kamçı ve idamla tehdit ediyor.

Eğitimcinin öğrenci üzerinde tam olması gereken etkin gücü, anne babasının oradaki varlığıyla kesilir ve bölünür. Üstelik de, öğrencinin evdeki kişilerden saygı görmesi ve ailesinin varlıklılığıyla seçkinliğinin bilincinde olması, bana göre, o yaşta hiç de küçümsenmeyecek sakıncalardır.

İnsanlarla olan ilişkilerde, sıkça şu kusuru fark ettim: Başka kişileri tanımaya çalışacağımız yerde, onlara kendimiz hakkında bilgi vermeye çabalıyoruz. Onlardan yeni bir şeyler elde edeceğimize, daha fazlasıyla kendi malımıza yer bulma kaygısındayız. Oysa susma ve alçak gönüllülük başkalarıyla ilişkilerde çok yararlı niteliklerdir. Bu çocuğa elde edeceği bilgilerle gösteriş yapmaması ve yanında anlatılacak saçmalıklara sabırla tahammül etmesi öğretilecektir. Çünkü zevkimize uymayan her şeyi eleştirmek kabalıktır. Daha doğrusu onun kendini düzeltmekle yetinmesi,

kendine yapmayı reddettiği şeyi, bir başkasında kınadığı havası takınmaması ve davranış bilgisi kurallarıyla çelişkiye düşmemesidir. "*Licet sapere sine pompa, sine invidia*." ["Ancak gösterişsiz ve kibirsiz bilge olunabilir." (Seneca, *Lucillus'a Ahlaki Mektuplar*, CIII, son.)]. Övüngen ve pek sevimli olmayan bu davranışlardan, kendine daha ince havası vermek için bu çocuksu başkalarından değişik olma tutkusu ile eleştiri ve yenilik hassas bir işmiş gibi kendine özel değerde bir ad yaratmak için bundan yararlanma isteğinden kaçınsın. Sanatın hoş görülebilir kural dışılıklarına başvurmak sadece büyük ozanlara ait bir ayrıcalık olduğu gibi, aynı şekilde, geleneklerin üstündeki ayrıcalıklara yalnız yüce insanlar ve aydın kişiler katında tahammül edilebilir "*Siquid Socrates et Aristippos contra morem et consuetudinem fecerunt, idem sibi ne arbitretur licere: magnis enim illi et divinis bonis hanc licentiam assequebantur*." ["Bir Sokrates ya da bir Aristippe bazı şeylerde gelenek ve genel adetlere uymuyorlarsa, aynısını yapmanın herkese caiz olduğu sanılmamalıdır; onlarda seçkin ve tanrısal liyakat bu kuralsızlığa hoşgörüyle bakılmasına izin veriyordu." (Cicero, *De officiis*, I, XLI)]. Çocuğa ancak saygınlığı olan bir rakibin karşısında tartışması ve doğru olanı kabul ettirmeye çalışması, bu durumda bile, kendisine en yararlı olabileceklerin dışında tüm oyunları kullanmaması öğretilecektir. Kanıtlarının seçiminde ve sınıflandırılmasında müşkülpesent olacaktır; yani usa yatkın, dolayısıyla da kısa ve öz olacaktır. Her şeyin üzerinde, yenildiğini kabul etmek ve, doğru ister rakibinin ellerinde ortaya çıksın ister fikir değiştirerek kendi başına aydınlansın, doğruyu fark ettiği andan itibaren silahlarını doğruya teslim etme alışkanlığı verilsin ona. Zira, empoze edilmiş bir metni ileri sürmek için kürsüye çıkmış olmayacaktır; zira kabul ettiğinden başka hiçbir gerekçeye boyun eğmiş değildir. Ve fikir değiştirebilme ve hatasını kabul etme özgürlüğünün parayla satıldığı bir mesleği icra etmeyecektir. "*Neque, ut omnia, quæ præscripta et imperata sint, defendat, necessitate ulla cogitur*." ["Kendisine empoze edilmiş düşünceleri savunmaya onu hiçbir mecburiyet zorlamaz." (Cicero, *Academia*, II, III)].

Eğer eğitimcinin karakteri benimkine benziyorsa, bu ona hükümdarının dürüst bir hizmetkârı olma isteği verecektir –çok gayretli ve cesaretli olmayı da– ama kamu görevi dışındaki bir mesleğe ilgisini soğutmaya çalışacaktır. Özel zorunluluklar nedeniyle özgürlüğümüze zararlı olan daha başka birçok sakıncanın dışında, rehin alınmış veya satın alınmış bir insanın düşünme yetisi ya zayıflar ya bütünlüğünü kaybeder, lekelenir ya da nankör hale gelir.

Bir saray görevlisinin, binlerce kişi arasından kendisini seçip bu göreve atamış efendisine karşı lütufkâr olmanın dışında hiçbir düşüncesi, isteği ve sözü olamaz. Bu kayra ve üstünlük, aslında biraz da haklı olarak, onun gözünü kamaştırır ve özgürlüğünü bozar. Bu nedenledir ki, bu kişilerin dili başka mesleklerde kullanılan dilden genellikle farklıdır; bu dile pek güvenilemez.

Öğrencinin bilinci ve nitelikleri, sözlerinde parlasın; rehberi sadece akıl olsun. Şunlar sokulsun onun kafasına: düşünme yetisinde keşfettiği yanlışı kabul etmek, zira sadece kendisi tarafından meydana çıkarılmış bile olsa, bu, onun aynı zamanda izleyeceği hedefler de olan bir yargının ve içtenliğin sonucudur; inat etmek ve tartışmak bayağı davranış biçimleridir ve buna özellikle en aşağı ruhlarda rastlanır; düşüncesini değiştirmek ve düzeltmek, bir tartışmanın canlı anında yanlış bir karardan vazgeçmek, nadir bulunan güçlü ve felsefi niteliklerdir.

Öğrenci, toplumun içinde bulunacağı zamanlarda gözlerinin her yanda olması için uyarılmalıdır; çünkü ilk sıraların genellikle daha az yetenekli kişiler tarafından tutulduğunu ve rahatlıklar yaşam koşullarının onları ellerinde bulunduran kişilerin yetenekleriyle pek ender uyuşutuğunu görüyorum. Ve masanın bir ucunda bir duvar halısının ya da bir tatlı şarabın güzelliğinden söz edilirken, öteki uçta birçok güzel düşüncenin yitip gittiği de dikkatimi çekti.

Çocuk sığırtmacın, duvarcının, yoldan geçen her bir kişideki yeteneklerin tümünü derinliğine

araştıracaktır; hepsinden dikkatlice yararlanmak ve her birini sahip olduğuyla kullanmak gerekir; zira hepsi bir gündelik işte yararlıdır. Hatta başkalarının aptallığı ve zayıflığı bile onu eğitecektir. Çocuk, tüm insanların tutumlarını ve davranış biçimlerini inceleyerek, iyi olanlara heves edecek, kötüleri içinse küçümseme duyacaktır.

Onun kafasına her şeyi merak etme alışkanlığı yereştirilmelidir Çevresinde az bulunur ne varsa görecektir; bir yapı, bir çeşme, bir insan, eski bir savaş alanı, Cesar'ın ya da Charlemaigne'in geçmiş olduğu yer;

Quæ tellus sit lenta gelu, quæ putris ab æstu,

Ventus in Italiam quis bene vela ferat.

"Hangi toprak buzullarla dondu; hangisi sıcaklardan dağlıp parçalandı;

hangi rüzgâr yelkenleri İtalya'ya doğru doldurmak için uygundur."

(Properce, IV, III, 39)

Geleneklerden, bir hükümdarın ilişkilerinden ve ittifaklarından haberdar olacaktır; öğrenilmesi oldukça hoşa giden ve bilinmesi çok yararlı şeylerdir bunlar.

İnsanların birbirleriyle bu temaslarının, her şeyden önce, ancak kitapların belleklerinde yaşayan şeyleri kapsadığını anlıyorum. Öğrenci, tarihi öykülerin eşliğinde, en iyi yüzyılların yüce insanlarıyla içli dışlı olmalıdır. Bazılarına boşa giden bir inceleme gibi görünebilir bu; ama diğer bazıları için yararı ölçülemeyecek kadar büyük bir öğrenimdir. Platon'un dediği gibi, bu aynı zamanda Ispartalıların muhafaza etmiş oldukları tek öğretidir. Zira bizim Plutarkhos'un *'Hayatlar'*ından hangi yarar sağlanmaz ki? Ama gönlümden geçene göre, rehber öğretmen hedeften gözünü ayırmasın; öyle yapsın ki, çırağı (öğrencisi) Kartaca'nın yıkılış tarihindense Hannibal'in ve Scipio'nun karakterini, Marcellus'un öldüğü yer yerine, onun orada ölürken görevini yapmaktan geri kalışının nedenlerini öğrensin. Çocuğa, üzerinde iyice düşünülecek olanlardan daha fazla öykü öğretmesin. Zira, diğerlerinin arasında bir düşüncem de şudur; akıllarımız bir konuya çok değişik biçimlerde yatar. Titus Livius'ta başkalarının okuyup anlamadığı bir alay şey okudum. Plutarkhos, benim okuyabildiklerimden bir alay daha başkasını, hatta belki de yazarın kitabına koymuş olduklarından daha ötesini okuyup anladı orada. Bazıları için dilbilgisi öğrenimi basit bir konudur; bazıları içinse, bunda açığa çıkan, felsefenin yapısının ta kendisidir ve buradan doğamızın en saklı kalmış bölümlerine girmek mümkün olur. Plutarkhos'da bilinmeye değer çok sayıda açıklama vardır; zira kanımca bu konularda ustadır o, ama bin bir tane de sadece dokunup geçtiği konu bulunur. O, hoşumuza giderse yürüyebileceğimiz yönü parmağıyla işaret eder yalnızca; bazen sergilediği bir şeyin tam ortasında bir karalama örneği vermekle yetinir. Bu olguları oradan çekip almak ve göz önüne çıkartmak gerekir. Böylece ona göre, kısacık bir 'hayır' sözcüğünü dile getirmeyi bilmediklerinden Asya'da yaşayanlar tek bir kişinin köleleridir; belki de, Boetie'ye *"Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev"*ini yazma fikrini ve fırsatını veren odur. Onun insan yaşamında küçük bir eylemin, hatta önemsiz gibi görünen basit bir sözcüğün bile üzerinde düşünme arzusu veren bir şey olduğunun altını çizmesi dahi kayda değerdir. Zeki kişilerin kısalığı bunca sevmesi yazık; şüphesiz bu onların ünü için daha önemli, ama onlardan daha az yarar sağlamamıza sebep oluyor. Plutarkhos, kendisini bilgisindense düşünme yetisi için övmemizden hoşlanıyor; iyice doyacağımız yerde bizi açlık içinde bırakmayı seviyor. O, ilgi çekici şeyler konusunda bile, fazlaca söz edilebileceğini bilirdi; Alexandridas haklı olarak, Sparta meclisinde önemli konular üzerinde, ama fazla uzatarak duran kişiyi şöyle kınar: "Ey yabancı, söylemen gereken şeyi söylememen gereken biçimde söylüyorsun!"

Sıska bedene sahip olanlar, giysilerine kıtık doldurarak bedenlerini şişmanlık verir; sergileyecek az fikri olanlarsa bunları laflarla şişirir ancak.

İnsan düşüncesi, dış dünyadan, insanlarla sık sık yapılan görüşmelerden olağanüstü bir ışık sağlar. Hepimiz kendimize dönüğüz ve görüşümüz hemen hemen burnumuzun ucunu geçmiyor. Sokrates kendisine nereden olduğu sorulduğunda "Atina'dan" demez, "dünyadan" derdi. Başkalarından daha dolu ve daha geniş bir akla sahip olan o, evreni kendi kenti gibi kucaklıyor, bizim aksimize, bildiklerini, duygularını toplumu ve tüm insan türüyle paylaşıyordu. Köyümde bağlar buz tuttuğu zaman, papaz bunun Tanrı'nın insanlara öfkesi olduğunu söyleyerek bundan bir sonuç çıkarırdı; ona göre Brezilya yerlileri çok geçmeden öleceklerdi. Bizdeki iç savaşa bakılırsa, dünya alt üst oldu, kıyamet günü geldi; çok daha kötü şeylerin olduğu biliniyor; insanlığın on binlerce öteki bölümünde ise insanlar yine güzel günler görmüyorlar mı? Bense, bu savaşların cezasız kalışı önünde onları pek yumuşak ve serinkanlı görmekten hayrete düşüyorum. Kafasına dolu yağan kişi, tüm yarı küre üzerinde fırtına ve kötü havanın hüküm sürdüğünü sanır. Bir Savoie'lının dediği gibi: "şu alık Fransız kralı, talihinin kıymetini bilsin… dükasının sofracıbaşısı olabilirdi ancak". Aklı, kendi dükünün aklının üstündekini kavrayamıyordu. Hepimiz farkında olmaksızın bu hatayı yaparız. Önemli sonuçları olan ve bize zarar getiren bir hata. Oysa, Doğa Ana'mızın yüce görüntüsünü, aynı bir tablodaki gibi, tüm heybetiyle gözünün önüne getirebilen kişi; onun yüzündeki çeşitlilikte yalnız kendini değil, ince ve narin bir uçla çizilmiş tüm bir krallığı görebilen kişi olgulara gerçek boyutunu verir sadece.

Bazılarının aynı soya ait olarak sayısız türe bölündüğü bu büyük dünyamız, kendimizi görmek üzere içine bakmamız gereken aynadır. Kısacası, bu dünyanın öğrencimin kitabı olmasını istiyorum. Bu dünyada kendimizdekileri sağlıklı bir şekilde yargılamayı öğreten ve düşünme yeteneğimizdeki eksikliği ve zayıflığı gösteren pek çok dini mezhep, yargı biçimi, kanı, yasa ve gelenek bulunur: küçümsenecek bir öğretim değildir bu. Bu kadar siyasal kargaşa ve kamu hayatında bunca değişiklik bize olan bitenler konusunda şaşırmamayı öğretiyor. Unutululuşa terk edilmiş bunca şan, bunca zafer ve fetih, adı ancak ele geçirildiği için bilinen, on atlı arkebüzcü ve bir kale bozuntusu dolayısıyla adımızı ölümsüz kılma umudunu gülünçleştirir. Bunca geçit alayının şan ve gururu, bunca sarayın ve vârislerinin heybeti, görüşümüzü berkitip, kendimizinkilerin parlaklığına gözlerimizi kırpmaksızın açık tutmamızı sağlar. Bizden önce toprağa verilmiş milyonlarca insan başka bir dünyada gayet iyi karşılanacağımız konusunda bizi yüreklendirmeli… İşte böyle.

"Yaşamımız, Olimpiyat oyunlarının oluşturduğu insan topluluğuna benzer" diyordu Pythagoras. Bazı kişiler orada oyunlardan şan kazanmak için bedenini çalıştırır ve başka bazı kişiler de para kazanmak için oraya satılacak mal taşır. Başkaları da vardır orada (en kötüleri değildir bunlar); onlar kendi hayatlarını idare etmek için her şeyin nasıl ve neden olduğuna bakmaktan ve yargılamak için ötekilerin yaşamının seyircisi olmaktan başka ellerinden bir şey gelmeyen kişilerdir.

Bu örneklere insanca eylemlerin mihenk taşı olan ve örnek alınması gereken felsefenin en yarar sağlayıcı genel düşünme biçimlerini uyarlamak mümkün olacaktır. Şöyle denecektir öğrenciye;

quid fas optare, quid asper

Utile nummus habet; patriæ charisque propinquis

Quantum elargiri deceat: quem te Deus esse

Jussit, et humana qua parte locatus es in re;

Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur;

"Arzu etmeye izin verilen şey budur;

kazanılması pek zor para neye yarar; vatana ve aileye hangi ölçüde

kendini adamalı; Tanrı'nın yapmış olmanı istediği şey nedir;

onun sana toplumda biçtiği işlev nedir; neyiz biz ve içinde olmayı

kabul ettiğimiz kader nedir."

(Perse, III, 69)

Yine şunlar söylenecektir ona: bilmek ve bilmemek nedir; çalışmanın amacı ne olmalıdır; yılmazlık, ılımlı olma ve adil olma ne demektir; tutku ve açgözlülük, kölelik ve bağımlılık, düzensizlik ve özgürlük arasında ne fark vardır; gerçek ve sağlam mutluluk hangi işaretlerden tanınır; hangi noktaya kadar ölümden, acıdan ve utançtan korkmalı?

Et quo quemque modo fugiátque ferátque laborem.

"Ve acılardan nasıl kaçınılması ya da onlara nasıl katlanılması gerektiği." (Vergilius, Aeneis, III, 459)

Bizi hangi güçlerin eyleme geçirdiğini, bizi kışkırtan çeşitli hareketlerin neden kaynaklandığını da söylemeli ona. Zira bana öyle geliyor ki, zekâsının beslenmesi için ilk kafa yoracağı şeyler, davranışını ve düşünme yetisini düzenleyecek, ona kendini tanımayı, yaşamayı bilmeyi ve gerektiği gibi ölmeyi öğretenler olmalıdır. Bağımsız sanatlar arasında bizi özgür kılan sanatla işe başlayalım.

Bunların hepsi yararlıdır; tüm diğerleri gibi, bir biçimde yaşamımızın şekillenmesinde ve güdümünde yarar sağlarlar. Ama en doğrudan doğruya yararlı olacak, amacı belirlenmiş "sanat"ı seçelim.

Eğer yaşamımızın doğru ve doğal sınırlarını kapsayan olgulara egemen olma yeteneğinde olsaydık, uygulamada olan bilimlerin çok büyük bölümünün kullanımımızın ötesinde olduğunu bulgulayacaktık. Ve kullandıklarımızın içindeyse, oldukları gibi bırakmakla daha iyi yapacağımız pek yararsız görünümler ve ayrıntılar vardır. Sockrates'in öğüdünü tutarak hiçbir yararı olmayanları, çalışmalarımızın alanına sınır taşları gibi yerleştirmeliydik.

sapere aude,

Incipe: vivendi qui rectè prorogat horam,

Rusticus expectat dum defluat amnis, at ille

Labitur, & labetur in omne volubilis ævum

"Bilge olmayı göze al, başla iyi yaşama vaktini ertelemek;

suyu geçmek için nehrin geçip gitmesini bekleyen köylüye benzer,

Bu sırada nehir dalgalanarak akar hep, sonsuza kadar da akacaktır."

(Horatius, Mektuplar, I, II, 40)

Çocuklarımıza şunu öğretmek en büyük budalalıktır;

Quid moveant pisces, animosáque signa Leonis,

Lotus et Hesperia quid Capricornus aqua,

"Balıkların etkileri nelerdir

Aslan'ın alev saçan işaretleri,

Hesperie denizinde yıkanan Oğlak'ınki"

(Properce, IV, I, 89)

yıldız biliminin doğrudan neyle ilgili olduğu ve sekizinci kürenin h

areketleri,

"Benim için ne önemi var Pleyad'ın, ya da Boğa burcunun?"

(Anakreion, Odlar, XVII, 10)

Anaksimenes şöyle yazıyordu Pythagoras'a: "Ölüm ve kölelik sürekli gözler önünde dururken, yıldızların gizemini araştırmakla kendimi nasıl eylerdim?" Gerçekten de Pers krallarının onun ülkesine karşı savaşa hazırlandıkları çağdır bu. Herkesin kendi kendine şöyle demesi zamanıdır: "Tutku, açgözlülük, gözüpeklik, batıl inanç içinde yaşamın böyle düşmanları varken dünyanın hareketini nasıl hayal edecektim?"

Çocuğa insanı daha bilge ve daha iyi yapan şeyleri gösterdikten sonra, ona Mantık, Fizik, Geometri ve Retorik öğretilmelidir; düşünme gücü önceden şekillenmiş olacağından, o da seçeceği bilimde çarçabuk bir karara varacaktır. Ders bazen tartışma, bazen kitaplarla olacak. Bazen çocuğun eğitimcisi bu konuyla ilgili yazarların metinlerini ona verecek; bazen de çocuk, eğitimciye bunlardan tüm çiğneyip hazmettiği özü ve içeriği sunacak. Eğer eğitimcinin kendisi kitaplara içlerinde bolca bulunan güzel fikirleri tek başına bulacak kadar aşina değilse, gereksinimi karşılamak, öğrencinin iyi yetişmesine yardımcı olacak, gerekli malzemeyi verecek bir edebiyat adamını yanına alabilir. Bu tarz bir öğretimin Gaza'nınkinden[7] daha kolay ve daha basit olduğundan kim kuşku duyabilir? Onun öğretisinde dikenli ve pek hoşa gitmeyen, önemsiz ve çetrefil sözcükler bulunur; orada kavranan, aklınızı uyandıran hiçbir şey bulunmaz. Benim önerdiğimdeyse, tersine, akıl nereden lokma koparacağını ve besleneceğini keşfeder. Bu meyve, tartışmasız daha büyük, bununla beraber daha da olgunlaşmış olacaktır.

Çağımızda olguların bu noktaya gelmiş olması, felsefenin zeki insanlar için bile hiçbir yararı olmayan boş bir sözcük haline gelmesi, ne halkın vicdanında, ne de gerçekte hiçbir değer taşımayışı gariptir. Sanırım ki, bunun nedeni, ortalığın boş tartışmalar tarafından işgal edilmiş olmasıdır. Felsefeyi çocuklara erişilmez bir şey gibi betimlemekle ve onlara asık yüzlü, çatık kaşlı ve korkunç bir varlık yaratmakla büyük bir hataya düşülüyor; ona soluk benizli ve korkunç maskesini kim taktı? Felsefeden daha keyifli, daha canlı, daha sevimli, hatta biraz da delişmen diyeceğim hiçbir şey yoktur. O, şenlik ve güzel zaman diler sadece. Mahzun ve asık bir yüz, onun orada duramadığını iyice gösterir. Dilbilimci Demetrius, Delphes tapınağında oturmuş bir grup filozofa raslayınca şöyle der onlara: "Pek dingin ve pek şen halinizden anladığım kadarıyla, yanılmıiyorsam büyük bir tartışmanın ortasındayız." Filozoflardan biri, Megarelı Heracleon bunun üzerine yanıt verir: "Kimilerimiz ‘ballo' (ileri sürüyorum) fiilinin gelecek zamanının çift l ile yazılıp yazılmadığını ya da kimilerimiz

‘cheiron' [daha kötü] ile ‘beltion'un [daha iyi] karşılaştırma türevlerini ve ‘ceiriston' [en kötü] ile ‘beltiston' [en iyi] üstünlük türevlerini araştırıyor." Onların alınlarını kırıştırdıkları ilimlerinin üzerinde tartıştıkları zaman görülür. Oysa felsefi konular, sıradan zamanlarda onları işleyenleri neşelendirir ve canlandırır; hüzünlendirmez ve asık çehre yaratmazlar.

Deprendas animi tormenta latentis in ægro

Corpore, deprendas et gaudia, sumit utrumque

Inde habitum facies.

"Ruhun gizli sıkıntıları bedenin duygulanımları içinde tutulabilir;

sevinçler de tutulabilir orada, her iki durumu da yüz yansıtır."

(Juvénal, IX, 18)

Felsefeyi barındıran bir ruh, sağlığıyla, bedeni de sağlıklı kılar. O, dışarıya dinginliğini ve doyumunu sergilemelidir. Özgün örneği üzerinden dış görünümünü biçimlendirmeli, dolayısıyla da zarif bir gurur, etkin ve şen bir tutum, alımlı ve dingin bir yüz ifadesiyle pekiştirmelidir bunu. Bilgeliğin en belirgin işareti, sürekli bir iyi mizaçtır; durumu, ayın ötesindeki şeyler gibi, erinç ve mutlulukla her zaman durudur. Tanrısal inançlarını bu şekilde kirli ve isli kılan ‘Baroco' ve ‘Baralipton'dur[8]; bilgelik değildir bunlar, söylentilere kulak kabartmaktan başkasını bilmezler. Bilgelik nedir? Bilgelik ruhun fırtınalarını dindirmeye, açlık ve ateşe güldürmeye çabalar; ama hayali ilmeklerle değil, doğal ve iyice ele gelir somut kanıtlarla. Onun hedefi, Okullar'da kıraç, sarp ve ulaşılmaz bir dağın tepesinde dikili olduğu söylenen, ama orada olmayan erdemdir. Ona yaklaşmış olan kişiler, aksine, kendinden aşağıda olan tüm şeyleri çok iyi gördüğü verimli ve çiçekli güzel bir yaylada oturur gibi sunarlar onu. Ve bu yerin nerede bulunduğunu bilen kişi de, yeşil otlar ve çiçeklerle kaplı gölgelik yollardan ulaşmayı başarır oraya; çünkü, bu yolların yokuşu, gökkubbeninki gibi yumuşak ve düzgündür. Oysa onlar, rehberi sadece doğa, yoldaşları iyi talih ve haz duyma olan, güzel, muzaffer, sevecen, tadına doyulmaz ve yürekli; acılık, hüzün, korku ve baskının açık ve amansız düşmanı, bu yüce erdemin aşinası haline gelmeyi başaramadılar. Ve bunun için, zayıflıkları nedeniyle, ona bu mahzun, kavgacı, kızgın, tehditkâr, asık görüntüyü verdiler burada ve onu uzaktaki bir kayalığa, dikenli çalılar arasına, insanları korkutmak için kusursuzca yaratılmış bir hayalet gibi yerleştirdiler.

Öğrencisinin isteğini erdeme karşı saygısı kadar ya da daha fazla şefkatle biçimlendirmenin amacı olduğunu bilen eğitimcim ona ozanların da ortak duyguları izlediklerini söyleyecek; tanrıların Pallas'a çıkaran yollar yerine alın terini, Venus'ün katlarına götüren caddelere akıttığını onun anlayacağı şekilde anlatmaya çalışacaktır. Çocukta cinsellik uyanmaya başladığında, eğitici ona fiziksel aşk için metres olarak Bradamante ya da Angélique'i takdim edecek; birincisi doğal, etkin, cömert, erkeksi görünüşü olmayan ama erkeğe yakışır, diğeri kadifemsi, az bulunur, narin, yapay bir güzelliktedir. Biri erkek çocuk gibi kılık değiştirmiş, parlak bir miğfer takmış; diğeri, incilerle süslü bir başlık takıp kız gibi giyinmiştir. Öğrenci, eğer seçimini Phyrgie'nin kadınımsı çobanının yaptığının aksine yaparsa, sevgisinin iyice erkeksi olduğu kararına varacaktır. Ve eğitimci ona yeniden bir şey öğretecek: Gerçek erdemin bedeli ve yüceliği, onun kolaylığında, yararlılığında ve ondan alınan zevkte bulunur; zorluktan o kadar bağıştır ki, çocuklar ona yetişkinlerden, sıradan kişilerin en kurnaz olanlarından daha rahat ulaşabilir. Zira onun eylem tarzı, ılımlılıktır; kaba kuvvet değil. Sokrates, bu yeni sahibinin doğal ve rahatlık verici yöntemine ayak uydurmak ve uyum sağlamak için tüm çabaları isteyerek yarıda bıraktı. Çünkü erdem, insani zevklerin besleyicisidir.

Onları doğru kılarak, emin ve saf hale getirir. Onları ılımlılaştırarak, nefes nefese tutar ve iştahı kurtarır. Yasakladıklarını ortadan kaldırarak, bize izin verdiklerine karşı arzumuzu bir o kadar kışkırtır; doğanın esirgemediği ne varsa, doyup bıkıncaya kadar bir ana gibi, bolca bize bırakır bunları. En azından, içki içeni sarhoşluktan, yemek yiyeni hazımsızlıktan, çapkını saçkıran hastalığından korumak kaydıyla. Eğer kader ona bir oyun oynar, onu elinden kaçırır veya terk ederse, tümüyle kendine ait başka bir kader oluşturur; bu dalgalanan ve kayan bir kader değildir çünkü zengin, güçlü ve bilgili olmayı ve güzel kokulu şilteler üzerinde yatmayı bilir. Hayatı, güzelliği, aşan ve şerefi, sağlıklı olmayı sever.

Ama özel çabası bu iyilikleri ılımlı kullanmayı ve de onları metanetle kaybetmeyi bilmektir; çetin olduğu için çok daha soylu bir çabadır bu. Bu çaba olmazsa hayat doğası bozulmuş, karışmış ve biçimsizleşmiş olur; bu kör kayalar, bu sık ağaçlıklar ve (az önce sözünü ettiğim) bu canavarlar onunla bağdaştırılabilir o zaman. Öğrenci anlayacak duruma geldiğinde pek garip görünüp, güzel bir yolculuğun ya da akıllıca bir konunun anlatımı yerine bir masal dinlemekten daha fazla hoşlanıyorsa; eğer trampet sesi onda arkadaşlarının ateşliliğini uyandırıyor, o bir başka sesle cambazların oyunlarına başını çevirmeyi yeğliyorsa; eğer keyfi, bu çalışmanın karşılığında kazandığı bedelle barutlu ve zaferli bir savaşa dönmektense, daha zevkli ve daha ehven bulduğu top oyununa yönlendiriyorsa, isterse Dük'ün oğlu olsun, onu kentin birine pastacı diye koymaktan başka bir çözüm görmüyorum. Platon'un öğüdünü dinleyip çocuklara toplumun içinde bir yer vermeli; ama babalarının zenginliklerine göre değil, kendi ruhlarının zenginliklerine göre.

Mademki felsefe, diğer yaşlarda olduğu kadar çocuklukta da bize yaşamayı öğreten bir şeydir, ondan alınacak dersler vardır, çocuğa neden öğretilmesin?

Udum et molle lutum est; nunc nunc properandus et acri

Fingendus sine fine rota.

"Kil yumuşak ve nemlidir; haydi çabuk, acele edelim,

sonsuzca dönen hızlı çark üzerinde onu biçimlendirelim." (Perse, III, 23)

Yaşamak bize geç öğretiliyor; çok sayıda öğrenci kendilerine aşırılığa kaçmamayı öğreten Aristoteles'in dersine ulaşmadan firengiye yakalandı. Cicero, "iki insanın ömrü kadar uzun zaman yaşasam da, lirik ozanları inceleme zahmetine girmezdim" derdi. Ve ben, "gereksiz tartışan" kişileri çok daha hazin bir biçimde yararsız bulurum. Çocuğunuzun acelesi vardır, öğrenime yaşamının on beş ya da on altı yılını ayırabilir sadece; geri kalanı eyleme aittir. Şu halde, temel eğitimler için pek kısa bir zaman kullanmak gerekir. Yaşamımız üzerinde etkisiz diyalektiğin çetrefil ustalıkları gibi tüm bu gereksiz şeyleri kaldırıp atın, felsefenin uğraştığı yalın konuları alın; onları gerektiği gibi seçmesini ve işlemesini bilin, Boccacio'nun öyküsünden daha kolaydır bu konular. Bir çocuk bakıcısını terk etmesinden itibaren, bunları okumayı ve yazmayı öğrenmekten daha kolay öğrenir. Felsefe, insanları erken yaşlarda, en az ileriki olduğu kadar etkisi altına alıp işler.

Plutarkhos'la aynı görüşteyim; Aristoteles seçkin öğrencisine tasarımları kaleme alma sanatını ya da geometri kurallarını öğretmekle daha az meşgul oldu; bunların yerine yürekliliği, cesareti, yüce gönüllüğü, ılımlılığı içeren iyi davranış ilkelerini öğretti ve hiçbir şeyden korkulmadığı zaman sahip olunan güveni verdi ona. Ve bu yüklemeyle genç adamı, 30 000 piyade, 4000 atlı asker ve sadece kırk iki bin altın eküyle tüm dünyaya karşı koymaya gönderdi. "Büyük İskender öteki sanatlara ve bilimlere saygı duyuyordu" der Plutarkhos, "onların kusursuzluğunu ve soyluluğunu yüceltiyordu; ama zevk almasına rağmen, kendini bunlarla uğraşmaya hayranlık derecesinde kaptıracak bir insan

değildi."

Petite hinc juvenésque senesque

Finem animo certum, miserísque viatica canis.

"Alın bundan, genç kişiler ve ihtiyarlar, davranışınız için sağlam bir kural,

beyaz saçların mutsuz çağı için bir ölünün son kutsal şaraplı ekmeğini." (Perse, V, 64)

Meniceus'a mektubunun başında Epikuros'un dediği şudur: "Henüz genç olan kişi felsefeyle uğraşmaktan kaçınmasın, daha yaşlı olansa felsefeyle uğraşmaktan bıkıp usanmasın. Başka türlü hareket eden kişi, ya mutlulukla yaşama vaktinin gelmediğini ya da buna vaktinin kalmadığını söylüyor gibi olur."

Tüm bu eğitim işi için bu çocuğun sıkıntıya sokulmasını istemem; onun kafasının karışık bir öğretmenin öfkeli ve kötümser mizacına teslim edilmesini de istemem. Çocuğun bir yük hamalı gibi günde on dört ya da on beş saat işkenceye ve çalışmaya koşularak kafasının bozulmasını da istemem. Kendisini yalnız başına ve melankolik bir şekilde ölçüsüzce kitaplara hapsetmesi de doğru değildir çünkü bu durum, çocukları toplum uyumsuz hale getirir, çok önemli uğraşlardan alıkoyar. Kendi zamanımda bunlardan, düşüncesizce bilim açlığıyla sersemlemiş bu insanlardan kim bilir kaç tane gördüm? Carneades bununla o derece zaman harcardı ki, ne saçını, ne de tırnaklarını kesip düzeltmeye vakit bulabildi. Ayrıca çocuğun iyi davranışlarının başkalarının kabalıkları ve sertlikleriyle berbat edilmesini de istemem. Bir zamanlar, atasözü niteliğinde söylenen bir söz vardı. Fransız bilgeliğinin erken yaşta başlayıp, hemen hemen hiç devam etmediği söylenirdi. Bugün de doğrudur bu söz; Fransa'nın küçük çocukları önceden pek çekici gibi görünüyorlarsa da, kendileri hakkında beslenmiş olan umutları daha sonra genellikle boşa çıkarıyorlar. Yetişkin çağa ulaştıklarında kendilerinde kayda değer bir şey bulunmuyor. Aydın kişilerden bu durumun gönderildikleri orta öğretim okullarından ileri geldiğini ve onları bu şekilde körelten okulların çok sayıda olduğunu duydum. Öğrencimiz için bir oda, bir bahçe, bir masa ve bir yatak; yalnızlık ve refakat, sabah ve akşam, her an ve her yer çalışma odası gibi olacaktır. Zira onun başlıca konusu olacak felsefe, düşünce yeteneğini ve doğasını biçimlendirdiği kadar her tarafa nüfuz etme üstünlüğüne de sahiptir. Bir şölen sırasında sanatından söz edilmesi rica edilen hatip Isocrates şöyle yanıt vermekte haklıydı: "Yapmayı bildiğim şeyi göstermenin zamanı değil; tamı tamına yapmayı bilmediğimi göstermemin zamanı." Gerçekten de, gülmek ve hoşça vakit geçirmek için toplanmış kişilerin birlikteliğine sıkıcı söylev ya da hitabet tartışmaları sokmak uygun kaçmayacaktır. Bunda birçok başka sanattan daha söz edilebilir. Ama felsefeye, gelince, insanı, insanın görevlerini ve eylemlerini inceleyişiyle, karşılıklı konuşmaya elverişli olduğundan tüm bilgelerce her zaman el üstünde tutuldu; bu nedenle de o, şölenlerde, oyunlarda, nerede olursa olsun hiçbir zaman dışlanmamalıdır. Platon felsefeyi şölenine davet ederek, konuları çok yüksek ve çok yararlı olsa da, zaman ve mekâna tatlı ve yumuşak bir biçimde nasıl uyum sağladığını gösteriyor.

Æquè pauperibus prodest, locupletibus æque;

Et, neglecta æque pueris senibúsque nocebit.

"O hem yoksullara hem de zenginlere eşit biçimde yararlıdır;

gençler ve yaşlılar ona özen göstermezlerse eşit biçimde pişman olacaklar."

(Horatius, Lucillus'a Ahlaki Mektuplar, I, I, 25)

Böylece diğer sanatlardan daha işlevsiz kalacaktır kuşkusuz. Ama nasıl ki bir galeride dolaşırken gerekli olduğunu öngördüğümüz yolun üç mislini katettiğimiz halde bundan bıkmıyorsak, aynı şekilde, neredeyse rastlantıyla yapılan dersimiz, zaman ya da yer baskısı olmaksızın tüm eylemlerimize katılarak kendini hissettirmeksizin gelişecektir. Oyunlar ve alıştırmalar; koşu, güreş, müzik, dans, avcılık, atların ve silahların kullanılması çalışmanın büyük bir bölümünü teşkil edecektir. Dıştaki güzel davranışın, topluma uyum sağlama biçiminin ve doğanın kıvraklığının ruhla aynı zamanda biçimlenmesini isterim. Biçimlendirilen bir ruh değil, bir beden değil, bir insandır; şu halde, bunların ayrı ayrı ele alınması gerekmez. Ve Platon'un dediği gibi, ruh ve bedeni birbirinden ayrı geliştirmemeli, aynı arabaya koşulu iki at gibi uygun adımla birlikte yönetilmelidir. Eğer bu husus iyice anlaşılırsa, aksine fiziksel çalışmalara daha fazla zaman ve daha fazla dikkat ayrılmalı gibi geliyor, doğru değil mi?

Aslında bu eğitim şimdi yapıldığı gibi değil, bir tatlı sertlikle yönetilmek zorundadır. Yazınsal çalışmaya özendirmek yerine, aslında çocuklara dehşet ve acımasızlık sunuluyor; şiddeti ve güç kullanımını kaldırmak gerekir; kanımca, iyi bir doğayı alçaltan ve bozan bundan başka bir şey değildir. Çocuğun utanç ve cezadan korkmasını istiyorsanız, bunların içinde sertleştirmeyin onu; tere ve soğuğa, rüzgâra ve güneşe karşı katılaştırın; tehlikelere göğüs germeyi öğretin. Giyim ve uyku, yeme ve içmede yumuşak ve narin şeylerin zevkinden uzaklaştırın onu. Her şeye alışkın kılın çocuğu; öyle ki, kadınımsı güzel bir çocuk değil, yakışıklı ve güçlü bir delikanlı olsun. İster çocuk, ister olgun ya da yaşlı erkek, ben hep bu düşüncede oldum. Ama diğer şeyler arasında –söylemek zorundayım– orta öğretim okullarımızın çoğunda bu konuyla ilgilenme biçimi beni her zaman kızdırdı. Daha fazla hoşgörü örneği vererek daha az zarara neden olunabilirdi. Okullar gençler için gerçek bir hapishanedir. Henüz kendileri haline gelmeden bu genç kişiler cezalandırılarak haylaz yapılıyor. Onlar çalışırken oraya gelin; kötü muamele gören çocukların ve öfkeli öğretmenlerinin bağırışlarını duyarsınız sadece. Doğrusu, henüz körpe ve çekingen bu yaşta çocuğun derse ilgisini çekmek için kamçı sallayıp ona ürkütücü kızgın bir surat göstermek berbat bir usul! Bu sadece çok haksız ve zararlı bir alışkanlıktır. Bu zorlayıcı otoritenin ardından, özellikle de uygulanan cezaların tehlikeli sonuçlar getirdiğinin bilinmesi gerektiğini, Quintilian'ın çok iyi fark ettiğini ekleyelim. Sınıfların kan damlayan değnekler yerine çiçek ve yapraklarla döşenmiş olduğunu görmek daha uygun bir yöntem olmaz mıydı? Filozof Speusippus'un kendi okulunda yaptığı gibi ben oralara sevinci, şen şakraklığı, *Flora ve Üç Güzel*'i canlandıran freskler resmettirirdim. Çocuklar bunlardan yarar sağlar, aynı zamanda zevk de alır. Onlar için iyi olan besinlerin üzerine şeker serpmek, onlara zararlı olanlara ise öd acısı koymak gerekir.

Platon'un ‘*Yasalar'*ında kendi gençlik sitesindeki eğlencelerle ilgili ne kadar titiz davrandığını, gençlerin yarışmaları, oyunları, şarkıları, atlama ve danslarıyla nasıl ilgilendiğini görmek son derece ilginçtir. O, erken Antik çağlarda bunlardaki yönetim ve egemenliğin bizzat tanrılara; Apollon'a, Minerva'ya ve Muses'e bırakılmış olduğunu söyler zaten.

Bu kaygıyı kendi beden eğitimi kurumu için sayısız öneri vermeye kadar götürür. Ama yazınsal çalışmalarla oldukça az ilgilenir ve şiiri –ona eşlik eden– müzikle birlikte salık verir gibi görünür.

Davranışlarımızdaki ve yaşama tarzlarımızdaki tüm garipliklerden kaçınılmalıdır; çünkü bunlar toplumda insan ilişkilerine ve sosyal hayata zarar verir; ayrıca doğaya aykırıdır. İskender'in gölgede terleyen ve güneşte soğuktan titreyen levazım görevlisi Demephon'un huyuna kim şaşırabilirdi ki? Arkebüz ateşinden çok daha fazla elma kokusundan ürkenleri gördüm; bir fareden korkan, krema görünce ya da kuş tüyü şilte silkelenince kusan daha başkalarını da. Germanicus da, aynı şekilde, ne bir horoz görüntüsüne, ne de sesine tahammül edebiliyordu. Bunlarda birtakım gizli ruhsal

durumların olması mümkündür; ama kanımca, erken önlem almak suretiyle bunlar dizginlenebilirdi. Eğitim, benim üzerimde biranın dışında genelde etkili oldu. Bu kolay olmadı. İştahım ayırım yapmadan her yiyeceği kaldırır. Beden henüz esnek olduğu sırada, onu her türlü davranış biçimine ve alışkanlığa uyum sağlatmalıdır. Yeter ki onun arzularının ve istencinin denetimi korunabilsin; bir genç insan herhangi bir ülkede kimin yanında olursa olsun rahatlık duyar, hatta gerekirse düzensizliklere ve aşırılıklara katlanır. Yeter ki davranışı genel uygulamalara uysun. Her şeyi yapma yeteneğinde olsun ve sadece iyi şeyler yapmaktan hoşlansın. Ben isterim ki, (delikanlı) sefahatte bile arkadaşlarını geçsin; gücü ve bilgisi olmadığı için değil, istemediği için kötülük yapmaktan uzak dursun. "*Multum interest utrum peccare ailquis nolit aut nesciat*." ["Kötülük yapmayı istememekle, yapmayı bilememek arasında büyük fark vardır." (Seneca, *Epitres*, XC)]. Günün birinde, Fransa'da bulunan bu sefahatten bir hayli uzak, o sırada yakın arkadaşlık ettiğim bir soylu kişiye, mesleki zorunluluk gereği Almanya'da kralın hizmetindeyken kaç kez sarhoş olduğunu sordum. Onurunu kırmak için değildi bu; anladı ve üç kez olduğunu söyleyip anlattı. Bundan öğrendim ki, elinde olmayan nedenlerle, bu milletle olan işlerinde sarhoşlukları başını büyük sıkıntılara sokmuş. Alcibiades'in, sağlığından endişelenmeksizin çeşitli durumlara kolayca uyabilen doğasını hayranlıkla saptadım; bazen Persler'in şatafatını ve görkemliliğini, bazen de Ispartalıların sadeliğini ve basitliğini aşıyordu; o aynı zamanda da, Isparta'da çileci olduğu kadar İonia'da zevk düşkünüydü.

Omnis Aristippum decuit color, et status, et res.

"Aristippe her geleneğe, her koşula, her kadere sonunda razı oldu."

(Horatius, Lucillus'a *Ahlaki Mektuplar*, I, XVII, 23)

Öğrencim de böyle yetişsin isterdim.

quem duplici panno patientia velat,

Mirabor, vitæ via si conversa decebit,

Personámque feret non inconcinnus utrámque.

Sabırla, iki çarşafa bürünene,

Hayran kaldırdım eğer yaşamdaki her değişime uyum gösterse

ve iki rolü de oynasa zarafetle

(Horatius, Epitres, I)

İşte derslerim: Öğrendiklerini uygulamaya koyan kişi, öğrendikleriyle yetinen kişiden daha iyi yararlanır bunlardan. Görülen şey anlaşılır, anlaşılansa görülür.

‘Tanrı korusun, der, Platon'da biri. Felsefe yapmak, birçok şeyi öğrenmenin yanında sanat ve edebiyatı incelemek demek olmalı.

"Hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam, vita magis quam literis persequuti sunt."

"Bu sanat, iyi yaşama sanatı, hepsinin büyüğüdür; onlar bunu

öğrenimleriyle değil, eylemleriyle elde etti."

(Cicero, Tusculanes, IV, III)

Phliasien'lerin hükümdarı Leon'un hangi sanatı meslek edindiğini sorduğu Poncticus'lu Heraclides şöyle yanıt verdi: "Ne sanat, ne de ilim bilirim, filozofum ben."

Diogenes, pek cahil olduğu halde felsefeye karışmasından dolayı kınandığı zaman, buna karşı, "uğraşıyorum, hatta bu yüzden daha da iyi oluyor" der.

Hegesias, kendisinden bazı kitapları okuması istendiğinde, "Çok garipsiniz" der, "elinize aldığınız incirler gerçek ve doğal olanlarıdır, incir resimleri değil; yazılı olanlar yerine neden eylemlerin doğallarını, gerçeklerini seçmemeli?"

Öğrenci dersini ezbere okumayacak, daha çok uygulayacaktır onu. Daha ziyade dersi eylemlerde tekrarlayacaktır. Girişimlerinde ihtiyatlı olup olmadığı, davranışında iyilik ve adalet, düşünme gücünde ve dilinde seçkinlik, hastalıklarında direnç, oyunlarında ağırbaşlılık, zevklerinde ılımlılık, mülklerinin yönetiminde düzen, et ve balık yerken, şarap ya da su içerken tat alışında farklılık bulunup bulunmadığı görülecektir.

"Qui disciplinam suam non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putet, quique obtemperet ipse sibi, et decretis pareat."

"İnsan aldığı eğitimi bir gösteriş konusu değil, yaşamının kuralı haline getirsin; kendi kendine itaat etmeyi, özgün ilkelerine boyun eğmeyi bilsin." (Cicero, Tusculanes, II, IV).

Düşüncelerimizin gerçek aynası, yaşamlarımızın akışıdır.

Zeuxidamus, Ispartalıların gençlerinin okumaları için neden cesaret kurallarını yazılı hale getirmediklerini soran bir kişiye, şöyle cevap verdi: "Çünkü onlar, gençleri sözlere değil, eylemlere alıştırmayı istiyorlar". Bu gençleri, 15 ya da 16 yıl sonunda sadece konuşmayı öğrenmek için aynı süreyi harcayan Latinceciler'imizden biriyle kıyaslasanıza onları. Dünya bir gevezelikten ibaret; çoğu kez söylenmemesi gerekenler konuşuluyor ve yaşamımızın yarısı bununla geçiyor. Sözcükleri anlamamız ve bunlardan tümceler oluşturmamız dört ya da beş yılımızı alıyor, bir o kadar da, dört ya da beş kısımda düzenlenmiş büyük bir bütün içinde, tespit edilmiş orantılarda bunları tasarlayıp gerçekleştirmek ve en azından beş yıl da bunları çabukça birbirine katıştırmak ve aralarında ustaca bağlamak alıyor. Şu halde bırakalım da bunları kendine meslek seçmiş olanlar yapsın!

Bir gün Orleans'a giderken, Clery'den önceki bir düzlükte Bordeaux'dan gelen iki öğretmene rasladım; birbirinden yaklaşık elli adım arayla yürüyordu bunlar. Onların gerisinde, daha uzakta, Soylu Rochefoucauld Kontu ocağından bir önderin başında bulunduğu bir birlik gördüm. Adamlarımdan biri öğretmenlerden önde yürüyene peşinden gelen soylu kişinin kim olduğunu sordu. Adam onu takip eden birliği görmemiş olduğu, sözü edilen kişiyi yol arkadaşı sandığı için şu hoş cevabı verdi: "Soylu değildir o, dilbilgisi öğretmenidir. Ben de mantık öğretmeniyim." Oysa, biz aksini arıyoruz, ne bir dilbilgici, ne de bir mantıkçı, bir soylu kişi yaratmak istiyoruz; bırakalım onlar zamanlarını harcasınlar, bizim yapacak başka işlerimiz var. Yeter ki öğrencimizin iyi nitelikli bir bilgi ağırlığı olsun, sözler fazlasıyla gelir ardından; gelmek istemeseler de, çocuk onları sürükleyecektir. Meramını iyi ifade edemedikleri için ve kafalarının güzel şeylerle dolu olduğu havası takındıkları halde bunları ortaya koyacak güzel ifade yoksunluğundan dolayı özür dileyen kişiler işittim. Aldatmacadan başka bir şey değildir bu. Bana göre bundaki gerçek nedir biliyor musunuz? Onlara gelen, kendiliklerinden ne birbirinden ayırabildikleri, ne de aydınlatabildikleri şekilsiz bir takım düşüncelerdir; böylece onlar da, bu düşünceleri dışarıda ortaya koymaktan

tamamen acizdirler. Hatta kendilerini bile anlamazlar. Bakın, bir düşünceyi meydana getirmek gerektiğinde nasıl kekelemeye başlarlar; çalışmalarının henüz doğum aşamasına gelmeden, kavram olduğunu ve onların bu eksik konuyu hâlâ geveledikleri anlayacaksınız. Bu konuda düşündüğüm, Sokrates'in de düşündüğü gibi, kafasında güçlü ve açık bir düşüncesi olan kimse dilsiz olsa da, gerek kendi şivesi, gerekse işaretlerle anlatarak bunu açığa vuracaktır:

Verbáque prævisam rem non invita sequentur.

"Bir şey bir kere kavrandı mı, sözcükler izlemekte hiçbir

güçlük çekmeyecektir."

(Horatius, Şiir Sanatı, 311)

Düz yazıyla, ama aynı zamanda şiirsel konuşan birisi, "*Cum res animum occupavere, verba ambiunt*" ["Olgular akla yattığı zaman, sözcükler kendiliğinden ortaya çıkar." (Seneca, *Controversiae*, III)]. diyordu; bir diğerinde de, "*İpsæ res verba rapiunt*". ["Olgular sözleri çekip getirir." (Cicero, *De finibus*, III, V)]. O, ne dilek kipini, ne de dilbilgisini bilirdi. Dahası uşağı bile bilmez bunu; ne de asma köprünün bekçisi; yine de, eğer isterseniz, sizi doyasıya lafa tutacaklar, muhtemelen Fransa'nın edebiyat ustalarının en iyilerinden aşağı kalmayacaklardır. O, güzel söz sanatını bilmez; önsözünde iyi niyetli okuyucunun teveccühünü ustaca yakalamayı bilmez; onun için bunlar pek önemli değil. Aslında, tüm güzel cila basit ve doğal bir gerçeğin parıltısıyla oldukça çabuk geçersiz kılınır. Bu boş lakırdılar, daha somut ve daha tutarlı bir biçimde beslenme yeteneği olmayan kişileri eğlendirmeye yarar sadece; Tacitus'daki Afer'in kısa öyküsünde açıkça görüldüğü gibi. Samos elçileri, Isparta Kralı Kleomenes'e onu zorba Polykrates'e karşı savaş açmaya ikna etmek üzere, uzun ve güzel bir söylev hazırlamış olarak gelmişlerdi. Kral, konuşmalarına izin verdikten sonra onlara şöyle cevap verdi: "Başlangıcınız ve konuya girişinizden aklımda hiçbir şey kalmadı; dolayısıyla, orta bölümde çıkan sonuçtan da. Vardığınız yargıya gelince, yapacak hiçbir şey yok." İşte güzel bir cevap demek geliyor içimden, hem de söylevcilerin burnunu iyice kırmış olan bir cevap.

Ya şu olaya ne demeli? Atinalılar, büyük işleri yürütmek için iki mimar arasında tercih yapmak zorundaydılar; iyi konuşmacı olan birincisi, konu hakkında güzel hazırlanmış bir söylevle kendini tanıttı; tam halkın teveccühünü kazanmış gibi görünüyordu ki, ikincisi söylediği üç sözcükle onu sildi süpürdü. "Soylu Atinalılar, onun söylediği işi ben yapacağım" dedi bu kişi.

Cicero en iyi güzel konuşma örneğini verdiği zaman, insanların çoğu ona hayran kalıyordu; ama Cato'yu sadece güldürürdü bu: "Bir hayli eğlenceli bir konsüle sahibiz" derdi o. Yeri neresi olursa olsun bir özdeyiş, güzel bir anlatım her zaman hoşa gitmiştir. Ne kendinden önce gelene, ne de sonra gelene uymasa da kendi kendine yeterlidir. İyi şiiri iyi bir ritme dayandığını düşünenlerden değilim; bırakın bir ozan canı isterse kısa bir heceyi uzatsın, önemi yok bunun. Eğer şiirdeki düşünceler hoşa gidiciyse, eğer akıl ve düşünme yeteneği bunda iyi bir rol oynadıysa, işte iyi bir ozan, ama kötü bir dize (mısra) düzenleyicisi diyeceğim ben,

Emunctæ naris, durus componere versus.

"Eğer dizesi güçlüyse, iyi bir burna (iyi zevke) sahiptir o."

(Horatius, Satires, I, IV, 8)

‘Bir eserden,' der Horatius, ‘tüm kafiyelerini ve ölçülerini kaldırın',

Tempora certa modosque, et quod prius ordine verbum est,

Posterius facias, præponens ultima primis

Invenias etiam disjecti membra poetæ,

"Ahengi ve ölçüyü kaldırın, birincileri sonuncu, sonuncuları birinci

yaparak sözcüklerin sırasını değiştirin aralarında; ozanı dağılmış uzuvları arasında bulursunuz yeniden."

(Horatius, Satires, I, IV, 58)

bunlar yüzünden tüm değerini kaybetmiş olmayacak, parçalar eserde güzel kalacaktır. Söz vermiş olduğu güldürünün günü yaklaştığı ve henüz buna elini bile sürmemiş olduğu kendisine hatırlatıldığında Menandros'un verdiği cevap şöyleydi: "Güldürü tasarlandı ve tamamen hazır, geriye sadece mısraları eklemek kalıyor." Konu ve içerik kafada var olduğu anda, gerisi onun için pek önemli değildi. Ronsard ve Du Bellay bizim Fransız şiirine saygınlık kattıklarından beri, pek küçük bile olsa, sözcüklerinde abartı yapmayan mısralarına aşağı yukarı onlar gibi ahenk katmayan acemi ozan görmüyorum. "*Plus sonat quam valet*." ["Anlamdan daha fazla gürültü." (Seneca, *Epitres*, 40.)] Halkın anlayacağı gibi, hiçbir zaman bunca çok ozan olmadı; ama o derecede de bu ikisinin ahengini taklit etmek kolay geldiği halde birinin zengin betimlemelerini ve diğerinin zarif esinlendirmelerini taklit etmek zor geliyor bunlara.

Evet, ozan şöyle bir kıyaslamanın karmaşık ustalığına kapatılırsa ne yapacak: ‘jambon su içirir, içmek susuzluğu giderir, şu halde jambon susuzluğu giderir'? Alay etmeli bununla. Yanıt vermektense, bununla alay etmek daha zekicedir.

Aristippos'dan şu eğlenceli karşılık alıntılansın: "Bağlı olanı beni sıkıntıya soksun diye neden çözmeli?" Kleanthes'e karşı birisi diyalektik kesinlikler dile getirdiği zaman Khrysippos şöyle açıklar düşüncesini: "Bu hokkabazlık oyunlarını çocuklarda kullanın, ama bunlar için olgun bir insanın ciddi düşüncelerini saptırmayın." Eğer bu aptal ‘karmaşık ve ustaca safsata' saçmalıkları onu bunun sadece bir yalan olduğuna inandırmak zorundaysa, tehlikeli bir oyundur. Ama etkisiz kalır ya da ona yalnızca bir gülme hissi verirse, bunda neden meydan okumak zorunda kalacaktır anlamıyorum? Öylesine aptal kişiler vardır ki, güzel bir sözcüğün peşinden çeyrek fersah koşacaklardır bunlar; "*aut qui non verba rebus aptat, sed res extrinsecus arcessunt, quibus verba conveniant*." ["Ya da, olgular için sözcükler seçmek yerine, konunun dışında uygun düşen sözcükler aramaya giden kişiler." (Quintilianus, *Instution, oratoire*, VIII, III)]. Ve bir başkası daha: "*Sunt qui alicujus verbi decore placentis vocentur ad id quod non proposuerant scribere*." ["Kendi hoşlarına giden bir sözcüğü yerleştirmek için, işlemek niyetinde olmadıkları bir konuya atılan kişilerdir bunlar." (Seneca, *Epitres*, LIX)] Güzel bir düşünceyi, onu aramaya gitmek için konumu terk etmeksizin kendime uydurmak üzere isteyerek eğip bükerim. Aksine, sözcükler hizmet edip izlemelidir düşünceyi; Fransız'ın elinden gelmiyorsa, Gascon başarır bunu. Şeylerin egemen olmasını, dinleyen insanın düşüncelerini doldurmasını isterim. Öyle ki, kelimelerin hiçbir şansı kalmasın. Sevdiğim dil, ağızda olduğu kadar kâğıt üzerinde de basit ve doğal bir dildir; anlam yüklü ve güçlü, kısa ve öz; özenli ve zarif olmaktan çok canlı ve keskin dildir: sıkıcı olmaktan çok güç, duygudan uzak, kuralsız, tutarsız ve atılgan, içinde her parçanın kendine yettiği, ne bilgiçce, ne söylev meraklıları, ne avukat, ama Suetonius'un Julius Cæsar'da gördüğü gibi askerce bir anlatım biçimi – onun neden böyle nitelediğini pek anlayamıyorum yine de.

Hæc demum sapiet dictio, quæ feriet,

"Eğer çarpıcıysa anlatım iyi olacak."

(Lucianus'in mezar taşı yazısı)

Gençlerimizde görülen düzensiz giyim tarzını severek taklit ettim; çapraz kavuşan bir palto, pelerin omuzda, iyi çekilmemiş bir çorap, tüm bunlar şu yabancı süslemeler bakımından küçümseyen bir gururluluk, yapaylıklara karşı belirgin bir aldırmazlık sergiler. Ama konuşma biçimi söz konusu olduğunda bunu daha da iyi kullanılmış bulurum. Dikkati çeken ne varsa, özellikle de tümüyle Fransız'a özgü bu neşe ve özgürlük, saray mensubuna kötü gelmiştir. Ve bir monarşi yönetiminde, her soylu kişi bir saray mensubu gibi eğitilmelidir. Bu nedenledir ki, doğala ve küçümsemeye doğru sapmaktayız biraz.

İçinden eklemelerin ve dikişlerin seçildiği kumaşları sevmem. Aynı şekilde güzel bir bedende ne kemikler, ne de damarlar görülmelidir.

"Quæ veritati operam dat oratio, incomposita sit et simplex".

"Gerçeğin hizmetinde olan söylev, basit ve sanatsız olmalıdır."

(Seneca, Epitres, XI)

"Quis accurate loquitur, nisi qui vult putidè loqui?"

"Duygusallıkla konuşmak istenmediğinde, konuşmaya özen gösterilir mi?" (Seneca, Epitres, LXXV)

Süslü konuşma bizi kendisine çektiği zaman olaylara zarar verir.

Özel ve garip giysilerle şöyle böyle değişmeyi istemek çocukça olduğu gibi, aynı şekilde konuşma biçiminde de yeni ifadeler ve az bilinen sözcükler aramak ukalaca ve çocukça bir tutkuyu gösterir. Paris meyve ve sebze pazarında kullanılan ifade ve sözcüklerden başkasını kullanmak bana nasip olmasın! Gramer uzmanı Aristophanes, Epikuros'un sözcüklerinin basitliğini ve onun söylev sanatında kullanılan dilde usa yatkınlığı elde etmekten başka bir şey olmayan amacı tenkit ederken hiçbir şey anlamıyordu. Bütün bir halk doğrudan doğruya bir dili öğrenir; çünkü, konuşmanın taklit edilmesi kolaydır. Ama düşünce yeteneğini taklit etmek ve imgeleme gücü pek çabuk oluşmaz. Ve çok sayıdaki okuyucu, bir hayli yanılmayla, giysi içinde durdukları gibi bir kitabın esasını elinde tuttuğunu sanır.

Güç ve kuvvet ödünç alınamaz, sadece süsler ve pelerindir ödünç alınabilen.

Sıkça görüştüğüm birçok kişi ‘*Denemeler'*de yaptığım şekilde konuşuyor; ama aynı şekilde düşündüklerinden emin değilim.

‘Atinalılar' der Platon, ‘konuşmada akıcılığa ve zarafete özen gösterir; Ispartalılar kısalığa, Giritliler ise dilin kendisinden daha fazla düşüncelerinin doğurganlığına. Bu sonuncular en iyileridir bu durumda. Zenon iki tür öğrencisi olduğunu söyler, olguları öğrenmeye meraklı olanlar (bunlar beğendiği öğrencilerdi) ötekiler ise sadece dile özen gösteren öğrenciler. Süslü konuşmanın güzel ve iyi bir şey olmayışından değil, onun öne sürüldüğü kadar iyi olmayışındandır bu; güzel konuşmanın tüm yaşamımızı işgal etme biçiminden iyice düş kırıklığına uğradım. Öncelikle kendi dilimi iyi tanımak istiyordum; en fazla ilişkilerimin bulunduğu komşularımın dillerini de. Yunanca ve Latince'yi bilmek büyük ve güzel bir övünç kaynağıdır hiç kuşkuşuz; ama aşırı pahalıya elde edilir bu. Burada bu dillerin nasıl daha az masrafla elde edilebileceğine değineceğim. Bu yöntem kendi

üzerimde denenmiştir; isteyen kişi yararlanabilir.

Bir insanın çok bilgili ve zeki kişiler arasında yapabileceği tüm araştırmaları yapmış olan babam kusursuz bir öğretim yönteminde çağın bu alışılmış engelini fark etti. Ona bu iki dili öğrenmek için harcadığımız zamanın, eski insanlara hiçbir şeye mal olmayan bu çalışmanın, Eski Yunanlılar ve Romalılar'ın ruh yüceliğine ve bilgilerine ulaşamayışımızın nedeni olduğu söylendi. Bana kalırsa bunun tek neden olduğuna inanmıyorum. Bakıcıya teslim edildiğim andan itibaren her zaman babamın bulduğu yöntem oldu bu; daha dilim çözülmeden şimdi ölmüş olan, o zaman Fransa'nın pek ünlü hekimi, dilimizi hiç bilmeyen, ama Latince'de çok derin bilgi sahibi bir Alman'ın eline bıraktı beni. Babam onu bilhassa bu iş için getirtmişti; oldukça yüksek bir ücret ödüyordu ona. Böylece, bu Alman da sürekli benimle meşgul oluyordu. Ama babam daha az bilgili, birincinin işini hafifletmek için iki başka öğretmen daha tuttu; Latince'den başka bir dille konuşmuyordu bunlar benimle. Evin geri kalan sakinlerine gelince, ne babamın kendisi, ne annem, ne bir uşak ve oda hizmetçisi başka bir dille değil, her biri bu iş için öğrenmiş oldukları sözcüklerle, yalnız Latince hitap ediyordu bana. Herkesin bundan sağladığı kazanç olağanüstü oldu; babam ve annem anlayacak kadar Latince öğrenip, gerektiğinde yaralanmak üzere yeterli bilgi edindi. Keza, özellikle hizmetime verilmiş olan hizmetkârlar da aynı şekilde. Kısacası, hepimiz şöyle ya da böyle Latince konuşur olduk; civardaki köylere de yayıldı bu. Zanaatkârlar ve aletler için Latince tabirler oralarda hâlâ kullanımda kökleşmiş olup gelenek halinde bulunur. Bana gelince, altı yaşın üzerindeydim; Fransızca'yı ya da Perigord lehçesini henüz Arapça'dan daha fazla anlamıyordum. Yöntemsiz, kitapsız ve kuralsız, kamçısız ve gözyaşsız Latince'yi, öğretmeniminki kadar arı bir Latince'yi öğrenmiştim; zira, her ne olursa olsun ona katacağım, karıştıracağım bir şeye sahip değildim. Eğer okullardaki gibi, denetim halinde bana işlenecek bir konu verilmek istenseydi, başkalarına yapıldığı üzere bana bunun Fransızca yerine, doğru Latince'yle düzeltmem için kötü Latince'yle verilmesi gerekiyordu. Ve özel eğiticilerim '*De comitiis Romanorum*'u yazan Nicolas Grounchi, Aristoteles'i yorumlayan Guillaume Guerente, şu büyük İskoç yazar Geores Bucanan (Buchanan), (Fransa ve İtalya'da zamanın en iyi hatibi olan) Marc-Antoine Muret çocukluğumda bu dile öyle bir aşinalığım bulunduğunu, ona öylesine egemen olduğumu, bundan dolayı benimle sürtüşmekten çekindiklerini bana sıkça dile getirdiler. Soylu Mareşal de Brissac'ın maiyetinde gördüğüm Bucanan, çocukların eğitimi üzerine bir konu yazmakla meşgul olduğunu ve benim eğitimimi kendine örnek aldığını söyledi; zira o sırada kendisi, pek değerli ve pek yiğit gördüğümüz Kont de Brissac'ın çocuğunun eğitiminden sorumluydu.

Eski Yunancaya gelince, hemen hemen hiç anlamam; babam ders aldırmak istedi bana, ama yeni bir yöntemle, oyun şeklindeki çalışmalarla. Aritmetik ve geometri öğreniminde yararlanılan oyunlardan yararlanarak. Çünkü diğer şeylerin arasında, babama beni bilime değer vermeye, bunu irademi zorlamaksızın üstlenmeye yönlendirmesi, ama arzularımı izleyerek ruhumu tüm özgürlük içinde ve en büyük tatlılıkla, baskı ve zorlama olmadan yükseltmesi tavsiye edilmişti. Ve çocukları sabah silkeleyerek uyandırmanın, onları tek bir dürtüşle ve kaba bir biçimde uykudan koparmanın nazik beyinlerine zarar vereceği öne sürülmekteydi; (çocuklar bizden daha derin uykuyla uyurlar) hatta önlemde aşırılıkla, beni bir müzik aletinin sesiyle uyandırmaya kadar uzandı bu ve yanımda her zaman bu işle görevli biri bulundu.

Bu örnek, gerisini tasavvur etmeye yetecektir; bunca özenli bir kültürün meyveleri toplanmadıysa, pek iyi bir babanın bilgeliği ve sevecenliği suçlanmamalıdır. Bunun iki sebebi var: kısır ve çorak alan. Zira, sağlığım iyi ve sağlam, doğam yumuşak ve uyumlu idiyse de, ben aynı zamanda pek anlayışsız, gevşek ve uykucuydum; oyun oynatmak için de olsa aylaklıktan koparılamıyordum. Ama ne görüyorsam iyi görüyordum. Ve bu belirgin gevşekliğin altında, cüretkâr fikirler ve yaşımın üstünde kanaatler saklıyordum. Ağır işleyen bir akla sahiptim; onun harekete geçmesi için

silkelenmesi gerekiyordu. Anlayış yeteneğim her zaman gecikmeli, hayal gücüm zayıf, tüm bunların üstüne de, belleğim inanılmaz derecede güçsüzdü.

Babam eğer tüm bunlardan kayda değer bir şey çıkartamadıysa, şaşırtıcı değildir bu. Kayda değer bir, kesinlikle çabuk iyileşmeyi bekleyenlerin hangi öneri olursa olsun kabul etmeye hazır oldukları gibi, bunca inandığı bir konuda başarısızlığa uğramaktan korkan, turna kuşları gibi her zaman önden gideni izleyen bu mert adam sonunda genel kanıya uydu. Herkes gibi yapmaya razı oldu böylece; zira, ona İtalya'dan getirilmiş yöntemleri öğretmiş olan, önceden yararlanmış olduğu kişiler yanında bulunmuyordu artık. Altı yaş civarında olduğum sırada, o günlerde çok ünlü ve Fransa'nın en iyi koleji olan Guyenne Koleji'ne gönderdi beni. O, öğrenimimin öteki veçhelerine duyduğu kaygı gibi, bu sırada bana uzman belleticiler bulmak için gösterdiği özenden dolayı hiçbir şekilde kınanamaz. Zaten bunun için kolejlerde uygulananların aksine birçok özel yöntemi sürdürdü. Ama ne olursa olsun yine de kolejdi bu. Latincem çok geçmeden bozuldu; pratik yapma eksikliğinden dolayı dili kullanma alaşkanlığımı kaybettim. Tek çıkarım üst sınıflara hemen geçmem oldu. On üç yaşında kolejden çıktığım zaman, denildiği gibi, ‘derslerimi' tamamlamıştım; aslında bugün söyleyebileceğim bir yararını görmemiştim.

Kitaplara olan ilk aşkımı, Ovidius'un ‘*Değişimler*'ini okumaktan aldığım zevke borçluyum. Zira 7 ya da 8 yaşlarındayken, bunları okumaktan başka her tür zevke sırt çeviriyordum; ana dilim gibi bildiğim bu dilden ziyade, bildiğim en basit ve içeriğiyle yaşıma en uygun olan kitaptı bu. ‘*Lancelot du Lac*'lar, ‘*Amadis*'ler, ‘*Huons de Bordeaux*'lar, adlarını bile bilmediğim ve içeriklerinden hâlâ haberimin olmadığı ve çocukların eğlendiği tüm bu kitap yığınları, aldığım eğitimle sınırlıydı. Ve bu okuma tadı, bana dayatılmış olan öteki derslerin çalışmasında beni daha gevşek kılıyordu. Tam o sırada, talih eseri zeki bir insan olan, ustaca bu hataya ve diğer bazılarına göz yummayı bilen bir eğitimciyle tanışmam oldu. Gerçekten de, bu sayede Vergilius'dan *Aeneas*'ın bir derlemesini, sonra Terentius'u, Plautus'u, İtalyan güldürülerini her zaman konunun tadına kapılmış olarak okudum. Oysa, eğitimcim hevesimi kırma aptallığını göstermiş olsaydı, sanırım ki kolejden getirdiğim kitaplar için nefret duyardım sadece; bizim soyluların büyük bölümünün durumudur bu. Ama o, hiçbir şey fark etmez gibi yaparak pek ustaca davrandı; beni gizlice bu kitapları yutar gibi okumaya bırakarak ve kurumsal çalışma konuları için tatlılıkla iyi yolda tutarak iştahımı bilemekteydi. Çünkü, beni emanet ettiği kişilerde babamın aradığı şeyler, doğa iyiliği ve rahatlığıydı; benim doğamın hatası ise sadece miskinlik ve tembellikti. Tehlikeli olan kötü yapmam değil, hiçbir şey yapmamamdı. Kimse kötü hal alacağımı düşünmüyor, daha ziyade yararsızlığım göz önüne alınıyordu; bende kötülük eğilimi değil, avarelik görülüyordu.

Ve iyice anlıyorum ki, ortaya çıkan da bu. Kulaklarımda uğuldayan şikâyetler şu türdendir: "İşsiz güçsüz biridir o; kamu görevlerine dostluk ve akrabalık görevlerine pek eğilimi yok, aşırı kişisel ve aşırı küçümseyicidir." Hatta en aşağılayıcıları bile, "Neden aldı? Neden ödemedi?" demez. Aksine, "Neden şu borcu ödettirmedi? Neden vermiyor?" der onlar.

İnsanların bende gördükleri istenilir olmayan böylesi davranışlara bir saygınlık olarak bakıyordum. Ve daha fazlasını isteyenler haksızdır; zira, borçlu olduğumdan daha fazlasını istiyorlar ya da onların kendilerinden istediklerinden oldukça fazlasını. Hatta oradan, çıkar gözetmeyen bir eylemin ve bana dönmek zorunda olacak minnettarlığın niteliğini geçersiz kılıyorlar. İyi bir eylemde bulunursam, eylem bana bu türün hiçbir çıkarı olmadığı kadar, benden gelen ağırlığın fazlasını taşımalıydı. Servetime benim olduğundan çok daha iyi sahip olabildim, çünkü söz konusu olan bendim. Bununla birlikte, eğer eylemlerimi güzelleştirmekle gerçekten kafamı kurcalasaydım, belki de onların kınamalarına karşı dururdum. O zaman anlardım ki, bazıları gerçekten bunu yeterince

yapmadığım için değil, daha ziyade yaptığımdan fazlasını yapabilirdim diye rahatsız idiler.

Ruhum, aynı zamanda, güçlü duygular ve emin yargılardan yoksun kalmıyordu yine de; her ne olursa olsun ayırım yapmaksızın karşısına çıkabilecek her şeyi ek başına açıklıkla özümsüyordu. Aslında, onun kaba kuvvete ve şiddete boyun eğmesi, sanırım, gerçekten olanaksız.

Çocukluğumun bu yetisini öveceğim; güven verici bir yüz mü, seste ve hareketlerde kıvraklık mı oynayacağım rollere uyum sağlamama yol açıyordu acaba? Zira zamanından önce,

Alter ab undecimo tum me vix ceperat annus,

"En azından on iki yaşıma basmıştım."

(Vergilius, Bucolica, VIII, 39)

bizim Guyenne Koleji'nde oldukça saygıdeğer biçimde temsil edilen Bucanan, Guerente ve Muret'den Latin tragedyalarının başrollerini oynadım. Başöğretmenimiz Andreas Goveanus o sırada Fransa'nın en iyi başöğretmeni –zaten görevinin öteki yönlerinde de öyle– gözüktüğüne göre, ben de olayın temel direği sayıldım. Soylu ailelerin gençleri için uygun görmediğim bir çalışma değildi tiyatro. Prenslerimiz içinde bu işe kendini verenleri gördüm; Eski'lerin yaptıkları gibi saygın bir biçimde ve övgüye değer bir şekilde.

Eski Yunanistan'da üst düzey kişilerin küçük düşmeksizin tiyatroyu meslek edinmeleri mümkündü: "*Aristoni tragico actori rem aperit: huic et genus et fortuna honesta erant: nec ars quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat*." ["Tasarımını tragedya oyuncusu Ariston'a açıkladı ve mesleği -Grekler'de bu tür meşguliyetler hiç onur kırıcı olmadığından- onu hiçbir yönden alçaltmıyordu." (Titus Livius, XXIV, XXIV)].

Bu eğlenceleri aşağılayan kişilerin düşüncesizliğini, kentlerimize değerli oyuncuların girişini reddedenleri ve halkta bu umuma açık zevkleri kınayanları her zaman suçladım. İyi yönetimler, dini ibadet törenleri için yapıldığı gibi, vatandaşlarını ortak etkinlikler ve oyunlar için toplayarak birleştirmeye özen gösterir; toplumsallık ve dostluk bağları güç alır bundan. Üstelik herkesin, hatta yetkililerin gözü önünde cereyan eden bir hoşça vakit geçirmeden daha düzenlisi sunulamaz topluma. Hükümdarın bazı zamanlarda babaca bir sevgi ve iyilikle halkı bununla ödüllendirmesini uygun bulurdum; kalabalık kentlerde bu gösterilere ayrılmış ve bu iş için öngörülmüş yerlerin bulunmasını da: Kişileri kötü ve sinsi davranışlardan uzak tutacak bir çalışma.

Konumuza dönersek, istek ve hevesi özendirmek gibisi yoktur – öteki türlü, kitaplarla yüklü eşekler yaratılır sadece. Kamçı zoruyla, bilimle dolu bir valizin korunması dayatılır onlara. İyi olanı yapmak için onların sırtlarına valizi yerleştirmekle yetinmemek, onu iyice benimsetmek gerekir.

Yirmi Yedinci Bölüm

Doğru İle Yanlışı Kendi Yargımıza Bağlamak Aptallıktır

Kolayca inanmanın ve kanmanını saflığa ve cahilliğe bağlanmasının elbette bir nedeni vardır. Bir zamanlar, inancın ruhumuza basılan bir tür damga olduğunu, ruhumuz daha yumuşak ve az dirençli olduğu oranda ona bir şey basmanın daha kolay olduğunu öğrendim gibi geliyor bana. "*Ut necesse est lancem in libra ponderibus impositis deprimi: sic animum perspicuis cedere*." ["İçine konulan ağırlıkların terazinin kefesini kaçınılmaz biçimde aşağıya bastırmasıyla aynı şekilde, apaçıklık da aklı çalıştırır." Cicero, *Academiques*, II, XII)] Ruh boş ve dirençsiz olduğu oranda üzerine gelen ilk etkinin ağırlığıyla kolayca daha aşağıya iner. İşte bu nedenledir ki çocuklar, sıradan insanlar, kadınlar ve hastalar parmakta oynatılmaya uygun olurlar. Ama öte yandan bize gerçeğe yakın gibi gelmeyen bir şeyin yanlış diye küçümsenmesi ve mahkûm edilmesi de kendini beğenmişliğin delilidir; kendilerini başkalarından daha kurnaz sananların alışılagelmiş hatasıdır bu. Bir zamanlar ben de aynısını yapıyordum; hayaletlerden, gelecek tahminlerinden, büyülerden, büyücülükten ya da inanmadığım başka bir şeyden söz edildiğini işitirsem,

Somnia, terrores magicos, miracula, sagas,

Nocturnos lemures, portentaque Thessala;

"Rüyalar, sihirli dehşetler, mucizeler, büyücüler,

gece hayaletleri ve Thessalia harikaları…"

(Horatius, Lucillus'a Ahlaki Mektuplar, II, II, 208)

bu çılgınlıklarla istismar edilen zavallı halka merhamet duyardım. Şimdiyse, en azından benim de şikâyet etmem gerektiğini düşünüyorum. İlk inançlarımla çelişen, o zamandan beri gözümü açan hayat deneyimlerim değildir –ve merak yokluğu da sebep olmadı buna. Ama akıl bana şunu öğretti ki, bu şekilde kesin olarak bir şeyin yanlış ve olanaksız olduğunu kararlaştırmak kişinin kafasında Tanrı'yla ve Doğa'nın olanaklarıyla ilgili sınırların var olduğunu söylemektir. Bunları anlama ve yargılama yeteneğimizin olduğunu iddia etmekten daha büyük aptallık olamaz. Aklımızın kabul etmediği olguları doğa karşıtı şeyler ya da mucizeler diye adlandırırsak, sürekli biçimde karşımıza çıkmaz mı bunlar? Elle yoklayarak, sisler içinde olan çoğu şeyi tanımaya çalıştığımızı düşünelim, bunların tuhaflıklarını ortadan kaldıranın bilgiden ziyade alışkanlık olduğunu göreceğiz,

Jam nemo fessus satiate videndi,

Suspicere in cœli dignatur lucida templa;

"Göklerin manzarasıyla bezgin ve bıkkınız; kimse başını bu ışık t

apınaklarına doğru kaldırmaya tenezzül etmiyor artık."

(Lucretius, II, 1038)

eğer aynı şeyler bize ilk kez gösterilmiş olsaydı, bunları başka kişiler kadar ya da onlardan daha fazla inanılmaz bulacaktık,

si nunc primum mortalibus adsint

Ex improviso, ceu sint objecta repente,

Nil magis his rebus poterat mirabile dici,

Aut minus ante quod auderent fore credere gentes.

"Onların şimdi ilk kez birdenbire ölümlülerin önüne çıktığını

ve aniden gözlerine göründüklerini varsayın,

bundan daha hayranlık verici hiçbir şey olamazdı;

bunları görmeden önce insanlar benzeri hiçbir şeye

uzun uzun bakmamışlardı."

(Lucretius, II, 1033)

Hiçbir zaman ırmak görmemiş kişi, ırmakla ilk karşılaştığında bu okyanus olsa gerek diye düşündü. Tanıdığımız en büyük şeylerin, doğanın yapabildiklerinden daha büyük olduklarını düşünürüz.

Scilicet et fluvius qui non est maximus, ei est

Qui non antè aliquem majorem vidit, et ingens

Arbor homoque videtur, Et omnia de genere omni

Maxima auae vidit quisque, haec ingentia fingit

"Bu şekilde bir nehir boşuna uçsuz bucaksız olmaz;

göze daha büyüğü görülmemiş gibi görünür.

Bir ağaç, bir insan için de bunun aynısıdır;

her kişi daha büyük gördüğü her türü muazzam bulur."

(Lucretius, VI, 674)

"Consuetudine oculorum assuescunt animi, neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident."

"Gözlerin alışkanlığı ruhlarımızı olgulara aşina kılar; hiç durmaksızın gördüklerine hayret etmezler artık ve bunların nedenlerini araştırmazlar."

(Cicero, De natura Deorum, II, XXXVIII)

Şeylerin büyüklüklerinden çok yeniliği, bizi onların nedenlerini araştırmaya isteklendirir.

Doğanın sonsuz gücüne karşı daha fazla saygı duymalı, bilgisizliğimizi ve zayıflığımızı kabul etmeliyiz. Sözüne güvenilir insanları şahit oldukları bize inanılmaz gelen nice olay vardır; varlıklarına inanmıyorsak da en azından "olmaz böyle şey" diye kestirip atmamak gerekir! Çünkü onları imkânsız diye mahkûm etmek, cesur bir tahminle, bilme olanağının nereye kadar gideceğini kestirme iddiasında olmak demektir. Eğer olanaksız ile alışılmamış arasındaki farkı iyice anlamış olsaydık, doğanın düzenine karşı olanla insanların genel görüşlerine karşı olan arasındaki farkı görseydik, (kolayca inanmadan ve rahatlıkla inançlarımızdan caymadan), Chilon'un salık verdiği "hiçbir şeyin aşırısına kaçmamak" düsturuna uyardık.

Froissard'ın kitabında, Foix Kontu'nun Bearn'da bulunduğu sırada, Kral Jean de Castille'in Juberoth'daki savaşta yenileceğini bildiği anlaşıldığında insan alay edebilir; bizim Yıllıklar da, aynı gün Kral Philippe Auguste'ün Mante'da öldüğünü, Papa Honorius'un onun cenaze törenini yaptığını ve bunu tüm İtalya'ya ilan ettiğini söyler. Bu tanıklıkların geçerliliği belki de bizi ikna etmek için yeterli değildir. Peki ama nasıl? Plutarkhos, eski çağdan bulduğu çok sayıda örneğin dışında, eğer Domitianus zamanında Antonius'un Almanya'da kaybettiği savaşın haberini günlerce önce bildiğini kesinlikle söylerse ve eğer Cesar sıkça bir olay olmadan önce haberinin kendine ulaştığını öne sürüyorsa, onların bizden daha öngörülü kişiler olmadıklarından sıradan kişiler gibi kendilerini aldatan yetersiz insanlar olduğunu mu söyleyeceğiz? Sınamadan geçirmek hoşuna gittiğinde ve düşüncesizlikten çok uzakta durduğunda, Plinius'un düşünme gücünden daha ince, daha açık ve daha canlı olan bir şey var mıdır? Onun üzerinde pek durmadığım bilgi hazinesinin kusursuzluğunu bir kenara bırakıyorum; bu iki niteliğinden hangisinde onu aşıyoruz? Bununla birlikte, çok küçük bir öğrenci bile onu yalanına inandırabilir ve doğanın işleyiş süreci hakkında ona ders vermek isteyebilir.

Bouchet'nin kitabında Saint-Hilaire kutsal yazıtlarının yaratmış olduğu mucizeler hâlâ geçerlidir; bizim aksini söylememizi engelleyecek kadar önemli değildir onun yetkesi. Ama birdenbire aynı türden tüm öyküleri geçersiz saymak oldukça ihtiyatsızlık gibi geliyor bana. Şu Yüce Aziz Augustinus, Milano'daki Ermiş Gervais ve Ermiş Protais'deki yazıtlarda kör bir çocuğun yeniden görme duyusuna kavuştuğunu anlatır; bu arada, Kartaca'da bir kadının yeni vaftiz olmuş birinin kendisine haç çıkartmasıyla kanserden kurtulmasında; yakınlarından biri olan Hesperius'un Efendimiz'in mezarından bir parça toprakla evini saran ruhları kovduğunda ve kiliseye taşınan bu toprak sayesinde bir felçli birden şifa bulduğunda; Ermiş Etienne'in tereke sandığına bir ayin sırasında çiçek buketiyle dokunan bir kadının, sonradan bunu gözlerine sürünce uzun süredir yitirmiş olduğu görme duyusunu yeniden kazandığında ve daha birçok mucizede bizzat hazır bulunduğunu söyler. Onu ve iki ermiş piskopos Aurelius ile Maximinus'u neyle itham edeceğiz öyleyse? Onları cahillik, yetersizlik, sersemlik ya da kötü niyetlilik ve düzmecilikle mi itham edeceğiz? Çağımızda, erdem ve dindarlık olsun, bilgelik, yargı yeteneği ve aydın kişi yetisi olsun, kendini onlarla kıyaslamayı göze alabilecek yeterince iddialı bir kişi var mıdır? "*Qui, ut rationem nullam afferrent, ipsa autoritate me frangerent*." ["Bununla birlikte hiçbir gerekçe getirmeden, beni bir tek güçleriyle ikna edecekler." (Cicero, *Tusculanes*, I, XXI)].

Birlikte getirdiği saçma düşüncesizliğin ötesinde, idrak edemediğimiz şeyi küçümsemek vahim ve tehlikeli bir atılganlıktır. Aslında yüksek zekânız sayesinde doğruyla yalanın sınırlarını çizdiğiniz ve kabul ettiğinizden çok daha tuhaf şeylere inanmak zorunda kaldığınız zaman, işte siz de bizzat kendi tespit ettiğiniz sınırları şimdiden terk etmeye mecbur oldunuz. Oysa din hususunda içinde bulunduğumuz karışık zamanlarda vicdanlarımızı bulandıran şey, Katolikler'in inançlarını terk ediş

biçimidir. Onlar tartışma konusu olan bazı maddeleri hasımlarına bıraktıkları zaman, zekice ve ılımlı bir tutum takındıklarını hayal ediyorlar. Ama Katolikler üstünlük sağlamayı bilmemeleri bir yana, boyun eğmenin ve geri çekilmenin size saldıranlara nasıl bir üstünlük sağladığını; onları nasıl haklı çıkardığını görmüyorlar. Ya her bakımdan bizim kilisemizin otoritesine güvenmek ya da kendini tamamen ondan bağışık tutmak gerekir; ona hangi oranda boyun eğmek zorunda olduğumuzu düzenlemek bize düşmez. Kanıtlamış olmak için bunun ötesinde şunu söyleyebilirim: Kilisemizin kuralının havadan sudan ya da tuhaf gibi görünen bazı noktalarını bir kenara atarak, bir seçim yapma ve ayıklama özgürlüğünü ben de kullandım bir zamanlar; ama bu konularda uzman kişilerle konuştuktan sonra, bu şeylerin özlü ve sağlam bir temele sahip bulunduğunu, bunları bize diğerlerinden daha az saygıya layık gibi kabul ettirenin sadece aptallık ve cahillik olduğunu keşfettim. Kendi yargılamamızda bile ne kadar çelişki hissettiğimizi neden unutuyoruz o halde? Kaç olgu dün bizim için inanç maddesiyken, bugün onların aptalca olduklarını düşünüyoruz? İddia ve merak ruhumuzun kamçılarıdır; bunlardan ikincisi burnumuzu her yere sokmaya sevk ederken, ilki hiçbir şeyi bulanık ve muğlak bırakmamıza izin vermez.

Yirmi Sekizinci Bölüm

Dostluk Üzerine

Hizmetimde olan bir ressamın çalışma tarzını gözlemlerken, içimi onu taklit etme hevesi kapladı. Ressam, tüm yeteneğiyle meydana getirdiği bir tabloyu yerleştirmek üzere iki duvar arasında en güzel ve uygun yeri seçti. Sonra boş kalan yerleri çeşitliliklerinden ve garipliklerinden başka bir incelikleri olmayan acayip resimlerle doldurdu. Aslında bunlar acayip değilse de karalama denemelerdi; korkunç çirkin bedenlerin, biçimleri iyice belirginleştirilmeden gülünç kılığa sokulmuş çeşitli uzuvların konumu, düzeni ve orantıları sadece bir rastlantınını etkisi miydi?

Desinit in piscem mulier formosa superne.

"Bir balık kuyruğuyla biten güzel bir kadının bedeniydi bu."

(Horatius, Şiir Sanatı, 4)

Ressamımı oraya kadar seve seve izliyor, ama çalışmanın en iyi tarafı olan bir sonraki aşamada duruyorum; zira uzmanlığım zengin, özenli ve sanat kurallarına göre yapılmış bir tabloyu değerlendirmeme yetmiyor. Böylece, bu şekilde tüm çalışmanın geri kalanını onurlandıracak bir tabloyu Etienne de la Boitie (Boétie)'den ödünç almakta sakınca görmedim. Bu, onun ‘GÖNÜLLÜ KÖLELİK" adını verdiği bir söylev ama bu adı bilmeyen kişiler kitaba "Birine Karşı" adını verdiler. O, bunu ilk gençliğinde özgürlüğün şerefine, zorbalara karşı bir deneme olarak yazdı. Kitap uzun süreden beri ve haklı nedenle büyük değerde bir nesne olarak aydın kişilerin ellerinde geziyor; çünkü soylu ve olabildiğince kusursuz. Yazabileceğinin en iyisi olması için çok şey gerekir yine de; eğer onu tanıdığım sırada ileri bir yaşta olsaydı, benimkiyle aynı türde bir niyet şekillendirmiş ve düşüncelerini yazmış olacaktı; bugün birçok değerli ve antik çağların onurunu yaratmış olanlara bizi yaklaştıracak şeyleri okuyabilirdik. Zira doğal yetenekler konusunda onunla kıyaslanabilecek birini tanımıyorum. Ondan yalnızca bu el kitabı kaldı. O da zaten rastlantıyla –zira elinden çıkardıktan sonra bir daha sanırım hiç görmedi– ve bir de "Ocak Fermanı"[9]üzerine bazı anıları vardır. Bu kitaplar iç savaşlarımız dolayısıyla ün kazandılar: Bu anılar belki de başka yerde yerlerini alacaklardır. Son nefesini verdiği sırada, pek sevecen bir güvenle vasiyet ettiği kütüphanesi ve evrakları bana miras kaldı; ondan geriye kalanlardan sadece önceden yayınlattığım bu küçük kitabı bulabildim. Ve bu Söylev'e özel bir biçimde bağlandım; zira beni yazarıyla yakın ilişkiler kurmaya sevk eden bir metindir bu. Aslında bu metin, yazarını şahsen tanımadan çok zaman önce onu bana tanıtmıştı; Tanrının izniyle pek eksiksiz ve pek kusursuz, hiç kuşku yok ki benzerleri aşağı yukarı kitaplarda okunan, çağdaşlarımızda hemen hemen bulunmayan bir dostluk bu şekilde oluştu ve onun adını bana ezberletti. Bu dostluğu kurmak için böyle bir koşullar birikimi gerekir; eğer kader üç yüzyılda bir bunu başardıysa bir hayli fazlaca bir şeydir bu.

Doğa, bizi arkadaşlığa yönelttiği kadar başka hiçbir şeye yöneltmez; Aristoteles, iyi yasa koyucuların adaletten çok dostluğa özen gösterdiklerini söyler. Ve gerçekten de, arkadaşlığın en temel ve en yüksek aşaması dostluktur. Çünkü genellikle, hazzın ya da menfaatin, özel ya da genel ihtiyacın yarattığı dostluklar daha az güzeldir; bu tür dostluklar, dostluğun içine başka bir neden, başka bir amaç ve menfaat sokarlar.

Şu dört eski dostluk türü; doğal dostluk, arkadaşlık, konukseverlik ve cinsellik ne özel olarak tek tek, ne de bütün olarak mükemmel dostluk tipine uygundur.

Bir babayla çocukları arasında söz konusu olan öncelikle saygıdır; dostluksa iletişimden beslenir, bunlar arasındaki büyük eşitsizlikten dolayı dostluk kurulamaz. Zaten doğal zorunluluklar yüzünden belki de bu dostluk zararlı olurdu; çünkü babalar gizli düşüncelerini açıklayamadığı gibi çocuklar da, dostluğun ilk kuralı olan uyarıları ve haklı itirazları babalarına yapamazlar. Töre gereği, birbirlerini uğrattıkları olumsuzluklardan kaçınmak için babalar çocuklarını öldürürdü; bu durumda, birinin kaderi diğerine bağlanırdı. Bazı filozoflar, Aristippos'un yaptığı gibi baba oğul arasındaki bu bağı küçümsedi. Vücudundan çıkan çocuklarına şefkat gösterme zorunluluğunu kabul etmesi söylendiğinde, tükürmeye başladı ve tükürüğün de vücudundan çıktığını söyledi. Plutarkhos'un yakınlaşmaya kalkıştığı kardeşi de şöyle der: "Ona pek aldırış ettiğim yok, çünkü benimle aynı delikten çıktı."

Doğrusu, kardeş sözcüğü sevgi dolu güzel bir sözcüktür; bu nedenle, La Boitie ve ben, bunu yakınlığımızın timsali yaptık. Ama mülklerin birbirine katılması, onların paylaşılması, birinin zenginliğinin ötekinin yoksulluğunu yaratması kardeşlik bağını çok zayıflatır ve bunun gevşemesine yol açar. Kardeşler yaşamlarının ve mesleklerinin yönetimini aynı yollarla, aynı ritimle yürütmek zorunda kalınca karşılıklı olarak birbirlerine çatma ve rahatsızlık verme durumuna gelirler. Zaten gerçek ve kusursuz dostlukların kaynağında bulunan sevecenlik ve içten uyumluluk iki kardeş arasında neden bulunsun ki? Bir baba ile oğlu, hatta kardeşler, son derece farklı doğalara sahip olabilir: "Bu benim oğlum, bu benim babam"; ama bir ayı, bir sefil ya da bir budaladır. Sonra da, sözü edilen bu dostluklar bize doğal yasa ve zorunlulukları tarafından dayatıldığı için seçme özgürlüğümüz yoktur ve özgür irademizin de bunda payı yoktur. Çünkü, özgür seçimimizin sevgi ve dostluktan başka bir ürünü yoktur. Ben bu bakımdan, dostluğun her türlüsünü denedim. Son günlerine kadar hoşgörülü bir babaya sahip oldum. O babadan oğula ünlü ve kardeşçe duygu birliğine bağlılık örneği veren bir ailenin üyesiydi,

et ipse

Notus in fratres animi paterni.

"Ve kardeşlerime karşı

babaca sevgimi kendiliğimden kabul etmiş olarak."

(Horatius, Güfteler, II, II, 6)

Dostluk kadınlara karşı duyulan sevgiyle kıyaslanamaz; hatta onu bu kategoriye dahil etmek hiç mümkün değildir. Bunun ateşi, itiraf ediyorum,

neque enim est dea nescia nostri

Quæ dulcem curis miscet amaritiem,

"Zira aşk kaygılarına

yumuşak bir acılık katan tanrıçaya yabancı değiliz."

(Catullus, Epigrammes, I, XVIII, 17)

daha etkili, daha kavurucu, daha çetindir. Ama tehlikeli ve uçarı, değişken ve farklı bir ateştir bu;

bizi sadece bir yanımızdan saran, nöbetlere ve hafiflemelere bağlı bir beden ateşi. Dostluksa, aksine, genel ve evrensel bir sıcaklıktır; kendiliğinden ılımlı ve değişmez, sabit ve sakin, şiddetten ve kırıcılıktan uzak, tam bir yumuşaklık ve inceliktir. Ayrıca aşk bizden kaçanı arzuladığımız çılgınca bir arzudur sadece,

Come segue la lepre il cacciatore

Al freddo, al caldo, alla montagna, al lito,

Ne piu l'estima poi, che presa vede,

Et sol dietro à chi fugge affreta il piede.

"Avcının soğukta ve sıcakta,

dağda ve vadide tavşanı izlediği gibi;

avı ele geçmiş gördüğü zaman mesele etmez bunu,

ama sadece av kaçtığı zaman onu izlemekte telaş eder."

(Ariosteles, Öfkeli Roland, X, Kıta VII)

Aşk, dostluk sınırları içine girdiği andan itibaren, karşılıklı isteklerin uzlaşması haline gelir, baygınlaşır ve güçten düşer, zevkini çıkarma onu tüketir, çünkü o bedensel bir amaca sahiptir ve doyuma ulaşır. Dostluktaysa, aksine, arzu edildiği ölçüde zevk alınır; tinsel olduğu için de tadıldıkça yücelir, beslenir ve gelişir; böylece ruh daha bir incelir. Aşka dair ve kısa ömürlü duygular, bu kusursuz dostluğun altında bende de kendilerine yer buldular; yazdığım dizeler bunun itirafıdır. Bu iki tutku, bende, böylece birbirinin bilincinde, ama hiçbir zaman yarışa girmeksizin beraberce var oldu; birincisi, görkemle yükseklerden uçarak yol alırken, ötekinin oyunlarını küçümseyerek seyretti.

Evliliğe gelince, isteyenin elini kolunu sallayarak girdiği ama canı istediğinde çekip gidebileceği bir pazar değildir. Genellikle dostluktan başka amaçlarla yapılan bir pazarlıktır bu; orada çilesinin çözülmesi güç, ama bağı koparmaya ve gerçek bir sevginin akışını bulandırmaya yeten bir yığın karmaşa işin içine karışır. Dostluk için, aksine, başka bir mesele yoktur; ne de kendi başına bir alışveriş. Doğruyu söylemek gerekirse, kadınların doğal konumunun bu tanrısal bağdan beslenen samimi ilişkilere karşılık verecek yetenekleri olmadığını ve sıkı ve dirençli düğüme dayanacak kadar sağlam görünmediğini ekleyelim. Böyle değil de keşke, içinde sadece ruhların değil bedenlerin de payını alabildiği bütün bir zevkin bulunabildiği ve bireyin bütünüyle bağlanmış olduğu özgür ve gönülden bir birliktelik kuralabilseydi. Kesinlikle dostluk daha zengin, daha dolu olurdu. Ama şimdiye kadar öteki cinsin bunu başarabildiğini gösteren bir örnek yoktur; o, geleneksel olarak hep dışlanmıştır bu alandan.

Eski Yunanlıların uyguladığı kural dışı bağlılık [homoseksüellik] biçimine gelince, bizim geleneklerimize kesinlikle uymaz. Onların bu uygulaması sevgililer arasında büyük bir yaş ve mevki farkı gerektirdiğinden, burada övülen kusursuz birlikteliğe uymaz: "*Quis est enim iste amor amicitiæ? Cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem?*" [*"Bu dostluk aşkı nedir gerçekten? Çirkin bir yeni yetmeye, ne de güzel bir ihtiyara bağlanmamak da nereden çıktı?"* (Cicero, *Tusculanes*, IV, XXXIII)]. Burada yapılan betimlemeyi şu şekilde ortaya koyarsam,

sanırım Akademi'nin kendisi dahi bana karşı çıkmayacaktır: Venüs'ün oğlu tarafından âşığın kalbine bir tatlı gençliğin çiçeği için esinlenmiş ilk tutku, ki Grekler'in ölçüsüz bir tutkunun yol açabildiği tüm tutkulu atılımlarla taşkınlıklara izin verdikleri bu ilk çılgınlık dışsal güzellik üzerine kurulmuştur sadece. Ve bu, yalnız beden gelişmesinin aldatıcı bir betimlemesiydi; çünkü, ruh henüz ortada yoktu, doğmamıştı ve filizlenme çağına gelmemişti. Bu çılgınlık alçak bir kalbi ele geçirseydi, baştan çıkarmak için kullanılan yollar o zaman zenginlikler, armağanlar, onurlandırıcı görevlerin lütfedilmesi ve daha aşağı düzey çıkarlar olurdu – öte yandan, onlar da reddediyordu bunu. Ama bu çılgınlık daha soylu bir kalbi ele geçirseydi, dostluğu da soylu olurdu; felsefe dersleri, dine saygı duymaya özendirmeler, yasalara boyun eğmek, vatanı için ölmek, yiğitlik, bilgelik, doğruluk örnekleridir. O zaman âşık, bedeni çoktan pörsüyüp solduğu için, kendini uzlaşmayla ve ruhunun güzelliğiyle kabul ettirmeye çalışır, bu gizli zihinsel birliktelikle daha sağlam ve daha sürekli bir anlaşma yapmayı umut ederdi. Eğer Yunanlılar âşıktan girişimini sabırla ve gizlilik içinde yürütmesini istemeleri aynı kapıya çıkar, aksine, âşık olunandan ısrarla beklerlerdi bunu; çünkü onun içsel, keşfedilmesi ve bilinmesi güç bir güzelliği yargılaması gerekiyordu. Bu araştırma sona erdiğinde ve uygun bir zamanda, güzellik tinselliğinin özendirdiği bir tinsellik arzusu doğardı sevilen kişinin içinde. Ve sözü geçen bu güzellik, o zaman bedensel güzellik raslantısal ve tali olduğundan temel alındı; âşık içinse tersi geçerli olurdu. Bu nedenle sevgiliyi âşığa tercih ediyordu onlar. Tanrılar'ın da bunu tercih ettiğini kanıtlamak isterler, Akhilleus ile Patroklos aşkında yeni yetmeliğinin başında ve toy hamlığında, Grekler'in en güzeliyken Akhilleus âşık rolünü vermiş olmaktan dolayı ozan Aiskhylos'a kınarlardı. En yüce ve en soylu bölümü ağır basan ve bu şekilde tamı tamına işlevini yapan bu inanç birliği hakkında bundan özel yaşamda olduğu kadar, kamu yaşamında da çok olumlu sonuçlar doğduğunu; bunu uygulayan milletlerin güçlü olduklarını ve dürüstlüğün ve özgürlüğün gerçek savunucusu olduğunu söylüyorlardı. Onlara göre, Hermodios ile Aristogeiton'un kahramanlara özgü aşkları buna tanıklık ediyordu. Ve bu nedenle Grekler bunu kutsal ve tanrısal diye kabul eder, zorbaların şiddetinin ve halkların miskinliğinin hasmı gibi görürlerdi sadece. Akademi'nin lehine söylense söylense aşkın sonunda dostluğa dönüştüğünü ileri sürdüğü söylenebilir; bu görüş Stoacıların aşk tanımına da uyuyor. "*Amorem conatum esse amicitiæ faciendæ ex pulcritudinis specie*." ["Aşk, bizi güzelliğiyle çeken bir kişinin dostluğunu elde etme arzusudur." (Cicero, *Tusculanes*, IV, XXXIV)]. Ama en doğru ve en eşitlikçi aşk tanımıma dönüyorum: "*Omnino amicitiæ, corroboratis jam, confirmatisque ingeniis et ætatibus, judicandæ sunt*." ["Yaşla doğalar biçimlenip pekiştiği zaman, dostluklara karar verilebilir ancak." (Cicero, *De amicitia*, XX)].

Genellikle dostları ve dostlukları sadece bazı koşullarla ya da yararlılıkla düğümlenmiş ve onların aracılığıyla ruhlarımızın birbirine bağlanmış olduğu samimi ilişkiler diye adlandırırız. Sözünü ettiğim dostlukta, bu ilişkiler birleşir ve öyle tam bir biçimde kaynaşır ki, onları birleştiren dikişler görünmez. Dostumu neden sevdiğimi söyletmek için bana ısrar etselerdi, şu yanıtını verirdim: Çünkü o öyleydi, ben de böyleyim.

Tüm söyleyebildiğimin ötesinde, hatta ayrıntılara girerek, bu birliktelikte arabulucu gibi hareket eden izah edilmez ve kadere bağlı bir güç vardır. Görmeden önce birbirimizi arıyorduk ve aramızda yaptığımız söyleşiler, birbirimizin üzerinde akla uygun olarak daha fazla etki yaratıyordu; Tanrı böyle istemişti sanırım. Birbirimizi ismen tanıyorduk. Bir kentteki büyük şölen sırasında, bir insan kalabalığının ortasında tesadüfen ilk karşılaştığımızda, önceden tanışıyormuşuz gibi birbirimize öylesine kapıldık, öylesine bağlandık ki, o andan itibaren hiçbir şey bizi bu kadar yakın kılamazdı. Sonradan Latince kusursuz bir *Taşlama* yazdı; bu kadar çabuk anlaşmamızı ve dostluğumuzun bu kadar kısa süre içinde olgunlaşmasını orada anlattı ve açıkladı. Çok geç başladığı için kısa sürmeye mahkûm (o sırada çoktan olgunluğa ulaşmış insanlardık biz; hatta o benden birkaç yaş daha büyüktü) dostluğumuzun kaybedecek vakti yoktu. Hatta, ihtiyatla önceden uzun görüşmelere gerek duyan

sıradan ve zayıf dostluk modellerini örnek almaya zamanı yoktu dostluğumuzun. Bu dostluğun kendinden başka hiçbir ideal modeli olmadığı gibi, kendinden başka başvuracak yeri de yoktu. Bir özelliği olan gözlem değildir bu, ne iki, üç, dört, ne de bin başka gözlem; tüm bu karışımın hangi en özel ve en tatlı kısmının irademi ele geçirerek onun istencinin içine dalıp kaybolduğunu, onun iradesini de ele geçirerek aynı iştah ve aynı atılımla benim irademin içine dalıp kaybolmaya sevk ettiğini bilmiyorum. "Kaybetmek" derken bunu gerçek anlamda söylüyorum çünkü, kendimize ait hiçbir şeye, henüz onun ya da benim olmuş hiçbir şeye sahip değildik.

Tiberius Gracchus'ü mahkûm ettikten sonra dostu olan herkesi kovuşturan Roma Konsüllerinin önünde Laelius, Gracchus'un en iyi dostu Caius Blosius'a onun uğruna ne yapardın diye sorunca, "Her şeyi" diye cevap verdi. "Nasıl her şeyi?" diye üsteledi öteki, "Tapınaklarımızı ateşe vermeni buyurmuş olsaydı bile mi?" Blosius yanıtladı: "Bana böyle bir şeyi asla emretmezdi". Lælius, "Ya istemiş olsaydı" diye ısrar etti. "O zaman ona itaat ederdim" dedi Caius Blosius. Eğer gerçekten çok iyi dostu olsaydı, diyor tarihçiler, bu son gözüpek itirafıyla konsülleri kışkırttım mı diye düşünmezdi; Gracchus'un istencinden en ufak bir kuşkusu olmazdı. Ama bu cevabı meydan okuma diye yargılayanlar bu gizemi anlamıyor ve yine de gerçek olduğu halde, Blosius'un Gracchus'ü tamamıyla egemenliği altında tuttuğunu, çünkü ona sözünü geçirip onu iyi tanıdığını akıllarına bile getirmiyorlar. Aslında, onlar yurttaştan daha çok dosttular; ülkelerinin dostlarından ya da düşmanlarından çok daha iyi gün ve kötü gün dostuydular. Kendilerini birbirine tamamen adamış olarak, karşılıklı eğilimlerini dizginliyorlardı. Şu halde, bu koşumu erdemle ve usa göre yönlendirin (çünkü, bu olmadan koşumu vurmak imkânsızdır); Blosius'un cevabının tam da verilmesi gereken cevap olduğu anlayacaksınız. Bununla birlikte, eylemleri sonradan farklı yönlere kaysaydı, kanımca, ne birbirinin ne de kendi kendilerinin dostu olurlardı onlar. Öyle de olsa, bu cevap benim cevabımdan daha anlamlı değildir; bana "İstenciniz kızınızı öldürmeyi buyursa, onu öldürür müydünüz?" diye soran birine olumlu cevap verseydim, bunu yapmaya hiçbir zaman gerçekten razı olmadığımı kanıtlamayacaktı bu cevap; çünkü ne kendi istencimden, ne de dostumun istencinden en ufak bir kuşkum var. Dünyanın tüm söylevleri bir araya gelse, beni dostumun iyi niyetinden ve yargılarından ötürü kuşkuya düşürmez, nasıl görünürse görünsün, gerekçesini anında bulamayacağım tek bir eylemi olamaz. Ruhlarımız öylesine kaynaştı, pek derin bir sevgiyle öylesine birbirine tutuldu ve gönülden keşfetti ki, ona ait olanı kendimin gibi tanımıyordum sadece, kendimi ilgilendiren ne varsa kuşkusuz seve seve kendimden daha fazla güveniyorum ona.

Benim dostluklarım, sıradan dostluklarla bir tutulmasın. Onları, hem de en iyilerini herkes kadar biliyorum ama kuralları birbirine karıştırmamak gerekir, yoksa aldanırız. Bu sözü geçen dostluklarda ihtiyatla ve önlem alarak dizgin elde ilerlemek gerekir; çünkü ilişki çekinilecek bir şey yokmuş gibi kurulmaz. "Onu günün birinde nefret edecekmiş gibi sevin. Günün birinde seveceksiniz gibi nefret edin ondan" diyordu Khilon. Bu öğüt, dolu dolu ve tam bir dostluk söz konusu olduğu zaman pek tiksindirici, sıradan ve düşük dostluklar söz konusu olduğu zamansa çok yararlıdır; Aristoteles'in sözü burada kullanılabilir: "Ey dostlarım, dost yoktur bu dünyada!"

Bu üstün nitelikli ilişkilerde, öteki dostlukları besleyen müdahale ve yararlar hesaba bile katılmaz. İsteklerimizin sıkı bir şekilde kaynaşması bu nedendendir. Benim kendime gösterdiğim dostluk, (Stoacılar bu konuda ne derlerse desinler) gerektiğinde kendime yaptığım iyilikle artmamıştır; aynı şekilde, böyle dostların gerçekten kusursuz olan birlikteliği onlara bir görev gibi gelmez ve yükümlülük duygusunu kaybettirir; aralarında yarar, zorunluluk, saygı duyuş, rica, teşekkür gibi, bölünme ve farklılık gibi bir sürü sözcük gereksiz hale gelir. Aslında bu, dileklerin, düşüncelerin, yargıların, mülklerin, kadınların, onur ve yaşamın aralarında hep ortak ve iki bedende tek bir ruh olmasından ileri gelir, Aristoteles'in pek doğru tanımlamasına göre, açık biçimde ne herhangi bir

şeye katılabilir, ne birbirlerine bir şey ödünç verebilir, ne de alabilirler. İşte bu nedenle yasa koyucu, zaten hayali olan bir benzeşmeyle evliliği onurlandırmak için karı ile koca arasında bağışı yasakladı; böylece her şeyin her ikisine ait olduğunu ve onların bölünecek ya da paylaşılacak hiçbir şeyleri olmadığını göstermek ister. Eğer sözünü ettiğim dostlukta biri diğerine bir şey verebilseydi, kabul edecek olanın arkadaşını mecbur etmesi olurdu bu. Çünkü onlar birbirinden, tüm başka şeylerden ziyade, karşılıklı iyilik yapmayı bekler; aslında, dostuna en fazla arzu ettiğini yapma zevkini bağışladığına göre, ona cömert görünme fırsatını sağlayan, bunu kabul eden kişidir. Filozof Diogenes parasız kaldığı zaman dostlarından para istediğini söylerdi. Gerçekte ne olduğunu göstermek için bu konuda eski ve dikkat çekici bir örnek vereceğim.

Korinthli Eudamidas'ın iki dostu vardı; Sykionlu Khariksenos ve Corinthli Aretheus. Kendisi yoksulluk içinde ölürken, iki zengin dostuna şöyle bir vasiyet bıraktı: "Aretheus'a annemin bakımını, yaşlılığında onun geçiminin sağlanmasını, Khariksenos'a da kızımı evlendirmesini ve ona elinden geldiğince en büyük başlık parasını vermesini vasiyet ediyorum. İkisinden biri vefat ettiği takdirde, onun görevini geride kalana devrediyorum." Vasiyeti ilk görenler alay ettiler bununla; ama varisler durumdan haberdar olunca vasiyeti memnuniyetle kabul ettiler. İkisinden biri Khariksenos da beş gün sonra ölünce, bakım yükümlülüğü Aretheus'a geçti; anneye özenle baktı sahip olduğu mal varlığının yarısını kendi tek kızına, yarısını da Eudemidas'ın kızına verdi, düğün törenleri de aynı gün yapıldı.

Bu örnek çok güzel bir örnektir. Burada tek söylenecek şey, çok dost sahibi olmaktır; çünkü bu eksiksiz dostluk bölünmezdir. Her biri kendini dostuna adar, başkasına verecek hiçbir şeyi kalmaz; keşke iki, üç, dört canım olsaydı, keşke hepsini vereceğim birçok ruhum, istencim olsaydı diye yakınır. Sıradan dostluklarsa, paylaştırılabilir; birinde güzelliği, bir diğerinde örflerinin rahatlığı ya da özgürlüğünü, bir üçüncüde babacanlığı, bir başkasında kardeşliği. Ama ruhu zapteden ve tüm yetkeye egemen olan bu dostluğun iki yanlı olması imkânsızdır. Eğer iki dost aynı zamanda yardım isteseydi, hangisine koşardınız? Eğer zıt hizmetler isteselerdi, nasıl hareket ederdiniz? Eğer biri, ötekinin bilmesinin yararına olacağı bir şeyi size açıklasaydı, bu durumdan nasıl sıyrılırdınız? Biricik ve üstün bir dostluk, insanı tüm diğer zorunluluklardan kurtarır. Başka bir kişiye açıklamamaya yemin ettiğim şeyi, yeminimi bozmaksızın açıklayabileceğim tek bir kişi var: o da benim. İkiye bölünebilmek oldukça olağanüstü bir şeydir; üçe bölündüğünü öne sürenler bunun değerini bilmezler. Benzeri olan olağandışı değildir. Her ikisini de eşit sevdiğim, aynı zamanda birbirlerini seven iki kişinin, aynı zamanda onları sevdiğim kadar beni sevdiklerini kim düşünebilir? En biricik ve en birleşmiş şey, bir kardeşlikte çoğalıyor işte; bu, dünyada bulunabilen en nadir şeydir yine de.

Bu öykünün geri kalanı söylediklerime tam olarak uyuyor. Eudamidas, dostlarını kendi ihtiyacı için kullanarak onlara incelik göstermiş ve ayrıcalıklı davranmıştır; onlara kendisine iyilik yapma imkanı tanıyarak cömertliğinin mirasçısı yapmıştır. Ve bu şekilde, dostluğun gücü Aretheus'un durumunda daha açıkça görülür. Kısacası, bu olgular onları tatmamış olanlar için hayal edilemez şeylerdir. Bunlar beni ister istemez Kyros'a şu genç askerin verdiği cevabı derin derin düşünmeye götürüyor. Kyros, bir yarışı kazandığı atını ne kadara vereceğini, bir krallıkla değiştirip değiştirmeyeceğini sorduğu zaman, genç asker şöyle der: "Tabii ki hayır, soylu efendim; ama eğer buna layık bir kişi bulsaydım, bir dost karşılığında seve seve verirdim onu."

"Eğer bulsaydım" derken haksız sayılmazdı genç asker. Çünkü yüzeysel ahbaplıklara eğilimi olan kişiler kolayca bulunsa da, sözünü ettiğim kişinin içinde kalbin en derin yerinden gelen ve hiçbir şeyi esirgemeyen rahatlıklar bulunur; dost dediğin kusursuz biçimde açık ve güvenli olmalıdır.

Ancak bir ucundan tutulan birlikteliklerde, kesinlikle bu ucu etkileyen kusurlarla ilgilenmek

gerekir. Doktorumun ve avukatımın dini inancını bilmek umurumda değildir; bu değerlendirmenin onların bana dostlukla verdikleri hizmetlerle hiçbir ilişkisi yoktur. Hizmetimde olanlarla ilişkilerim için de geçerlidir bu; bir uşağın iffetli oluşunu bilmekten çok, becerikli olup olmadığını araştırırım, bir katırcının aptal olmaktansa kumarbaz olmasını, bir aşçının cahil olmaktansa küfürbaz olmasını yeğlerim. Herkese ne yapması gerektiğini söyleme iddiasında değilim, bunu yapan yeterince insan var. Ben şöyle yapıyorum;

"Mihi sic usus est; tibi, ut opus est facto, face."

"Ben bu şekilde kullanırım bunu; siz dilediğiniz gibi yapın."

(Térentius, Heautontimorumenos, I, I, 80)

Masa sohbetlerinde, çatık kaşlı olanla değil, hoş sohbet olanla birlikte olurum. Yatakta güzelliği, iyiliğe tercih ederim. Tartışmada işinin ehlini tercih ederim, erdemli olmasa da olur. Ve böylece sürer gider.

Adamın biri çocuklarıyla oynarken sopanın üstüne binmiş halde yakalanınca, kendisini bu halde gören adama kendi baba oluncaya kadar bundan kimseye söz etmemesini ister ve çocuğuna duyduğu aşırı sevgiyi ancak o zaman anlayacağını ve kendisini daha adil yargılayacağını da sözlerine ekler. Ben de anlattıklarımı yaşamış insanlarla konuşmak isterdim. Ama böyle bir dostluğun, ne kadar nadir olduğunu bilerek, hiç değilse iyi bir yargıç bulmayı umuyorum. Çünkü, eski çağın bile bu konu üzerine bize bırakmış oldukları benim hissettiklerimin yanında zayıf kalıyor gibi geliyor; bu nokta üzerinde, olgular ilkeleri aşıyor, felsefede bile durum böyle:

Nil ego contulerim jucundo sanus amico.

"Sağduyuma sahip oldukça, müşfik bir dostla kıyasladığım hiçbir şey olmaz." (Horatius, Satires, I, V, 44)

Eski zaman ozanlarından Menandros, sadece bir dostun gölgesine rastlamış olan bir kişinin bile mutlu olduğunu söylerdi. Bunu söylemekte çok haklıydı; çünkü kendisi de bu mutluluğu tatmıştı. Gerçekten de, Tanrı'nın lutfuyla tatlı, kolay ve –bir dostun kaybı dışında– vahim üzüntülerden uzak, ruh dinginliğiyle dolu olan yaşamımın tüm geri kalanını kıyaslarsam, doğal ve ilk verilerimle başkalarını aramaksızın yetinmiştim; çünkü bu kişiliğin dört yıl boyunca bana verdiği hoş beraberliğin ve ahbaplığın verdiği keyfiyle bunu kıyaslarsam tümü bir dumandan, karanlık ve sıkıcı bir geceden başka bir şey değil. Onu kaybettiğim günden beri,

quem semper acerbum,

Semper honoratum (sic, Dii, voluistis) habebo,

"Acımasız ve asla onurlandırmaktan vazgeçmeyeceğim bir gün gibi

bakmaktan hiçbir zaman vazgeçmeyeceğim o güne (takdirin böyleydi,

ey Tanrım!)."

(Vergilius, Aeneis, V, 49)

derbeder oldum; sunulan zevkler bile, beni teselli etmek şöyle dursun, onun kaybının acısını iki kat arttırıyor. Biz bir bütünün iki yarısıydık; sanki onun parçasını çalmışım gibi geliyor bana,

Nec fas esse ulla me voluptate hic frui

Decrevi, tantisper dum ille abest meus particeps.

"Ve yaşamımı paylaşan kişi olmadığından artık,

bir daha zevk almamam gerektiğine karar verdim."

(Térentius, Heautontimorumenos, I, I, 149-150)

Her yerde onun ikinci yarısı olmaya o kadar alışmışım ki, artık yarım bir varlık olmuşum gibi geliyor bana.

Illam meæ si partem animæ tulit

Maturior vis, quid moror altera,

Nec charus æque nec superstes

Integer? Ille dies utramqu

Duxit ruinam.

Madem ki mevsimsiz bir darbe

Ruhumun bu yarısını aldı benden

Neden, ben, kendinden iğrenen diğer yarı, burada kalayım

Bütün bütüne yaşamadıktan sonra?

Aynı gün her ikimizi de yok etti.

(Horatius, Odés, II, XVII, 5)

Onun eksikliğini duymadığım bir eylem veya bir düşünce yok benim için; o da aynı şekilde benim eksikliğimi duyardı. Çünkü o, diğer yeteneklerde ve erdemlerde olduğu gibi, dostlukta da beni geçiyordu.

Quis desiderio sit pudor aut modus

Tam chari capitis?

Böylesine değerli bir kafanın ardından ağlandığı için

Neden utanç duyulsun ve bana karşı çıkılsın ki?

(Horatius, Odés, I, XXIV, 1)

O misero frater adempte mihi!

Omnia tecum unà perierunt gaudia nostra,

Quæ tuus in vita dulcis alebat amor.

Tu mea, tu moriens fregisti commoda frater,

Tecum una tota est nostra sepulta anima,

Cujus ego interitu tota de mente fugavi

Hæc studia, atque omnes delicias animi.

Alloquar? audiero nunquam tua verba loquentem?

Nunquam ego te vita frater amabilior,

Aspiciam posthac? at certè semper amabo.

"Ah seni kaybettiğim için kardeşim yazık bana! Seninle birlikte tatlı dostluğunun yaşama kattığı tüm sevinçler de kaybolup gitti

Ölerek tüm mutluluğumu bozdun, kardeşim.

Seninle birlikte, tüm ruhumuz mezara gömüldü

Ve ölümünden beri kalbimden kovdun tüm sevimli incelemeleri ve

yaşama tatlılık veren her şeyi. Artık konuşamayacak mıyım seninle?

Asla duyamayacak mıyım sesini? Artık göremeyecek miyim yüzünü, bana yaşam kadar yakın olan kardeşim?

En azından ebediyen seveceğim seni."

(Catullus, LXVII 20 ve LXV, 9)

Ama biraz şu on altı yaşındaki delikanlıya kulak verelim.

Bu çalışmanın o zamandan beri sahneye tiksinti veren amaçlarla konduğunu gördüğüm için, düzeltme kaygısı duymadan, siyasi düzenimizin durumunu bulandırmak ve değiştirmek isteyenlenlere ve özgün mayalarını kattıkları yazılara burada yer vermekten vazgeçtim. Yazarın anısının onun kanılarını ve eylemlerini tanımayan kişiler nezdinde değişime uğramaması için, bu konunun daha yeni yetmeliğinde bir alıştırma türünde, sıradan ve kitaplarda bin kez incik cincik edilmiş bir konu olarak ele alındığını belirtmek isterim. Yazdıklarına inandığından en ufak bir kuşkum yok; çünkü o, şakalaşırken bile yalan söylemeyecek kadar titizdi. Ve bazı nedenlerden dolayı seçme şansı olsaydı, Sarlat yerine Venedik'de doğmuş olmayı seçerdi. Ama başka bir düsturu daha vardı; doğduğu yerin

yasalarına titizlikle itaat etmek ve onları yerine getirmekti bu. Ondan daha iyi bir yurttaş tahayyül edemiyorum. Ülkesini onun kadar düşünüp, kendi döneminde çıkan ayaklanmalara bu kadar hasım olan yoktur. Olanaklarını bunları kışkırtmaktan ziyade söndürmeye kullanmıştır. Kafası bu yüzyılın değil, öteki yüzyılları yönlendiren kişilerin hamurundandır.

Bu ciddi çalışma karşılığında, yaşamının aynı evresi içinde kaleme alınmış, ama daha neşe ve sevinç kaynağı bir başka esere yer vereceğim.

Yirmi Dokuzuncu Bölüm

Etıenne De La Boétıe'nin Yirmi Dokuz Sonesi

Guissen Kontesi Madam de Grammont'a,

Madam, burada size kendimden olan hiçbir şey sunmuyorum; Zaten, size sunabileceklerim içinde ne varsa ona önceden sahipsiniz ya da size layık hiçbir şey göremiyorum. Ama istedim ki, bu dizeler, nerede görülürse görülsün, başında sizin adınızı taşısın ve bu nedenle büyük Corisande d'Anouins' rehberleri olsun. Bu armağan size uygundur diye düşünüyorum; çünkü Fransa'da şiir konusunu sizden daha iyi değerlendiren ve buna sizden daha fazla hizmet eden pek az soylu hanım vardır. Kimse, doğanın milyon başka güzellik arasında size bağışladığı bu güzel ve zengin duygulu düşünce uygulamaları sayesinde yaptığınız gibi şiiri canlı ve diri kılamaz. Madam, dizeler onları candan sevmenizi hak ediyor; çünkü kanımca, hiç kuşku yok ki, Gaskonya'da doğmuş olarak daha fazla esine ve soyluluğa, verimli bir elden çıkışa tanıklık ediyorlar. Akrabanız Mösyö dö Foix'nın himayesinde bastırmış olduklarımın ancak geride kalanına sahip oluşunuzdan dolayı kıskançlık duymayınız; aslında bunları yazar en taze gençliğinde neden bilmem daha canlı ve daha dumanı tüten bir şekilde yazdı; o sırada, içi nedenini bir gün kulağınıza söyleyeceğim güzel ve soylu bir amaçla yanıyordu. Ötekiler, evlenmeyi düşündüğü sırada müstakbel eşinin onuruna yazılmıştır ama nedense daha o zamandan bilmediğim evliliğe has soğukluğu var. Bense şiirin hoşa gidici olduğu kadar, mizahi ve olabildiğince özgür olanını sevenlerdenim.

Bu dizeler başka eserlerde yer almaktadır[10]

Otuzuncu Bölüm

Ilımlılık Üzerine

Sanki dokunuşumuzla mikrop saçıyoruz, güzel ve iyi olan ne varsa elimizle dokunarak bozuyoruz. Erdemi o şekilde kavrıyoruz ki, onu aşırı sert ve şiddetli bir istekle kavrayacak olursak bozulacaktır. Erdemin aşırısı olmaz çünkü aşırılık varsa artık erdem yoktur demek kelime oyunu yapmaktır.

Insani sapiens nomen ferat, æquis iniqui,

Ultra quam satis est, virtutem si petat ipsam.

Bilge sağduyusuz ismini, doğru ise eğri ismini alacaktır eğer çok ileriye giderlerse Erdeme ulaşmak için gösterdikleri çabada bile

(Horatius, Epitres, I, vı, 15)

Felsefenin nazik bir konusudur bu. Erdem çok fazla sevilebilir ve doğru bir eylemin akışında aşırılıklara kaçılabilir. Tanrısal söz şudur: "Gerektiğinden fazla bilge olmayın; ölçülü bir biçimde bilge olun."[11]Büyük bir kişinin kendisi ile aynı konumda olan insanlardan daha fazla dindar görünerek, dininin saygınlığına zarar verdiğini gördüm.

Doğası ılımlı ve orta halli kişileri severim ben. İyilik için bile olsa yapılan ölçüsüzlük, beni rahatsız etmese de şaşırtır; bu davranışı nasıl adlandıracağımı bilemem. Oğlunu ilk ihbar eden ve infazında ona ilk taşı atan Pausanias'ın annesinin davranışını daha da garip bulurum. Aynı şekilde, gençlik ateşiyle düşmanın üzerine atılarak, babasının saflarını aştı diye oğlunu öldürten diktatör Posthumius'un davranışını da. Çok vahşi ve çok pahalıya mal olan bir erdemi ne sever ne de tavsiye ederim.

Oku hedefin ötesine gönderen atıcı, hedefe kadar gönderemeyen atıcı gibidir. Yine gözlerimi aniden parlak bir ışığa ya da karanlığa doğru çevirdiğimde eşit biçimde bulanıyor. Platon'un Gorgias adlı yapıtında, Kallikles felsefenin aşırılığının zarar verici olduğunu söyler ve yararlı olan sınırın ötesine geçilmemesini tavsiye eder. Ilımlılıkla ele alındığında felsefe hoş ve kazanç sağlayıcıdır, ama sonunda, insanı vahşi ve kusurlu kılar; dinleri ve genel yasaları hor gören, toplumda görüşmenin, insani zevklerin düşmanı, tüm siyasi sorumluluktan aciz, başkası bir yana kendine hayrı olmayan bir kişi… Kısacası, o bir çift tokadı hak ederdi! Ve Kallikles gerçeği söylüyor; çünkü, felsefe aşırılıklarıyla doğal özgürlüğümüzü köleleştirir, usandırıcı kurnazlıklarla doğanın çizdiği çok doğru ve güzel yolları terk ettirir. Karılarımıza karşı hissettiğimiz duygular tamamıyla meşrudur. Din bilimi, yine de, bunu dizginlemeyi, sınırlamayı bırakmıyor. Hatırımda kaldığına göre, bir zamanlar Saint Thomas'da, başka nedenlerle birlikte, onun yakın derecede akrabalar arasında evlilikleri kabul etmediği bir parçayı okuduğumu sanıyorum. Böyle bir kadın için taşıdığımız bu duyguda ılımlı olsa da tehlike vardır; çünkü burada koca sevgisinin tam ve kusursuz bulunması zorunlu olduğundan, buna üstelik akrabalıktan gelen sevgi yükleneceğinden, hemen hemen hiç kuşku yok ki, bu artış kocayı akıl sınırlarının ötesine götürecektir.

İnsanların davranışlarını düzenleyen din ve felsefe gibi bilimler her şeye karışır. Onların bilgisinden ve düzenlemelerinden kaçıp kurtulan gizli saklı bir davranış olamaz. Kadınların özgürlüğünü savunan düzenlemeler oldukça safçadır. Aşk oyunlarında istenen kolaylıkları onlar sağlıyorlar. Doktor muayenelerinde utangaçlık bunu onlara yasak ediyor. Şu halde, kafaları bununla

hâlâ fazlasıyla meşgul kocalara onlar tarafından bildirmek isterim; onlara göre karılarına yaklaşmakta duyumsadıkları hazlar, eğer bunlarda ılımlılık korunmazsa kınanmaya değerdir. Gayri meşru zevklerde hep söz konusu olduğu gibi, kuralsızlık ve taşkınlıklarda da acınacak bir şeyler vardır. Aşk oyunlarında ilk ateşin bizi kışkırttığı bu uygunsuz okşamalar karılarımıza karşı sadece densizlik olmaz onları yaralar da. Hayasızlığı sizden öğrenmemeleri daha iyidir! Bu konularda ben doğal ve basit bir öğretinin ortaya koyduğunu uyguladım her zaman.

Evlilik dinsel ve kutsal bir bağdır, bu nedenle ondan alınan cinsel zevk tutarlı, ciddi ve biraz da olmak zorundadır; son derece aklıbaşında ve bilinçli bir haz olmalıdır bu. Ve başlıca ereği çocuk dünyaya getirme olduğuna göre, ister yaşları geçmiş, isterse önceden hamile kalmış olsunlar, meyvesini almayı umut edemediğimiz zaman eşlerimizle sevişmeye yetkin olup olmadığımızı sorgulayanlar var. Platon'a göre, insan öldürmedir bu. Bazı milletler (ve özellikle Muhammed'e inananlar) hamile bir kadınla birleşmeyi iğrençlik olarak görürler. Bazıları da âdet süresince cinsel ilişkiyi yasaklar. Zenobia sadece hamile kalmak için kocasıyla ilişki kurmaya izin veriyordu; ondan sonra hamileliği boyunca kocasını serbest bırakıyordu ve doğumdan sonra tekrar yaklaşmasına izin veriyordu: Güzel ve soylu bir evlilik örneği.

Platon bu zevke düşkün ozanlardan şu öyküyü alır: Jüpiter [Zeus] bir gün karısına karşı öyle ateşli bir arzuya tutuldu ki, yatağa gitmesini bekleyemeyip döşemenin üzerine yatırdı onu; bundan aldığı hazzın şiddetiyle, gökkubbedeki sarayında öteki tanrılarla birlikte almış olduğu yüce ve önemli kararları unuttu. Ve daha sonraları, bu sefer karısının anne babasından gizlice kızlığını bozduğu zamandaki kadar zevk aldığı için övündü.

Pers kralları yemek şölenlerine eşlerini de getirtirlerdi; ama şarap kafalarını tütsüleyip, cinsel zevklerin dizginlerinin boşaltılması gerekince başıboş arzularının bir parçası olmasınlar diye onları dairelerine geri gönderirler, eşlerinin yerine saygı göstermek zorunda olmadıkları kadınlar getirtirlerdi.

Tüm zevkler ve keyifler, insanların hepsinde eşit biçimde yer etmez. Epaminondas, yoldan çıkmış bir oğlanı hapse attırmıştı; Pelopidas hatırı için onun serbest bırakılmasını rica etti. Epaminondas bunu reddedip, yine onun istemiş olduğu tanıdığı bir kızı Pelopidas'a verdiğinde, bunun bir komutana değil, bir kadın dosta verilmesi gereken bir ödül olduğunu söyledi. Sophokles, yüce kurulda Perikles ile birlikte olduğu sırada, tesadüfen oradan geçen yakışıklı bir genci görünce yüksek sesle bağırdı: "İşte güzel oğlan diye buna derim ben!" – "Sadece temiz ellere değil, temiz gözlere de sahip meclis üyesinden başkasına yakışırdı bu" dedi Perikles ona.

İmparator Ælius Verus, başka kadınlarla seviştiği için kendisini bırakmasından yakınan karısına, evliliğini bir çılgınlık ve bir şehvet fırsatı değil, bir onur ve bir erdemlilik olduğunu ve, bunu vicdani nedenle yaptığını söyledi. Ve bizim kilise tarihimiz, aşırı kaba ve ahlaksızca okşamalarına dayanamadığı için kocasını boşayan şu kadının anısını onurla korudu. Kısacası, pek meşru olsa da, içindeki aşırılık ve ölçüsüzlüğün başımıza kakılmadığı hiçbir cinselik yoktur.

Ama doğruyu söylemek gerekirse, insan ne kadar zavallı bir yaratık değil mi? Doğal yapısından dolayı, saf ve bütünsel tek bir zevki tatma gücünü elde eder etmez, onu aklıyla baskı altında tutmaya kalkıyor. Sanki yeterince zavallı değilmiş gibi becerisi ve çabaları zavallılığını arttırmaya yarıyor,

Fortunæ miseras auximus arte vias.

Sanatımızı yazgımızın sefaletini artırmak için kullandık.

(Propertius, III, vıı, 32)

İnsanın bilgeliği, bizim olan zevklerin sayısını ve tatlılığını aza indirgemeye çalışarak pek aptalca bir gayret gösteriyor; yine aynı şekilde, düzenleri sayesinde duygumuzu hafifletmek için kötülükleri bize karşı başka renge boyayıp, makyajlamakta verimli ve ustalıklı biçimde başarılı oluyor. Eğer bir inanç birliğinin başkanı olsaydım, daha doğal, kısacası gerçekçi, rahat ve kutsal bir başka yolu tutardım. Ve belki de ona sınırları dayatacak kadar yeterli güce sahip olurdum.

Ruh ve bedenle ilgilenen hekimlerimiz, aralarında gizli bir anlaşma yapmışlar gibi, acı ve sıkıntı ile beden ve ruhun hastalıklarına ne bir başka şifa, ne de ilaç buluyorlar. Gece nöbetleri, oruçlar, çile gömleği, yalnızlık sürgünleri, ömür boyu hapis, diğer tüm cezalar bunun için kurumsallaştırıldı. Üstelik bunların gerçekten ceza olması ve insanın içine işleyecek bir sertlikte olması koşuluyla Gallion'un durumuna hiç benzememesi de ikinci bir koşuldu. Gallion'u Lesbos adasına (Midilli) sürgüne göndermiş olan Roma'ya, ona iyi zaman geçirme fırsatı verildiği ve ceza gibi dayatılan bu durumun onun lehine döndüğü uyarısı yapıldı. Hemen karar tekrar gözden geçirildi, adamı evine, karısının yanına çağırmasına karar verildi, ceza ile mahkûmun hissettikleri uyuşsun diye oradan ayrılması buyuruldu. Çünkü balığın etten daha iştah açıcı geleceği, orucun sağlığı ve şakraklığı güçlendireceği kişi için bunlar sağaltıcı yollar olmayacaktır artık. Tıbbın diğer alanında da –bedensel olanı– kişinin iştahla ve zevkle aldığı ilaçların etkisi olmadığı gibi Raventi alışkın birine onu kullanması hiç yarar sağlamaz; bunun iyileştirmek için midemizi yaralayan bir şey olması gerekir. Çivi çiviyi söker, denildiği gibi kötünün kötüyü iyileştirmesidir bu.

Bu görüş, bütün dinlerde yaygın olan katletme ve öldürmeyle Tanrı'ya ve Doğa'ya şükretme düşüncesine çok uyuyor. Daha babalarımızın zamanında, Korinth'in fethi sırasında Amurat, akan kan ölünün günahlarını ödesin diye babasının ruhu için altı yüz Yunan gencini kılıçtan geçirdi. Ve çağımızda keşfedilmiş yeni topraklarda bu uygulama (kurban vermeler) genellikle kabul edilir. Bunların tüm kutsal timsalleri, sayısız, korkunç gaddarlık örnekleri eksik olmaksızın insan kanıyla yıkanır; kurbanlar yakılır, kalpleri ve iç organları koparılıp alınmak üzere kor yığınından çıkarılır bunlar. Başka geleneklerde, kadınların bile, diri diri derileri yüzülür; bu kanlı deriler başkalarına sarılır ya da yüzlerine bunlardan maskeler yapılır. Cesaret ve kadere boyun eğiş örnekleri de yok değildir bunlarda; ihtiyar, kadın, çocuk, kurban edilecek bu biçare kişiler kurban edilişlerindeki bağışlar için bizzat kendileri dilenirler ve seyircileriyle birlikte bu kıyıma şarkılar söyleyerek ve dans ederek giderler. Meksika kralının elçileri, efendilerinin yüceliğini Fernand Cortez'e hissettirmek için onun her biri bin savaşçı toplayacak soylu tebaya sahip olduğunu, gökyüzünün altındaki en güzel ve en güçlü kentte oturduğunu söyledikten sonra, yılda tanrılara elli bin insan kurban edebildiğini de eklediler. Onun gerçekten de bazı büyük komşu halklarla sadece ülkesinin gençliğinin talimi için değil, özellikle kurban törenlerinde kurban olarak kullanılacak savaş esirleri almak için savaştığı anlatılır. Hem zaten kentin birinde, bu Cortez'in gelişi onuruna bir seferde elli kişi kurban edildi. Şunu da anlatacağım size: Cortez tarafından yenilgiye uğratılmış olan bazı yerli toplulukları kendisini efendileri olarak tanıdıklarını bildirmek ve onun dostluğunu kazanmak için haberciler gönderdi. Bunun için ona üç tür armağan sundular: "Soylu efendimiz, işte beş köle. Sen eğer et ve kanla beslenen acımasız bir tanrıysan ye bunları; daha başkalarını da göndereceğiz sana. Eğer iyi yürekli bir tanrıysan, işte kokulu tütsüler ve tüyler. Şayet bir insansan, bu kuşları ve meyveleri al."

Otuz Birinci Bölüm

Yamyamlar Üzerine

Kral Pyrrhos İtalya'ya geçtiğinde, Romalılar'ın üstüne gönderdikleri ordunun tertibini gördükten sonra şöyle dedi: "Şunların hangi barbarlar olduklarını bilmiyorum (Grekler, tüm yabancı ulusları barbar diye adlandırırdı çünkü), ama gördüğüm ordunun durumu barbarca değil kuşkusuz." Yunanlılar, Flaminius'un ülkelerinden geçirdiği ordu için de aynısını söylediler; Publius Sulpicius Galba'nın hükümdarlığında, krallığındaki bir Roma kampının düzenini ve durumunu yüksek bir yerden seyreden Phillippus da öyle demişti. Görülüyor ki, ortalıkta dolaşan kanıları kendimize mal etmekten kaçınmalı, onları yerleşik fikirlere göre değil, akıl yoluyla yargılamalı.

Yüzyılımızda keşfedilmiş olan öteki dünyada, Villegaignon'un karaya çıktığı ve Antartika Fransası diye adlandırdığı yerde on on iki yıl yaşamış olan bir kişi uzun süre yanımda kaldı. Uçsuz bucaksız bir ülkenin keşfi önemli gibi görünüyor. Ama gelecekte başka bir keşfin yapılıp yapılmayacağı konusunda güvence veremem; çünkü, bizden daha nitelikli kişiler bu konuda aldandı. Korkarım ki gözlerimizi faltaşı gibi açıyoruz, yeteneğimizden fazla merak sarıyoruz buna; her şeyi kucaklıyor, ama sadece rüzgârı sıkıyoruz kollarımızda.

Platon, (yapıtlarının birinde) bunu eski Mısır'daki Saïs kentinin rahiplerinden öğrenen Solon'un ağzından, bir zamanlar Cebelitarık boğazının ağzında Afrika ile Asya'nın bütününden daha geniş Atlantis adlı bir adanın varlığını öğrendiğini anlatır. Bu kıtanın kralları, söz konusu adaya sahip olmakla yetinmeyip çok uzak topraklara uzanmışlar, enlemesine Mısır'a kadar tüm Afrika'da, boylamasına Toscana'ya kadar tüm Avrupa'da hüküm sürüyorlardı; Karadeniz'e kadar kadar Akdeniz'in kıyısında yaşayan tüm milletleri egemenlikleri altına alıp Asya'ya dek ilerlemeye başladılar. Bunun için de, İspanya'yı, Galya'yı, İtalya'yı Yunan ülkesine kadar aştılar; Atinalılarla savaştılar. Ama bir zaman sonra Tufan Atinalıları da, onları da, adalarını da yeryüzünden sildi. Suyun yol açtığı büyük yıkımın yeryüzünün yapısın da büyük değişiklikler yapmış olması akla yatkın geliyor. Örneğin, denizin Sicilya ile İtalya'yı birbirinden ayırdığı düşünülür,

Hæc loca, vi quondam, et vasta convulsa ruina,

Dissiluisse ferunt, cùm protinus utráque tellus

Una foret,

Vaktinde bir bütün olan kara parçaları,

Şiddetli bir sarsıntıyla bölünüp ayrıldılar

aynı şekilde Kıbrıs Suriye'den, Euboia [Eğriboz] adası da Biotia anakarasından ayrıldı. Başka yerde, deniz ayrılmış olan toprakları aradaki çukurları mil ve kumla doldurarak bir araya getirdi,

Sterilisque diu palus aptáque remis

Vicinas urbe alit, et grave sentit aratrum.

Ve uzun zaman çorak kalmış ve küreklerle dövülmüş bir bataklık

Bugün komşu şehirleri besliyor ve kara sabanın ağırlığını çekiyor.

(Horatius, *Şiir* sanatı, 65)

Ama bu Atlantis adası keşfettiğimiz yeni dünyaya benzemiyor sanki; çünkü İspanya ile neredeyse burun burunaymış hem sonra selin bu büyüklükteki bir adayı bin iki yüz fersah sürüklemesi insana inanılmaz geliyor. Usta denizciler, bu yeni dünyanın bir ada olmadığını, bir yanında Doğu Hindistan diğer yanında iki kutup arasında toprakları olan bir kara parçası olduğunu ortaya çıkardılar. Bu anakaradan ayrılmış bile olsa, aradaki açıklık –küçük boğaz– o kadar kısa ki ona ada denmesi mümkün değil.

Bu büyük kitlelerde, bizimkinde olduğu gibi hareketler oluyor gibi görünüyor; bazıları doğal, bazıları kaygı uyandıran hareketler bunlar. Dordogne Nehri'nin sağ kıyısında akışından gözlemlediğim kadarıyla, yirmi yılda topraktan çok yer kazandı ve birçok yapının temellerini oydu, yani orada olağanüstü bir hareket olduğunu görüyorum; çünkü hep bu tempoyla gitmiş olsaydı ya da gelecekte de bu şekilde hareket etseydi, bölge tamamıyla altüst olurdu. Ama bu hareketler ırmağın bazen bir yana, bazen diğer yana yayılması ve bazen de yatağında sıkışmasıyla ilgilidir. Nedenlerini anlamadığımız sel baskınlarından söz etmiyorum; Medoc'da kardeşim Mösyö d'Arsac, deniz boyunda dalgaların ansızın ortaya çıkarıverdiği kum altına gömülmüş arazilerinden birini ve bazı yapılarının hâlâ fark edilen çatılarını gördüğünü anlatır. Çiftlikler ve malikaneler çorak bozkırlara dönüşmüştür. Bölge sakinleri bir zamandan beri denizin içeriye doğru hızla ilerlediğini, dört fersah yer kaybettiklerini söylerler. Bu kumlar denizin öncü birliği gibidir; hareket eden kum tepelerinin denizin yarım fersah önünde ilerlediğini ve ülkeyi işgal ettiğini görürüz.

Yeni dünyanın keşfiyle ilişkisi kurulabilecek eski çağdan başka bir tanık ise Aristoteles'in '*Duyulmadık Harikalar*' adlı kitabıdır. O, bu kitapta Cebelitarık Boğazı'nın ötesine Atlantik Okyanusu'na açılan bazı Kartacalılar'ı anlatır. Bunlar, denizde uzun süre yol aldıktan sonra sonunda tamamı ormanlarla kaplı, büyük ve derin ırmakların suladığı ve tüm anakara topraklarından oldukça uzak verimli büyük bir ada keşfederler. Arazinin zenginliğinin ve verimliliğinin çekimine kapılan bu kişilerle diğerleri, eşleri ve çocuklarıyla birlikte oraya yerleşmeye başlarlar. Kartaca'nın soylu beyleri, ülkelerinin halk tarafından yavaş yavaş terk edildiğini görünce ölüm cezası koyarak oraya gitmeyi yasakladılar; anlatıldığına göre, oranın son zamanlardaki sakinleri zamanla kendilerinin ayaklarını kaydıracak kadar çoğalmalarından ve devleti yıkmalarından korkarak, yeni gelenleri ülkelerinden attılar. Aristoteles'in bu öyküsü de yeni keşfedilmiş topraklarla ilgili bilinenlere hiç uymamaktadır.

Hizmetimde olan adam basit ve saftı; gerçeğe uygun bir tanıklık için elverişli bir koşuldur bu. Oysa daha ince ruhlu kişiler daha fazla merak giderme yanlısıdır ve daha çok şeyin farkına varır; ama bunları yorumlar. Ve takdim ediş biçimlerine değer kazandırmak, başkalarını inandırmak için işin içine biraz masal katmaktan kendilerini alamazlar; olguları gerçekte oldukları gibi aktarmazlar hiçbir zaman, ama onları biraz gördükleri şekille orantılı olarak abartıp çarpıtırlar. Düşünce biçimlerine inanılırlık vermek ve sizin buna iştirak etmenizi sağlamak için seve seve bir şeyler katıp konularını uzatır ve güçlendirirler. Oysa doğruyu söylemek için ya çok sadık bir adam ya da çok sade ve yalan icad edemeyecek biri olmak gerekir; aynı zamanda da kimseye ve bir şeye bağlı olmamalı. Benim adamım böyle biriydi, birçok vesileyle yaptığı yolculuklar sırasında tanımış olduğu denizcileri ve tacirleri benimle görüştürdü. Bu nedenle, kozmografların dedikleriyle ilgilenmeden verdiği bilgilerle yetiniyorum.

Bize gittikleri yerlerin kesin bir tasvirini yapan coğrafyacılar gerekirdi. Ama Filistin'i görmüş olmakla bizden önde olduklarını düşünenler dünyanın geri kalan bütün bölgeleri hakkında bize ders verme ayrıcalığını talep ederler! Her birinin bildiğini yazmasını isterdim; her konu üzerine,

bildiğinden fazlasını değil. Çünkü böylesi, bir ırmak ya da bir kaynak hakkında özel bir bilgiye ya da deneyime sahip olabilir ve tüm geri kalan hakkında herkesin bildiğinden fazla hiçbir şey bilemez. Ama ne yazık ki, kendi küçük alanını sergilemek için, bu kişi genellikle tüm fizik bilimini yeniden yazmaya girişiyor. Bu yanlış davranış ise birçok büyük sakıncalar doğuruyor.

Yeniden konuma dönecek olursam, kendi uygulamalarına bağlı olmayan herkese barbar denmesi bir yana, bana nakledilene göre, bu ahalide barbar ve vahşi hiçbir yan görünmüyor. Aslında, doğruluk ve akla uygunluk kıstası olarak elimizde, yaşadığımız ülkede geçerliliği olan düşünceler ve uygulamalardan başka ölçütler bulunmadığı bir gerçektir. Kusursuz din, kusursuz yönetim, kusursuz ve eşi benzeri olmayan uygulama buradadır diye düşünürüz. Bu halkın insanları, genel olarak doğanın kendi eliyle ürettiği meyvelere ‘yabani' dediğimiz tarzda ‘yabani'dirler; halbuki, asıl ‘yabani' dememiz gerekenler kendi düzenimizle değişime uğrattığımız, sıradan durumlarından saptırdığımız ürünlerdir. Birinciler canlı ve güçlü, özel nitelikler ve gerçek erdemler içerdiklerinden yararlı ve doğaldır, diğerleriniyse bozulmuş tat anlayışımıza göre işimize geldiği gibi şekillendirerek soysuzlaştıran biziz. Bu bölgelerde yetişme olanağı bulunmayan çeşitli meyvelerin tadı ve lezzeti damak zevkimiz için mükemmeldir yine de; kendi yetiştirdiklerimizle başa baş yarışırlar. Dolayısıyla sanatın bizim yüce ve güçlü doğa anamıza galip geldiğini söylemek doğrulanmamıştır. Buluşlarımızla ürünlerinin güzelliğini ve zenginliğini öylesine doldurduk ki altında boğuldular. Bununla beraber, doğa her yerde kendini saflığı içinde gösteriyor; hem de boş ve uçarı girişimlerimizi muhteşem bir biçimde mahçup ediyor.

Et veniunt ederæ sponte sua melius,

Surgit et in solis formosior arbutus antris,

Et volucres nulla dulcius arte canunt.

Sarmaşık ekip biçmeksizin daha iyi büyür

ve kocayemiş ağacı asla ıssız yerlerde olduğu kadar güzel boy atmaz

ve sanat karışmamış kuş cıvıltıları ancak daha tatlıdır

(Propertius, I, ıı, 10)

Tüm çabalarımıza rağmen önemsiz bir kuş yuvasını, dokusunu, güzelliğini yaratmayı bile başaramayız; ne de küçücük bir örümceğin ağını! "Her şey ya doğa, ya talih ya da sanat tarafından üretilmiştir, der Platon. En büyük ve en güzelleri ilk ikisinden birinin, önemsiz ve tamamlanmamış olanlarıysa sonuncusunun eseridir.

Demek ki bu halklar, insan aklı tarafından pek az biçime sokuldukları ve ilkel hallerine hâlâ çok yakın oldukları için bana barbar görünmektedirler. Bizim çok az yozlaştırılabileceğimiz doğal yasalarla yönetiliyorlar hâlâ. Böylesine bir safiyet karşısında, bazen bunlarla neden daha erken tanışmadığımıza ve bu karşılaşmanın onları değerlendirecek bizden daha seçkin kişilerin bulunduğu bir çağda olmadığına esef ediyorum. Lykurgos'un ve Platon'un bunlardan haberi olmamasına üzülüyorum; çünkü tecrübelerimiz gösteriyor ki söz konusu bu halklarda gördüklerimiz sadece şiirin süslediği Altın Çağ betimlemelerinde yer alan mutlu insan yaşamını hayal ettiren buluşları değil, felsefenin doğuşunu ve onu gayrete getiren gereksinimi de aşıyor. Eskiler, bizim deneyimle saptadığımız bunca saf ve aynı zamanda basit doğal hali hayallerinde bile göremediler,

toplumumuzun pek az yapaylıkla ve insanlar arasındaki bağlarla bozulmadan sürebildiğine dahi inanamazlardı. "Hiçbir çeşit ticareti bilmeyen bir halktır bu," derdim Platon'a, bu halk okuma ve yazma bilmez, bilimden anlamaz, yargıç ve siyasi üstünlük tanımaz; burada kötülük yoktur, zenginlik ve yoksulluk yoktur; sözleşme yoktur, miras ve mal paylaşımı bilmezler, aile bağlarını tanımazlar, yalnızca insanlar arası karşılıklı saygı geçerlidir; ne giyecek var ne de tarım ve madencilik. Şarap içmeyi bilmezler, buğdayı bilmezler. Yalan yoktur, ihanet yoktur; iki yüzlülük, tamahkârlık, kıskançlık, dedidkodu, affetme nadir bilmezler. Platon hayal ettiği Devlet'i bu kusursuzluktan ne kadar uzak bulurdu: "*viri a diis recentes*" [Tanrı'nın elinden daha yeni çıkmış insanlar (Seneca, *Lucilius'a Mektuplar*, XC]

Hos natura modos primum dedit.

"İşte doğanın verdiği ilk yasalar."

(Virgilius, Georgiques, II, 20)

Kısacası, bu insanlar çok hoş ve oldukça ılıman bir ülkede yaşarlar. Öyle ki, tanıklarımın söylediklerine göre, orada hasta insan nadir görülür. Hatta bunların içinde titreyen ya da gözleri çapaklı ya da ihtiyarlıktan beli bükülmüş hiç kimsenin bulunmadığına inandırdılar beni. Kıyıda oturuyorlar, kıyı tarafında büyük ve yüksek dağlarla korunuyorlar; denizle dağlar arasında yaklaşık yüz fersah mesafe var, bizimkilere hiç de benzemeyen bol miktarda balık ve et var ellerinin altında; bunları pişirmenin dışında başka hiçbir işlem yapmaksızın yiyorlar bunları. Oraya yanında ilk kez at getiren bir kişi, önceden başka gezilerde kendilerine rastlamış olmasına rağmen bu kez onlara öyle dehşet saçtı ki, tanımaya vakit kalmadan oklarla öldürdüler onu. Kulübeleri oldukça uzun; iki ya da üç yüz kişiyi barındırabiliyor. Kulübeler büyük ağaçların kabuklarıyla örtülü; kenarlarından biri yere değiyor, damı yere kadar uzanan ve duvar görevi yapan bazı tahıl ambarlarımız gibi çatının tepesiyle birbirlerine destek veriyor. Çok sert ağaçları var bu insanların; bunu kesme işleminde kullanıyor, kılıçlarını ve besinlerini pişirmek için ızgaralar yapıyorlar bundan. Yatakları pamuklu dokumadan yapılmadır; gemilerimizde olduğu gibi bunlar tavana asılı. Herkesin kendi yatağı var; çünkü kadınlar kocalarıyla yatmıyor. Güneşle birlikte kalkıyor, bütün bir gün için hemen yemeklerini yiyorlar; bundan başka yemek öğünleri yok. Yemek sırasında içki içmiyorlar, Grek Suidas'ın Doğu'daki bazı başka halklarda saptadığı gibi, içkilerini yemeklerden sonra içiyorlar. İçkileri belirli köklerden yapılmış olup, bizim açık kırmızı şaraplarımızın renginde. Bu hafif baharat tadındaki içeceği ılık içiyorlar; kafayı tütsülemiyor ve mide için iyi bir içki bu. Alışık olmayanlara müshil etkisi yapıyor; ama alışmış olanlar için pek hoş bir içecek. Ekmek yerine, yağda kavrulmuş kişnişe benzer beyaz bir madde kullanıyorlar; ben de denedim bunu; tadı biraz tatlımsı ve biraz da yavan. Tüm gün dans etmekle geçiyor. En genç olanları yaylarla vahşi hayvanları avlamaya gidiyor. Bu sırada, kadınların bir kısmı içeceklerini ısıtmakla uğraşıyor; onların başlıca işi bu çünkü. Bir işleri daha var ihtiyarlar arasından biriyle; sabahları yemeye koyulmadan önce odanın içinde bir uçtan diğer uca dolaşarak ve aynı cümleyi birçok kez tekrarlayarak, tam yüz adım uzunluğunda kulübeyi turlama tamamlanıncaya kadar toplu halde dua ediyorlar. Onlara iki şey diliyor sadece: Düşmanlara karşı yüreklilik ve karıları için aşk. İçecekleri ılık tutan ve çeşnilendiren kadınları asla ağızlarından düşürmezler ve her zaman nakarat halinde bu bağı tekrar ederler. Birçok yerde, özellikle de benim evimde onların yataklarının, kordonlarının, kılıçlarının ve savaşlarda bileklerini korudukları tahta bileziklerinin ve dansları sırasında ritim sağlamakta kullandıkları bir ucu açık büyük kamışların şekli görülebilir. Tamamıyla tıraşlıdır bu insanlar; tahtadan ya da taştan usturalarla bizim yaptığımızdan çok daha iyi temizlenirler ve sinekkaydı tıraş olurlar. Ruhların ebedi olduğuna ve tanrılara layık olan ruhların güneşin doğduğu

yere, lanetlilerinse günbatımı tarafına gittiklerine inanırlar.

Dağlara yerleştikleri için halk arasında nadiren görülen rahipleri ya da kâhinleri vardır. Ama bu kişiler geldikleri zaman büyük bir şölenin yapılmasını ve birçok köyün bu şölene katılmasını isterler (kulübelerinin her biri, önceden anlattığım gibi, bir köyü oluşturur; bunlar birbirlerinden bir Fransız fersahı uzaklıktadır). Bu kâhin halka hitap eder ve onları erdemli olmaya ve görevlerini yerine getirmeye teşvik eder. Ama tüm manevi bilimi şu iki konudan ibarettir: Savaşta cesaret ve karılarına bağlılık. Onlara gelecekte olacakları ve giriştikleri işlerle ilgili kehanetlerini önceden söyler. Onları savaşa ya da savaştan kaçınmaya çağırır; eğer tahminlerinde başarısız olursa ve olaylar onun öngörmüş olduğundan başta bir seyir izlerse, halk onu –eğer yakalayabilirlerse– sahte kâhin olarak mahkûm edip bin parçaya böler. Bu nedenle bir kez yanılan kâhin bir daha ortalıkta görülmez.

Kâhinlik Tanrı vergisidir; işte bu nedenledir ki, kötüye kullanıldığında cezalandırılması zorunlu bir düzenbazlık oluyordu. İskitler'de kâhinler kehanetlerinde yanıldıkları zaman elleri ayakları demir prangalara vurulmuş olarak, öküzlerin çektiği çalı çırpı yüklü arabalara yatırılıyor ve yakılıyorlardı. Çözüm yolu insani yeteneklere bağlı olan işlerle uğraşan kişiler, ancak ellerinden geleni yaptıkları zaman hoş görülebilirdi. Ama bizim anlama yeteneğimizi aşan, kendi çevresini olağanüstü niteliklerle şişinerek aldatan kişilerin vaatlerini tutmayışlarından ve düzenbazlıklarının yüzsüzlüğünden dolayı cezalandırılması gerekmez mi?

Yamyamlar kendi dağlarının ötesinde, kendi topraklarından çok daha uzakta oturan halklarla savaşır; oraya çırılçıplak giderler; yanlarında ok atmaya yarayan yaylar ya da bizim baltalı mızraklarımızın demirleri gibi bir ucu sivriltilmiş tahta kılıçları dışında başka silah taşımazlar. Savaşta gösterdikleri direnç ve şiddet dehşet vericidir; çünkü bozgun ve ürkme nedir bilmezler. Her biri öldürdüğü düşmanının kellesini savaş ganimeti diye getirip, kaldığı kulübenin girişine asar. Savaş esirlerine oldukça uzun bir süre iyi davranıp, onlara elden gelen tüm rahatlığı sağladıktan sonra, reis olan kişi tanıdığı kişilerle büyük bir toplantı yapar. Esirlerden birinin koluna bir ip bağlar; kendisini yaralaması korkusuyla onu birkaç adım uzakta tutarak en yakın dostlarından birine aynı şekilde ipin diğer ucunu tutturur. Sonra ikisini birden kılıç darbeleriyle öldürür ve kızartıp hep birlikte yerler, bazı parçaları da orada bulunmayan dostlarına gönderirler. Akla gelebileceği gibi, beslenmek amacıyla değil, İskitler'in de bir zamanlar yaptıkları gibi, sınırsız bir öç almak için yapılan bir şeydir bu. Ve işte Portekizlilerce uygulanan bir örnek; hasımlarıyla birlik olan Portekizliler'in, tutsak aldıklarında kendilerine değişik bir ölüm uyguladıklarını, kemerlerine kadar toprağa gömüp bedenlerinin üst kısmına ok attıklarını ve astıklarını; başka bir dünyadan gelen bu kişilerin (Portekizliler çevreye bir hayli kötülük yaymışlardı ve ahlak bozukluğu konusunda onlardan pek üstündüler) kendilerininkinden çok daha acımasız olan bu tür intikam almalarında bir hikmet olduğunu düşündüler. O sırada kendi eski usüllerini yavaş yavaş terk edip, Portekizliler'in tarzını kabul ettiler. Böylesine bir davranıştaki dehşetin ve vahşetin açıkça kınanmasına kızmadım kuşkusuz; onların hatalarını pek güzel yargılarken, kendi hatalarımıza karşı kör gibi davrandığımızı görmek beni çok sinirlendiriyor. Bir insanı ölü olarak yemektense, canlı olarak yemekte, henüz duyumsama yeteneği bulunan bir bedeni korkunç acı ve işkencelerle paralamakta, onu köpek ve domuzlara ısırtıp yedirmekte (sadece okumadım bunu gördüklerim hâlâ belleğimde, unutmadım bunu) daha fazla vahşet olduğunu düşünüyorum. Bir bedeni ölümünden sonra kızartıp yemekten çok daha fazla barbarlık var diyorum bunda. Stoacılar'ın başkanları Khrysippos ve Zenon, gereksinim durumunda cesedimizin herhangi bir amaçla kullanımında ve onunla beslenmekte herhangi bir kötülük olmadığı düşüncesindeydiler; aynen, Alexia'da Cesar tarafından kuşatılmış olan atalarımızın yaptıkları ve kuşatmanın neden olduğu açlığa karşı ihtiyar, kadın ve savaşa yararsız olan diğer kişilerin cesetlerini yeme kararı almaları gibi.

Vascones, fama est, alimentis talibus usi

Produxere animas

"Gasconlar, deniyor, benzer besinlerin kullanarak

yaşamlarını uzattılar."

(Juvénal, XV, 93)

Hekimler de sağlığımız için, bedenden herhangi bir şekilde faydalanmaktan çekinmezler, ister ağız yoluyla vücudun içine, isterse dıştan uygulansın. Ama şimdiye kadar ihanet, gayrı meşruluk, zorbalık, acımasızlık gibi sıradan hatalarımız hoş görecek kadar çarpık zihinli hiç kimse olmadı.

Şu halde, akıl kurallarına göre onlara barbar diyebiliriz; ama vahşetin her türünde onları geride bırakan bizlere bakarak diyemeyiz. Savaşları tamamıyla soylu ve şövalye ruhludur; bir o kadar da bu insani hastalığın görebileceği kadar bir özrü ve güzelliği vardır. Bu savaşın insani değerin tek başına aramasından başka bir temeli yoktur. Onlar yeni toprakların fethi için başkalarıyla anlaşmazlık yaşamazlar; çalışmadan ve sıkıntı çekmeden, tüm gerekli şeyleri böyle bir bollukta kendilerine bahşeden doğal verimliliğin hâlâ keyfini çıkarırlar, topraklarını genişletme gereksinmeleri yoktur çünkü. Onlar sadece doğal gereksinimlerinin kendilerine buyurduklarını arzulamaya dayanan bir hayat yaşıyorlar, bunun ötesinde her şey onlar için gereksizdir. Aynı yaştakiler birbirlerine ‘kardeş' diye seslenir, en genç olanları "çocuk" diye çağırırlar. İhtiyarlar, tüm diğerlerinin ‘babaları'dır. Bunlar, tüm mülklerini bölünmemiş bir halde, yalnızca doğanın yarattıklarını dünyaya getirirken verdiği sanla, tertemiz olarak varislerine ortaklaşa bırakır. Eğer komşuları gelip onlara saldırmak için dağları aşarlarsa ve zafer kazanırlarsa, galip gelen için şanlı ödül en değerli ve en sağlıklı kalmış olma üstünlüğüdür; çünkü mağlupların mülkleriyle yapacak bir şeyleri yoktur. Sonrasında hiçbir şeyden yoksun olmadıkları ülkelerine dönerler; aynı şekilde, mutlu durumlarından keyif almayı bilmek ve bununla yetinmek olan bu yüce niteliği de elden bırakmazlar. Diğerleri de aynısını yapar; savaş esirlerinden yenilmiş olduklarının itirafı ve kabulünden başka bir bedel istemezler. Ama bu esirler arasından yüzyıl içinde davranışıyla ya da sözüyle bu yenilmez cesareti terketmektense ölmeyi yeğlemeyecek tek bir kişi bile çıkmaz. Yalvarmak yerine öldürülmeyi ve mideye indirilmeyi tercih etmeyen hiç kimse görülmez. Bunlara yaşamın kendilerine pek tatlı gelmesi için çok özgürce davranılır. Ve onlara sıkça gelecekteki ölümleri, geçirecekleri işkenceler, bunun için yapılan hazırlıklar, kollarının bacaklarının ne şekilde kesileceği ve onların bedeninden verilecek yemek şöleni anlatılır. Tüm bunların tek amacı, esirlerin ağzından birkaç aşağılık ve bayağı sözcük koparmak ya da onlarda kaçma hevesi uyandırmaktır. Onlara dehşet salmış ve metanetlerine karşı zafer sağlamış olma üstünlüğünü elde etmek içindir bu. Çünkü aslında, alınacak olan şey, gerçek bir zaferin bağlı olduğu şu tek noktadır:

victoria nulla est

Quam quæ confessos animo quoque subjugat hostes.

"Ruha boyun eğdirerek,

düşmanı yenildiğini itiraf etmeye zorlayandan başka gerçek zafer yoktur." (Claudius, De sexto consulatu Honorii, 248)

Çok iyi savaşçı olan Macarlar, düşmanları kendilerinden aman diler duruma gelince daha ileriye gitmezlerdi. Düşmanın ağzından bozguna uğradığı itirafını duyduktan sonra kötü muamele etmezler ve fidye istemeden onun gitmesine izin verirlerdi. Sadece, kendilerine karşı bir daha silaha sarılmayacaklarına dair söz alırlardı, o kadar.

Düşmanlarımıza karşı bir hayli üstünlüklerimiz vardır, bunlar kendi üstünlüğümüz değil, onlardan edindiğimiz üstünlüklerdir. Sağlam kollara ve bacaklara sahip olmak bir hamalın niteliğidir, yoksa yiğitliğin değil; düşmanı devirmek ve güneş ışığıyla gözlerini kamaştırmak bir talih işidir; kılıç kullanmakta usta birine değil de, bir hiç olan sıradan bir insanda da görülebilir bu. Bir insanın değeri ve liyakatı yüreğinde ve istencindedir; gerçek onuru orada bulunur. Cesaret, bacaklarday a da kollarda değil yürekte ve ruhtadır; sarsılmazlıktır bu. Ne atımızın ne de silahlarımızın değerinde bulunur bu, tersine bizim değerimiz kadardır. Yere düşüp de cesareti tükenmeyen "*si succiderit, de genu pugnat*." ["düşmüşse, diz çökerek devam eder savaşa." (Seneca)]. Yaklaşan ölümün tehlikesine rağmen kendine güveni elden bırakmayan, ruhundan yansıtarak düşmanına hâlâ metin ve küçümseyen bir gözle bakan kişi bizim tarafımızdan değil, kader tarafından mağlup edilmiştir; o öldürülmüş, ama yenilmemiştir.

Ve bazen en cesur yürekliler, en talihsiz olanlardır.

Bundan dolayı zaferlere eşit olan bozgunlar da vardır. Hatta güneşin şimdiye kadar gözleriyle izlememiş olduğu güzellikteki kız kardeşler gibi şu dört zaferin, Salamise, Platées, Mycale, Sicilya zaferlerinin tümünün toplam şanı bile, Kral Leonidas ve adamlarının Thermopylai geçidindeki topyekûn bozgununun şanıyla asla boy ölçüşemez.

En tutkulu savaş kazanma hevesiyle Ispartalı komutan Ischolas'ın mahvına koştuğundan daha hırsla ve istekle savaş ganimetine koşan başka biri var mı? Kendi kaybı pahasına kurtuluşu güvenceye almak için kim ondan daha fazla zekâ ve özen gösterdi? O, Peloponneos'daki bir geçidi Arkadiyalılar'a karşı savunmakla görevlendirilmişti. Geçidin özelliği ve güçlerin dengesizliği göz önünde bulundurulursa, bu görevi yerine getirmesi imkansızdı. Düşmanla karşı karşıya kalanların orada düşüp kalacakları sonucuna vardı. Öte yandan görevini yerine getirmemek kendi erdemine, yiğitliğine ve Spartalı adına yakışmaz, diyerek bu iki uç arasında orta bir yol buldu. Birliğindeki en genç, en sağlam adamları ülkelerinin savunması ve hizmeti için oradan göndererek korudu; yokluğunun daha az hissedileceği diğerleriyle bu geçidi savunmaya, bu özverileriyle düşmana geçişi mümkün olduğunca pahalıya ödetmeye karar verdi. Ve gerçekten de öyle oldu.

Aslında, onlar her yandan Arkadiyalılar ile çevrilmiş olarak önce büyük bir kıyım yaptılar; sonunda o ve adamlarının hepsi kılıçtan geçirildi. Galiplerden ziyade, mağluplara layık olan bir zafer madalyası var mı? Gerçek zafer mücadeleyle elde edilir, selametle değil; askeri değerin onuru yenmeye değil, savaşmaya dayanır.

Konumuza dönersek, savaş esirlerinin yenilgiyi kabul etmeleri hususunda kendilerine çektirilenden çok daha fazlasını yapmak gerekir. Onlar, aksine, gözetim altında tutuldukları iki ya da üç ay boyunca neşelerini sergiler, son deney konusunda acele etmek için efendilerini sıkıştırır, bunlara meydan okuyup söver, alçaklıklarını ve kendilerine karşı kaç savaş kaybettiklerini kafalarına kakarlar. Bende bir esirin bu alaycı anlatım biçiminin bulunduğu bir şarkı var; hepsinin yüreklice gelmelerini, ondan yemeklerini yapmak için toplanmalarını söyler. Çünkü, onun bedenini yemekle besin yerine geçmiş kendi atalarını da yiyeceklerdir bu arada. "Bu kaslar, bu et, bu damarlar sizindir" der esir. "Ne zavallı kaçıklarsınız siz. Atalarınızın kollarının ve bacaklarının cevherinin hâlâ burada olduğunu fark etmiyorsunuz. Tadını iyi çıkarın, kendi etinizin lezzetini bulacaksınız bunda!" İşte ortaya ‘barbarlık'

koymayan bir anlayış. Onları ölüme gönderildikleri sırada resmeden ve betimleyen kişiler, tutsağı kendisini öldürenlerin yüzlerine tükürürken, bunlara dil çıkarırken gösterir. Gerçekten de tutsaklar son nefeslerine kadar sözle olsun, tavırlarıyla olsun katillerine meydan okumaktan, aşağılamada bulunmaktan vazgeçmez. Yalan yok, bize kıyasla tam anlamıyla vahşi insanlar. Ya gerçekten onlar ya da biz vahşi olmalıyız; ama onların varoluş biçimiyle bizimkisi arasında şaşırtıcı bir fark var.

Bu ülkede erkeklerin birçok kadını var; yiğitlikle daha büyük ün kazandıkça eşlerinin sayısı da artıyor. Onların evliliklerinde gerçekten de dikkate değer bir şey bu; eşlerimizin kıskançlığı bizi başka kadınların aşkından ve müşfik davranışlarından yoksun kılıyor, bu insanlarda ise tam aksine, kıskançlık bu tür ilişkileri güçlendiriyor. Tüm başka şeylerden daha fazla kocasının onurunu gözeten kadın, onu mümkün olduğunca kendisine ortak getirmesi için zorluyor; çünkü bu, kocanın yiğitlik belirtisidir.

Bizim eşlerimiz buna mucize diye çığlık atacaklar; ama öyle değil. Bu, özgün bir biçimde evliliğe ilişkin, ama en üst düzeyde bir erdemdir. Zaten *İncil*'de Yakup'un karıları Rachel ile Lea güzel hizmetçilerini kocalarının hizmetine verdiler: Tiberius Meron'un karısı Livia ise kendi aleyhine de olsa Auguste'ün isteklerini destekledi. Kral Dejotarus'un karısı Stratonique kocasına, hizmetinde olan oldukça güzel bir oda hizmetkârını sunmakla kalmadı, onların çocuklarını da özenle yetiştirdi ve babalarının yerine geçmelerine yardım etti.

Bütün bunları alışkanlıklara basit bir uyum nedeniyle ve eski âdetlerin baskısıyla, düşünmeden ve ölçüp biçmeden, başka türlüsü ellerinden gelmeyecek kadar çirkin olduklardan yaptıklarını sanmamanız için zekâlarıyla ilgili birkaç örnek göstermek gerekiyor: Az önce aktardığım savaşçı şarkılarından birinin dışında, işte bir başkası, bu kez aşka ilişkin olan bi tanesi şöyle başlıyor: "Karayılan dur orada, dur da kız kardeşim benim sevgilime vermek üzere yapacağı kemerin süsleri için seni örnek alsın; böylece, güzelliğin ve görkemin tüm yılanlarca sonsuza dek daha çok sevilmiş olsun." Bu ilk iki mısra, şarkının nakaratıdır. Öyle ki, şiirle oldukça yakınlığı olan ben, bu hayal gücünde sadece ‘vahşilik'le ilgili hiçbir şeyin olmadığını değil, tamamen Yunan ozanı Anakreon tarzının bulunduğunu söylüyorum. Onların dili, sesi hoş, sonelerde biraz Grekçe'yi andıran yumuşak bir dildir üstelik.

Bunlardan üçü, Kral IX. Charles'ın hüküm sürdüğü sırada bulunduğu Rouen'a geldi. Bizdeki bozulmuşlukların ileride dinginliklerine ve mutluluklarına ne kadar zarar verebileceğinden haberleri yoktu; yine tahmin ettiğim kadarıyla, şimdiden bir hayli ilerlemiş olan bu içli dışlılıklarının onların felaketine olabileceğini bir an akıllarından geçirmiyorlardı (çünkü yenilik arzusuyla gözlerinin kamaşmasına kendilerini kaptırmış ve bizimkini görmek için kendi göklerinin tatlı yumuşaklığını terk etmiş olmaktan bir hayli mutsuzdular). Kral uzun süre görüştü onlarla; bizim davranış biçimlerimizi, şatafatımızı, güzel bir kentin ne olduğunu gösterdi onlara. Daha sonra, birisi kendilerine gördükleri hakkında ne düşündüklerini sordu ve en çok neyi şaşırtıcı bulduklarını öğrenmek istedi. Üç şey saydılar cevap olarak; üçüncüsünü unuttuğuma yanıyorum. Ama diğer ikisi hâlâ belleğimdedir; öncelikle, bunca sakallı, iriyarı, silahlı (kralın koruması İsviçreliler'den söz ediyorlardı kuşkusuz) ve kralı çevreleyen adamın bir çocuğa boyun eğmesini ve kendilerini yönetmek için neden içlerinden birini seçmediklerini yadırgadıklarını söylediler. İkinci olarak şunu fark etmişler: (onların dillerinde, insanların birinin ötekinin yarısı olduğu biçiminde bir deyim var) bizim aramızda tüm rahatlıklara doymuş ve tuzu kuru kişiler bulunduğunu, bu arada diğer yarımdaki kişilerin açlıktan ve yoksulluktan bir deri bir kemik kalmış halde onların kapılarında dilendiklerini söylediler; böylece, bu iki yarımdaki insanların böyle bir haksızlığa ötekilerin boğazını sıkmaksızın, evlerini ateşe vermeksizin tahammül etmelerini garip buluyorlardı.

Bu adamlardan biriyle uzun uzadıya konuştum; ama söylediklerimi çok kötü izleyen bir çevirmenim vardı; aptallığı, düşüncelerimi anlamasını öylesine engelliyordu ki, bu görüşmeden hemen hemen hiç zevk alamadım. Adamları arasında üstünlüğünden dolayı ne çıkar sağladığını sorduğum zaman (çünkü o bir komutandı; gemicilerimiz ona ‘kral' diyorlardı), adam bunun savaşta en önde yürümek olduğunu söyledi. Onu kaç kişinin izlediğini anlatmak için de o kadar kişinin sığacağı belirli bir aralığı gösterdi bana; dört ya da beş bin kişi olabilirdi bu. Savaşın dışında tüm yetkisinin son bulduğu sırada ne ayrıcalığı kaldığını sordum; kendisine bağlı olan köyleri ziyaret ettiği zaman sık ormanlarda rahatça yürüyebilmesi için patikaların açılmasıydı bu ayrıcalık.

Tüm bunlar hiç de fena değil, özelliklede sonuncusu çünkü pantolon giymiyor bunlar!

Otuz İkinci Bölüm

Tanrısal Buyrukları Değerlendirirken Fazla İleri Gitmemek Gerekir

İki yüzlülüğün gerçek alanı ve konusu, bilmediğimiz şeylerdir. Çünkü öncelikle garip oluşları onlara saygınlık kazandırır, sıradan düşüncelerimize uymadıkları için onlara karşı savaşma olanağını elimizden alırlar. İşte bu nedenle "dinleyicileri insanların doğasındansa tanrıların doğasından söz ederek hoşnut etmek daha kolaydır," der Platon; çünkü dinleyenlerin cehaleti, saklı bir konumun işlenmesinde çok iyi bir maden olur ve geniş bir özgürlük verir.

Bundan çıkan sonuç, az bilenen şeye çok daha fazla inanıldığıdır yalnızca; simyacılar, kâhinler, yıldız falcıları, el falcıları, hekimler ‘*id genus omne*" ["Bu türden kimseler" (Horatius)] kadar kendinden emin bir biçimde bize masal anlatan yoktur. Göze alabilsem, her olayda hikmetler bulduklarını ve tanrısal iradenin gizemlerini, onun akıl ermez yapıtlarının özendirişini gördüklerini öne süren bir alay insana, Tanrı'nın niyetlerinin her zamanki denetçilerini ve yorumcularını katardım. Olayların çeşitliliği ve tutarsızlığı oyuncular gibi onları bir yandan bir diğerine savurduğu halde toplarının peşinde koşmaya, aynı kalemle hem beyaz ve hem siyah boyamaya ara vermezler yine de.

Hint diyarının ahalisinde şu övülesi alışkanlık vardır; bir girişimde ya da bir savaşta olaylar kendi aleyhlerine gelişirse, sanki haksız bir eylem söz konusuymuş gibi toplu halde tanrıları olan Güneş'ten af dilerler. Böylece, mutluluklarını ya da mutsuzluklarını tanrısal hikmete bağlayıp, karar yetilerini ve düşüncelerini ona tabi kılarlar.

Bir Hıristiyan'ın her şeyin Tanrı'dan geldiğine inanması, onun kutsallığını ve derinliğine varılamaz bilgeliğini tanıması, dolayısıyla kendisine ne biçimde gönderilmiş olursa olsun bunları iyi tarafından alması yeterlidir. Ama ben, bugünkü uygulamada gördüğümü kötü buluyorum; yani, girişimlerimizin mutluluğuyla dinimizi pekiştirmeye ve dayatmaya çalışmamız demektir bu. İmanımız, otoritesini olaylar üzerine kurmaya gereksinim duymayacak kadar yeterli başka temellere sahiptir. Çünkü halk, akla yatkın ve zevkine uygun kanıtlara alışkın olduğundan, olaylar tersine ve beklentilerinin aksine geliştiği zaman, tehlikelidir, çünkü bu durum inançalarını sarsar. İçinde bulunduğumuz din savaşlarında böyledir bu. La Rochelabeille çarpışmasında üstünlük sağlayıp bu olayı büyük bir bayram vesilesi yapan kişiler, bu şansı kendi taraflarının onaylaması gibi kullandı. Ama sonradan iş Mont Contour ve Jarnac bozgunlarını bağışlamaya gelince, bunların babaca bir cezalandırma olduğunu söyleyip, dinine tamı tamına bağlı bir halka sahip değilmişlercesine hem öyle hem böyle konuşurp yenilgilerini mazur gösterdiler. Halka gerçeğin hakiki temellerini anlatmak gerekirdi. Son aylarda Avusturyalı Don Juan'ın komutasında Türkler'e karşı kazanılmış güzel bir deniz zaferidir bu, ama Tanrı başka zamanlar bizim yenilgimizi görmemize izin vermekten de memnun olmuştur. Şu halde, ilahî olayları işimize geldiği gibi yorumlamak tehlikelidir. Bu inanç sapkınlığının elebaşıları Arius ile onun Papası Leon'u değişik zamanlarda, ama çok benzer ve garip ölümlerle yaşamdan ayrıldı; her ikisi de karınları ağrıdığı için toplantıdan çıkıp tuvalete gitti ve orada öldü. Oysa, bunu tanrısal bir öç alma diye kabul etmek isteyecek olan kişi de, ceza böyle bir yerde vuku bulduğundan benzer şekilde ölen Heliogabalus'u da örneğine katabilirdi. Ama o ne? Irenee de aynı kaderle karşılaştı. Tanrı, bize bu dünyanın mutlu ve mutsuz olaylarından iyilerin başka bir şey umut etmesini, kötülerin daha başka bir şeyden korkmasını öğretmek isterken, bunları kendi gizemli gücüne göre yönetip uygular ve bu olayları aptalca yararımıza işleme yolunu bizden alır. İnsan aklına göre bunlardan yararlanmak isteyen kişiler ciddiyetten pek uzaktır. Eskrimciler, karşılıklı olarak iki ‘tuş' almadan asla ‘bir tuş' yapmazlar Aziz Augustinus hasımlarına karşı bunun güzel bir kanıtını

vermiştir. Akıldan ziyade, bellekle çözülen bir anlaşmazlıktır bu. Güneş'in bize ışınlarıyla ilettiği hoşa giden ışığıyla yetinmek gerekir; daha fazlasını almak için gözlerini ona doğru kaldıran kişi,aşırılığının cezası olarak görüşünü kaybederse şaşmamalıdır buna. "*Quis hominum potest scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare, quid velit Dominus*?" ["Kim, insanlar arasında Tanrı'nın niyetlerini bilebilir? Kim, Yüce Efendimiz'in ne istediğini hayal edebilir?" (İncil, *Bilgelik*, IX, 13).

Otuz Üçüncü Bölüm

Yaşam Pahasına Zevklerden Vazgeçme Üzerine

Eski düşüncelerin büyük bir çoğunluğunun aynı nokta da buluştuklarını gördüm: yaşamda iyilikten çok kötülük olduğu zaman ölmek daha iyidir. Aynı zamanda yine yaşamımızı kendi acılarımız ve sıkıntılarımızla doldurmak, eski kuralların da belirttiği gibi doğanın kurallarına ters düşmektir.

"Ya dingin bir yaşam ya mutlu bir ölüm

Yaşam bir yük haline gelince ölmek evlâdır,

Acı içinde yaşamaktansa ölmek daha iyidir."

Bununla birlikte, ölümü küçümsemeyi bu denli ileriye götürmek şunu ifade eder: ölümü, onurdan, zenginliklerden, büyüklükten ve "şans" diye nitelendirilen diğer kayra ve zenginliklerden ayırmak için kullanmayı, sanki akıl, bu yeni yükü hesaba katmaksızın tüm bu saydıklarımızı terk etmemiz için bizi yeterince kandırmamış gibi, Seneca'nın bir yazısı elime geçene kadar ne istedim, ne de uygulamaya koydum. Seneca bu yazısında, imparatorun çevresinde güçlü ve çok etkili bir kişilik olan Lucilius'a haz dolu ve görkemli yaşamını, yalnız, sakin ve felsefi bir yaşam için bırakmasını öğütlüyordu. Lucilius bu konuda bazı zorluklar olduğunu ileri sürünce "Kanımca dedi Seneca, ya bu yaşamı bırak ya da yaşamayı tümden bırak; bunun için daha ılımlı bir yol izlemeni salık veririm sana; yalnız bağlandığın yerden kopacağına, ayrıl, eğer ayrılamazsan, o zaman bağlarını kopar. Ne kadar korkak olursa olsun, hep sallantıda kalmaktansa, bir kez düşmeyi tercih etmeyecek kimse yoktur. Ben bu öğüdün Stoacıların sertliğine uygun düştüğünü düşündüm, ama daha şaşırtıcı olan, bunun Idomenée'ye birebir aynı şeyleri yazan Epikuros'tan alınmış olmasıdır.

Buna benzer bir şeyi bizdeki bazı kişiler arasında da, Hıristiyan hoşgörüsüyle birlikte fark etmiş olduğumu düşünüyorum. Sağlam Aryen mezhebinin tanınmış düşmanı olan Poihens piskoposu Saint-Hilaire, Suriye'de bulunduğu sırada, geride bıraktığı tek kızı Alora'ya ülkenin en parlak senyörlerinin evlilik teklifinde bulunduklarını öğrendi. Çünkü Alora, gençliğinin en güzel çağında, çok iyi bir eğitimden geçmiş, güzel ve zengin bir kızdı. Bu haber üzerine kızına bir mektup yazan Saint-Hilaire, hikâyesinde gördüğümüz gibi, kendisine sunulan tüm avantajlardan ve zevklerden vazgeçmesini söyledi ve gezisi sırasında kendisine paha biçilmez mücevherler ve elbiseler verebilecek olan, çok daha yüce ve görkemli başka bir eş bulduğunu belirtti. Amacı, kızını bütünüyle Tanrı'yla birleştirmek için, ona dünyevi zevkleri unutturmaktı. Ama kendisine en kısa ve en emin yolu, kızının ölümü gibi geldiğinden dileklerinde, dualarında ve niyazlarında sürekli bunu istedi ve Tanrı'ya onu bu dünyadan alması ve yanına çağırması yalvardı. Böyle de oldu; çünkü, Saint Hilaire'in geriye dönüşünden kısa bir zaman sonra kız öldü, baba ise bu duruma olağanüstü sevindi. Öyle görünüyor ki, piskopos, bu yola başvuranları geride bıraktı ve bu, yalnızca onun kendi kızıyla sınırlıydı. Ancak, her ne kadar benim konum olmasa da, bu hikâyenin sonunu sessizce geçiştirmek istemiyorum. Ermiş Hilaire'in karısı kocasının ağzından kızının ölümünün kendi kasti ve istenci sonucu meydana gelmiş olduğunu, kızın bu dünyada yaşamaktansa öbür dünyada bulunmaktan daha mutlu olduğunu öğrenince öyle ebedi ve semavi bir ahiret mutluluğuna kapıldı ki, kocasından kendisi için de aynı şeyi yapmasını ısrarla istedi. Tanrı, ortak dualarına uyarak onları kendi katına çağırdı; her ikisi tarafından da olağanüstü mutlulukla kabul edilen bir ölüm oldu bu.

Otuz Dördüncü Bölüm

Kader Çoğu Kez Akılla Atbaşı Gider

Kader"in değişkenliği, kaçınılmaz olarak her tür yüzünü gösterir bize. Ondan daha hızlı bir adalet var mıdır? Valentinois Dükü (César Borgia), Vatikan'da babası Papa Alexandre VI ile birlikte akşam yemeği için evine gittiği Cornete Kardinali Adriane'ı zehirlemeye karar verdi ve önceden bir şişe zehirli şarap göndererek kilerciden bunu özenle saklamasını istedi. Oraya oğlundan önce giden Papa içecek bir şey isteyince, kilerci bu şarabın kendisine iyi niteliğinden dolayı gönderildiği düşüncesiyle Papa'ya ikram etti. Yemek öncesi ikram sırasında gelen Dük de, kendi şişesine dokunulmamış olduğuna inandığından aynı şaraptan içti; öyle ki, baba aniden öldü, oğluysa hastalanıp uzun süre acı çektikten sonra iyileşti ama çok daha kötü bir başka kaderle karşılaştı.

Öyle görünüyor ki, Kader sırası gelince oyun oynuyor bize. O sırada Vendôme senyörü unvanını taşıyan Estrée Senyörü ile Ascot Dükü'nün bölüğünde komutan yardımcısı olan Licques Senyörü'nün her ikisi de Foungueselles Beyi'nin kız kardeşine tutkunlukları da bu şekildedir; tarafların karşılaşmasında (sınır komşusu kişilerde olduğu gibi) galip gelen Licques Senyörü oldu. Ama gerdek günü ve en kötüsü de yatmaya gitmeden önce genç koca yeni eşinin onuruna mızrak kırma yarışını kazanma hevesine kapılıp dışarıya çıkınca Saint Omer yakınında bir çatışmaya girdi. Orada hazır bulunan ve galip gelen Estrée Senyörü onu esir aldı. Bu kazancının üstüne bir de yeni gelini alacaktı,

Conjugis ante coacta novi dimittere collum,

Quam veniens una atque altera rursus hyems

Noctibus in longis avidum saturasset amorem,

"Aşklarının doyumsuzluğunu yatıştıracak olan

bir ya da iki uzun kış gecesinden önce,

yeni kocasının kollarından koparılmaya zorlanmış olarak."

(Catullus, LXVIII, 81)

Genç kız olanca "inceliğiyle" Estrée Senyörünün esirinin kendisine verilmesini istedi. İsteği yerine getirildi. Fransız soyluları hanımları hiçbir zaman geri çevirmezler.

Kader bir tür artiste benzemiyor mu? Helen'in oğlu Konstantin Konstantinople İmparatorluğu'nu kurdu; yüzyıllarca sonra, Helen'in oğlu Konstantin sonunu getirdi bunun.

Raslantı bazı kereler mucizelerle rekabet eder. Kral Clovis'in Angoulême kuşatması sırasında surların tanrısal kayra tarafından kendiliklerinden yıkıldıkları söylenir. Bouchet de şu öyküyü bazı tanıklarının ağzından anlatır: Kral Robert bir kenti kuşattığı sırada, Saint Aigan bayramı ayinine katılmak üzere oradan ayrılarak Orléans'a gitmek zorunda kaldı. Dinsel ayinin belirli bir yerinde tam o ibadet halindeyken kuşatılmış olan kentin surları kendiliğinden yıkılır. Bizim İtalya savaşlarında bunun tam tersi oldu; bizden yana Eronne kentini kuşatan komutan Rense, büyük bir surun altına mayın koydurmuştu. Ama şiddetle havaya uçan bir sur doğrudan onun saldırı düzeni üzerine düştü; öyle ki, kuşatılanlar bundan daha iyi savunulamazdı.

Kader bazen de hekimlik yerine geçer. Göğsünde bulunan bir tümör yüzünden hekimlerin kendi haline terk ettiği Pherae'li Iason, ölerek bundan kurtulmaya karar verip kendini savaşta düşmanlarının tam ortasına attı. Bir yandan diğer yana delip geçen ve uygun yere rastlayan bir darbeyle tümör patladı, o da iyileşmiş oldu.

Kader ressam Protogenes'in sanatındaki becerisini de geride bırakmadı mı? Ressam yorgun ve bitkin bir köpeğin görüntüsünü tüm kısımlarından memnun olarak tamamlamıştı, yalnız hayvanın ağzındaki köpük ve salyayı istediği gibi tasvir etmeyi başaramamıştı. Bu yüzden oldukça öfkelenerek her tür boyanın emilmiş olduğu bir süngeri eline alıp hepsi silinsin diye tablonun üzerine fırlattı. Ve işte olağanüstü bir raslantıyla sünger tam köpeğin ağzına isabet edip, sanatın başaramamış olduğu bir son dokunuşu yaptı oraya.

Kader aynı zamanda düzeltmek üzere tasarımlarımızı yönlendirmez mi bazen? İngiltere kraliçesi Isabelle oğlu lehine, kocasına karşı bir orduyla İzlanda'dan ülkesine dönmek zorundaydı. Seçmiş olduğu limana gelmiş olsaydı her şeyi kaybetmiş olacaktı; çünkü düşmanları onu orada bekliyordu. Ama kader isteğinin aksine onu başka taraflara çekince, güven içinde karaya ayak bastı. Antik çağda bir köpeğe attığı taşla üvey anasını vurup öldüren şu kişi de unutulmasın. O, şu dizeyi dile getirirken haklı değil miydi:

Kader bizden daha bilge değil midir?

Icetes, Sicilya'da Adrano'da oturmakta olan Timoleon'u öldürmek için parayla iki asker tutmuştu. Askerler, bu işi Timoleon'un bir kurban töreni sırasında gerçekleştirmeye karar verdi. Kalabalığın arasına karışıp, girişim için fırsatın uygun olduğunu birbirlerine işaret ederken, bir üçüncü kişi ikisinden birinin kafasına kılıcını indirerek adamı cansız halde yere serer ve kaçar. Öteki maksadının açığa çıktığını ve her şeyi kaybettiğini sanarak sunak yerinin yanına sığınır, tüm gerçeği söyleme sözü vererek korunması için yalvarır. O, kötü niyetinin öyküsünü anlatadursun, üçüncü kişi yakalanır. Halk, adamı katil diye Timoleon ve meclisin ileri gelenlerine götürmek üzere kaynaşan kalabalığın arasından ite kaka ve tartaklayarak getirir. Oraya gelen üçüncü kişi merhamet diler ve babasının katilini öldürerek sadece adaleti yerine getirdiğini söyler; mutlu bir rastlantı eseri hemen orada hazır bulunan tanıkların sayesinde, Leontini'de babasının gerçekten öldürülmüş olduğunu, bundan dolayı da öç aldığını kanıtlar. Ona babasının ölümü nedeniyle ‘tüm Sicilyalılar'ın babası'nı ölümden kurtarma mutluluğu sahip olduğu için on Attika altını verilir. Sözü edilen bu rastlantı da insan bilgeliğinin kurallarını aşıyor.

Bu konuyu tamamlamak üzere, aşağıdaki satırlarda kaderin inayetinin, iyiliğinin ve eşsiz merhametinin bir ifadesi açığa çıkmıyor mu? Baba ve oğul İgnatiuslar, Roma'nın yönetici üçlüsü tarafından ölüm cezasına çarptırılınca şöyle bir soylu görevi yerine getirmeyi kararlaştırdılar; yaşamlarını birbirinin ellerine teslim edecekler, böylece zorbaların acımasızlığını boşa çıkaracaklardı. Kılıç elde birbirinin üzerine atıldılar; Kader kılıçların sivri uçlarını yönlendirip her ikisinde de eşit derecede ölümcül yara açtı. Aynı zamanda da pek güzel bir dostluğun onuru oldu bu; bu yaralardan kanlar içinde ve silahlı kollarını çekecek kadar güçleri vardı henüz, bunlar birbirini öylesine sıkıca kucakladılar ki, cellatları bu soylu düğümle kavuşmuş bedenleri, birleşmiş yaraları, birbirinin kanını ve yaşamdan geri kalanları sevgiyle soğururken bırakıp her ikisinin başını birlikte kesmek zorunda kaldılar.

Otuz Beşinci Bölüm

Yönetimimizdeki Bir Eksiklik Üzerine

Sadece deneyimlerinin ve doğal niteliklerinin yardımıyla çok güven verici bir sağduyuya sahip olan babam, bir zamanlar herhangi bir şeye gereksinim duyabilecek kişiler hakkında, her kentte başvurabilecekleri ve isteklerini kaydettirebilecekleri bir görevli memurun bulunduğu özel yerler kurmayı çok istediğini söylemişti bana. Örneğin, "İnci satmak istiyorum" ya da "satılık inci arıyorum" şeklinde. Biri Paris'e gidecek bir yol arkadaşı arar. Bir başkası, falan niteliklere sahip bir kişi istihdam etmek ister. Bir diğerinin, işçiye gereksinimi vardır. Kiminin şöyle, kiminin böyle, herkesin farklı ihtiyaçları vardır. Bizi birbirimizle ilişki kurmaya iten bu yolun kişiler arasındaki ilişkilere küçümsenmeyecek bir iyileşme sağlaması akla yatkın gibi görünüyor. Çünkü, her zaman birbirimize gereksinim duyduğumuz durumların bulunduğu, uzlaşma sağlanmazsa kişilerin büyük sıkıntıya düştüğü açıktır.

Gözümüzün önünde, bilgileriyle çok büyük değer taşıyan iki kişinin, Lilius Gregorius Giraldus'un İtalya'da ve Sebastianus Castalio'nun Almanya'da açlıktan öldüğünü büyük bir utanç içinde öğrendim. Bununla beraber, sanırım, birçok kişi bunu bilmiş olsaydı onları çok daha elverişli koşullarla yanına almış ya da bulundukları yerde onların imdadına koşmuş olurdu. Aile büyükleri sayesinde yararlandığı olanakları kaderin kullanmasına izin vermekten hoşnut olduğu sürece, herhangi bir alanda zarurete düşmüş, sefaletin bazen son derecede bunalttığı, dikkat çekici ve ender kişileri selamete çıkarmakta kullanmayı canla başla isteyecek birileri çıkar. Tümüyle bozulmuş değildir dünya.

Ev işlerinin idaresinde babamın uyguladığı, benim de onayladığım halde bir türlü izlemeyi başaramadığım bir yöntemi vardı. Notere başvurulması gerekmeyen hesap özetlerinin, ödentilerin, pazar harcamalarının kaydedildiği ve bir kahyanın sorumlu olduğu ev işleri defterine ek olarak, hizmetçilerinin içinde sekreter görevi yapan birine her gün meydana gelen olayları not etme görevi vermişti. Bu görevli, ailenin bir tür günlük tarihini yazacaktı. Zaman anıları silmeye başladığında bu öykünün tekrar tekrar okunması pek hoştur; bizi sıkça sıkıntılardan çekip çıkarmakta da çok yararlı olur. Böyle bir şeye ne zaman başlanmıştı? Ne zaman tamamlandı? Hangi büyük kişiler ve beraberlerindekiler bize uğradı? Bizde ne kadar kaldılar? Yolculuklarımız, evden ayrılışlarımız, evlilikler, ölümler, alınmış olan iyi ve kötü haberler, önemli hizmetçilerimizin değişmeleri; kısacası, bunlara benzer bir sürü konu. Eski bir gelenek bu; ama herkesin kendi tarzında, bunu yeniden ele alması gerektiğini düşünüyorum. Bunu yapmamış olduğumdan dolayı da kendime kızıyorum.

Otuz Altıncı Bölüm

Kıyafet Alışkanlığı

Nereye gitmek istesem, âdetlerin oluşturduğu engelleri yıkmak zorunda kalıyorum; bütün yollarımız sıkı bir şekilde âdetlerle tutulmuş durumda. Şu soğuk mevsimde yeni keşfedilmiş bu halkların, Kızılderililerin ve Magriplilerin örtünmemiş, tamamen çıplak dolaşma tarzının havanın sıcak oluşu nedeniyle mi, yoksa insanda başlangıçtan gelen bir tarz mı olduğunu soruyorum kendime. Zekâ sahibi insanlar, Kutsal Kitap'ın söylediği, "güneşin altındaki her şey aynı yasaya bağlıdır," sözüne uydular ve bu düşünce karşısında, doğa yasalarını insan yapısı yasalardan ayırarak, hiçbir şeyin yapay olmadığı evrensel düzene başvururlar. Öyle ki, her varlık tamı tamına kendi durumunu koruyabilmek için tepeden tırnağa zaten donanmış olduğu halde, bizim yetersiz ve muhtaç bir durumda yabancı bir yardım almaksızın varlığımızı sürdürememiz doğrusu inanılmaz bir şeydir. Öyle sanıyorum ki, aynı şekilde bitkiler, ağaçlar, hayvanlar, yaşayan her şey havanın yol açtığı yıpranmalara karşı kendini savunmak için doğal ve yeterli bir korunma ile donatılmıştır.

Proptereaque ferè res omnes, aut corio sunt,

Aut seta, aut conchis, aut callo, aut cortice tectæ,

"Ve bu nedenledir ki, tüm varlıklar ya deri, ya tüy, ya sert kıl,

ya pul ya da kabukla örtülüdür."

(Lucretius, IV, 936)

bizim de aynen böyle olduğumuzu düşünüyorum. Ama gün ışığını yapay bir ışıkla söndürenler gibi, kendi olanaklarımızı ödünç aldığımız araçlarla söndürdük. Kolayca görülür ki, bunu bizim için olanaksız hale getiren adetlerdir. Çünkü, giysi nedir bilmeyen bu insanlar arasında bizimle aynı iklimde oturanlar bulunuyor; üstelik de, kendimizdeki en hassas bölüm, gözler, ağız, burun, kulaklar ve aynı zamanda atalarımızdaki gibi köylülerimizde de göğüs ile karın her zaman açıktır. İç giysiler ve Yunan tarzı donlar giymek koşuluyla doğmuş olsaydık, hiç kuşku yok ki, doğa mevsimlerin yıpratmasına terk ettiği, parmakların ucu ve ayak tabanı için yaptığı gibi bedenimizi daha kalın bir deriyle donatmış olurdu.

Buna inanmak neden zor geliyor? Benim giyiniş tarzımla, bizim bir köylununki arasında, onun kıyafetiyle derisinden başka giysi taşımayan bir insan arasındakinden çok daha farklılık olduğunu görüyorum.

Kaç insan, özellikle de Türkiye'de, sofuluk uğruna çıplak dolaşıyor!

Kim olduğunu bilmiyorum, birisi bizim kış ortasında gömlekle gördüğü baldırı çıplaklardan birine, kulaklarına kadar samur kürkü içinde bulunmanın keyfiyle sordu: "Nasıl oluyor da bu duruma dayanabiliyorsunuz?" "Bayım" diye yanıt verdi ötekisi, "siz yüzünüzü açık tutuyorsunuz. Benimse tüm bedenim yüzümdür!" İtalyanlar, Floransa Dükü'nün maskarasının öyküsünü anlatır; aklımda kaldığına göre o, bu kadar uygunsuz giyinip de kendisinin dayanamadığı soğuğa nasıl dayanabildiğini soran efendisine şöyle yanıt verdi: "Reçetemi tatbik edin; sahibi olduğunuz bütün giysilerinizi benim yaptığım gibi üzerinize giyin. O zaman siz de üşümezsiniz." Kral Massinissa, en yaşlı çağında bile, ister soğuk, fırtına yağmur olsun başını örtmeye ikna edilemedi; İmparator Severus için de söylenir

bu.

Mısırlılar'la Persler arasındaki savaşlarda, Heredotos fark etmiş olduğu bir şeyi anlatır: Ölüler arasında Mısırlılar'ın kafatasları tartışılmaz bir biçimde Persler'inkinden daha serttir; bunun sebebi Perslerin her zaman başlarını örtmeleri ya da sarık sarmaları, Mısırlıların çocukluktan itibaren başlarının traşlı olması ve her zaman başı açık dolaşmalarıdır.

Kral Agesilaos, son gününe kadar yaz kış aynı giysileri giyinmeyi âdet edinmişti. Suetonius'a göre, Cesar her zaman biriliklerinin önünde, güneş ya da yağmur olsun çoğu kez yayan ve başı açık yürürdü; aynı şey, Hannibal için de anlatılır,

tum vertice nudo

Excipere insanos imbres, cælique ruinam.

"Açık başlarının üzerine seller gibi yağmurlar düşer

ve gök yıkılır ." (*Silisius Italicus, I, 250)*

Birmanya'da uzun süre yaşayıp, yakınlarda geriye dönen bir Venedikli, oradaki erkeklerin ve kadınların bedenlerini örttüklerini, ama at üstünde bile yalın ayak olduklarını söylüyor. Platon ise akıl almaz bir biçimde, tüm bedenin sağlığı için doğanın verdiğinin dışında başa ve ayaklara hiçbir şey giyilmemesini tavsiye eder.

Sonradan Henri III adıyla bizim kralımız olan Henri d'Anjou'dan sonra Polonyalılar'ın kral seçtikleri ve gerçekten de yüzyılımızın en yüce hükümdarlarından biri olan Etienne Bathory hiçbir zaman eldiven takmaz, dışarıda hava nasıl olursa olsun, kışın bile dışarıya çıktığında içeride giydiği takkeyi değiştirmezmiş.

Ben düğmeleri açık ve bağları çözük halde dışarı çıkamam, çevremdeki işçiler ise bu durumda olunca kendilerini bağlanmış gibi görüyorlar; çevremdeki çiftçiler de böyle olmamaktan pek şikâyetçi değillerdi. Varro, tanrıların ya da yüce bir yöneticinin huzurunda başımızı açık bulundurmamız buyurulduğunda, bunun saygıdan çok sağlığımıza duyulan kaygı nedeniyle ve bizi havanın kötü etkilerinden korumak için olduğunu öne sürer.

Mademki soğuk iklimdeyiz ve biz Fransızlar değişik renkte giysiler giyinmeye alışığız (ben aşağı yukarı hep siyah ve beyaz giyinirim babamın yaptığı gibi) şunu ekleyelim: Komutan Martin du Bellay gördüğünü şöyle anlatıyor: Lüksemburg seferinde öylesine don oldu ki şarap tayını balta darbeleriyle kesildi, askerlere tartıyla dağıtıldı ve sepetlerde taşındı. Ovidius de aynı minvalde şöyler söyler:

Nudáque consistunt formam servantia testæ

Vina, nec hausta meri, sed data frusta bibunt.

"Şarap kabının dışında yoğundur, kadehin şeklini korur;

o sıvı bir içki değil, içmek için verilen katı parçalardır artık."

(Ovidius, *Tristes*, III, X, 23)

Komutan Mithridates'in ayaklarını ıslatmaksızın savaşıp düşmanı yendiği Méotide bataklığı ağzında don o kadar sertti ki, yaz geldiğinde orada düşmana karşı bir deniz savaşı bile kazandı!

Romalılar, Placentia yakınlarında Kartacalılar karşısında büyük bir bozguna uğradılar; soğuktan kanları donmuş ve uzuvları uyuşmuş halde saldırıya geçmişlerdi. Öte yandan Hannibal, askerlerini ısıtmak için kampın her yerinde ateş yaktırmış, ağırlaşmış uzuvlarını ovuşturabilmeleri, böylece sinirlerini daha esnek kılmaları ve o sırada tipiye ve soğuk rüzgâra karşı deri gözeneklerini korumaları için onlara zeytinyağı dağıtmıştı.

Babil'den ülkelerine dönen Yunanlıların geri çekilişi, başa çıkmak zorunda kaldıkları güçlükler ve acılar dolayısıyla ünlüdür. Örneğin, Ermenistan dağlarında korkunç bir kar fırtınasına yakalandılar; nerede olduklarını bilmeksizin yollarını kaybettiler. Ansızın saldırıya uğrayıp, bir gün ve bir gece aç ve susuz geçirmeye mecbur oldular; hayvanlarının çoğu öldü. Aralarında birçok kişi can verdi, çok sayıda kişi dolu ve karın göz kamaştırıcı ışığı yüzünden kör oldu; birçoklarının da el ve ayaklarının uçları donmuştu, soğukta, uyuşmuş ve hareketsiz kalmışlardı, ama bilinçleri hâlâ tam olarak yerindeydi.

İskender, kışın dondan korumak için meyve ağaçlarını toprağa gömen bir halka tanık oldu. Bunu bizde de görebiliriz.

Giysiler konusunda: Meksika kralı günde dört kez giysi değiştirir, bunları bir daha asla giymezdi. Bağışlardan ve sürekli ödüllerden sağlıyordu bunları; aynı şekilde, mutfağının ve masasının ne tenceresi, ne tabağı, ne de gereçleri ikinci kez önüne getirilmezdi.

Otuz Yedinci Bölüm

Genç Cato Üzerine

Başkasını kendime göre yargılamak gibi ortak bir yanılgıya düşmem. Eğer herhangi bir şeye girişmişsem, çoğu kişinin yaptığı gibi herkesi beni izlemeye zorlamam. Bin bir farklı yaşam biçimine inanır ve saygı duyarım. Çoğu kişinin tersine farklılığı benzerlikten daha kolayca kabul ederim. Başka bir kimseyi kendi yaşam tarzımdan ve ilkelerimden istediği kadar uzak tutarım. Onu yalnızca kendi olduğu haliyle değerlendiririm. Ben nefsine egemen biri değilim; Feuillant'larla Capucin'lerin cinsel eğilimlerde kendilerini tutmalarını (nefis egemenliklerini) görmezden gelmiyorum ve yaşamlarını iyi buluyorum: hayalimde kendimi onların yerine koyuyorum ve benden değişik olduklarından çok daha fazla seviyor ve onurlandırıyorum. Gerçekten de herkesin özelliğine göre değerlendirilmesini ve benim için sıradan olan örneklere bağlı şekilde davranılmamasını isterim.

Kendi zayıflığım hak edenlerin gücüne ve sağlamlığına ilişkin görüşlerimi hiçbir biçimde etkilemez. *"Sunt, qui nihil laudent, nisi quod se imitari posse confidunt."* ["Sadece taklit edebildiklerini sandıkları şeyi öven kişiler vardır." (Cicero, *De Orator*, 7)]. Toprağın balçığında sürünmem, gökyüzünde bazı yiğit ruhların ulaşılmaz yüceliğini fark etmemi engellemez. Sonuçları öyle olmuşsa da doğru bir yargıya sahip olmak ve hiç olmazsa bu önemli niteliği bozulmadan sürdürmek bana yetiyor. Bacaklarımın gücü tükendiği zaman, irademin iyi durumda olması, yine de iyi bir şey. İçinde yaşadığımız bu yüzyıl, en azından kendi çevremizde, yarar sağlayıcı olmasa bile pek üstünkörüdür, erdemin hayali dahi yoktur; bizzat sözcüğün kendisi bile okula özgü dilden başka bir şey değilmiş gibi görünüyor:

virtutèm verba putant, ut,

Lucum ligna:

"Onlar erdemin sadece bir sözcük,

kutsal odunun sadece odun olduğunu sanır."

(Horatius, *Lucillus'a Ahlaki Mektuplar*, VI, 31)

"Quam vereri deberent, etiam si percipere non possent."

"Onu anlama yeteneğinde olmayanlar bile erdemi onurlandırmalıdır." (Cicero, *Tusculanes*, V, II)

Süs için duvara, dilin ucuna ya da kulak memesine asılacak ucuz bir takıdır bu.

Erdemli davranışlar görülmüyor artık, erdeme sahip gözükenler gerçekten erdemli değiller, çünkü erdemin içinde çıkar, şan, korku, alışkanlık ve erdemle hiçbir ilişkisi bulunmayan daha başka nedenlere özendirilmişiz. O halde kanıtını gösterdiğimiz adillik, yiğitlik ve iyi yüreklilik, başkasına sundukları ve halka ilan ettikleri görüntü için bu adı taşımaya oldukça uygundur. Ama bu yolu izleyenler için, hiçbir şekilde erdem değildir. Hedeflenmiş başka bir amaçtır bu; harekete geçen başka bir davadır. Oysa erdem, onunla ve sadece onun için davranılırsa erdemdir.

Pausanias'ın komuta ettiği Yunanlılar Mardonius ile Persler'i mağlup ettikleri şu büyük ve ünlü Potideai savaşında, âdetleri üzere savaş başarısının şanını aralarında paylaşıp, Isparta halkına bu

çarpışmadaki en yüksek değeri atfettiler. Bu konularda kusursuz yargılayıcı olan Ispartalıların, kendi adamlarından bu onuru kimin taşıyacağı konusunda karar vermeleri gerekince, en yiğitçe savaşmış olan kişi olarak Aristodemus'u seçtiler. Ama ona bir ödül vermediler; çünkü erdeminin temelinde Thermeplai savaşındaki davranışının cezasını çekme ve geçmişteki utancı silmek için cesaretle ölme arzusu vardı.

Yargılama gücümüz sağlıklı değildir; geleneklerimizin sapkınlığı izler. Çağımdaki birçok insanın geçmiş zamanın güzel ve verimli eylemlerinin şanını, onlara bayağı yakıştırmalarda bulunup temelsiz koşullar ve nedenler icat ederek karartmaya çaba gösterdiklerini görüyorum.

Gerçekten de ne kurnazlık! Bana eylemlerin en iyisi ve en safı veriliyor; bense onda elli kötü niyet buluyorum! Kim ne derse desin, içsel istencimizin hangi fikir farklılıklarından ötürü acı çektiğini Tanrı bilir. Onlarsa tüm çekiştirmeleriyle kurnazlık yaptıklarını sanıyorlar; oysa kötü olmaktan çok aptal, hantal ve kabadırlar.

Bu büyük insanları küçültmek için aynı zahmete katlanıyorlar! Ben de onları yüceltmek için omuz vermeye gönüllüyüm. Dünyaya örnek gösterilsin diye bilgelerin ortak kanısıyla seçilmiş bu eşsiz kişilikleri elverişli bir günde elimden geldiğince yorumlayabilmek ve betimleyebilmek için onları tekrar onurlandırmakta tereddüt etmeyeceğim. Şunu kabul etmeliyiz ki, hayal gücümüzün çabaları onların meziyetlerinin çok altında kalır. İyi insanların görevi erdemi olabildiğince güzel biçimde betimlemektir. Tutku bizi bir hayli hayranlık uyandıran portreler yapmaya götürürse bundan memnuniyetsizlik duymamalıdır. Aksine, diğerlerinin yaptıkları budur; önceden gösterdiğim gibi, kötü yüreklilikle ve inançlarını taşıyabileceklerinin ötesine götürmeye mecbur oldukları şu kusurla yaparlar bunu ya da az önce düşündüğüm gibi, gereğince iyi ve açıkça görmediklerinden, erdemin görkemini doğal saflığında kavramaya yeterince alışık olmadıklarındandır bu. Plutarkhos'ın dediği gibi, onun zamanında bazı kişiler Genç Cato'nun ölümünü Cesar'a duyduğu korkuya bağlıyorlardı. Haklı olarak onu rahatsız eder bu. Bundan hareketle, onun ölümünü tutkuya bağlamış olanların Plutarkhos'u ne kadar çok yaraladığı tahmin edilebilir. Aptallar! Bu adam, gerçekten güzel, soylu ve doğru bir davranışta bulundu. Alçakça söylendiği gibi, bunu şan olsun diye yapmadı. Gerçekte o, erdemin ve insanın ahlaki gücünün nereye kadar yükselebildiğini göstermek için doğa tarafından seçilmiş bir örnektir.

Ama burada bu önemli konuyu daha fazla deşmeyeceğim. Sadece beş Latin şairinin Cato'yu övme konusunda, Cato'nun ve bu arada kendilerinin de yararına olan niteliklerini birarada sunmak istiyorum. İyi eğitilmiş bir çocuk, ilk ikisini diğerlerine oranla biraz zayıf, üçüncüsünü daha canlı bulacaktır; ama o da aşırı gücüne yenik düşmüştür. Bir iki yerde hayal gücüne yer verilmeliydi diye düşünecek ve döndüncüye gelince hayranlıkla ellerini kavuşturacaktır. Sonuncu belirli bir mesafede diğerlerini geride bırakır; ama bu mesafenin hiç bir insan aklının kapatamayacağı bir mesafe olduğunu düşünecektir. Bunun önünde yıldırım çarpmış gibi ve son derece heyecanlı olacaktır.

Ve işte hayret verici bir şey; şiir eleştirmeninden ve yorumcusundan çok daha fazla şaire sahibiz. Şiiri anlamaktansa, şiir yazmak daha kolay! Şiir bir ölçüde sanat kurallarına göre düşünülebilir. Ama iyi, yüce, kutsal olanı kuralların ve anlayışın ötesindedir. Şiirdeki güzelliği kesin ve sakin bir bakışla ayırt eden biri nasıl yıldırımın parıltısını görmezse, şiiri de göremez. Şiir düşünme yetimizin yollarını izlemez; onu elimizden alır ve darmadağın eder. İçine nüfuz etmeyi başaran kişiyi dürten bu aşırı hoşlanma, aynen bir mıknatısın iğneyi çekişiyle yetinmeyip ona başka iğneleri çekme gücünü de aktarışı gibi, şiirin dile getirildiği ve ezbere okunduğu kişiye de dokunur. Esin Perilerinin kutsal esinlemesinin önceden şairin içine öfke, matem, kin üfleyip onu baştan çıkardığı ve istediği yere götürdüğü, onun üzerinden oyuncuyla, oyuncudan da tüm seyirciyle iletişim kurduğu tiyatroda açıkça

görülebilir. Birbirlerine asılmış mıknatıslı iğneler gibidir bunlar. Çocukluğumun ilk yıllarından beri şiir benim üzerimde böyle bir baş döndürücü etki bıraktı. Ama bende doğal bir yer edinen bu çok şiddetli etki, üslupların farklılığı dolayısıyla çeşitli biçimlerde güçlendi; bazılarının pek yüksekte ve ötekilerin daha aşağıda oluşundan değil, çünkü her tarzda daha yükselmiş olanları da söz konusuydu; ama tarzlarında farklı renkler var oluşundandı bu. İlk olarak şen ve yaratıcı bir akıcılık; sonra, keskin ve yüksek bir incelik, sonuçta da olgunlaşmaya varan ve sarsılmaz bir güç. Ama örnekler bunu daha iyi anlatacaktır; Ovidius, Lucanus, Vergilius, işte bizimkiler iş başındalar.

Sit Cato dum vivit sane vel Cæsare major,

"Cato sağlığında Cesar kadar büyük olsun,"

der biri.

Et invictum, devicta morte Catonem,

"Ve ölümü yenince yenilmez oldu Cato,"

der öteki. Bir başkası, Cæsar ve Pompeius arasındaki iç savaşlardan söz ederek,

Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni.

"Tanrılar yenenlerin davasını tuttular, Cato yenilenlerin."

Ve dördüncüsü Cesar'a övgüler düzerken şunları söyler:

Et cuncta terrarum subacta,

Præter atrocem animum Catonis.

"Bütün evren ayaklarının altında,

bir Cato'nun onurlu yüreği dışında."

Ve sonunda koronun yöneticisi, en yüce Romalılar'ın adlarını birbir saydıktan sonra şöyle bitirir:

his dantem jura Catonem.

"Cato onlara yasalarını kabul ettirdi."

Otuz Sekizinci Bölüm

Aynı Şeye Nasıl Hem Ağlarız Hem Gülebiliriz

Tarih kitaplarından, düşmanı olmasına ve o sırada kendisine karşı savaşırken öldürülmesine rağmen, Pyppros'un kellesini getiren oğluna Antigonus'un çok kızdığını, bu manzara karşısında ağladığını öğreniyoruz. Tarih kitapları aynı zamanda dük René de Lorraine'in de, mağlup ettiği Dük Charles de Bourgogne'un ölümüne gözyaşı döktüğünü ve toprağa verilirken mateme girdiğini; yine, Aurey savaşında Bretagne dükalığı için rakibi Charles de Blois'yı yenen Monfort Kontu'nun zafer kazandığı halde can vermiş düşmanı karşısında pek üzüldüğünü yazar. Bunları okuduğumuz zaman hemen hayrete düşmememiz gerekir:

Et cosi aven che l'animo ciascuna

Sua passion sotto el contrario manto

Ricopre, con la vista hor'chiara, hor bruna.

"Ve böylece ruh, tutkularını ters bir görüntü altında,

bazen sevinçli, bazen de ask yüzde saklar."

(Pétrarkhos, sone LXXXI, 1550 basmında, sone CXXXII)

Pompeius'un kellesi önüne getirildiği zaman Cesar'ın bu çok çirkin ve tiksindirici manzarayı görmekten kaçınmak istercesine başını çevirdiğini söyler tarihçiler. İkisinin arasında çok uzun süreli bir uzlaşma, kamu işleri yönetiminde öylesine bir anlaşma, karşılıklı verilmiş pek çok hizmetleri ile yapılmış ittifaklar olmuştu ki, şu sözlerdeki gibi bu davranışın yapmacık olduğuna inanmamak gerekir:

tutumque putavit

Jam bonus esse socer, lacrymas non sponte cadentes

Effudit, gemitúsque expressit pectore læto.

"O andan itibaren kayınpeder

duygularını tehlikesizce gösterebileceğini düşündü;

zoraki gözyaşları döktü ve sevinçli bir kalbin iniltilerini çıkardı."

(Lucaus, IX, 1037.)

Gerçekten de, davranışlarımızın çoğu maske ve göz boyamadır; kimi zaman gerçek olsa da,

Heredis fletus sub persona risus est;

"Bir mirasçının gözyaşları, maske altında gülüşlerdir."

(Publius Syrus, Gellium, XVII, XIV)

ama bunları ölçüp biçtiğimiz zaman yine de ruhumuzun sıkça karşıt tutkularla çalkanmış olduğunu hesaba katmak gerekir. Bedenimizde, çeşitli ruh hallerinin birikimi bulunduğu, ama bunlardan birinin yapımıza göre ağır bastığı, bize hükmettiği söylenir; aynı şekilde ruhumuzu etkileyen çeşitli eğilimler olsa da, kesinlikle bunlardan biri daha ağır basar. Ama bu üstün geliş her zaman tam bir üstünlük değildir; ruhumuzun hareketliliği ve esnekliği dolayısıyla, bu eğilimlerden en zayıf olanlarının bazı anlarda, kısa bir saldırı için daha ağır bastığı olur. Bu nedenle, içtenlikle doğayı izleyen çocukların sıkça aynı şey için gülüp ağladıklarını görürüz. Ama bu konuda yalnız değiller; aramızdan hiç kimse, zevki için yolculuğa çıktığı zaman ailesinden ve dostlarından ayrılırken yüreğinin burkulmayışıyla övünemez. İnsan gözyaşı dökmese de, hüzünlü ve solgun bir yüzle ayağını atar üzengiye. İyi tabiatlı kızların yüreklerini güzel bir alev ısıttığı zaman bile, onları kocalarına teslim etmek için analarının koynundan zorla koparıp almak gerekir yine de; şu şen kişinin söylediği de budur:

Est ne novis nuptis odio Venus, anne parentum

Frustrantur falsis gaudia lacrymulis,

Ubertim thalami quas intra limina fundunt?

Non, ita me divi, vera gemunt, juverint.

"Yeni evlililer için iğrenç midir Venüs,

yoksa bunlar zifaf odasının eşiğinde döktükleri sahte gözyaşlarıyla

anne babalarının tüm sevinciyle alay mı ediyorlar?

Eğer bu gözyaşları samimiyse canım çıksın."

(*Catullus*, LXVI, 15)

Demek ki, yaşamasını hiçbir şekilde istemediğiniz bir kişinin ölümüne üzülmek garip değildir.

Uşağımı azarladığım zaman, iyi yürekle yaparım bunu; kırgınlığım azalmış değildir. Ama bu bulut dağıldığında, onun bana gereksinimi varsa, seve seve yardım etmeye giderim; sayfayı hemen çeviririm. Ona salak, uyuşuk muamelesinde bulunduğum zaman, bu etiketleri üzerine kesin biçimde yapıştırmaya çalışmam; hatta, az sonra ‘dürüst kişi' dediğimde de sözlerimi geri alma duygusuna kapılmam. Hiçbir niteleme bizi tam olarak ve bütünüyle tanımlamaz. Eğer deli olarak görülmekten korkmasam, kendi yüzüme karşı "Ne şaşkın adam!" diye verip veriştirdiğimi duymayacağımız bir gün, bir saat bile olmazdı. Oysa, gerçekten böyle biri olduğumu sanmıyorum yine de.

Karıma bazen asık surat takındığım, bazen de sevgi dolu bir biçimde baktığım görüldüğü için, bu davranışlarımdan biri ya da diğerinin yapmacık olduğunu düşünen biri, aptalın tekidir. Neron, boğdurmaya gönderdiği annesine veda ederken, yine de heyecanlandı. Ondan hem korktu, hem de acıdı.

Güneş ışığının sürekli olmadığı söylenir; ama o, ışınlarını kesintisizce, birbirlerine o derece

yaklaşmış gönderir ki, iki ışının ayrı olduğunu fark edemeyiz.

Largus enim liquidi fons luminis ætherius sol

Inrigat assiduè cælum candore recenti,

Suppeditatque novo confestim lumine lumen;

"Zira ışığın doğduğu kaynak olan güneş

göğü hiç durmadan tekrar doğan bir aydınlığa boğar

ve sürekli ışık üzerine ışık salar."

(Lucretius, V, 282)

ruhumuz da değişken oklarını ayırt edilemez biçimde aynen böyle fırlatır.

Artabanus, yeğeni Xerxes'i habersizce gözlemlerken tavrının aniden değişmesinden dolayı çıkıştı ona. O sırada Xerxes, Yunan topraklarına karşı açtığı seferde, Hellespont geçidinde birliklerinin görülmedik büyüklüğünü gözden geçiriyordu aslında. Hizmetinde binlerce adamı görmekten önce rahat bir yürek titremesi hissetti; yüzünden neşe ve memnuniyet okunmuştu. Ama aynı anda, bütün bu insanların en geç bir yüzyıl içinde kaçınılmaz bir biçimde sona ereceğini düşünür düşünmez yüzü asılmış, ağlayacak kadar hüzünlenmişti.

Bir hakaretin öcünün alınmasını kararlılıkla izledik ve zaferden eşsiz bir zevk duyduk. Ama yine ağlarız buna! Ağladığımız bu değildir; çünkü değişen hiçbir şey yoktur; ama şimdi olaya başka bir gözle bakıp, başka bir yanıyla görürüz. Her şeyin birçok görünüşü, birçok yanı vardır. Akrabalık, dostluklar ve eski tanıdıklar belleğimizi sararlar ve doğalarına göre tutkular anında onu tahrik ederler. Ama değişmeler öyle anidir ki bu, gözümüzden kaçar.

Nil adeo fieri celeri ratione videtur,

Quam si mens fieri proponit et inchoat ipsa.

Ocius ergo animus quàm res se perciet ulla,

Ante oculos quarum in promptu natura videtur.

"Düşünceden ve aklın eyleminden daha hızlısı görülmez,

şu halde ruh, bakışlarımız altına düşenlerin

ve doğanın gözlerimizin önüne koyduklarının

hepsinden daha hareketlidir."

(Lucretius, III, 183)

Ve bu nedenle, eğer bu duygular karmaşasını tutarlı bir bütün haline getirmek istersek hata yaparız.

Timoleon tasarlayıp kararlaştırıdığı biçimde işlediği cinayetten sonra ağladığı zaman, vatanına kazandırdığı özgürlüğe ağlamaz, zorbaya da ağlamaz; ama kardeşine ağlar.[12]Görevinin birinci bölümü tamamlanmıştır; onun şimdi öteki bölümü üstlenmesi gerekir.

Otuz Dokuzuncu Bölüm

Yalnızlık Üzerine

Yalnız (münzevi) yaşamla etkin yaşam arasında klasik kıyaslamayı bir kenara bırakalım. Kendimiz için değil de kamusal yaşam için doğduğumuzu belirterek ihtiras ve açgözlülüğü gizleyen güzel bildirgeye gelince, çekinmeden dans edenlere uyalım: Onların vicdan muhasebesi yaparak dile getirdiklerine bakalım: durumlar, işlevler ve öteki dünyevi ilişkiler, aksine, kamudan kişisel bir çıkar sağlamak için daha fazla aranılan şeyler şeyler değil midir? Çağımızda buna ulaşmak için başvurulan kötü yollar, hedefin buna değer olmadığını gösteriyor. Ve kendi başına bize yalnızlık tadı veren tutkuya cevap verelim. Çünkü toplumdan kaçtığı kadar hiçbir şeyden kaçıyor mu bu tutku? Her yerde iyilik ve kötülük yapılabilir. Ama eğer Bias'ın sözü doğruysa, en kötü taraf daha büyüktür ya da bir Kilise mensubunun dediği, bin kişi içinde iyi olan bir kişi yoktur...

Rari quippe boni: numero vix sunt totidem, quot

Thebarum portæ vel divitis ostia Nili,

"İyiliksever kişiler nadirdir; Thèbes'in kapıları ya da

Verimli Nil'in verimli çayları kadar azdır ancak."

(Juvénal, XIII, 26)

toplulukta bulaşma tehlikesi çok daha büyüktür; kusurluları taklit etmek ya da onlardan nefret etmek gerekir. Ama her iki tutum da sakıncalıdır; sayıları çok olduğundan onlara benzemek de, birbirlerine benzemedikleri için çoğundan nefret etmek de tehlikelidir.

Denize açılan tacirler, aynı gemiye binen kişilerin bozuk, kafir, kötü niyetli olmamasını gözetmekte haklıdır da; çünkü böyle bir topluluğun kendilerine şans getirmeyeceğini düşünürler. Bu nedenle, Bias kendisiyle birlikte büyük bir fırtınanın tehlikesini yaşayan ve tanrıları imdada çağıran kişilerle alay ederek şöyle diyordu: "Kesin sesinizi de burada benimle birlikte olduğunuzu bilmiesinler bari!"

Ve işte daha çarpıcı bir örnek. Hindistan'da Portekiz Kralı Emmanuel adına kral vekili Albuquerque, büyük bir fırtanaya yakalandığında, kaderlerinin kesiştiği küçük bir oğlan çocuğunu omuzlarına aldı; yaşamını kurtarması için onun masumiyetini güvence olarak kullanmayı istiyordu.

Bilge kişinin her yerde, hatta bir sarayın kalabalığında mutlu yaşayamamasından değildir bu; ama seçme şansı varsa sarayı görmek bile istemez. O, gerekirse dayanacaktır buna; ama özgürlük içindeyse, ikinci tutumu seçecektir. Eğer hâlâ başkalarının kusurlarını yüklenmesi gerekiyorsa, gerçekten de kusurlardan yeterince uzaklaşmamış sayılır.

Charondas, kötü kişilerle düşüp kalktıklarına inandığı kişileri kötü diye cezalandırırdı.

İnsan kadar hem insandan kaçan, hem de toplum içinde yaşayan varlık yoktur; biri kusuruyla, öteki doğasıyla açıklanır.

Antisthenes ise kötü kişilerle içli dışlı olmasını kınayan kişiyi onaylamaz; çünkü şöyle der ona: Hekimler de hastaların arasında yaşarlar! Hastalarının sağlığıyla uğraşırlar ama hastaları sürekli görerek ve onlara temas ederek, bulaşma yoluyla, kendi sağlıklarını bozarlar.

Yalnızlığın amacı, bana öyle geliyor ki, daha sakin bir biçimde ve keyfine en uygun şekilde yaşamaktır. Ama buna hangi yoldan ulaşacağımızı her zaman bilemeyiz; sadece işlerin değiştirilmesiyle sıkça bunların geride bırakıldığı sanılır. Bir aileyi yönetmek devlet yönetmekten daha az kaygı verici değildir. Akıl pek az bir şeyle meşgul olur ama aile işleri tamamen onun uğraşı alanına girer. Ev işleri daha az önemli önemli olmakla birlikte, daha az kaygılandırıcı değildir. Adalet işlerinden ve ticaret işlerinden yakamızı sıyırsak da, yaşamımızın başlıca kaygılarından kurtulmuş değilizdir yine de,

ratio et prudentia curas,

Non locus effusi latè maris arbiter, aufert

"Kederleri dağıtan akıl ile bilgeliktir;

engin bir denizin büyüklüğünü izlediğimiz yerler değil."

(Horatius, Lucillus'a *Ahlaki Mektuplar,* I, II, 25)

Tutku, açgözlülük, kararsızlık, korku ve ten istekleri

ülke değiştirsek de terketmezler bizi,

Et post equitem sedet atra cura.

"Karamsar keder süvarinin terkisini izler."

(Horatius, *Güfteler*, III, I, 40)

Acılarımız bizi manastırlara ve felsefe okullarına kadar takip eder. Ne çöller, ne mağaralar, ne çile gömleği, ne de oruçlar bizi bunlardan uzaklaştırır;

hæret lateri lethalis arundo.

"Ölümcül ok böğrüne saplanmış kalır."

(Vergilius, Aeneis, IV, 73)

Sokrates'e birinin yolculuklarla hemen hemen hiç değişmediğini söylemişler. "Eminim ki, kendini de birlikte götürmüştür" diye yanıtlamış Sokrates.

Quid terras alio calentes

Sole mutamus? patria quis exul

Se quoque fugit?

"Neden başka bir güneşin ısıttığı bir ülkeye gitmeyi istemeli?

Vatanından çıkarak,

kim kendinden kaçabilir?" (Horatius, *Güfteler*, II, XVI, 18)

Kendini ve ruhunu bunaltan ağırlık hafifletilmezse, çalkantı kendini daha çok hissettirecektir; istiflendiği zaman yüklerin bir geminin manevrasını daha az engellemesi gibi. Hastanın yerini değiştirmekle, ona iyilikten çok kötülük yapılır. Bir çuvala tıkar gibi, kötülükleri çalkalamak onları daha fazla üst üste yığar sadece; aynı biçimde, kazıklar hareket ettirildikçe daha derine batar. Bu nedenle görülüyor ki, halktan uzaklaşmak yeterli olmaz, yer değiştirmek de yeterli değildir; gerekli olan, halkın içinde olduğu davranışlardan uzak durmaktır: Kendi içine kapanmak ve kendini bulmak gerekir.

rupi jam vincula, dicas:

Nam luctata canis nodum arripit, attamen illi,

Cum fugit, à collo trahitur pars longa catenæ.

"Prangalarımı kırdım diyeceksiniz.

Evet, uzun çabalardan sonra zincirini kıran köpek gibi;

ama o kaçtığında bunun uzun bir parçasını boynunda sürükler."

(Perse, V, 158)

Prangalarımızı kendimizle birlikte götürüyoruz. Mademki geride bıraktıklarımıza hâlâ bakıyoruz ve kafamız bunlarla dolu, öyleyse tam bir özgürlük değildir bu.

Nühil purgatum est pectus, quæ prælia nobis

Atque pericula tunc ingratis insinuandum?

Quantæ conscindunt hominem cuppedinis acres

Sollicitum curæ, quantique perinde timores?

Quidve superbia, spurcitia, ac petulantia, quantas

Efficiunt clades, quid luxus desidiésque?

"Ruh arınmadıysa eğer, nice savaşları ve nice tehlikeleri yararsız

göğüslemiş olmaz mıydık? Nice acı kaygılar tutkularının pençesinde

insanın bağrını parçalar, nice korkular da! Gurur, uçarılık, öfke, onlar kaç felaketi peşlerinden sürüklemez ki? Kaç sefahat ve tembelliği?"

(Lucretius, V, 44)

Kötülüğümüz ruhumuzdadır bizim; kendinden kaçıp kurtulamaz;

In culpa est animus, qui se non effugit unquam.

(Horatius, Lucillus'a Ahlaki Mektuplar, I, XIV, 15)

Bu yüzden onu götürmek ve kendi içine yeniden hapsetmek gerekir; gerçek yalnızlık budur; kentlerin göbeğinde de kralların saraylarında da erişebilir ona. Ama sapa yerde bu daha da kolay olur.

Tek başına yaşamak ve dolayısıyla başkalarından vazgeçmek zorunda kaldığımız zaman, hoşnutluğumuzun sadece kendimize bağlı olması gerekir; bizi başkalarına bağımlı kılan tüm bağları koparalım, gerçekten tek başımıza yaşamayı başarmak ve ondan keyif almak için kendi üstümüze alırız bunu.

Stilpon, karısını, çocuklarını ve tüm mülklerini yitirmiş olduğu şehir yangınından kaçıp kurtulmuştu. Demetrius Poliocetes, vatanı böyle bir felaket yaşadığı halde onun yüzünde hiçbir korku göremeyince ona kendisinin zarara uğrayıp uğramadığını sordu. Stilpon "Hayır" diye cevap verdi; Tanrı'ya şükürler olsun ki, kendisine ait olan hiçbir şeyi yitirmemişti. Filozof Antisthenes'in alay ederek söylediği de budur: İnsan, suyun üstünde yüzebilecek ve kendisiyle birlikte su üstünde kalabilecek araçlarla donanmalıdır.

Akıllı insan, hâlâ kendine sahipse hiçbir şey kaybetmez kuşkusuz. Nola kenti Barbarlar tarafından talan edildiği zaman, orada piskopos olan Paulin, her şeyini yitirmiş ve onların eline esir düşmüş olarak, Tanrı'ya şöyle dua etti: "Yüce Tanrım, bu kaybın acısından beni koru; çünkü biliyorsun ki, benim olan hiçbir şeye dokunmadılar daha." Onu varlıklı yapan zenginliklere ve onu iyi kılan mülklere daha dokunmamışlardı. İşte zenginlikleri erişirlikten kurtarmanın, onları kimsenin gidemediği ve kendimizden başkasının ortaya çıkaramadığı bir yere saklamanın güvenilir yolu budur. Kadınlara, çocuklara, mülklere sahip olmamız şarttır; ama mutluluğumuz onların elinde olacak kadar bağlanmamalıyız bunlara. Yalnızca gerçekten özgür, içinde gerçek bağımsızlığımızı kurabildiğimiz ve yalnızlıkta başlıca barınağımız olan bir odayı kendimize ayırmamız gereklidir. Orada, yabancı kişilerle hiçbir iletişim ve ilişki kurmadan son derece kişisel bir biçimde kendimizle konuşmalıyız. Eşsiz ve çocuksuz, mülksüz, maiyetsiz ve uşaksızmışız gibi konuşmalı ve gülmeliyiz orada; öyle ki, onları yitirme anı geldiği zaman, bu duruma alışmış olalım. Kendi başına kalma yeteneğine sahip bir ruhumuz var; o kendine eşlik edebilir, saldıracağı ve kendini savunacağı şeylere, kabul edeceği ve vereceği şeylere sahiptir. Şu halde, bu yalnızlıkta, can sıkıcı bir aylaklık içinde durgunlaşıp bozulmaktan korkmayalım;

in solis sis tibi turba locis.

"Yalnızlık içinde kendi kendinize bir dünya olun."

(Tibullus, IV, XIII, 12)

Antisthenes şöyle diyor: Erdem, kurallar, sözler ve kurumsal ilkeler olmadan kendi kendinden memnundur.

Alışılmış davranışlarımız içinde, bin davranıştan biri bizi gerçekten ilgilendirir. Gördüğün şu surun yıkıntılarına tırmanan, öfkeli ve kendinden geçmiş, arkebüz ateşi altındaki bir kişi ve yaralar içinde, açlıktan solgun, takatinin sonuna gelmiş, ona kapıyı açmaktansa ölmeye kararlı başka biri. Onların orada kendiliklerinden bulunduklarını mı sanıyorsun? Daha ziyade bir başkası, belki de hiç görmedikleri, onların kaderiyle hiçbir şekilde ilgilenmeyen, o sırada aylaklığın büyük mutlulukları

içine dalmış bir başkası içindir bu yaptıkları. Ya şu öksüren ve tıksıran, gözlerinin çevresi mor halkalı, gece yarısından sonra kitaplıktan çıktığı görülen kişinin iyiliksever, daha mutlu ve daha bilge bir insan olmak için mi kitapları karıştırdığını sanıyorsunuz? Hiç de öyle değil. O, ya orada ölecektir ya da Plautus'un dizelerindeki ölçüyü ve Latince bir sözcüğün doğru yazılışını gelecek kuşaklara öğretecektir. Kim sağlığını, dinlenmesini ve yaşamını, ün ve şan karşılığında değiştirmez? Bununla birlikte en yararsız, en boş, kullandığımız en sahte paradır bu. Eğer kendi ölümümüz bizi yeterince korkutmadıysa, eşlerimizin, çocuklarımızın ve adamlarımızın korkularını yükleniyoruz. İşlerimiz bizi yeterince kaygılandırmadıysa, yine kendi hesabımıza, kendimize eziyet etmek ve kafa patlatmak için komşularımızla dostlarımızın işlerini kendimize dert ediniyoruz.

Vah ! quemquamne hominem in animum instituere, aut

Parare, quod sit charius, que ipse est sibi?

"Nasıl olur da bir insan herhangi bir şeyi

kendinden daha fazla sevmeyi kafasına koyar!"

(Terentius, *Adelphes*, I, I, 38)

Yalnızlık, en iyi yıllarını topluma adamış olan kişiler için daha fazla nedene ve anlama sahiptir gibi geliyor bana; Thales'in durumunda olduğu gibi.

Başkaları için yaşadığımız yeter; hiç değilse bize kalan şu son yaşam parçasında kendimiz için yaşayalım. Kendimize ve huzurumuza, düşüncelerimize ve niyetlerimize doğru dönelim yeniden. Güvenli bir yere çekilmek küçük bir mesele değildir; başka şeye karışmayacak kadar bizi meşgul etmeye yarar bu. Mademki Tanrı gidişimizle meşgul olmamıza izin veriyor, kendimizi buna hazırlamamız gerekir. Kişisel yüklerimizi toplayalım ve çevremizdekilerden izin alalım; bizi bir kenara sürükleyen ve kendimizden uzaklaştıran bu zorlayıcı ayak bağlarımızdan kurtulalım. Yine de pek güçlü olan bu zorunlulukları çözmemiz ve bundan böyle şunu bunu sevip, yalnız kendimizle birleşmemiz gerekir. Şunu söylemek istiyorum: her şeyle ilişki halinde olmalı, ama kabuğu soyulmaksızın ya da kendinden bir parça koparmaksızın onlardan ayrılamayacak derecede birleşik ve yapışık olmamalı. Çünkü, dünyadaki en önemli şey, kendine ait olmayı bilmektir.

Topluma artık hiçbir şey veremez duruma geldiğimizde, ondan ayrılmanın zamanı gelmiş demektir. Ve birine veremeyen kişi, ondan bir şey almayı yasaklamalıdır kendine. Güçlerimiz bizi terk ediyor; onları kendimiz için saklayalım, kendimizde toplayalım. Eğer durum tersine çevrilebiliyor, dostlukların ve arkadaşlıkların oynadığı rolü kendimizce kendimiz için oynayabiliyorsak, bunu yapmak gerekir. Bizi yararsız kılan, başkaları için de nahoş ve can sıkıcı olan bu düşüş içinde, kendimizi can sıkıcı, nahoş ve yararsız olmaktan korumalıyız. Kendi kendimizi övgülere boğmamız ve şımartmamız, özellikle de, bunların varlığından utanç duyacağımız bir yanlış adım atmamak için, her durumda akıl ve vicdanca göre hareket etmemiz gerekir. "*Rarum est enim, ut satis se quisque vereatur*." ["Gerçekten de, insanın kendine saygı gösterdiği oldukça nadirdir." (Quintilanus, X, VII)].

Sokrates şunu söyler: gençler kendilerini eğitmelidir; olgun insanlar iyilik yapmayı iş edinmeli, yaşlılar ise kendilerine nasıl iyi geliyorsa, hiçbir şeye mecbur edilmeden yaşayıp sivil ve askeri her türlü uğraştan çekilmelidir.

Yaradılışları bu yalnızlık tavsiyelerine uyan kişiler var; ben de, söz öğrenmeye gelince gevşek ve

güçsüz, narin bir duyarlılığa ve istence sahip, eğilmeyen ve kolayca başkaları tarafından sömürülmeye razı olmayan, hatta doğaları ve tutumlarıyla bu düzenlemeleri izlemeye daha uygun olan kişilerdenim. Böyleleri her ikisini birden kucaklayacak biçimde etkin ve meşgul olur, her şeye atılır, her yerde öfkelenir, tüm fırsatlarda ortaya çıkar, öne geçer ve kendilerini feda ederler. Bu rastlantısal ve dışsal üstünlükleri bize hoş geldiği ölçüde, ama bunları varoluşumuzun temeli yapmadan kendimiz için kullanmamız gerekiyor; çünkü böyle değildirler, onları ne akıl, ne de doğa dayatır. Onların yasalarına karşı, neden mutluluğumuzu başkasının eline bırakalım? Bazılarının sofuluktan ve bazı filozofların da inançtan yaptıkları gibi kaderin darbelerini önceden sezmek, elimizdeki fırsatlardan kendimizi yoksun bırakmak, kendini helak etmek, sert yerde yatmak, kendi gözlerini oymak, kendini ırmağa atmak, başkasının ahiret mutluluğunu kazanmak için bu yaşamın çilelerini sürdürerek –ya da daha aşağıya düşmekten kaçınmak için son basamağın üzerinde yatarak– acı peşinde koşmak aşırılığa varan bir erdemliliktir. En güçlü ve en sert yapıda olanlar, yapabiliyorlarsa örnek alınacak yalnızlıklar kursunlar:

tuta et parvula laudo,

Cum res deficiunt, satis inter vilia fortis:

Verùm ubi quid melius contingit et unctius, idem

Hos sapere, et solos aio bene vivere, quorum

Conspicitur nitidis fundata pecunia villis.

"Talih yüzüme gülmediği zaman, küçük bir varlıkla ve onun güvenliğiyle övünürüm ve azla yetinmeyi bilirim; talih bana daha iyi davranıp, bir takım zenginlikler verirse, gelirlerini güzel topraklardan devşiren kişilerin

bilge ve mutlu kimseler olduğunu ilan ederim."

(Horatius, *Lucillus'a Ahlaki Mektuplar*, I, XV, 42)

Fazla uzağa gitmeden kendi payıma yapacak şeyler olduğunu görüyorum. Hayal gücümün elverdiği kadarıyla, işlerin ters gitmesine kendimi hazırlamak ve başıma gelebilecek mutsuzluğu keyfime uygun olarak karşılamak için kaderin kayralarından yararlanmak yeter bana. Barışın tam ortasındayken turnuvalarda ciritlerimizle oyun oynadığımız zaman yaptığımız budur.

Olanakları elverdiği için altın ve gümüş çatal-tabak kulandığını bildiğim yontulmamış filozof Arcelilaus'a hiç saygı duymam. Aksine, bunları sanki yokmuşlar gibi ılımlı ve cömertçe kullansaydı daha fazla saygı duyardım.

Doğal gereksinimin sınırlarının nereye kadar vardığını bilirim. Ve kapımdaki yoksul dilenciyi sıkça benden daha neşeli ve sağlıklı görerek kendimi onun yerine koyar, bu örnek üzerinden ruhuma biçim vermeyi denerim. Böylece çok çeşitli örnekleri gözlemlediğimde, ölüm, yoksulluk, hor görülme ve hastalık hemen ardımdaymış gibi gelir bana, ama benden daha az önemli bir insan çok yürekli bir biçimde sabır gösterdiği için bunlar beni çok daha az korkutur. Kıt anlayışın keskin bir anlayıştan daha iyisini yaptığına ya da düşünme gücünün alışkanlığın yargılarına erişebildiğine inanmıyorum. Bu rastlantısal fırsatların bir çaba gerektirmediğini bildiğimden, bunlardan dolu dolu yararlanırken, Tanrı'ya beni kendimden ve nedeni olabildiğim iyilikten hoşnut kılsın diye

yalvarmaktan geri kalmam. Soğuk algınlığına yakalandıklarında ellerinin altında olsun diye yol çantalarında bir alay hap bulunduran oldukça babayiğit gençler görüyorum; korktukları soğuk algınlığı, kullanımının gerekli olduğunu sandıkları ilaçtan çok daha az korkulası bir şeydir. Yapılması gereken, en iyi şey, daha vahim bir rahatsızlığa yakalanıldığı zaman acıyan yeri sağaltan ve uyuşturan ilaçlar almaktır.

Yalnız yaşayan insanın seçtiği uğraş zahmetli ve can sıkıcı bir uğraş olmamalıdır; yoksa, huzur medet umduğumuz yalnızlık boşuna olur. Herkesin kendi zevkine bağlıdır bu; benimki ev işleriyle hiç uzlaşmaz. Ev işlerini sevenlerse, kendilerini bu işe ılımlı bir şekilde vermelidirler.

Conentur sibi res, non se submittere rebus.

"Eşyaya boyun eğdirmeye baksınlar, yoksa onun buyruğuna girmesinler" (Horatius, *Lucillus'a Ahlaki Mektuplar*, I, I, 19)

Çünkü, aksi takdirde, Sallustius'un söylediği gibi, bir evi çekip çevirmek köleliktir. Xenophon'un Kyros'a verdiği bahçıvanlık işi gibi daha soylu durumları vardır bu görevin. Kendilerini bütünüyle adayan insanların içinde soldukları bu alt düzey ve bayağı, zorlayıcı ve kaygılandırıcı çırpınma ile, aksine, her şeyi oluruna bırakan kişilerin bu derin ve sonsuz vurdumduymazlığı arasında bir ortalama yol bulunabilmelidir.

Democriti pecus edit agellos

Cultáque, dum peregre est animus sine corpore velox.

"Democritus'un sürüsü tarlalarını ve ekinlerini talan ederken;

onun aklı bedeninden uzakta dört nala koşturuyordu uzayda."

(Horatius, *Lucillus'a Ahlaki Mektuplar*, I, XII, 12)

Ama en iyisi, Genç Plinius'un, dostu Cornelius Rufus'a yalnızlık sorunu üzerine verdiği şu tavsiyeye kulak verelim: "İçinde bulunduğun bu dolu ve verimli yalnızlıkta, kendini edebiyata verip bütünüyle senin olan bir şey yapman için, süfli ve adi ev işlerini adamlarına bırakmanı öneririm sana." Onun için söz konusu olan, aynen Cicero gibi ün kazanmaktdır. Yazılarıyla ölümsüzleşmek için Cicero kamu işlerinden ayrılıp yalnız kalmak ve dinlenmek istediğini söylüyordu:

usque adeo ne

Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?

"Ne yani! Başkası senin bilginden habersizse

bilgin bir hiçten mi ibaret?"

(Persius, I, 23)

Dünyadan el etek çekmekten söz etmişken, dışımızdakilere bakmak akıllıca olur gibi geliyor. Ama sözünü ettiğim kişiler ancak yarım yapıyorlar bunu. Artık bu dünyada olmayacakları zaman için

işlerini iyice sağlama alıp, gülünç bir çelişkiyle yok olacakları bir dünyada tasarımlarının ürünlerini topladıklarını ileri sürüyorlar! Sofuluk nedeniyle öteki yaşamdaki tanrısal vaatlerin kesinliğini kalplerine doldurarak yalnızlığı arayan kişilerin düşüncesi daha tutarlıdır. Onlar kendilerini iyiliği ve gücü sonsuz olan Tanrı'ya teslim ediyorlar. Ruh, onda tam bir özgürlük içinde arzularını tatmin edeceği şeyleri bulabilir. Ebedi bir sağlık ve ahiret mutluluğu elde etmeye hizmet ettiklerine göre, acılar ve sıkıntılar onların yararınadır; ölümse bunca kusursuz bir geçişi belirlediği için tam zamanında gelir. Bunların kurallarının sertliği alışkanlıkla çabuk hafiflemiş, tensel iştahlar onların yok saymasıyla bastırılmış ve uyutulmuştur; çünkü hiçbir şey onları kullanma ve uygulama kadar beslemez. Ölümsüzlükte bir başka mutlu yaşam olan bu tek amaç, kendi yaşamımızın üstünlüklerini ve tatlılıklarını terk etmemize gerçekten de değer. Ve ruhunu çok canlı olan bu inançla ve bu umutla tutuşturabilen kişi yalnızlık içinde, gerçekten de mümkün olan tüm başka bir yaşamın hayli ötesinde tutkulu ve tadına doyulmaz bir yaşam kurar.

Sonunda, ne Plinius tarafından tespit edilmiş amaç, ne de onun işaret ettiği yol beni doyuruyor; ateşliliğin yerine coşkunluğu koymaktır bu! Kitaplar kaleme almak da ötekiler kadar zahmetli bir çalışmadır. Özellikle hesaba katılması gerektiği üzere, sağlık için çok kötüdür bu. Üstelik bundan alınan zevke kendini kaptırmak da gerekmez; çünkü eviyle fazlasıyla uğraşan, sıkı elli, zevk düşkünü ve tutkulu kişinin kaybına neden olan şey sözü edilen bu zevktir. Bilge kişiler, iştahlarımıza neden olan ihanetten kendimizi korumayı, gerçek ve eksiksiz zevkleri, sıkıntıyla karışmış ve katışmış zevklerden ayırt etmeyi öğretir bize; çünkü, derler ki, zevklerin çoğu bizi hafifçe gıdıklar ve boğazımızı daha iyi sıkmak için kucaklar; Mısırlılar'ın ‘Philistas' (Hissizler) adını koydukları haydutların yaptıkları gibi. Baş ağrısı sarhoşluktan önce gelirse, fazla içmekten sakınırız. Ama zevk düşkünlüğü bizi aldatmak için önceden gelip, ardından geleni bizden saklar. Kitaplar eğlendiricidir; ama eğer onlarla haşır neşir olduğumuz için en değerli varlıklarımız olan neşe ve sağlığımızı yitiriyorsak terk edelim onları; ben onların elde ettiğimiz yararın bu kaybı karşılayamadığını düşünenlerdenim. Aynı şekilde, uzun süreden beri herhangi bir rahatsızlıktan dolayı kendini zayıflamış hisseden kişiler sonunda, kendilerine uyulması gereken belirli yaşam kuralları tavsiye eden hekime boyun eğerler; toplum yaşamından bıkan ve elini eteğini çeken kişi de yalnızlığını aklın kurallarına göre kurmalıdır ve iyice düşünüp taşınarak hayatına bir biçim ve düzen vermelidir. Hangi görünüşte olursa olsun her türlü meşakkate veda etmiş olmalı, genel olarak bedenin ve ruhun dinginliğini bozan tüm tutkulardan kaçmalı, sonra da doğasına en uygun yolu seçmelidir.

Unusquisque sua noverit ire via.

"Herkes kendine uygun gelen yolu seçmeyi bilsin."

(Properce, II, XXV, 38)

Ev işlerinde, incelemede, avda, her türlü çalışmada olduğu gibi zevkin son raddesine kadar kendini vermek ve sıkıntının doğmaya başladığı yerde daha ileriye atılmaktan sakınmalıdır. İyi durumda kalmak için gerekli olan şeyin çalışmasını düzenlemek, tamamen aksine, gevşeten ve uyuşuklaştıran işsiz güçsüzlüğün sakıncalardan korunmak gerekir sadece. Çoğu zamanlarda topluluğa yönelik kısır ve güç bilimler vardır; bunları toplumun hizmetinde olan kişilere bırakalım. Bana gelince, sadece beni hoş bir şekilde gıdıklayan eğlenceli ve basit kitapları ya da bunların beni avutan ve yaşamımla ölümümü düzene koymamda bana yardımcı olanlarını severim:

tacitum sylvas inter reptare salubres,

Curantem quidquid dignum sapiente boneque est.

"Sadece ağaçlıklarda sessizce dolaşarak

ve bilge ile iyi bir insana layık sorunlarla uğraşarak."

(Horatius, Lucillus'a *Ahlaki Mektuplar*, I, IV, 40)

Ruhları güçlü ve sağlam bilge insanlar kendilerine tamamen tinsel bir huzur kurabilirler; benim sıradan bir ruhum olduğu için, kendimi bedensel izinlerle desteklemeliyim; yaşlılık şimdi benden en uygun olan şeyleri çaldığından, iştahımı durumuma en iyi uyum sağlayan şeyler için eğitip keskinleştiriyorum. Yılların ardı ardına elimizden aldığı yaşam zevklerini korumak için dişimizle tırnağımızla savaşmak zorundayız.

carpamus dulcia, nostrum est

Quod vivis: cinis et manes et fabula fies.

Var oluşun zevklerinden derleyelim, zamanımız ancak yaşam kadar;

bir gün sadece kül, gölge, boş bir sözcük olacaksın."

(Perse, V, 151)

Plinius ile Cicero'nun bize önerdiği şan bana hiç uymaz; Bir köşeye çekilme düşüncesine en ters düşen şey tutkudur. Şan ve dinlence aynı çatı altında barınamayan şeylerdir. Görüşüme göre, bu adamların kollarını ve bacakları toplumun dışındadır ama; ruhları ve düşünceleri her zamankinden çok topluma bağlıdır.

Tun', vetule, auriculis alienis colligis escas?

Onlar daha iyi sıçramak ve topluluk arasından daha canlı bir yarma harekâtı yapmak için gerileyip hız alırlar sadece. Fazlasıyla kısa bir coşkuyu nasıl ele geçirmeyi isterler görmek ister misiniz? Bir teraziye iki farklı okuldan iki filozofun görüşlerini, birine Idomeneus, ötekine Lucilius'un adını yazarak koyalım; dostları onları toplum işlerini bırakmaya ve yalnızlığa çekilmeye teşvik eder. "Şimdiye kadar kulaç atarak ve yüzerek yaşadınız," derler, "şimdi gelin limanda sona erdirin bu yaşamı. Ömrünüzün başlıca bölümünü ışığa adadınız, geri kalanını da karanlığa verin. Uğraşlarınızı terk etmeniz, bunların meyvesini terk etmedikçe mümkün değildir. Bunun için ününüzün ve şanınızın kaygısını geride bırakın. Korkulacak olan şey geçmiş eylemlerinizin ışığının sizi aşırı aydınlatması ve barınağınıza kadar izlemesidir. Size başkalarından gelen alkışla birlikte öteki zevklerinizi de terk edin; bilginize ve ustalığınıza gelince, kaygılanmayın, siz onlardan daha değerliyseniz etkilerini yitirmezler. Çok az kişinin hayranlığını uyandıran bir sanatta niçin kendini bu kadar sıkıntıya soktuğu sorulan kişinin şu cevabını aklınızdan çıkarmayın: "Azla yetiniyorum," der bu kişi, "hiç kimse olmasa da, bir tek meraklı yeter bana." Doğru söylüyordu; bir dostunuz ve siz, birbiriniz için yeterli bir tiyatro topluluğusunuz, hatta tek başına kendiniz bile yetersiniz. Seyirci size bir tek kişi gibi olsun ve siz tek başınıza seyirci gibi olun; dünya işlerinden ve seçilen sığınma yerinden şan kazanmayı istemek kötü bir tutkudur. İnlerinin kapısındaki ayak izlerini silen hayvanlar gibi yapmalıyız. Sizce aranıp bulunması gereken şey herkesin sizden nasıl söz ettiği değildir artık; kendiniz için nasıl

konuştuğunuzdur. Kendinize çekilin, ama önce, kendinizi oraya kabul etmeye hazırlanın; kendinizi yönetmeyi bile bilmiyorsanız, kendinize güvenmeniz çılgınlık olur. Yalnızlık içinde de, toplum içindeki gibi hatalar yapılabilir. Sendelemekten korkmayacak kadar, utanıncaya kadar ve kendimize saygı gösterinceye kadar gidin "*obversentur species honestæ animo*" ["Yaşlı bunak, sen başkalarının kulaklarına eğlencelik olmak için çalışmıyor musun şu halde?" (Perse, I, 19)]. Var oldukları yerde delilerin bile yanlışlarını saklayacakları Cato, Phokion ve Aristides'i getirin gözünüzün önüne; onları tüm niyetlerinizin denetçisi yapın. Niyetleriniz doğru yoldan sapacak olursa, bu kişilere karşı duyduğunuz saygı sizi tekrar doğru yola koyacak, durumunuzu korumanızı sağlayacaktır ve kendinizden memnun olmanız, sizden başkasından bir şey edinmemeniz, ruhunuzu hoşlanabileceği ölçülü düşünceler içinde sağlam tutmanız, keşfedildiği ölçüde tadı çıkarılan gerçek iyiliği tanıyarak ne yaşamını, ne de adını uzatmaksızın bunlarla yetinmeniz için size onlar yardımcı olacaktır. İşte doğal ve gerçek felsefenin tavsiyesi; Plinius ve Cicero'nunki gibi gösterişçi ve geveze bir felsefeye ait olan tavsiyeler değil.

Kırkıncı Bölüm

Cicero Üzerine Düşünceler

Yukarıda sözünü ettiğim iki filozof hakkında bir söz daha: Cicero ile Genç Plinius'un yazılarında (bana göre, Plinius'unki amcasınınkine hiç benzemez) ölçüsüz derecede iddialı, gözü yukarılarda olan karakterleri belirleyen çok sayıda tanıklık bulmak mümkündür. Diğer şeylerin yanında şu değerlendirme de var: Onlar dönemlerinin tarihçilerinden kendilerini yazmalarını ve bunun unutulmamasını istiyorlar. Kaderin cilvesine bakın ki, söz konusu tarihçiler unutulmuşken, bu dilekler günümüze kadar ulaştı. Ama hepsinden de kötüsü, bu nitelikteki kişilerin, dostlarına özel yaşamlarında yazdıkları mektuplara kadar, gevezeliklerinden ve boşboğazlıklarından belirli bir ün kazanmayı istemiş olmalarıdır. O kadar ki, onlar bu mektupların arasından gönderme fırsatını bulamamış olduklarını bile, çalışmalarının ve uykusuz kaldıkları zamanların meyvesini yitirmek istemediklerini öne sürerek sudan bir bahaneyle yayınlattılar. İşte, dünyaya tepeden bakan cumhuriyetin egemen meclis üyeleri, iki Romalı konsül için güzel bir uğraş; dadılarının dilini iyi bilme onurunu kazanmak için boş zamanlarını güzel bir mektubu ustaca düzenlemek ve toparlamak için kullanmaktır bu. Bundan ekmek parası kazanan basit bir okul öğretmeni daha kötü ne yapabilirdi? Eylemleri güzel konuşmalarını geride bırakmasaydı sanırım Ksenophon ve Cesar bunlara asla yazmazlardı. Onlar sözlerini değil, eylemlerini salık vermeye çalıştılar. Eğer konuşma tarzı yüce bir kişiliğe yaraşan bir şöhret getirseydi, Scipio ile Lælius güldürülerinden ve Latince'nin tüm hünerleriyle kazandıkları ünü Afrikalı bir köleye bırakırlardı; kusursuzluğu bu eserin onlara ait olduğunu gösteriyor, Terentius bunu itiraf eder. Bu konuda fikrini değiştirmeye zorlanmak canımı çok sıkardı doğrusu.

Birine kendi düzeyine uygun olmayan niteliklerle değer kazandırmayı istemek, övgüye değer bile olsalar kendi temel nitelikleri olmayan şeylerle yüceltmek bir tür maskaralık, hatta hakarettir. Bir kralı iyi bir ressam, iyi bir mimar, iyi bir arkebüzcü ya da yüzük oyununda iyi bir koşucu olduğu için övmek gibi bir şeydir bu. Bu övgüler, kendisine özgü bilinmesi gereken niteliklerin peşinden bol miktarda sunulduğu zaman ona onur verir; adalet anlayışı, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da halkını yönetme yeteneğidir bunlar. Bu koşullar içinde, tarım Kyros'a onur kazandırır; Charlemaine'a ise güzel konuşma ve edebiyat. Daha çarpıcı bir örnek mi isteniyor? Kendi zamanımda, öğrenmiş olduklarını inkâr ederek yazından unvan ve ün kazanan, tarzlarını bozan ve son derece sıradan olup genelde bilgili kişilere atfedilmediği için kendi özelliklerini yadsıyan kişiler gördüm; oysa kendilerine değer kazandıracak en iyi niteliklere sahiptiler.

Demosthenes'in arkadaşları, onun Makedonyalı Philippos'un yanında büyükelçiliği sırasında bu hükümdarı güzel kouşması ve iyi içiciliğinden ötürü övüyorlardı. Demosthenes ise bu övgülerin bir kraldan çok bir kadına, bir avukata ve bir süngere uygun düştüğünü söylüyordu.

Imperet bellante prior, jacentem

Lenis in hostem.

"Hükmetsin o; direnen düşmanı yenen,

yere serilmiş düşmanı ise bağışlayan."

(Horatius, *Yüzyıllık şarkı*, 15)

Onun işi avlanmayı iyi bilmek ya da iyi dans etmek değildir;

Orabunt causas alii, cælíque meatus

Describent radio, et fulgentia sidera dicent,

Hic regere imperio populos sciat.

"Bazıları davalarda savunma yapar, bazıları ise bir pergel yardımıyla gökyüzündeki hareketleri ölçer ve parlak yıldızları tasvir eder;

ona gelince, o halkları yönetmeyi bilsin."

(Vergilius, *Aeneis*, VI, 849)

Plutarkhos, daha önemsiz işlerde seçkin olmanın insanın çabasının daha gerekli ve yararlı alanlarda kullanması yerine, zamanını kötü kullanmasının kanıtı olduğunu söylemektedir. Bunun içindir ki, Makedonyalı Philippos, oğlu Büyük İskender'in bir şölende en iyi müzikçilerden daha iyi şarkı söylediğini duyunca ona şöyle der: "Böyle güzel şarkı söylemeye utanmıyor musun?" Aynı Philippos'un sanatını tartıştığı bir müzisyende, "Soylu efendim, sözü geçen bu şeyleri benden daha iyi yapma felaketinin başınıza gelmemesi için Tanrı sizi korusun!" der.

Bir kral kendisine atıp tutan birine lphicrates gibi cevap verebilmelidir: Iphicrates "Peki, sen kimsin ki böyle böbünleniyorsun? Silahşör mü, iyi bir okçu ya da mızraklı asker mi?" diye atıp tutan bir konuşmacıya şu karşılığı vermiş: "Bunlardan hiçbiri değilim; ama bunların hepsine komuta etmeyi bilen kişiyim ben."

Antisthenes de, iyi flüt çalmasıyla övünen Ismenias pek değerli biri olmadığı sonucuna varır.

‘Denemeler'in tarzından söz eden bir kişiyi dinlediğim zaman, onun hiçbir şey söylememesinden daha fazla hoşlanırdım. Çünkü biçimi övmek, anlamı küçümsemek için yapılmaz ve bu şekil dolaylı olmaktan daha çok alaycıdır. Biçimle uğraşmak anlamın önemini azaltmak demektir. Eğer başkaları içerik ve biçim olarak bunu daha iyi yapmışsa ben amacıma ulaştım sayılır. Kitabımda daha çok konudan söz etmek için temel düşüncelerimi istif ediyorum. Onları besleyen düşüncelerimi geliştirseydim, bu cildi birkaç katına çıkarırdım. Kaç tane öyküyü yorumlamadan serpiştirdim buraya; öyle ki, bunları çok sıkı incelemeyi isteyecek bir kişi, biraz dikkatle sayısız ‘Denemeler' çıkartırdı! Öykülerim ve metin aktarımlarım burada basitçe örnek, buyruk ya da süsleme olsun diyedir; onlar sıkça, daha zengin ve daha cesurca bir konunun tomurcuklarını söyleşimin dışına taşır, çoğu kez koşut bir ustalıkla hem burada daha fazla dile getirmeyi istemediklerimi, hem de düşünme biçimime duyarlı olanları dile getirirler. Ama konuşma yeteneğine dönersek, kötü söylemesini bilmekle, sadece iyi söylemeyi bilmek arasında büyük bir fark görmüyorum. "*Non est ornamentum virile concinnitas*." ["Zerafet, bir erkeğe uygun düşmeyen bir süstür." (Seneca, *Lucillus'a Ahlaki Mektuplar*, CXV)].

Bilgelerin dediğine göre, bilgi konusunda felsefeden başkası yoktur; eylem içinse, düzeyi ve sosyal durumu ne olursa olsun herkese uygun gelebilen erdem gibisi yoktur.

Sözünü ettiğim diğer iki filozofta (Epiküros ile Seneca) ilk ikisine benzeyen bir şey var; çünkü, onlar da dostlarına yazdıkları mektuplarda sonsuzluk sözü veriyorlar. Ama diğerlerinin hiçliğine karşılık, övgüye değer bir sona uyum sağlayan başka bir biçimdir bu. Onlar, yalnızlıktan ve emeklilik yaşamından korkan kişilere, bunları teşvik edebilecek şeylere, ünlerini ve hâlâ uğraşlara tutunan gelecekteki yüzyıllara kendilerini tanıtma özeninde korkacak hiçbir şey olmadığını söylerler. Onlar, yani filozoflar, kendilerinin kamuya açık eylemlerle yapabilecekleri kadar, bunlara yazdıkları

mektupların kendi adlarını tanıtmaya ve ünlü kılmaya yetmesini güvenceye almak için gelecek kuşaklarla oldukça içli dışlıdırlar. Bu farkın dışında, söz konusu mektuplar boş ya da anlamdan yoksun değildir; sadece sözcüklerin ustaca seçilip, belirlenmiş bir ritimle yığılmış ve sıralanmış olması niteliğini taşımaz, ama bunun aksine, daha iyi konuşan değil, daha bilge kılan güzel bilgili söylemlerle doludurlar ve iyi söylemeyi değil, iyi yapmayı öğretirler.

Güzel konuşmanın bizi olup bitenlere değil de, kendine özendirmesine yazıklar olsun – her ne kadar Cicero'nun bundaki kusursuzluğunun ona gerçek bir güvenirlik verdiği söylense de.

Bu mevzuuya onun doğasını daha iyi anlamamız için bir küçük öykü daha ekleyeceğim: Cicero'nun halkın önünde bir konuşma yapması gerekiyordu; bu konuşmaya rahat hazırlanması için zamanı biraz azalıyordu. Kölelerinden biri olan Eros konuşmanın ertesi güne bırakıldığını haber verdi; Cicero bu güzel haberden memnuniyet duydu ki, ödül olarak köleyi azat etti.

Mektuplar konusunda şunu da ekleyeceğim; dostlarımın belirli bir yeteneğe sahip olduğumu öne sürdükleri bir yazın türüdür bu. Sözümü kime yönelteceğimi bilseydim güzel sözlerimi ifade etmek için bu türü seve seve kullanırdım. Bir zamanlar olduğu gibi beni cezbetmek, desteklemek, yükseltmek için özel bir ilişki gerekecekti. Çünkü, ötekilerin yaptıkları gibi havaya konuşmayı ben ancak rüyamda yapardım, dahası bu konuşmayı besleyecek boş isimler uydurmayı beceremezdim – çünkü ben her türden aldatmacanın amansız düşmanıyım. Kişilerin çeşitli davranışlarına bakarken yaptığım gibi eğer güçlü ve dostça bir ilişkiye sahip olsaydım daha dikkatli ve kendimden daha emin olurdum. Ve bu beni daha başarılı kılacaktı; bundan eminim.

Özel ortamda, doğal olarak daha serbest bir üsluba sahibim. Ama konuşma tarzım gibi benim üslubum kamu işleri için elverişli bir üslup değil; fazlasıyla sıkışık, düzensiz, esnekliği olmayan, özel bir üslup. Kibarca sözlerin geçit resminden başka bir şey olmayan şatafatlı mektuplar konusunda mahir değilim; bu uzun muhabbet teyitlerine ya da hizmet tekliflerine ne yeteneğim var, ne de böyle şeylerden hoşlanırım. Bunlara pek fazla inanmam; inandığımdan fazlasını söylemekse hoşuma gitmez. Güncel uygulamadan iyice uzak durmaktır bu; çünkü, kibarlığın kalıplaşmış sözcüklerinde hiçbir zaman bu kadar aşağılayıcı ve adice bir bayağılaştırma görülmedi; yaşam, ruh, inanç, tapınma, köle, tüm bu sözcükler öylesine ucuz bir biçimde kullanılıyor ki daha doğrulayıcı ve daha saygılı bir istenç dile getirmek istenileceği zaman bunları ifade edecek bir tarz bulamıyorlar.

Yaltakçı izlenimi yaratmaktan dehşete düşerim; bu bana, zaten beni tanımayan biri için küçümseyici yerine geçebilecek soğuk, açık, dobra bir konuşma biçimi benimsetir doğallıkla. En fazla onurlandırdığım kişiler, en az onur bağışladıklarımdır. Orada ruhum büyük bir neşe içindedir; görgü kurallarına uygun olmayı unuturum. Bağımlı olduklarıma kendimi kıt kanaat ve kurum satarak sunarım, en yakınımdaki kişilere ise daha az hasrederim kendimi. Onlar duygularımı kalbimden okumalıdırlar. Kelimelere döktüğüm zaman duygularıma ihanet etmişim gibi gelir.

Hoş geldin demede, izin almada, teşekkür etmede, selamlamada, hizmet sunmada ve terbiyemizin icap ettirdiği tüm bu okşayıcı sözlerde, benim kadar laf yoksunu kimseyi tanımıyorum. Alan kişilerin kuru ve soğuk bulmadıkları hatır ve tavsiye mektuplarını yazmayı da hiçbir zaman beceremedim.

İtalyanlar en büyük mektup basımcılarıdır; sanıyorum elimde basılmış değişik yüz cilt mektup var. Annibale Caro'ya ait olanları en iyi mektuplardır gibi geliyor bana. Elimi tutkunun sürekledi sırada eskiden bayanlar için karaladığım kâğıtlar kalsaydı, bunlarda belki de başıboş ve bu çılgınlığa gönlünü kaptırmış gençliğe iletilmeye değer birkaç sayfa bulunabilirdi. Mektuplarımı her zaman alelacele yazarım, o kadar seri bir şekilde, korkunç bir biçimde kötü yazsam bile başka birini kullanmaktansa kendi elimle yazmayı yeğlerim; çünkü yazdırdığımı takip edebilecek kimse çıkmadı

ayrıca asla müsvedde yapmam. Beni tanıyan büyükleri üstünü karalamalara, çizmelere, katlanmamış ve kenar boşluğu olmayan kağıtlara alıştırdım. Bana en güç gelen mektuplar, benim için en az önemli olanlarıdır, sürüncemede bırakırım onları; kendimin saymadığımın işaretidir bu. Belli bir amaç olmadan canla başla yazmaya başlarım; ilk düşünce ikincisini getirir.

Günümüzün mektupları, konunun kendisinden çok önsözlerden ve hazırlık bölümlerinden oluşuyor. Birini katlayıp mühürlemektense üzere iki mektup yazmayı tercih ederim, bu işi her zaman bir başkasına bırakırım; hatta, mektubun aslını bitirdiğim zaman sonuna koyduğumuz şu uzun söylemleri, sunuşları, dilekleri buna ekleme görevini, hatta mektubun alıcısının unvanlarıyla nitelikleri listesine yer verilmesini de seve seve başka birine bırakırdım. Bunlarda yanılgıya düşmemek için, özellikle adliye ile maliyede görevli kişilere çoğu kez yazmaktan vazgeçtim; görevlerde yenilikler oldukça, çeşitli onur payelerinin durumu ve düzenlemesi zordur. Öyle ki bu pek güç elde edilen payeler, hakaret kabul edilmeksizin değiştirilip unutulamazlar! Aynı şekilde, bastırttığımız kitaplarda da kapak ve başlık yazılarını üstlenmenin kötü karşılandığını düşünürüm.

Kırk Birinci Bölüm

Herkesin Şöhreti Kendine Aittir

Dünyadaki budalalıklardan en bilineni ve en evrensel olanı, insanın kendi şöhretiyle ilgili kaygılanması, bütün zenginliklerini, sağlığını ve yaşamını bir görüntüden ibaret olan şan ve şöhret için feda etmesidir.

La fama, ch' invaghisce a un dolce suono

Gli superbi mortali, et par si bela,

E un echo, un sogno, anzi d'un sogno un ombra

Ch' ad ogni vento si dilegua et sgombra.

"Tatlı sesiyle kibirli ölümlüleri hayran bırakan ve bunca güzel görünen ünlü kişi, ne desem, bir yankı,bir düştür sadece! En ufak bir soluyuşta dalan ve solan bir düşün gölgesi."

(Torquato Tasso, Kurtarılmış Kudüs

[La Gerusalemme liberata], şarkı XIX, kıta 63)

İnsanın en saçma huylarından olan şan ve şöhret kaygısı, filozofların bile vazgeçmekte en zorlandıkları huydur.

Bu kaygı, aynı zamanda budalılıkların en inatçısı ve en hırçınıdır: Quia etiam bene proficientes animos tentare nos cessat. ["Çünkü o, erdem yolunda en ilerlemiş olanların bile yakasını bırakmaz." (Saint Augustin, *Tanrı'nın Kenti* [De Civitate Dei], V, XIV)].

Akıl, övünmeyi açık bir biçimde yargılamış, mahkûm etmiştir; ama bu duygu içimizde öyle güçlü bir biçimde kök salmıştır ki, bundan kendini kurtarabilen var mıdır? diye soruyorum kendime. Her şeyi söyleyip, onu yadsıdıktan sonra, akıl yürütmelerimize karşı öylesine derin bir içsellik yaratır ki sizde, buna çok fazla direnç gösterme imkânınız olmaz; çünkü Cicero'nun dediği gibi, ona karşı savaşanlar bile isimlerinden övgüyle bahsedilen kitaplar yazılmasını, aşağıladıkları bu duyguyla zafer kazanmayı isterler.

Herşey ödünç verilebilir; gerektiğinde mülklerimizi ve yaşamlarımızı dostlarımızın hizmetine veririz. Oysa başka birine onurunu ve ününü armağan eden biri hemen hemen hiç görülmemiştir. Catulus Luctatius, Kimberler'le savaşırken, düşmanın önünden kaçan askerlerini durdurmak için her şeyi denedikten sonra, korkmuş gibi yaparak kaçan askerlerinin önüne düşer. Böylece askerleri düşmandan kaçmamış ve onu izlemiş olacaktı. 1537 yılında İmparator Charles Quint, Provence'i işgal etmeye giderken, yardımcısı Antoine de Léve imparatorun kararlı olduğunu ve bu savaştan tam bir zaferle çıkacak ve büyük bir ün kazanacak tek kişi olduğunu anlayınca, ona karşı çıktı ve savaştan vazgeçmesini istedi. Amacı şuydu; Bu planın tüm şanı ve onuru efendisine ait olacaktı; Léve'in öngörüsüne göre herkes bu girişime karşıydı. Thrace elçileri, Brasidas'ın anası Arkhileonida'yı oğlunun ölümünden dolayı teselli etmek için, onun geride kendine benzer birini bırakmadığı söyleyecek kadar abartılı övgüler yağdırıyorlardı. Kadın, oğluna ortak bir değer vermek için bu kişisel övgüyü "Hayır, Sparta kentinde ondan çok daha değerli ve yiğit evlatlar olduğunu biliyorum" diyerek geri çevirdi. Crecy savaşında henüz çok genç olan Galler prensi, öncü birliğe komuta

ediyordu; savaşın bence önemli saldırısı onun bulunduğu yerde oldu. Prensin yanında bulunan lordlar, zor durumda olduklarından, Kral Edward'dan yardım istediler. Kral, oğlunun durumunu soruşturdu; onun sağ ve at üstünde olduğunu öğrenince şöyle dedi: "onun uzun süredir dayandığı bu savaşta, oraya gidip onun onurunu çalmak istemem. Başına ne gelirse gelsin bu zafer onun olacaktır. Ne kendisi gitti ne de yardım gönderdi; eğer kendisi gitmiş olsaydı, prensin, kral olmadan herşeyini yitirmiş olacağını söyleyeceklerdi ve bu savaşın tüm başarısı da krala mal edilecekti. "*semper enim quod postremum adjectum est, id rem totam videtur traxisse*." ["Aslında her zaman son destek tek başına zaferi kazanmış gibi olur." (Titus Livius, XXVII, XLV)].

Roma'da çoğu kişi Scipio'nun önemli başarılarını kısmen Lælius'a borçlu olduğunu düşünüyor ve bunu açıkça söylüyordu; Lælius da kendisi için kaygılanmadan Scipio'nun büyüklüğünü destekleyip kendini onun başarısına adadı. Isparta Kralı Theopompos, "devlet, iyi yönetmesini bilenin ayakları üstünde durur" diyen birine: "Hayır ben iyi yönetmesini bildiğim için değil halk itaat etmesini bildiği için" cevabını vermişti.

Aynı şekilde, miras hakkına ve Lordlar Kamarası'nda bulunma hakkına sahip olan kadınlar, cinsiyetlerine rağmen, buradaki duruşmalara katılabiliyor, kendi görüşlerini bildirebiliyorlardı: Benzer biçimde kilise meclisi üyesi olan papazlar da, kralın savaşlarına yalnızca arkadaşı ve hizmetkârı olarak değil şahsen katılıyorlardı. Bouvines savaşında Philippe Auguste'ün yanında bulunan Beauvais piskoposu büyük cesaretle çarpışmaya katılıyor, ama bu kanlı ve zorlu uğraş için karşılık olarak hiçbir şey beklemiyordu. Piskopos, o gün birçok düşmanı esir aldı ve bunları rastladığı ilk soylu beye teslim etti ve ister kessin, isterse esir yapsın diye infazlarını ona bıraktı. Aynı şeyi Kont William da soylu Jean de Neste'ye yapmıştır. Yaralamak değil, kafalarına vurarak öldürmek amacıyla ustalıkla hareket ediyor; dolayısıyla da sadece topuzla savaşıyordu. Zamanımda kral birini bir din adamına el kaldırdığı için kınadığında, o bunu bağıra çağıra inkâr etti; zira aslında rahibi tekmeleyerek öldüresiye dövmüştü.

Kırk İkinci Bölüm

İnsanlar Arasındaki Eşitsizlik Üzerine

Plutarkhos, bir yerde hayvanlar arasındaki farkın, insanlar arasındaki kadar büyük olmadığını söyler. O, ruhun yüceliğinden ve ruhun iç yeteneklerinden söz eder. Aslında, tanıdığım kadarıyla onu Epaminondas'tan çok uzak görmekteyim, Plutarkhos'un sözlerine ek olarak diyeceğim ki, kimi insanla kimi insan arasındaki fark kimi insanla herhangi bir hayvan arasındaki farktan büyüktür.

hem vir viro quid præstat.

"Ah! Bir insandan bir başka insana ne fark!"

(Terentius, *Hadım*, II, 232)

Ve buradan gökyüzüne kaç kulaç varsa, o kadar sayısızca zekâ düzeyi var diye düşünüyorum.

Ama insanlara değer biçilmesi konusunda, kendimizi bir yana bırakalım, hiçbir yaratığın kendi özgün niteliklerinden başka bir ölçüyle değerlendirilmemiş olduğunu görmek hayret vericidir. Bir atı güçlü ve işe yarar olduğundan dolayı överiz,

volucrem

Sic laudamus equum, facili cui plurima palma

Fervet, et exultat rauco victoria circo,

"Böylece bir atı hızı için, kolayca kazandığı ödüller ve onu

alkışlayan ateşli kalabalıklar için överiz."

(Juvenal, VIII, 57)

koşumundan dolayı değil. Bir tazıyı hızlılığından dolayı överiz, tasmasından dolayı değil. Eğitilmiş bir şahini uçuşu için överiz, kayışları ve bağcıkları için değil. Neden söz konusu insan olunca, aynı şeyi onun sahip olduğu niteliklere göre yapmıyoruz? Onun güzel bir şatosu, bunca kredisi ve bunca geliri vardır; tüm bunlar onun dışındadır, içinde değildir. Bir kediyi görmeden satın almazsınız; bir at üzerinde pazarlık yapıyorsanız, koşumlarını çıkartıp çıplak ve örtüsüz incelersiniz onu. Eski zamanlarda hükümdarlara satılırken sunulduu gibi atın üzerinde örtüsü varsa, daha az önemli olan tüylerinin güzelliği ya da sağrısının genişliğine kapılmamak için onun özellikle en önemli unsurları olan ayakları, gözleri, toynakları gözden geçirilir;

Regibus hic mos est: ubi equos marcantur, opertos

Inspiciunt, ne, si facies, ut sæpe, decora

Molli futla pede est, emptorem inducat hiantem,

Quod pulcræ clunes, breve quod caput, ardua cervix.

"At satın alan hükümdarların âdeti, her zaman görüldüğü üzere,

Güçsüz bacakları görmeyip güzel bir sağrıya kapılmamak,

güzel bir başa ve çalımlı bir endama aldanmamak için

atı üzeri örtülü olduğu halde incelemektir."

(Horatius, *Satires*, I, II, 86)

O zaman bir insanı yargılamak için neden paketlenmiş ve sarınıp sarmalanmış haldeyken hüküm veriyorsunuz? Bize kendinin olmayan yanlarını gösterir o; yalnızca gerçekten değer edecek yanlarını bizden saklar. Arayacağınız kılıcın değeridir, kılıfının değil; belki de kılıfından çektiğiniz kılıca bir metelik bile vermeyeceksiniz. Eski bir kişi şakayla karışık şöyle diyordu bu konuda: "Onu neden büyük diye değerlendiriyorsunuz, biliyor musunuz? Çünkü ayakkabılarındaki topukları da hesaba katıyorsunuz." Kaide, heykelin bir parçası değildir. O kişiyi ayaklarındakiler olmadan ölçün; zenginliklerini ve unvanlarını bir kenara bırakıp gömleğiyle gözüksün ortada. Bedeni işlevlerine yatkın, sağlıklı ve eğitimli midir? Nasıl bir ruha sahiptir?

Ruh güzel, yüceltilmiş ve tüm unsurlarıyla iyice donanmış mıdır? Kendiliğinden mi zengindir bu ruh, yoksa bir başkasınınkine mi bağlıdır? Herhangi bir şeye karşı Kader onunla birlikte midir? Gözleri dört açılmış kendisine çekilen kılıca karşı çıkar mı? Yaşamın ağızdan mı, yoksa gırtlaktan mı uçup gitmesiyle alay eder? Kendinden emin, dingin, alınyazısından memnun mudur? Görmemiz gereken budur; buradan aramızda bulunan sonsuz farklılıklar üzerine hüküm verilebilir.

sapiens, sibique imperiosus,

Quem neque pauperies, neque mors, neque vincula terrent.

Responsare cupidinibus, contemnere honores

Fortis, et in seipso totus teres atque rotundus,

Externi ne quid valeat per læve morari,

In quem manca ruit semper fortuna?

"Bilge yoksulluk, ölüm veya zincirden etkilenmeyecek kadar kendine hâkim midir? Tutkularına kafa tutacak, şanları küçümseyecek cesarete sahip midir? Tümüyle bağımsız mıdır; hiçbir dışsal nesneden etkilenmez mi? Kader boşuna mı saldırır ona?"

(Horatius, *Satires*, II, VII, 83)

Böyle bir kişi, krallıkların ve dükalıkların beş yüz kulaç üstündedir; onun imparatorluğu kendindedir.

Sapiens pol ipse fingit fortunam sibi.

"Bilge kişi, kendi mutluluğunun mimarıdır."

(Plautus, *Trinummus*, II, II, 84)

Başka ne isteyebilir?

Non ne videmus

Nil aliud ribi naturam latrare, nisi ut quoi

Corpore sejunctus dolar absit, metne fruatur,

Jucundo sensu cura semotus metúque?

"Görmüyor muyuz, doğa bizden acılardan uzak bir beden ile

rahatlık, kaygı ve korkulardan özgür bir duyguyla neşelenen bir ruhtan fazlasını istemiyor."

(Lucretius, II, 16)

Böyle bir insanı aptal, adi, köle ruhlu, dengesiz ve tutkuların itip kakan fırtınasına kapılan ve tümüyle başkalarına bağımlı olan insanlarımızla kıyaslayın; onlarla arasında yerle gök kadar mesafe vardır. Bununla beraber gelenekler bizi öylesine kör ederler ki, bunları ya hesaba katmayız ya da çok az katarız. Orada bir köylü ve bir kral, bir soylu ve bir soylu olmayan, bir devlet memuru ve bir sıradan insan, bir zengin ve bir yoksulla karşılaştığımızı görür, sonsuz bir farklılığın karşısında olduğumuzu düşünürüz; oysa denilebilir ki, onlar sadece giysileriyle birbirlerinden farklıdırlar.

Trakya'da hükümdarın halkından tuhaf ve oldukça özel bir biçimde farklı olduğu göze çarpıyordu; onun ayrı bir dini vardı! Tebasının tapınmaya hakkı olmadığı sadece kendine ait bir Tanrı'sı vardı: Merkür. Ve kral ötekilerin tanrılarını, Mars'ı, Bacchus'u (Bakkhos) ve Diana'yı hor görürdü.

Ama bunlar sadece göstermeliktir yine de; insanlar arasında kökten bir fark yaratmaz.

Hatta aynı şekilde tiyatro sahnesinde dük ya da imparator rolü oynayan oyuncuların, çok geçmeden yeniden uşak ve sefil hamal haline döndüğünü görürsünüz. Bu onların doğal ve asıl durumudur; imparatorda halkın arasındaki şatafatı da aynı şekilde gözlerinizi kamaştırır;

Scilicet et grandes viridi cum luce smaragdi

Auto includuntur, teritúrque Thalassina vestis

Assiduè, et Veeneris sudorem exercita potat,

"Üzerinde parıldayan altın suyu renginde iri zümrütlerdir

ve aralıksız kullandığı deniz yeşili güzel kumaşlar,

dökündüğü ise Venüs'ün teridir." (Lucretius, IV, 1126)

perde arkasında görün, sıradan ortamlardan hiç bir farkı yoktur; hatta tebalarının en önemsizinden daha değersizdir. "*Ille beatus introrsum est. Istius bracteata felicitas est*." [*"Bu kişi içsel mutlulukla sevinç duyar; ötekininse yüzeysel bir mutluluğu vardır ancak."* (Seneca, *Epitres*, CXIX ve CXV)].

Korkaklık, kararsızlık, tutku, küskünlük ve kıskançlık başkaları gibi onu da sarsar:

Non enim gazæ neque cosularis

Summovet lictor miseros tumultus

Mentis et curas laqueata circum

Tecta volantes

"Aslında ne hazineler, ne de konsüllük tuğları

dağıtır korkunç yürek sıkıntılarını

ve altından duvar kaplamaları çevresinde uçuşan kaygıları."

(Horatius, *Güfteler*, II, XVI, 9)

ordularının ortasında bile olsa kaygı ve korku onun gırtlağına yapışır,

Re veràque metus hominum, curæque sequaces,

Nec metuunt sonitus armorum, nec fera tela;

Audactérque inter reges, rerúmque potentes

Versantur, neque fulgorem reverentur ab auro.

"Gerçekten de, insanları baskı altına alan yılgılar ve kaygılar

ne silahların, ne de ölümcül kılıçların şakırtılarından korkar;

kralların ve güçlü kişilerin arasında pervasızca hüküm sürer bunlar,

altının parıltısı onlara hiçbir saygı duygusu yüklemez."

(Lucretius, II, 48)

Yüksek ateş, müzmin baş ağrısı ve damla hastalığı on da etkilemez mi? İhtiyarlık omuzlarına çöktüğü zaman, muhafızlarının arasındaki okçular onu bu yükten kurtarabilecek mi? Ölüm korkusu onu pençesine aldığında, odasındaki soylu kişilerin varlığı kendisine güven verecek mi? Kıskançlıkla tanıştığında ya da yersiz bir özentinin kurbanı olduğunda, şapkalarımızla verdiğimiz selamlar onu ferahlatacak mı? Karyolasının tümüyle altın ve inci ile donanmış olması şiddetli bağırsak sancılarına karşı hiçbir işe yaramaz:

Nec calidæ citius decedunt corpore febres,

Textilibus si in picturis ostrpore febres,

Jacteris, quam si plebeia in veste cubandum est.

"Ateşinizin hararetini daha hızlı düşürmez İkinci sınıf yurttaş döşeği yerine, işlemeli örtüler ve pembe çarşaflar içinde uzanmanız."

(Lucretius, II, 34)

Büyük İskender'in dalkavukları onu Jüpiter'in oğlu olduğuna inandırmak istiyorlardı; günün birinde yaralandığında, akan kanına bakıp bağırdı: "Peki, ne diyorsunuz buna? Buradaki kıpkırmızı halis insan kanı değil mi? Homeros tanrılarının yaralarından akan kan bu değil." Ozan Hermoderus, Antigonus'un onuruna dizeler yazmıştı; dizelerde ona ‘güneşin oğlu' diyordu. Ama Antigonus ona şöyle yanıt verdi: "Oturağımı boşaltan kişi, bunda güneşten hiçbir şey olmadığını iyi bilir." İnsan, insandır; bir nokta hepsi bu kadar. Eğer o, değersiz niteliklerle doğmuşsa, kainatı yöneten bile onda hiçbir şeyi değiştiremez;

puellæ

Hunc rapiant; quicquid calcaverit hic, rosa fiat,

"Genç kızlar paylaşamasın onu,

Adım attığı her yerde güller bitsin."

(Perse, II, 38)

onun kaba ve sersem bir ruhu varsa elden ne gelir? Güç ve akıl olmadan ne haz, ne de mutluluk olur;

hæc perinde sunt, ut illius animus qui ea possidet,

Qui uti scit, ei bona; illi qui non utitur rectè, mala.

"Şeylerin değeri sahibinin kalbinin değeriyle ölçülür;

kullanmasını bilenler için iyi, bilmeyenler içinse kötüdürler."

(Terentius, *Hautontimorumenos*, I, III, 21)

Talihin sağladığı iyilikler ne olursa olsun, tadını çıkarabilmek için onları hissetmek gerekir. Çünkü bizi mutlu kılan onlara sahip olmak değil, onlardan yararlanmaktır:

Non domus et fundus, non æris acervus et auri

Ægroto domini deduxit corpore febres,

Non animo curas: valeat possesor oportet,

Qui comportatis rebus benè cogitat uti.

Qui cupit aut metuit, juvat illum sic domus aut res,

Ut lippum pictæ tabulæ, fomenta podagram.

"Hasta olunduğunda bedenin ateşini ve ruhun kaygısını defeden ne bir parça tunç, ne de altındır. Sahip olunan iyiliklerden yararlanmak için sağlıklı olmak gerekir. Eğer tutku ve korkuyla azap çekiliyorsa

saray ve mülkler sadece bu hastalığın ve ilaçlarının görüldüğü

tablolar gibidir."

(Horatius, *Mektuplar*, I, II, 47)

Bir budalayı ele alın; onun beğenisi belirsiz ve körelmiştir; grip olmuş biri, Yunan şarabından tat almaz, üstündeki süslü koşum takımlardan habersiz at gibidir. Platon'un dediği gibi, sağlık, güzellik, güç, zenginlik ve iyi diye anılan her şey, doğruluktan uzak insana da, doğru insana da aynı şekilde iyilik ve kötülük getirir...

Ve bedenle ruh kötü haldeyken, en ufak iğne batışı, en ufak kızgınlık bile onu dünya zevklerinden uzaklaştırdığına göre, maddi üstünlükler neye yarar? Damla hastalığının ilk sancısında bey olsan ne yazar, kral olsan ne yazar!

Totus et argento conflatus, totus et auro,

"Her şey gümüşle şişkin ve her şey altınla şişkin."

(Tibullus, I, II, 71)

Saraylarının olduğunu ve yüceliğini unutur mu? Öfkeye kapıldığında, hükümdar olması yüzünün kızarmasını, solgunlaşmasını, dişlerini bir çılgın gibi gıcırdatmasını engelliyor mu? Eğer bu zeki ve saygın bir kişiyse, krallık sıfatı mutluluğuna çok az şey katar o zaman;

Si ventri bene, si lateri est pedibúsque tuis, nil

Divitæ poterunt regales addere majus;

"Mideniz iyi, akciğerleriniz iyi ve ayaklarınız iyiyse, kralların zenginlikleri mutluluğunuza hiçbir şey eklemeyecektir."

(Horatius, *Epitres*, I, 12)

Kişi, bunun sadece sahtelik ve göz boyama olduğunu görür. O, belki de, yerde krallık asasını görünce ağırlığını bildiğinden eğilip alma zahmetine katlanmayan kral Seleukos ile aynı görüşte olacaktır. İnsan yapısının zayıflığı ile yeni ve belirsiz şeyler konusunda bir seçim yapmanın zorluğu göz önünde bulundurulduğunda, çok keyifli olan yönetmeye göre, arkadan gitmenin çok daha kolay ve rahat olduğu düşüncesindeyim. Çizilmiş olan yolu izlemek ruh için büyük dinginlik ve kendinden başka kimseye karşı sorumlu olmamak akıl için büyük bir rahatlık.

Ut satiús multo jam sit parere quietum,

Quam regere imperio res velle.

"Devleti yönetme görevini üstlenmeyi istemektense,

sakin bir biçimde boyun eğmek çok daha iyidir demek ki."

(Lucretius, V, 1526)

Buna, sadece başkalarından daha değerli olan kişinin onlara komuta edebildiğini söyleyen Kyros'u ekleyelim.

Oysa, Xenophon'un kitabında kral Hieron, daha da ileri giderek durumlarının cinsel haz almada sıradan kişilerden çok daha kötü olduğunu söyler; çünkü bizlerin tattığı hafif mayhoşluktan onları mahrum bırakır,

Pinguis amor nimiúmque potens, in tædia nobis

Vertitur, et stomacho dulcis ut esca nocet.

"Onun gına getiren ve fazla güvenilir bir aşkı bezginlikle bitti;

bir ilacın aşırı kullanımının mideyi yorduğu gibi."

(Ovidius, *Aşklar*, II, XIX, 25-26)

Korodaki çocukların müzikten gerçekten zevk aldıklarınını soruyorsunuz? Doygunluk nedeniyle, müzik onlara can sıkıcı gelir. Şölenler, danslar, güldürüler, yarışmalar onları sıkça görmeyenlere, görmek için uzun süre can atanlara keyif verir; ama bunları sıradan şeyler olarak görenler için yavan, hatta nahoş şeylerdir; kadınlar onlardan zevk alanları tahrik eder. Susayacak kadar beklemeyen, su içmekten büyük zevk almayacaktır. Cambazların ilginç gösterileri bizi eğlendirir; oysa, onlar için gerçek bir angaryadır bunlar. İşte bunun kanıtı; bazı kereler kılık değiştirme ve ayak takımıyla düşüp kalkma, alt düzey kişiler gibi yaşayabilme hükümdarlar için gerçek bir bayramdır,

Plerúmque gratæ princibus vices,

Mundæque parvo sub lare pauperum

Cænæ, sine aulæis et ostro,

Solicitam explcuere frontem.

"Yüce kişiler yaşamlarında değişiklik yapmayı sever;

yavan ve temiz yemek, halısızlık ve saltanatsızlık, yoksul bir damın

altında, kaygıyla yorulmuş alınlarını düzleştirir."

(Horatius, *Güfteler*, III, XXIX, 21-26)

Bolluktan daha fazla insanı sıkıntıya sokan ve aynı zamanda mide bulandıran hiçbir şey yoktur. Türk hükümdarı gibi sarayında elinin altında üç yüz kadına sahip olmak kişide hangi arzuyu uyandırır? En az yedi bin doğancıyla ava giden ataları olan bir insana hangi arzu, ne tür av zevk

verebilir?

Bunlar bir yana, herkesin gözü önünde olduğu için bu debdebe en tatlı zevkleri almanın önüne hiç de hafifsenmeyecek engeller çıkarır.

Ve bununla birlikte, nedendir bilmem, onlardan hatalarını saklamalarını ve örtmelerini isteriz; halk bunu zorbaca yönetim, yasaları hor görme ve hiçe sayma diye yargılar. Ve sapkınlığa eğilimin ötesinde, ortak kuralları alaya alma ve ayağa düşürmeyi sanki bir zevk sayıyorlarmış gibi gelir aynı zamanda. Platon Gorgias'da zorba hükümdarı kentinde her istediğini yapma özgürlüğü olan kişi olarak tanımlar. Bu nedenle, onların ahlaksızlıklarını ortaya çıkarmak ve sergilemek çok kez insanı ahlaksızlıkların kendisinden daha fazla yaralar. Gözetlenmekten ve denetlenmekten herkes çekinir. Onlar davranışlarına, düşüncelerine kadar gözetlenir ve denetlenirler; tüm halk onları yargılama hakkına sahip olduğunu düşünür. Hatta, lekeler daha yükseğe ve doğal ışığa yerleştirildiği zaman daha büyükmüş gibi görünür; basit bir doğum işareti ya da alındaki bir siğil bile onlarda başkalarındaki bıçak yarası izinden daha çok göze batar.

Bu nedenle ozanlar, Jupiter'in aşk serüvenlerini kendisininkinden başka bir yüzle sürdürdüğünü öne sürer; ona atfedilen onca sevişmeden sadece biri bana yüce ve görkemli gelir.

Neyse biz Hieron'a dönelim yeniden; o, kendi ülkesinin sınırları içinde tutsakmış gibi, özgürce yolculuk etmesini yasaklayan ve kalabalığın sürekli onu rahatsız ettiği krallığını ne derecede can sıkıcı bulduğunu söyler. Gerçekten de yüce kişilerimizi masada yalnız başlarına, ama onları lafa tutan ve gözlemleyen bir alay insanın kuşatmasında gördüğüm zaman onlara imrenmekten ziyade acıma duymuşumdur.

Kral Alphonse, bu bakımdan, eşeklerin kırallardan daha mutlu olduklarını söylerdi; sahipleri eşekleri rahatça otlamaya bırakır, ama krallar, hizmetçilerinden böyle bir özgürlüğü bile elde edemezler. Ne oturağını yirmi kişinin denetlemesinin iyi yetişmiş aydın bir kişinin hayatına kolaylık getirebileceğini, ne de on bin altın geliri olan bir kişinin hizmetlerini gören ya da Casal'ı alan veya Sienne'i savunan bir kişinin hizmetlerinin deneyimli bir uşaktan daha rahat ve daha olabileceğini hayal edebilirim.

Hükümdarların ellerinde bulundurdukları ayrıcalıklar hayali ayrıcalıklardır. Toplumsal koşulun her derecesinde, hükümdarların durumuyla bir parça benzerlik bulunur. Cesar, zamanında adaleti yerine getirme hakkı olan senyörlere ‘kralcıklar' der. Aslında, ‘sör' unvanı dışında, yücelik konusunda krallarla at başı giderler. Saraydan uzakta taşrada olanlara, örneğin Bretagne'da olanlara bakalım. Maiyet, tebalar, resmi kişiler, uğraşılar, uşaklar ortasında büyümüş, ama sağlığında kenara atılmış ve eve sürülmüş bir senyöre bakın. Onda aynı zamanda hayal gücünün nasıl çalıştığını görün; ondan daha fazla krallığa uygun olanı yoktur. Onun senede bir kez efendisinden sanki Pers Kralı'ymış gibi söz ettiği duyulur; kendisi kralı sadece yazmanın kütüğünü tuttuğu akrabalıktan dolayı tanır. Doğrusu yasalarımız fazla serbesttir ve bir Fransız soylusu kralın ağırlığını yaşamında bir ya da iki kez ya duyar, ya duymaz. Gerçek ve somut uşaklık, sadece aramızda buna boyun eğen, bu yoldan kendini onurlandırmayı ve zenginleştirmeyi seven kişileri ilgilendirir. Çünkü bu kişi yuvasında oturmayı isteyen, sarayını kavgasız ve davasız yönetmeyi bilen Venedik Dükü kadar özgürdür. "*Paucos servitus, plures servitutem tenent*." ["Kölelik pek az kişiyi zincire vurur; kendini köleliğe zincirleyenlerse çok sayıdadır." (Seneca, *Mektuplar*, XXII)].

Ama Hieron'u en fazla sıkan, kendini insan yaşamının en tatlı ve en kusursuz meyvesinden, dostluk ve toplumsal dayanışmadan yoksun görmektir. Çünkü aslında, istesin ya da istemesin, bana herşeyini borçlu olan birinden nasıl sevgi ve iyi niyet beklenebilir? Başka türlü davranmak zaten elinde

olmayan birinin, benimle alçakgönüllü ve saygıyla konuşmasını dikkate alabilir miyim? Bizden korkan kişilerin bize gösterdikleri saygı, saygı değildir; bu saygı bana değil, krallığımadır,

Maximum hoc rengi bonum est,

Quad facta domunu cogitur populis sui

Quam fere tam ladere.

"Krallığın en büyük avantajı, halkın sadece boyun eğmekle kalmayıp,

efendisinin eylemlerini övmek zorunda olmasıdır

(Seneca, *Thyeste*, 1, 205)

Kralların iyisini de, kötüsünü de nefret edileni de, sevilenini de görmüyor muyum? Aynı gösteriyi ve töreni benden önceki de gördü, benden sonraki de görecek. Tebanın bana saygısızlık etmemesi bir sevgi belirtisi değildir; onlar istediklerini yapamadıklarına göre, neden böyle kabul edeyim? Hiç kimse aramızdaki dostluktan dolayı arkamızdan gelmez çünkü ilişki ve yakınlık çok az olduğundan dostluktan ötürü dostluk kurulamaz. Üstün konumum beni toplumun dışına yerleştirdi; insanlarla aramızda çok büyük fark ve çok büyük orantısızlık var. Onlar beni terbiye ve töreler yüzünden saygıyla takip ediyorlar; daha doğrusu, kendi varlıklarını çoğaltmak amacıyla saygı gösteriyorlar, ben olduğum için değil, servetim için. Benim için söyledikleri ve yaptıkları şeyler, üzerlerindeki hatırı sayılır otoritem özgürlüklerini her yandan dizginlediğinden dolayı yapmacıktır; çevremde maske geçirilmiş ve gizlenmiş yüzler görüyorum.

İmparator Julien'in saray adamları onu bir gün iyi adaleti için övüyordu. "Bu övgülerden seve seve gururlanabilirdim," dedi imparator, "eylemlerimin kötü olması durumunda şayet beni itham etmeye ya da eleştirmeye cesaret edebilecek kişilerden gelselerdi."

Hükümdarların sahip oldukları tüm gerçek üstünlüklerin, orta düzeyde insanların sahip olduklarıyla ortak bir yönü vardır; kanatlı atlara binmek ve Olimpos'un kutsal yemeği ‘ambrosia' ile beslenmek tanrıların işidir. Krallarsa bizimkilerden farklı bir uykuya ve iştaha sahip değillerdir; çeliklerine kullandığımız silahlardakinden daha iyi su verilmedi ve taçları onları ne güneşten, ne de yağmurdan koruyor. Diocletianus oldukça saygı görmüş ve Kader ona çok bonkör davranmıştı; buna rağmen, özel yaşamın nimetlerinden yararlanmak için görevinden ayrıldı. Bir süre sonra, kamu işleri bu görevi yeniden üstlenmesini gerektirince, bunu kendisinden istemeye gelenlere şöyle yanıt verdi Diocletianus: "Eğer kendi diktiğim ağaçların güzelliğini ve buraya ektiğim güzel kavunları görmüş olsaydınız yeniden işbaşına dönmem için beni ikna etmeye kalkışmazdınız."

Anacharsis'e göre, en mutlu toplum her şeyin eşit olduğu toplumdur, üstünlük erdemdedir, hor görülme ise kötülükle orantılıdır.

Kral Pyrrhus İtalya'yı ele geçirmeye giriştiği zaman, bilge danışmanı Cyneas tutkusunun boş olduğunu ona anlatmak istedi ve "Peki, soylu efendim, bu büyük girişime sizi hangi amaçlar yöneltti?" diye sordu ona. Pyrrhos hemen "İtalya'nın hâkimi olmak istiyorum, dedi. " Cyneas "Ya ondan sonra?" diye sürdürdü sözünü. Öteki "Ardından Galya'ya ve İspanya'ya geçeceğim" dedi bu kez. "Ya sonra?" sorusunun yanıtı geldi hemen "Afrika'yı boyunduruğum altına almayı gideceğim; sonunda tüm dünya boyunduruğum altına girince dinleneceğim ve mutluluk içinde keyfimce

yaşayacağım. "Tanrı aşkına, soylu efendim" diye yanıt verdi Cyneas o zaman, "Eğer bunu istiyorsanız, şu anda sizi mutlu ve keyifli olmaktan ne alıkıyoyor? İstediğinizi söylediğiniz ve kendinize peşinen dayattığınız tüm yorgunluklarla, tehlikelerden sizi esirgeyecek yere neden şimdiden yerleşmiyorsunuz?"

Nimirum quia non bene norat quæ esset habendi

Finis, et omnio quoad crescat vera voluptas.

"Arzularına koyacağı sınırı bilmediği

Hakiki zevkin nereye kadar gittiğinden haberdar olmadığı için."

(Lucretius, *Şeylerin doğası, V, 1431)*

Konuya eşsiz biçimde uyan eski bir mısrayla tamamlıyorum bu bölümü: "*Mores cuique sui fingunt fortunam*." [*"Her kişiye alın yazısını veren kendi doğasıdır."* (Cornelius Nepos, *Atticus'un Yaşamı*, II)].

Kırk Üçüncü Bölüm

Savurganlıkla İlgili Yasalar Üzerine

Yasalarımızın çılgınca mutfak ve giysi harcamalarını düzene koyma şekli amacına uygun bir görünüşe sahip değil. Gerçek çıkar yol, altın ile ipeğin insanlarca küçümsenmesini özendirmek olacaktır. Oysa biz bunun yerine, altın ve ipekliye atfedilen itibarı ve değeri artırıyoruz; eğer insanların bunlardan tiksindirilmesi isteniyorsa bu yapılan hiç doğru bir şey değildir. Aslında, sadece hükümdarların kalkan balığı yediği, kadifeler ve altın işlemelerle donandığı ve bunların halka yasak olduğunu söylemek herkesi bunlara daha fazla imrendirmekten başka bir şeye yarar mı? Krallar bu tür büyüklük göstergelerini bıraksınlar; başkalarından daha fazla sahipler bunlara! Hem böyle aşırılıklar, sıradan bir kişide bir hükümdardan daha hoş görülebilir özelliklerdir. Birçok milletin örneklerini izleyerek, kendimizi dış görünüşümüzle ayırt ettirme ve düzeyimizi gösterme (bunun, gerçekten de, bir sarayda gerekli olduğunu düşünüyorum) biçimlerinin en iyilerini, bu yolda gösterişli bir yozlaşmayı sürdürmeden öğrenebiliriz. Böyle az önemli şeylerde törenin bu kadar kolay ve bu kadar hızlı bir biçimde ağırlığını dayattığını görmek hayret vericidir. Halen herkesin hatırında olduğu gibi, kral II. Henri'nin matemi için sarayda bir yıl boyunca yünlü kumaş giydiğimiz için ipekli çok adi hale geldi; ipekli giyen bir kişi görünce, derhal bir kentsoylu olarak kabul ettik. İpekli sadece doktorlara ve cerrahlara kalmıştı. Herkes iyice aynı biçimde giyiniyor; kişinin toplumsal düzeyi bununla birlikte biçimlere ve gösterişe göre belirleniyor.

Askerlerimiz arasında devetüyü kumaştan ve bezden ceket birdenbire nasıl revaçta oldu. Ve giysilerde özen ve zenginlik şimdi nasıl da kınama konusu oluyor! Krallar sadece masraflarından vazgeçmeye başlasın, bir emre gerek kalmadan bütün bunlar bir ay içinde sona erer. Aksine, yasa, koyu kırmızı ve altın süslemenin cambazlarla saray mensuplarının dışında herkese yasaklandığını söylemeliydi. Zeleucus, bu şekilde Lokrisliler'de bozulmuş âdet ve ahlakı düzeltti; işte onun buyrukları: Özgür kadın, sarhoşluk dışında yanına sadece bir tek yardımcı kadın alabilir. O, gece kent dışına çıkamaz, fahişe ya da sokak kadını değilse altın takı takamaz, sırma işlemeli giysi giyemez. Hiçbir erkeğin, (pezevenkler dışında) parmağına altın yüzük takmasına, Milet'de dokunanlar gibi ince kumaştan giysi giymesine izin verilmez. Ve bu şekilde, utanç verici ayrıcalıklarla, yurttaşlarını gereksiz şeylerden ve tehlikeli zevklerden uzak tutuyordu.

İnsanları itibar ve tutkunun çekiciliğinden, görevlerine ve itaate götürmenin çok pratik bir biçimiydi bu. Söz konusu içsel reformlar olduğunda, kralların eğilimleri yasa yerine geçer. "*Quidquid principes faciunt, præcipere videntur*." ["Hükümdarların kendi yaptıkları, buyurulmuş gibi olur." (Quintilanus, *Güzel Sözler*, III)].

Fransa'nın geri kalanı kural olarak sarayın uyguladığı kuralı uygular. Krallar, mahrem uzuvlarımızı pek belirgin bir biçimde gösteren şu çirkin giysi parçasından, ceketlerin bizi olduğumuzdan pek farklı yapan ve silah taşımaya uymayan biçimsizliğinden, saçların şu kadınsı uzun örgülerinden, arkadaşlarımıza takdim ettiklerimizi selamlarken öpme âdetinden, bir zamanlar törenlerde sadece hükümdarlara ait olan el öptürme alışkanlığından vazgeçsinler. Onlar, bir soylu kişinin bir törende yanında kılıcı olmaksızın, heladan çıkar gibi yaka bağır açık ve babalarımızın töreleriyle bu krallığın soylularının ayrıcalıklı özgürlüğüne aykırı bir biçimde ortada gözükmesini isteyen şu alışkanlığı terk etsinler. Onlardan birkaç fersah uzak olduğumuzda bile sadece onlara değil, sahip olduğumuz ne kadar üçte birlik, dörtte birlik varsa bir sürü başkasına da başımız açık karşı duruyorduk. Krallar, aynı şekilde, yeni ve kötü modalardan vazgeçsinler, bu modaların derhal ortadan kaybolduğu ve gözden düştüğü görülecektir. Bunlar yüzeysel yanlışlardır, ama yine de sonuçları kötü olacak belirtilerdir; harç ve sıva çatladığı zaman duvar da yıkılacaktır.

Platon, ‘Yasalar'ında kentte gençliğin giyim tarzını, hareketlerini, danslarını, uğraşlarını ve şarkılarını bir modadan diğerine geçerek, şöyle ya da böyle bir yargıyı benimseyerek ve yeniliklerin peşinde koşarak, bunları bulanları göklere çıkararak değiştirmesine izin vermekten daha zararlı hiçbir şey olmadığı düşünür. Gerçekten de âdetler ve ahlak bu şekilde bozulur; tüm eski kuruluşlarda buna kötü gözle bakılır ve hakir görülür. Kötü olanların dışında, her şeyde değişimden korkmak gerekir; mevsimler, rüzgârlar, besin maddeleri, mizaçlardaki değişiklikler gibi. Gücü mutlak geçerli olan yasalar, sadece Tanrı'nın pek eski bir tarihte koyduğu, kimsenin ne zaman ortaya çıktığını, farklı olup olmadığını hiçbir zaman bilmediği yasalardır.

Kırk Dördünca Bölüm

Uyku Üzerine

Akıl bize hep aynı yolu izlememizi, ama hep aynı tarzda gitmememizi buyuruyor. Her ne kadar bilge kişinin kendi yolundan sapmaması için kendi tutkularına izin vermemesi gerekse de, ön yargılı olmaksızın bu yolu terk edebilir, dev bir heykel gibi yerinde durmadan adımlarımı sıklaştırabilir ya da yavaşlatabilir. Eğer erdem canlanmış olsaydı, sanırım onun nabzı, düşmana saldırıya giderken, yemeğe gideceği zamandan daha hızlı atardı: hatta coşması ve heyecanlanması gerekir. Buna göre, büyük insanlar, büyük girişimlerinde ve önemli işlerinde olağan durumlarını koruyorlar, hatta uykularını bile azaltmıyorlar.

Büyük İskender, Darius'la yapacağı korkunç savaşın günü geldiğinde sabah çok geç vakte kadar öyle derin bir uykudaydı ki, Parmenion odasına girip, yatağına yaklaşarak uyandırmak için ona iki üç kez adıyla seslenmek zorunda kaldı; çünkü savaşa gitmenin zamanı gelmişti.

İmparator Othon, canına kıymaya karar verdiği akşam eşyalarını düzene koydu, parasını hizmetkârlarının arasında bölüştürdü ve kendini vurmayı istediği kılıcının keskin yüzünü biledi, sonra tüm dostlarının güvende olup olmadığını öğrenmeyi beklerken öyle derin bir uykuya daldı ki, oda hizmetkârları onun horladığını duydu.

Bu imparatorun ölümüyle, büyük Caton'un ölümü arasında çok benzer nokta vardır: özellikle de şu nokta çok benzerdir: Yaşamına son vereceği sırada, yanından uzaklaştırdığı senatörlerin Utica limanından ayrılıp ayrılmadıklarını öğrenmeyi beklerken, Caton öyle derin bir uykuya daldı ki, soluk alışları yandaki odadan duyuluyordu. Limana gönderdiği adam geri döndü ve fırtınanın senatörlerin rahatça yelken açmalarını engellediğini bildirmek için onu uyandırdı. Arkasından bir başkasını limana gönderdi, tekrar yatağa girdi ve senatörlerin gidişini bildiren son haber gelene kadar bu böyle sürüp gitti. Caton'un bu davranışını İskender'in davranışıyla karşılaştırabiliriz. Halk temsilcisi Metellus, Catilina'nın tertibi sırasında Pompeius'u ordusuyla birlikte Roma'ya çağıran kanun hükmünde bir kararname yayınlamak istiyordu; Cato tek başına bu kararnameye karşı çıktı ve Senato'da birbirlerine karşılıklı tehditler savurdular ve kaba sözler söylediler, kararın ertesi günü Forum'da onaylanması gerekiyordu. Ama halkın ve Pompeus'un müttefiki olan Sezar'ın desteklediği Metellus, yabancı köleler ve ona ölümüne bağlı gladyatörlerle oraya gelirken, Caton'un kendi kararlılığından başka bir dayanağı yoktu: Ailesi, yakınları ve daha bir çok insan onun için çok kaygılanıyordu. Ve geceyi, yemeden, içmeden ve uyumadan kendilerini bekleyen tehlike içinde, birlikte geçirdiler. Evinde karısı, kız kardeşleri ağlayıp dövünürken, aksine o, herkesi teselli ediyordu. Caton, her zaman olduğu gibi akşam yemeğini yedikten sonra, yatmaya gitti ve ve Halk Meclisi'nden bir meslektaşı gelip onu kavgaya gitmesi için uyandırıncaya kadar deliksiz uyudu, sabaha dek rahat bir uyku çekti. Bu adamın yaşamının geri kalan kısmında yaşadığı olaylara bakarak nasıl büyük bir cesarete sahip olduğu konusunda bir yargıya varabiliriz: Onun ruhu bu tür olayların o kadar üstündeydi ki, bütün bunlara sıradan olaylardan daha fazla önem vermiyordu.

Augustus, Sicilya'da Sextus Pompeius'a karşı kazandığı deniz savaşında, tam çarpışmaya gideceği sırada öylesine derin bir uykuya daldı ki, dostları savaşın başlama işaretini vermesi için onu uyandırmak zorunda kaldı. Ama bu olay Marcus Antonius'un onu kınamasına fırsat verdi; çünkü gözlerini açıp askerlerine bakma cesaretini göstermediği gibi, Agritta gelip zaferin kazanıldığını bildirinceye kadar onların yanında olmaya da cesaret edememişti. Ama Genç Marius daha da kötüsünü yaptı; Sulla ile yaptığı son savaş sırasında ordusuna saldırı emrini verdikten sonra dinlenmek üzere bir ağacın gölgesine uzandı. Öyle derin bir uykuya daldı ki, ancak bozgun

başladıktan ve adamları kaçarken uyandı, savaştan hiçbir şey görmedi bile. Denildiğine göre yorgunluktan ve uykusuzluktan o kadar bitap düşmüştü ki, bedeni artık dayanamaz olmuştu. Bu konuda hekimler, uykunun gerekli olduğu kadar yaşamımızın da temeli olduğunu dile getirmelidir; çünkü söylendiğine göre, Roma'da tutsak bulunan Makedonya kralı Perseus, uyumasına engel olunarak öldürüldü. Halbuki, Plinius da hiç uyumadan uzun süre yaşamış kişilerden örnekler verir.

Heredotos yazılarında, yarım yıl uyuyan ve yarım yıl uyumadan yaşayan bazı halkların olduğunu söylüyor. Bilge Epimenides'in yaşamını yazanlar ise, onun aralıksız elli yedi yıl uyuduğundan söz ederler.

Kırk Beşinçi Bölüm

Dreux Savaşı[*1] Üzerine

Bizim Dreux savaşımız sırasında ender görülen birçok olay meydana geldi. Ama soylu de Guise'in şanını hiç çekemeyenler, ordusuna mola verdirtmiş ve düşmana top ateşi altındayken saldırmak için uygun zaman beklemiş olmasından ötürü onun bağışlanamayacağını ileri sürerler; arkadan saldırmayı beklerken bu kadar ağır kayba uğratmaktansa, her şeyi göze alıp düşmana saldırmanın daha doğru bir şey olduğunu da söylerler. Bununla beraber, savaşın sonucuna bakarsak, benim görüşüme göre konuyu soğukkanlılıkla ele alanlar ki, sadece bir komutanın değil, ama her askerin amacının ve hedefinin tam bir zafer olması gerektiğinden, hiçbir özel olayın onu bu hedeften saptırmaması gerektiğini söyleyeceklerdir.

Philopoemen, Makhanidas'a karşı bir savaşında çarpışmaya başlamak için ileriye güçlü bir okçu ve mızrak birliği göndermişti; düşman onları yendikten sonra dolu dizgin kovalıyor, Philopoemen'in esas birlikleri boyunca zaferinin peşinde koşuyordu. O, askerlerinin saflarında artan korkulu heyecana rağmen yerinde kalmaya ve adamlarını kurtarmak için bile olsa kendini düşmana göstermemeye karar verdi. Aksine, kovalanmalarına ve kılıçtan geçirilmelerine izin verdi, düşmana karşı piyade taburlarında saldırıya geçti. Ispartalılar'ın zafer kazandıklarını düşünerek düzeni bozmaya başladıkları bir anda, Philopoemen onları gafil avladı ve işlerini çabucak bitirip, Machanidas'ı kovalamaya koyuldu. Bu olay Soylu De Guise'in olayını andırıyor.

Xenophon'un da yer aldığı, Agesilaos'un Boiotialılar'a karşı, o zamana kadar görülmemiş derecede zorlu olduğu söylenen şiddetli savaşta, Agesilaos, Kader'in kendine sunduğu üstünlüğü reddetti. Bolota birliklerine arkadan saldırmayı kabul etmedi: Bu biçimde zafer elde etmek kesin olsa bile, bundan yiğitlikten çok teknik üstünlük olduğunu düşünerek, cepheden saldırıya geçti. Ama yenildi, hatta yaralandı ve sonunda geri dönmek zorunda kaldı. Başlangıçta reddetmiş olduğu kararı aldı: Boiotialılar'ın sel gibi akıp geçmelerini sağlamak için askerlerine açılmalarını emretti. Onların geçip de, sanki tehlikenin dışında olduklarını düşünerek düzensiz ilerlediklerini gözlemleyen Agesilaos, düşmanın peşine düştü ve kanatlardan saldırdı. Bununla birlikte, onları tam olarak bozguna uğratamadı, aksine, düşman askerleri sürekli diş göstererek, güvenli yere ulaşana kadar ağır ağır geri çekildiler.

Kırk Altıncı Bölüm

Adlar Üzerine

Çeşit çeşit yeşillikler var, ama hepsi ‘salata' adı altında toplanır. Aynı şekilde, adlarla ilgili olarak burada çeşitli makalelerden bir derleme yapacağım.

Her milletin, nedendir bilmem, bizdeki Jehan, Guillaume, Benoit gibi kötüye çekilen adları vardır. Aynı şekilde, görünüyor ki hükümdarların soy kütüğünde de kader tarafından belirlenmiş bazı adlar olmuştur; Mısır'da Ptolemaioslar, İngiltere'de Henriler, Fransa'da Charleslar, Flandres'de Baudoinlar, bizim eski Aquitain'de Guyenne adından geldiği söylenen, ama rastlantısal bir yakınlık olabilecek Guillaumelar gibi. Platon'un kendisinde bile bunların çok daha kaba olanları vardır. Aynı şekilde, önemsiz ama hatırda tutulması gereken ve görgü tanığı tarafından anlatılmış bir olay! İngiltere kralı Henry II'nin oğlu Normandiya Dükü Henry Fransa'da bir ziyafet veriyordu. Soylular o derece kalabalıktı ki, bunlar ayırt edilmeleri için adlarına göre kümelere bölündü. Guillaumelar'ın bulunduğu birinci kümede, basit soylular ve hizmetkârlar hesaba katmazsak, bu adı taşıyan yüz on şövalye bulunuyordu. İmparator Geta'nın konuklarına adlarının birinci harflerine göre servis yaptırması da çok ilginçti; örneğin, adları ‘M' ile başlayanlar, koyun (mouton), yaban domuzu yavrusu (marcassin), barlam balığı (merlus), domuz balığı (marsouin), vb.

Yine aynı şekilde, ‘iyi ad' sahibi olmanın güvenilirlik ve ünlülük bakımından yararlı olduğu söylenir. Ama gerçekte, kolayca telaffuz edilip hatırlanabilen bir ada sahip olmak rahatlıktır; çünkü, krallar ve yüce kişiler bizi daha kolay tanırlar, unutulma tehlikesiyle de az karşılaşırız. Ve bize hizmet eden kişiler arasında sıkça adları dilimize daha kolay gelenlere buyurur ve bu kişileri kullanırız. İkinci Henri'nin Gaskonya bölgesinden bir soylunun adını doğru biçimde söylemeyi başaramadığını ve kraliçenin nedimelerinden birine aile adını pek acayip bulduğundan dolayı, kendi ailesinin genel adını önerdiğini gördüm.

Sokrates de, çocuklarına güzel adlar vermenin önemli bir babalık görevi olduğunu düşünür.

Poitiers'deki Yüce Notre-Dame vakfının kuruluş kökeninde orada oturan sefih bir genç adamının olduğu anlatılır; bu adam evine aldığı bir fahişeye adını sorar, adının Meryem olduğunu öğrenir öğrenmez bir anda kendini dine verdiğini hisseder ve Kurtarıcımız'ın aziz kutsal Bakire anasının kutsal adına karşı beslediği saygıdan dolayı yalnızca bu kadını kovmakla kalmaz, yaşamının geri kalan kısmı da değişmiş olur. Bu mucizenin anısına, genç adamın evinin bulunduğu aynı yerde Notre-Dame adına önce küçük bir kilise, sonra da bugün gördüğümüz kilise inşa edildi.

Bu dinsel nitelik taşıyan uyarı, onda kulaktan girip doğrudan ruha ulaştı. İşte aynı türden, duyulardan nakledilmiş bir başkası daha. Pythagoras genç erkeklerden oluşan bir toplulukta bulunurken, onların şölenin etkisiyle azıtarak, iffetli bir kadına tecavüz etmek için plan kurduklarını anladı. Çalgıcılara havayı değiştirmelerini söyledi; ağır, ciddi ve ağır ritimli bir müzik sayesinde bir büyünün etkisi altında gibi ağır ağır bu ateşliliği yatıştırdı ve sonunda tamamen söndürdü.

Gelecek kuşaklar bugünkü reformumuzun yalnız incelikli ve akıllıca olduğunu söylemeyecekler, çünkü sadece hatalarla ve kusurlarla savaşmadı bu reform; inanç dünyasını alçak gönüllülük, itaatkarlık, barış ve tüm erdemlerle de doldurdu. O, dünyayı daha fazla inanç kokan Mathusalem, Ezechiel, Malachie ile doldurmak için Charles, Loys, François gibi eski vaftiz adlarıyla mücadeleye kadar vardırdı bunu. Komşularımdan bir soylu kişi zamanın uyarlamalarının çağımızın ötesine geçtiği yargısına vardı, eski zamanın Don Grumedan, Quedragan, Agesilian soylu adlarındaki gururun ve görkemin altını çizmeyi asla unutmadı, bunlar işitildiğinde Pierre, Guillot ya da

Michel'den çok farklı kişilerden söz ediliyor gibi hissedildiğini ileri sürerdi.

Aynı şekilde, Jacques Amyot'un bir Fransızca çeviri metninde Latince adları, şeklini bozmadan ve Fransızca ekler takmak için değiştirmeden bıraktığını minnetle biliyorum. Başlangıçta biraz zor geliyordu bu; ama kullana kullana ve Plutarkhos çevirisinin ona getirdiği saygınlık sayesinde, yabancılık çekmemeye başladı. Latince öykü yazanların adlarımızı olduğu gibi bırakmalarını sıkça dilemişimdir; çünkü, Vaudemont'u ‘Vallemontanus' yaparak ve Yunan ya da Roma tarzında süslemek için adları dönüştürelim derken işin ucunu kaçırıyoruz ve kimin ne olduğunu bilmez hale geliyoruz artık. Hatta bu adların anılarını bile yitiriyoruz.

Konuyu şöyle tamamlayalım; diyeceğim ki, ülkemiz Fransa'da insanları doğdukları yerlere ve senyörlüklerine göre çağırmak kötü bir gelenektir, bu yolla karışıklıklar olur, aileler tanınmaz hale gelir. İyi bir sülalenin küçük oğlu, tanındığı ve ün kazandığı bir ad ile kraldan bir toprak imtiyazı almış ise bunu onurlu bir şekilde terk edemez. Ama onun ölümünden on yıl sonra bu toprak bir yabancıya geçer; o da aynısını yapar, haydi çıkın işin içinden? Kraliyet ailesinin örneklerinden başkalarını gidip aramaya gerek yok zaten; her bölünmede, bir o kadar yeni ad ortaya çıkıyor. Başlangıçtaki soyun kökenine ait olan ad gözümüzden kaçıyor.

Bu değişmelerde bir hayli başıboşluk var; zamanımda, yeni soyluluk –babasının bu adla tanınmadığı– unvanları verilmeksizin ve üzerine herhangi bir ünlü ad işlenmeksizin Kaderin derhal olağanüstü bir biçimde yükselttiği kimseyi görmedim. Ve şans eseri olarak, en karanlık aileler sahtecilikte en temiz olanlardır. Kendi söylediklerine göre Fransa'da kral soyundan gelen kaç soylu var? Bana öyle geliyor ki, bunlar diğer kökenlilerden çok daha fazladır. Dostlarımdan biri bu ard arda gidişi güzel bir şekilde anlatmadı mı? Birçok soylu kişi bir senyörün bir başka senyörle tartışmasından ötürü bir araya gelmişler. Birinin ötekine göre kimi üstünlükleri varmış. Bu imtiyaz konusunda her biri kendini eşit hakta kılmak için, kimi kökenini, kimi adını, bir arma benzerliği, kimi eski aile kâğıtlarını ileri sürüyordu. Ve aralarında en alt düzeyde olanın bile deniz aşırı herhangi bir kralın torununun torunu bulunuyordu! Sıra akşam yemeğine gelince, dostum yerine geçmektense, yerlere kadar eğilerek geriye çekilmiş; pervasızca o güne kadar onlarla arkadaşlarından biri olarak yaşamış olduğunu, ama az önce onların unvanlarının eskiliğini öğrenerek üst düzeylerini onurlandırmak üzere bunca prensin arasında oturamayacağını söylemiş ve oradan bulunanlardan özür dilemiş. Bu şakadan sonra onları ciddi bir biçimde şöyle azarlamış: "Tanrı adına, babalarınızın yetindiğiyle yetinin, olduğumuz gibi olmayı sürdürelim eğer bunu korumasını bilirsek bizim için yeterli olacaktır. Atalarımızın servetini ve koşulunu inkâr etmeyelim ve ileriye gitme yüzsüzlüğünde bulunan kişiyi hataya düşürebilecek bu aptalca iddiaları terk edelim.

Armalar, aile adlarından daha fazla güvence sunmazlar. Ben kendim "mavi zemin üzerine altın yoncalarla bezeli bir tarla, ortasına bir aslan eklenmiş, karşısında aslan ağızlarıyla donanmış" bir arma taşıyorum. Konağımda oturmam için bu figürün ne ayrıcalığı olabilir? Bir damat onu bir başka aileye götürecek, satın alan herhangi bir kişi bundan kendi armalarının malzemesini yapacaktır. Bu kadar el değiştiren, bu kadar karışık bir şey olamaz.

Ama bu düşünce beni zorunlu olarak bir başka düşünceye yöneltiyor; Tanrı aşkına, biraz yakından bakalım, herkesin bunca kapıldığı bu şana ve bu üne hangi zeminde bağlandığımızı inceleyelim. Bunca çaba pahasına izlediğimiz bu ünlülüğü nereye koyuyoruz? Sonuçta onu taşıyan, koruması altına alıp onunla ilgili olan Pierre ya da Guillaume'dur. Ey soylu erdem, ölümlü bir kimsenin üzerinden bir anda sonsuzluğu ve sonsuz büyüklüğü zorla alan ve istediği kadar hayal edebileceği tüm şeylere sahip olarak efendisinin yoksunluğunu bütünüyle karşılayan umut! Doğa bununla bize hoşa giden bir oyuncak verdi. Şu Pierre ya da Guillaume şunun şurasında bir ad değil midir? Veya üç

ya da dört kalem çiziktirmesi her şeyden önce ve değiştirilmesi çok kolay merak ediyorum, bunca zaferin onuru kime ait Guesquin ne mi, Glesquin ya da Gueaquin ne mi? Burada ‘∑'nın ‘t'ye bir dava açtığını görmek çok daha haklı bir çıkış olurdu; çünkü,

non levia aut ludicra petuntur

Præmia.

"Beklenen ödül, ne önemsiz, ne de az değerlidir."

(Vergilius, *Aeneis*, XII, 764)

Sorun ciddidir; çünkü, bunca kuşatmada ve savaşta, yaralanmalarda, hapiste yatmalarda ve Fransa tacına şu meşhur Başkomutan tarafından verilen hizmetlerde bu harflerden hangisinin ödüllendirilmesi gerektiğini bilmek söz konusudur. Nicolas Denisot, sadece adının harflerini kullandı ve tüm dokusunu değiştirip Alsinois Kontu yaptı ve şiirlerini ve resimlerini ona armağan etti. Tarihçi Suetonius'a gelince kendi adının sadece anlamını sevdiğinden; babasının soyadı olan ‘Lenis'i attı ve tüm eserlerinin ününü taşıyan ‘Tranquillus'u yarattı. Komutan Bayard'ın, Pierre Terrail'ın kahramanlıklarının onuruna konduğuna kim inanabilir? Antonie Escalin'in Kaptan Paulin ve Garde Baronu'nun gemilerini, karada ve denizde yüklerini çalmasına göz yumduğuna kim inanabilir ki?

Öte yandan, binlerce kişide ortak soy özellikleri vardır. Gerçekten de, her ailede aynı adı ve unvanı kimbilir kaç kişi almıştı? Hem de her ailede, tüm yüzyıllarda, tüm ülkelerde kaç tane? Tarihte üç "Sokrates", beş "Platon", sekiz "Aristoteles", yedi "Ksenophon", yirmi "Demetrius", yirmi "Theodoros" var; bilinmeyenler bunun dışındadır. Arabacımın kendini yüce Pompée diye adlandırmasına kim engel olabilir? Her şeyin ötesinde, hangi yollar, hangi güçler ölmüş arabacımın ya da Mısır'da başı kesilen Pompeius'un üzerinde onlara bu şan kazanmış adın, bu pek onurlu soy belirtilerinin bağlanmasını ve bunlardan üstünlük sağlanmasını engelleyebilir?

İd cinerem et manes credis curare sepultas?

"Bu meselenin mezarlarında ölülerin küllerine ve ruhlarına

dokunduğunu mu sanıyorsunuz?"

(Vergilius, Aeneis, IV, 34)

Onlar hakkında söyleneni, insani değerlerinin en başta yan yana koyduğunu hangi duygu iyice algılayabilir; Epaminondas bu dizesiyle yüzyıllardan beri dilimizden düşmüyor:

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum?

"Benim başarılarım Spartalıların şanına şan katmıştır."

(Cicero, Tusculanes, V, XVII)

Ve de Africanus şu başka dizesiyle;

A sole exoriente supra Mœotis paludes

Nemo est qui factis me æquiparare queat?

"Güneşin Palus Meotides'in üstünde doğduğu yerden battığı yere kadar, kimse benim benzersiz savaş başarılarıma erişemez."

(Cicero, *Tusculanes*, V, XVII)

Yaşamlarını onların ardından sürdürenlere bu sözcüklerin tadı hoş gelmiştir. Ama bir hasetlik duygusuyla hareket ederek ölenlerin üzerinden kendilerinin saydıklarını doğallıkla edinmişlerdir; bu zevki, sırasıyla ölümlerinden sonra da tadabileceklerini hayal eder bunlar. Bunu bir tek Tanrı bilir!

Bununla birlikte, denir ki,

ad hæc se

Romanus, Graiúsque, et Barbarus Induperator

Erexit, causas discriminis atque laboris

Inde habuit, tanto major fame sitis est quam

Virtutis.

"İşte Romalı, Grek ve barbar komutanları harekete geçiren umut,

işte onları bin tehlikeye, bin uğraşa göğüs gerdirten şey;

insanın erdemden fazla şana ne kadar susamış olduğu ne kadar gerçek." (Juvenal, X, V, 137)

Kırk Yedinci Bölüm

Yargılarımızın Belirsizliği Üzerine

Şu dize ne güzel söylüyor:

Her yerde, her şey hakkında lehte ve aleyhte konuşabilir.

Bir örnek verelim:

Vince Hannibal, et non seppe usar poi

Ben la vittoriosa sua ventura,

"Annibal yendi; ama sonradan zaferinden yararlanmayı bilemedi."

(Pétrarque, sone LXXXIII, s.162, Titus Livius'tan çeviri)

Bu düşünceyi benimsemek ve Mountoncour'da elde ettiğimiz zaferden yararlanmamakla yaptığımız yanlışı gözler önüne sermek isteyen ya da İspanya Kralı'nı, Saint-Quentin'de bize karşı kazandığı zaferin avantajlarından yeterince yararlanmamakla eleştiren bir kimse şunları söyleyebilir: Bu hatalar, başarılardan sarhoş olmuş bir ruhtan kaynaklanıyordu; henüz kazanmış olduklarını sindirmekte bile güçlük çeken bu yürek, daha çok büyüme isteğini yitirmişti; kucağını iyice doldurmuştu, daha fazlasını kavrayamazdı, kaderin kendisine sunduğu böyle bir servete lâyık değildi, çünkü düşmanına tekrar ayağa kalkma fırsatı vererek zaferinden nam sağlayacaktı? Düşmanları tam anlamıyla bozguna uğramış ve korku içindeyken onları kovalamayı becerememiş ya da cesaret edememiş birinin, onların öc alma duygusuyla toparlanıp bir araya geldikleri bir sırada tekrar saldırma cesaretini göstermesi nasıl umut edilir?

Dum fortuna calet, dum conficit omnia terror.

"Kader her şeyi getirdiğinde, her şey teröre boyun eğdiğinde."

(Lucianus, VII, 734)

Peki ama bir insan yitirdiklerinden daha iyi ne bekleyebilir? Savaş, kılıçla dokunmanın kazanç sayıldığı eskrime benzemez. Düşman ayakları üzerinde durduğu sürece, savaş daha çetin bir şekilde yeniden başlayabilir. Eğer savaşa son verilmiyorsa, bu bir zafer sayılmaz. Oricum yakınlarında, güç duruma düştüğü bir çatışmada, Sezar Pompeius'un askerlerine eğer komutanları yenmeyi bilselerdi kendisinin herşeyi yitirebileceğini söyledi ve sıra kendisine geldiğinde Pompeius'u dört nala kaçmaya zorladı. Açgözlülüğe son vermeyi bilmemek, taşkınlığın ve doyumsuzluğun bir sonucudur; Tanrı'nın lütuflarını kötüye kullanmak, onun buyurduğu ölçüyü aşmaktır. Zaferden sonra yeniden tehlikeye atılmak yazgının bağışladığı kayraya bir darbe indirmektir. Askerlik sanatının en büyük bilgeliklerinden biri, düşmanı umutsuzluğa itmemektir. Sulla ve Marius, Romalılar'a isyan eden İtalyan halklarıyla yaptıkları savaşta Marres'leri bozguna uğrattıklarında, son kalan düşman birliğinin vahşi hayvanlar gibi saldırıya geçtiği görünce onları durdurmayı düşünmediler. Mösyö de Foix ateşliliğinin heyecanıyla düşmanları kovalamasaydı, ölümün bu zaferi lekelememiş olurdu. Yine de onun başına gelenler hâlâ belleklerde tazeliğini koruduğundan, Mösyö d'Anghien'i Serisoles'de benzer felâketten korudu. Sizden kurtulmak için silahından başka bir çare bırakmadığınız kişiye

saldırmak tehlikelidir; çünkü zorunluluk çok yaman bir öğretmendir "gravissimi sunt morsus irritatæ nessitatis." ["Azdırılan zaruretin ısırıkları korkunç olur." (Juste Lipse'ye göre, Portius Latro, *Politikalar*, V, XVIII)].

Vincitur haud gratis jugulo qui provocat hostem.

"Rakibinin gırtlağını sıkıp da onu kışkırtan kişi zaferini pahalıya öder." (Lucianus, IV, 275)

İşte bu nedenle Pharax, Mantimeler'i yenen Sparta kralının bozgundan kaçıp kurtulan bir Argiyeli ile çarpışmasını engelledi; ona uğradıkları yenilgiden kirlenmiş, gururları kırılmış insanlarla vuruşmadan geçip gitmelerine izin vermesini tavsiye etti. Aquitaine kralı Clodomir zaferinin ardından, kaçmakta olan Bourgogne kralı Gondemar'ı takip etti ve onu yeniden savaşmaya zorladı; inadı zaferinin meyvesinden yoksun bıraktı Clodomir'i, zira kendisi çarpışmada öldü.

Aynı şekilde, eğer zengin ve görkemli bir biçimde silahlanmış bir orduyla, sadece gerekli malzemeyle donanmış bir ordu arasında tercih yapmak gerekirse, birinciyi seçmek lazım; Sertorius, Philopoemen, Brutus, Cæsar'ın ve daha başkalarının düşüncesidir bu. Her zaman için kendini çok donanımlı gören askerde onur ve şan duygusunu şahlandırmak, onu savaşlarda daha gayretli kılar; çünkü asker silahını kendi malı ve mirası gibi korur. "Bu nedenle" diyor Ksenophon "Asyalılar, savaşlara karılarını, metreslerini, en değerli mücevherlerini ve tüm zenginliklerini beraberlerinde getirirler."Ama öte yandan, askerlerde kendi canlarını koruma kaygısını geliştirmektense, onları bu kaygıdan uzaklaştırmalıyız çünkü, asker zengin biçimde silahlandırıldığı oranda tehlikeye atılmaktan korkacaktır. Üstelik bu zengin ganimet görüntüsü düşmanın zafer arzusunu güçlendirecektir, bu görüntünün, bazı belirli zamanlarda, Romalılar'ı Samniumlular'a karşı savaşlarında son derece yüreklendirdiği fark edildi. Antiochus, Romalılar'a karşı zengin ve görkemli donanımlarla hazırladığı orduyu Hannibal'e göstererek sordu ona: "Romalılar bu ordudan memnun olacaklar mı?" Hannibal "Ne kadar aç gözlü olursa olsunlar bu onlara yetecektir" diye yanıtladı." Lykurgos, kendi adamlarına sadece göz kamaştırıcı donanımı değil, aynı zamanda düşmanın soyulmasını da yasaklamıştı; böylece yoksulluğun ve sadeliğin savaştan geriye kalanlarla birlikte parıldamasını istediğini söylüyordu.

Bir kuşatmada ya da benzeri koşullar içerisinde düşmana yaklaşma fırsatı ele geçince, belirli bir mantık çerçevesinde düşmana meydan okuması, hor gözle bakması, her türlü küfürü etmesi için askerlerimize seve seve izin veririz; çünkü bu bize akıllıca gelir. Bağışlama ve uzlaşma umutlarını ortadan kaldırarak, düşmandan bir şey beklememek gerektiğini, geriye zaferden başka bir yolun kalmadığını söylemek istiyoruz. Ama Vitellius için her şey ters gitti; Kendisinden daha zayıf durumda olan Otho ile çarpıştı; düşmanın askerleri uzun süredir savaşma alışkanlıklarını kaybetmiş, kent yaşamının zevkleriyle gevşemişlerdi; onları kötü sözleriyle öylesine öfkelendirdi, korkaklıklarını öylesine yüzlerine vurdu ve kadınlarını Roma'da bırakmaktan duydukları pişmanlığı, şenliklerden geri kaldıklarını o kadar kışkırtıcı sözlerle dile getirdi ki, böylece onları cesaretlendirmiş oldu; başkalarının yapamadığını yaptı ve onları üzerine çekti. Doğrusu küfürler bir insanı yaraladığı zaman, o insan başka işleri savsaklarken kendi işine ayrı bir şevkle koşar.

Bir başkanın ordu içinde korunmasının ne kadar önemli olduğu, tüm diğerlerinin ona bağlı olduğu, düşmanın onu hedeflediği ölçülüp biçilirse, sıkı mücadele anında birçok büyük komutanın aldığı kılık değiştirme ve gizlenme kararı tartışılamaz hale geliyor. Bununla birlikte, bu yola başvurmanın sakıncası, uzaklaştırmak istediğimiz sakıncadan daha az değildir; çünkü askerler kendi komutanlarını tanımayınca, onun varlığından ve davranışından aldıkları cesaret de ortadan kalkar; her zaman

gördükleri işaretleri artık alamazlar; komutanın öldüğünü ya da umutsuzluğa kapılarak kaçtığını zannederler. Deneyim, bu iki davranıştan bazen birinin, bazen de diğerinin başarı kazandığını gösteriyor bize.

İtalya'da konsül Levinus'a karşı verdiği savaşta Pyrrhos'un başına gelenler, konunun her iki yönünü de bize gösterir. Çünkü o, Demogakles'in zırhlarını alıp, kendisininkileri ona vererek canını kurtardı kuşkusuz ama bunun zararını başka türlü gördü, gücünü yitirdi ve savaşı kesin olarak kaybetti. İskender, Sezar ve Lucullus çarpışmada kendilerini parlak renkli ve özgün zengin kıyafetlerle ve zırhlar içinde göstermekten hoşlanırlardı. Agis, Agesilaos ve şu yüce Gylippos, aksine, koyu renk giysilerle imparatorluk süsleri olmaksızın savaşa giderlerdi.

Pharsalos Meydan Savaşı'nda Pompeius'a yöneltilen diğer eleştiriler arasında, düşmanı beklerken askerlerini ayakta tutması da vardır.

Ama ya eğer Sezar kaybetmiş olsaydı? Aksine, kımıldamaksızın beklemenin en güçlü ve sağlam konum olduğu, hareketsiz duranın gücünü kendinde toplayarak ve tasarruf ederek, hareket halinde, çoktan soluğunu harcamış olana karşı büyük bir üstünlük elde ettiği söylenmeyecek miydi? "Çünkü (burada olayı benden daha iyi bilen Plutarkhos'un sözlerini kullanıyorum) bu tarz bir taktik, ilk saldırıda işe yarayacak olan şiddeti azaltıyor ve birbirleriyle sert bir şekilde çarpışacakları zaman, savaşlar için diğer şeylerden çok daha gerekli olan coşkuya ve korku salmayı ortadan kaldırıyor; oysa onların cesaretini çığlıklar ve koşu artırıyor, askerleri bu şekilde ayakta bekletmek onların ateşini soğutmuyor ve dondurmuyor." İşte bu konuda Plutarkhos'un söyledikleri.

Ayrıca, bir ordu çok çeşitli bireylerden oluştuğuna göre, savaşın çılgınlığı içinde doğru hareket imkânsızdır; yeterki düzenlerini bozmasınlar, arkadaşları yardıma gelmeden düşmanla boğuşmaya başlamasınlar.

Persli şu iki kardeş Kyros ve Artakserkses'in kirli savaşında, Kyros'un müttefiki Grekler'e kumanda eden Lakedaimonialı Klearkhos, askerlerini kontrollü bir biçimde saldırıya geçirdi. Ama elli adım yaklaşınca, askerlerine koşmayı emretti; aradaki bu azıcık mesafeden umutlanarak düzenlerini ve soluklarını koruyacak ve çözmek için yeterince zaman bulabileceklerdi. Öteki liderler kendi ordularında bu belirsiz durumu şu şekilde düzenliyorlardı. "Düşmanlar hızla saldırıyorsa, onları hiç hareket etmeden bekleyin. Eğer onlar sizi hiç hareket etmeden bekliyorsa, saldırın."

İmparator Charles-Quint Provence'ı işgal ettiği zaman, Kral I. François'nın iki seçeneği vardı: ya onu İtalya'da karşılamak, ya da kendi topraklarında beklemek. Kendi krallığını savaşın zararlarından uzak tutmanın, kendi gücüne gerekli yardımları yapmanın son derece avantajlı olduğunu her ne kadar göz önünde bulundursa da, savaşın önüne geçilemez izleri her yerde yıkımlara yol açıyordu. İnsan bunu kendi topraklarına yapmamalıydı; ayrıca köylüler, düşmanın olduğu kadar kendi ordularının verdiği zarara da pek kolaylıkla katlanamıyordu; böylece kendi aramızdada ayaklanma ve kargaşalar kolaylıkla alevlenebilirdi; askerlere kendi ülkelerinde çalma ve yağmalama izni vermiyordu; oysa bunlar savaşın yol açtığı felaketler sırasında asker için bir dayanak oluşturuyor; maaşından başka bir kazanç umudu olmayan bir askeri evinden ve karısından iki adım ötedeyken, görev başında tutmak kolay değildir. Masanın örtüsünü seren her zaman yemeğin masrafına katlanır. Kendi derinliklerimizdeki bir meydan savaşını kaybetmek öylesine büyük bir sarsıntıya yol açar ki, tüm bedeni yıkıp yok etmesini önlemek pek kolay olmaz; korku kadar bulaşıcı bir duygu olmadığı gibi, onun kadar hızla yayılan ve inandırıcı olan başka bir şey de yoktur. Kentlerde yaşayan insanlar, fırtınanın kapılarında koptuğunu duydukları zaman, korkudan titreyen ve solukları kesilen askerlerini evlerine aldılar, ancak böyle bir anda bir anda kentlilerin yanlış adım atması tehlikeli olur. Ama tüm

bunları bildiği halde Kral I. François, dağların ötesindeki askeri birliklerini çağırmayı ve düşmanı beklemeyi seçti. Çünkü tersini de düşünebilirdi; kendi ülkesindeki dostlarıyla kalabilir ve bol miktar yardım alabilirdi. Kendi elindeki ırmaklar ve geçitler, tam güvenlik içinde ve koruma olmaksızın ona para ve yiyecek akışını sağlayacaklardı; tebası olan kişiler, tehlike yaklaştıkça kadar ona daha bağlı olacaklardı; kendi güvenliği için bunca kent ve müstahkem mevki sahibi olarak, elverişli ve daha yararlı anlarda savaşa istediği gibi yön verecekti. Eğer zamana oynamaya karar vermişse, canının istediği gibi düşmanı bekletebilir ve savaşmak yerine güçlükler yaratarak onun kendi kendini yok ettiğini görebilirdi; önünde, arkasında, yanında hiçbir şeyi olmadan düşman bir ülkede savaşan bir ordu ne dinlenebilir ne de güçlerini arttırabilir; hastalıklar başlarsa ne barınabilir ne de yaralılarını barındıracak bir yer bulabilir. Hiçbir erzak ve para mızrağın ucundan kurtulamaz. Dinlenmek soluklanmak için vakit bulamazlar, tuzaklardan ve tehlikelerden korunmak için yerleri ve ülkeyi bilmezler. Eğer savaşı kaybederse ordunun geri kalan donanımını kurtarma imkanı olmayacaktı. Her iki çözüm şekli için örnekler eksik değildir. Scipio, kendi toprağını savunup, düşmanıyla İtalya'da savaşmaktansa, ona Afrika'daki toprağında saldırmayı daha doğru buldu. Buna karşılık, Hannibal ise tersine, yine aynı savaşta kendi ülkesini savunmak için yabancı bir ülkeyi elde etmekten vazgeçince sonunu hazırladı. Atinalılar, Sicilya'ya geçmek için topraklarında düşmanı bırakarak, kaderi kendi aleyhlerine çevirdiler. Ama Sirakuza kralı Agathokles, kendi ülkesindeki savaşı bırakıp Afrika'ya geçince kazançlı çıktı: Böylece özellikle savaşlarda, olayların ve sonuçlarının genelde şansa bağlı olduğunu, aşağıdaki dizelerde de söylendiği gibi, aklımıza ve önemlerimize şansın boyun eğmediğini söyleme alışkanlığınımız vardır:

Et male consultis pretium est: prudentia fallax,

Nec fortuna probat causas sequintúrque merentes;

Sed vaga per cunctos nullo discrimine fertur;

Scilicet est aliud quod nos cogátque regátque

Majus, et in proprias ducat mortalia leges.

"Sıkça ihtiyatlı değil, tedbirsiz olan zafer kazanır;

talih soylu amaçlara kulaklarını tıkar.

Ama gözleri körcesine götürür gibi görünür kendini;

zira bir güç bizi katlayıp keyfince yönlendirir

ve ölümlüleri kendi yasalarına göre yönetir."

(Manilius, IV, 95)

Bu sözleri doğru anlarsak, öyle görünüyor ki bizim tasarlarımız ve niyetlerimiz Talih'e bağlıdır ve Talih bizim düşüncelerimizi kendi belirsizliğine katar.

"Rastlantılara bağlı olarak ve gelişigüzel akıl yürütüyoruz" der Platon Timaeus'da, çünkü bizde olduğu gibi, düşüncelerimizde de şansın büyük payı vardır.

Kırk Sekizinci Bölüm

Savaş Atları Üzerine

Bir dili sadece kullanarak öğrenen ve hâlâ bir sıfatın ne olduğunu, istek kipini, den halini bilmeyen ben, şimdi dilbilimci oldum. Romalılar'ın *FUNALES* ya da *DEXTRARİOS* dedikleri türden konak atları varmış ve gerektiğinde dinç ve dinlenmiş olmaları için bunları yanlarında bulundurup veya konaklama yerlerinde tutarlarmış: bunlara "destriers", binek atları dememiz buradan geliyor. Bu nedenle, biz de hizmet atlarına ‘destrier'ler diyoruz. Eski şövalye romanlarımızda, genellikle, ‘adestrer' sözcüğü eşlik etme anlamında kullanılır. Romalılar, aynı zamanda, ikişer ikişer bir araya getirilmiş olarak tüm güçleriyle dört nal koşabilir şekilde yetiştirilmiş, dizginsiz ve eyersiz, hatta baştan aşağı savaş gereçleriyle donanmış soylu Romalılar'ın tam koşu halinde birinden diğerine atlayabildiği atlara *DESULTORİOS EQUOS* diyorlardı. Silahlı süvariler çatışmanın en ateşli anında değiştirmek üzere dizgininden tuttukları ikinci bir atı yedekte götürürdü: "*quibus desultorum in modum, binos trahentibus equos, inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transsultare mos erat: tanta relocitas ipsis, tamque docile equorum genus.*" ["Onlar, bizim silahtarlarımız gibi, bir attan bir diğerine atlama, iki atı birden sürme ve çarpışmanın tam ortasında tüm savaş gereçleriyle yorgun olanından diri olan diğerine geçme alışkanlığına sahiplerdi; çeviklikleri pek büyük, at binişleri pek yumuşaktır." (Titus Livius, XXIII, 29)].

Sahibini kurtarmaya, kendilerine yalın kılıç saldıran kişinin üzerine sıçramaya, onlara saldıran ve karşı çıkanlara karşı çifteleri ve dişleriyle atılmaya hazır terbiye edilmiş atlar da vardır. Ama bunların düşmanlar kadar dostlara zarar verdikleri de olur. Bir kere çatışmaya girdi mi, onları hasımlarından ayıramadığınızı ve çarpışmada oyuncak olduğunuzu da ekleyin buna. Salamis Kralı Onesilos'a karşı, eğitimden geçmiş bir ata binmiş olarak teke tek savaşmak Pers ordusu komutanı Artybios'a pahalıya patladı, çünkü ölümüne sebep oldu bu. Onun atı sahibine doğru şaha kalktığı sırada Onesilos'un silahtarı orağı bir vuruşta Artybios'un iki omuzu arasına indirmişti.

İtalyanlar, Fornuove savaşında Fransa kralı Charles VIII'in atının çifteleri ve ayak darbeleri sayesinde çevresini kuşatan düşmandan kurtulduğunu, bunlar olmasa kralın mahvolacağını anlatır. Eğer bu gerçekse, mutlu bir rastlantı olmuş doğrusu.

Memlükler silahşörler arasında dünyanın en becerikli atlarına sahip olmakla övünürler. Bu atlar doğaları ve alışkanlıkları sayesinde, verilen bir emir ya da işaretle ısırarak ve çifte atarak saldırmaları gereken düşmanı tanıma ve seçme yeteneğine sahiptir. Ve ağızlarıyla mızrakları ve okları da toplayıp, sahiplerine verebilirler.

Sezar'ın ve yüce Pompeius'un da dikkat çeken diğer nitelikleri arasında iyi süvari oldukları söylenir. Sezar hakkında, gençliğinde eyersiz ve dizginsiz ata bindiği, binişi sırasında elleri arkasında olduğu halde atı dört nala kaldırdığı anlatılır. Doğanın, Sezar ve İskender'den savaş sanatının iki dehasını yaratmayı istediği, onun bu kişileri olağanüstü bir biçimde donatmaya gayret gösterdiği de dile getirilir. Herkes bilir ki, İskender'in bir boğa başına sahip olan atı Bukephalos, sahibinden başka hiç kimsenin sırtına binmesine tahammül etmezdi ve onu ancak sahibi terbiye edebilirdi. At ölümünden sonra onurlandırıldı ve adına bir kent kuruldu. Sezar'ın ise, ön ayakları insanınki gibi olan, toynağı parmak biçiminde bir atı vardı; bu ata da Sezar'dan başka kimse binmiyor ve terbiye edemiyordu; Sezar, hayvanın ölümünden sonra yaptırdığı heykelini Venüs'e adadı.

Ata bindiğim zaman, canım inmeyi istemez; çünkü bu benim, ister sağlıklı ister hasta olayım, kendimi en iyi hissettiğim andır. Platon ata binmeyi sağlık için tavsiye eder; Plinius ise, bunun mide

ve mafsallar için kurtarıcı olduğunu söyler. Mademki konuda buraya kadar geldik devam edelim.

Ksenophon'da Kyros'un bir yasasında at sahibinin yaya yolculuk yapmasının yasakladığını okuruz. Trogus ve Justinus, Parthelar'ın atlarla sadece savaşmadıklarını, tüm kamu ve özel işlerinde, ticarette, yabancılarla görüşmelerde, tartışmalarda, gezintilerde kullanma alışkanlığına sahip olduklarını söylerler türler ve özgür insanlarla köleler arasında en belirgin fark birincilerin atla, diğerlerininse yaya dolaşmaları olduğunu belirtirler. Bu kural, Kral Kyros zamanında konmuştur.

Roma tarihinde birçok örnek vardır (ve Suetonius, Sezar örneği üzerinde özellikle durur); ordu komutanları zora düştükleri zaman atlı askerlerin kaçma umudunu tamamen ortadan kaldırmak ve bu tür mücadelede üstünlük elde etmek için onlara atlarından inmelerini buyururlardı; *"quo haud dubie superat Romanus"* [Hiç şüphesiz Romalılar bu konuda eşsizdirler], der Titus Livius.

Yeni fethedilmiş yerlerin halklarının isyanını dizginlemenin ilk önlemi, her zaman onlardan silahları ve atları almak olmuştur. Bu nedenle, bu çözümlemeyi pek sıkça Sezar'da görürüz; *"arma proferri, jumenta produci, obsides dari jubet"* ["O, silahlar teslim edilsin, atlar getirilsin, rehineler verilsin buyurur." (Cæsar, *De Bello gallico*, VII, VI)].

Türk hükümdarı (Kanuni Sultan Süleyman), imparatorluğunda yaşayan hiç bir Hıristiyan'ın, ya da Yahudi'nin kendine ait bir atı olmasına izin vermez.

Atalarımız, özellikle de İngilizler'le savaştığımız çağda, önemli çarpışmalarda ve düzenli savaşlarda, onur ve yaşam kadar önemli şeyler olan özgün güçlerine, cesaretlerine ve uzuvlarının dayanıklılığına güvenmek için çoğu zaman yaya olarak savaşa katılırlardı. Çünkü, Khrysantes'in dediğine göre, değerinizi ve kaderinizi atınıza emanet ediyorsunuz; onun yaralanması ve ölümü dolaylı yoldan sizin yaralanmanız veya ölümünüzü getiriyor; ürkmesi ya da atılganlığı sizi ürkek veya cesur kılıyor; o söze ya da mahmuza yanıt vermezse onurunuz yanıt vermek zorunda kalıyor. Bu nedenle, yukarıda sözünü ettiğim çarpışmaların, at üzerinde geçenlerden çok daha yaman ve çok daha şiddetli olmasını şaşırtıcı bulmuyorum,

Caedebant pariter, paritérque ruebant

Victores victíque, neque his fuga nota neque illis.

"Onlar aynı anda geri çekiliyor, aynı anda savaşa atılıyordu;

Ne yenenler ne yenilenler kaçmak nedir bilmiyordu."

(Vergilius, *Aeneas*, X, 756)

Eski çağlardaki savaşlarda kozlar çok daha iyi paylaşılırdı; bugünse bunlar bozgunlardır sadece; *"primus clamor atque impetus rem decernit"*. ["İlk savaş naraları ve ilk saldırı savaşın kaderini belirler." (Titus Livius, XX, 46)].

Toplumumuzda rastlantı dediğimiz şey at ya da silah, her ne olursa olsun mümkün olduğunca gücümüz dahilinde olmalıdır. Size en kullanışlı gelen ve en kısa silahları seçmenizi önereceğim. Elimizde tuttuğumuz kılıçla güvenliğimizin, tabancamızdan çıkan kurşundan daha fazla sağlandığı açıkça görülüyor. Tabancada barut, çakmak taşı, horoz bulunur; bunlardan herhangi birinin bozulması, sizin talihinizin de sonu olur.

Rüzgâr gücüyle indirilen darbe çok sağlam olmaz,

Et quo fere velint permittere ventis:

Ensis habet vires, et gens quæcunque virorum est,

Bela gerit gladiis.

"Onlar vuruşlarını hedefe götürme işini rüzgâra emanet eder;

ama güce sahip olan kılıçtır. Ve tüm savaşçı halklar, çarpışmalarda kısa kılıç kullanır." (Lucianus, VIII, VV, 384-385)

Tabanca konusuna eski silahları bizim silahlarımızla kıyaslayacağım zaman daha ayrıntılı olarak değineceğim. Artık kulaklarımızın alışmış olduğu tabancanın sağır edici gürültüsü bir yana, pek etkili bir silah olmadığına inanıyorum ve yakında kullanmaktan vazgeçeceğimizi umuyorum.

İtalyanlar'ın fırlatmalı ve ateşli olarak kullandıkları silah daha korkunçtu. Onlar bir tür mızrak olan, zırhlı bir adamı bir yandan diğer yana delebilen bu silaha *PHALARİCA* diyorlardı. Bu silah düz arazide bazen elle, bazen de kuşatılmış yerleri savunmak için özel düzenekle fırlatılıyordu. Mızrak sapı, havada süzülürken alevle yanan, bedene ya da kalkana yapışarak insanı silahlarını ve uzuvlarını kullanmaktan yoksun bırakan zift ve yağa batırılmış kıtıkla sarılıydı. Ama bununla beraber, göğüs göğüse çarpışmaya girildiğinde bu, saldıran taraf için de bir sıkıntı oluşturuyordu, savaş alanını kaplamış olan bu alevli parçalar, bence çatışma anında her iki tarafa da sakınca yaratıyordu,

magnum stridens contorta phalarica venit

Fulminis acta modo.

"Bütün güçle atılmış olan ‘phalarica', tiz bir gürültüyle yıldırım gibi düştü."

(Vİrgilius, Aeneis, IX, 704)

Onlar, kullanımında ustalaştıkları, ama deneyimimiz olmadığı için bizim rağbet etmediğimiz başka yolları da kullanırlardı; bizim gibi barutla kurşuna sahip olmadıklarından aslında yerini bununla doldururlardı. Mızrağı öyle büyük bir güçle fırlatırlardı ki, sıkça tek bir hamlede zırhlı ve kalkanlı iki adamı birden delip geçerdi. Sapanlarının atışları da oldukça isabetliydi ve bir hayli uzağa ulaşırdı: *"saxis globosis funda mare apertum incessentes: coronas modici circuli, magno ex intervallo loci, assuetti trajicere: non capita modo hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent."* ["Sapanla deniz üzerinde kaydırarak attıkları taşı, çok uzağa yerleştirilmiş dar halkalardan geçirmeye alışmış olduklarından, sadece düşmanlarını başlarından vurmakla kalmıyor, yüzlerinde seçmiş oldukları yere isabet ettiriyorlardı." (Titus Livius, XXXVIII, 29)].

Savaş bataryaları de çok etkiliydi ve bizimkiler kadar korkunç gürültü çıkarırdı: *"ad ictus mœnium cum terribili sonitu editos pavor et trepidatio cepit."* ["İstihkamlara vurulan darbelerin korkunç gürültüsünden kuşatma altındakiler korkuya, hatta paniğe kapıldı." (Titus Livius, XXXVIII, 5)].

Asyalı kuzenlerimiz olan Galyalılar bu kalleş ve havadan uçan silahlardan nefret ettiklerinden, yakın çarpışmada daha fazla cesaret isteyen mücadeleye çalışmışlardır. *"Non tam patentibus plagis*

moventur: ubi latior quam altior plaga est, etaiam gloriosius se pugnare putant: idem, cum aculeus sagittæ aut glandis abditæ intorsus tenui vulnere in speciem urit, tum, in rabiem et pudorem tam parvæ perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi": ["Onları korkutan şey yaranın genişliği değildi. Yara derin olmaktan ziyade genişse bunu şan belirtisi olarak kabul ediyorlardı. Ama bir ok veya bir sapan taşı etlerine girip, hemen hemen görünmeyen bir iz bırakırsa, bu kadar küçük bir yaradan ölmek düşüncesiyle öfke ve utançtan kuduruyor, yerlerde yuvarlanıyorlardı." (Titus Livius, XXXVIII, 21)].

İşte arkebüz atışının açtığı yaralara oldukça yakın bir tarif.

On bin Yunanlı, o ünlü uzun geri çekilişte (Anabasis) büyük ve güçlü yayları ve oklarıyla kendilerine büyük kayıp verdiren bir halkla karşılaştı; bu uzun oklar ele alındığında bir zıpkın gibi fırlatılabiliyor ve bir silahşörün kalkanını bir yandan diğer yana delebiliyordu. Dionysios'un Siraküza'da son derece ağır okları ve korkunç büyüklükte taşları sonsuz güçle ve aynı zamanda bir hayli uzağa atmak için icat ettiği makineler, bizim özgün buluşlarımıza çok benziyordu.

Mostrelet'in anlattığı gibi, dinbilim uzmanı soylu Pierre Pol'ün Paris caddelerinde katırına kadınlar gibi hoş bir biçimde yan binerek dolaşma alışkanlığından burada söz etmem gerek. Aynı yazar, Gaskonyalılar'ın dörtnala giderken yarım dönüş yapmak üzere yetiştirilmiş müthiş atlara sahip olduklarını, bunun da böyle bir şey görmeye alışık olmayan Fransızları, Picardları, Flamanları ve diğer Brabançonları son derece şaşırttığını anlatır. Cæsar, Sueveler'den söz ederken şöyle der: "At üstündeki çarpışmalarda, atlıların yerde dövüşmek üzere atlarından yere atladıklar ve gerektiğinde aceleyle yeniden at binerlerdi". Onların törelerine göre eyer ve eyer örtüsü kullanmaktan daha adi ve korkakça bir şey yoktu; bunu yapanları da hor görürlerdi ve sayıca üstün olsalarbile onlara, saldırmaktan korkmazlardı.

Bir zamanlar bir atın sadece bir değnek, kulaklarından geçirilmiş bir dizginle yetiştirilebilmesini hayranlıkla izledim; atlarına eyersiz ve dizginsiz binen Massilienler için bu sıradan bir şeydir yine de.

Et gens quæ nudo residens Massilia dorso

Ona levi flectit, frænorum nescia, virga.

"Massilienler çıplak atlara binerler,

gem nedir bilmeyip onları değnekle yönetirler."

(Lucianus, IV, 682)

Et Numidæ infræni cingunt.

"Numidyalılar da atlarına gemsiz binerler."

(Virgilius, Aeneis, IV, 41)

"equi sine frenis, deformis ipse cursus,

rigida cevrice et extento capite currentium."

"Atları gem taşımaz, güzel yürüyüş tarzları da yoktur bunların;

yarıştaki gibi boyun gergin, baş öndedir."

(Titus Livius, XXXV, 2)

İspanya'da şövalyelerin katıra binmeleri yasaklanmıştır; binenlere para cezası kesilirdi. Guevara'nın mektuplarından öğrendim bunu; onlara ‘altın yaldızlılar' (seçkinler) deniyordu; benimkinden oldukça değişik bir zihniyete sahiptiler.

‘Courtisan'[13]kitapta, bir zamanlar soyluların bu tür binek hayvanıyla gezmelerinin iyi karşılanmadığını yazar. Habeşlerde bunun tam aksidir; onlar hükümdarları ‘kutlu Jean'a (Negus) yakınlaştıkça saygınlık ve gösteriş için kocaman katırlar ararlardı. Ksenophon, Asurlular'ın sert ve vahşi mizaçlı atlarını her zaman yanlarında köstekli tuttuklarını anlatır. Onları çözmek ve koşuma sokmak öyle zaman alıyordu ki, Asurlular düşmanlarının beklenmedik bir saldırısı karşısında bu gecikmenin ortaya koyabileceği sakıncayı bertaraf etmek için etrafı hendek ya da surlarla çevrilmemiş bir yerde asla kamp kurmazlardı.

Atçılık sanatının büyük ustası Kyros, atlara arkadaşları gibi davranırdı ve onlara yemlerini talimde ter dökmeleri karşılığında verirdi.

İskitler, kıtlık onları savaşa zorladığı zaman, atlarının kanını sağar, bununla susuzluk ve açlıklarını giderirlerdi,

Venit et epoto Sarmata pastus equo

"Ve Sarmate da atının kanıyla beslenirdi."

(Martial, *Seyirlikler Üzerine*, II, 4)

Metellus tarafından kuşatmaya alınmış olan Giritliler, susuzluklarını gidermek için hiçbir şey bulamadıkları için, atlarının sidiklerini içtiler.

İşte Türk ordularının bizimkilerden çok daha ucuza yönetilip bakıldıklarının kanıtı; onların askerlerinin sadece su içtikleri, pirinç ve tuzlanmış et yedikleri söylenir. Böylece, her biri erzakını bir ay kolayca üzerinde taşıyabilir; bunlar, Tatarlar ve Moskovalılar gibi atlarının kanıyla yaşamayı, bu kanı tuzlamayı bilirler.

İspanyollar Batı Hint topraklarına (Amerika) geldikleri zaman, karşılaşyıkları yeni halklar oraya gelen bu yeni insanları da, atlarını da Tanrılar ya da kendi doğalarının üstünde ve kendilerinden soylu yaratıklar olarak kabul etti. Yerlilerin bazıları savaşta yenildikten sonra barış ve af dilemek için bu kişilere altın ve et getirirken, aynısını atlar için de yapıyorlar, kişnemelerini olumlu anlaşmalara ve ateşkese yorup onlara insanlara seslendikleri gibi sesleniyorlardı.

Doğu Hint topraklarında (Hindistan), bir zamanlar bir file binmek krallara özgü bir onur ve yücelikti; bundan sonra da sırada dört at tarafından çekilen bir arabaya, ardından da bir deveye binmek vardı. Üçüncü sırada ise bir tek ata ya da tek at tarafından çekilen arabaya binilirdi. Zamanımızdan bir kişi o iklimde semer vurulmuş öküzlere üzengi ve dizginle binildiğini ve bu taşıma şeklini kendisinin beğendiğini anlatır.

Quintus Fabius Maximus Rullianus, Samnumlularla savaşırken süvarilerinin üç ya da dört hamleye rağmen düşman birliklerini yaramadıklarını görünce bir karar aldı ve atları dolu dizgin ve tüm gücüyle mahmuzlayarak sürdürdü; öyle ki, bu şekilde onları hiçbir şey durduramadı artık. Atlar yıkılmış silahların ve adamların arasından geçtikten sonra piyadeler zaferi tamamladılar. Quintus Fulvius Flaccus'un Celtiberialılar'a yaptığı da budur: "*Id cum majore vi equorum facietis, si effrenatos in hostes equos imnittitis; quod sæpe romanos equites cum laude fecisse sua, mæmoriæ proditum est. Detractisque frenis, bis ultro citroque cum manga strage hostium, infractis omnibus hastis, trnscurrerunt.*" ["Düşmana karşı atıldığınızda atınızı doludizgin sürerseniz darbeyi daha sert kılarsınız; geçmişte sıkça başarılı olmuş bir manevradır bu ve Roma süvarisinin şanındandır. Bu şekilde doludizgin koşturulan atlar, düşman saflarını iki kez delip mızrakları kırarak büyük telefat yarattı" (Titus Livius, XI, 40)].

Eski zamanlarda Moskova Dükü, Tatarlar'a saygıda kusur etmezdi; ona elçiler gönderdiklerinde dük onların önüne kadar yayan giderek bir tas dolusu kısrak sütü sunardı (Tatarlar'ın büyük tat aldıkları bir içkidir –kımız); elçiler de içerken birkaç damla atlarının yelelerine düşerse bunları dilleriyle yalamak zorundaydılar. II. Beyazıt'ın Rusya'ya göndermiş olduğu ordu öyle korkunç bir kar fırtınasına yakalandı ki, askerlerden bazıları korunmak, daha az üşümek için içine girmek ve bu vücut sıcaklığından yararlanmak üzere atlarının karınlarını deştiler.

Beyazıt (Birinci), Timurlenk'e yenildiği şiddetli savaştan sonra Arap atının üstünde hızla oradan kaçıyordu; ama bir dereyi geçerken atına su içirmek zorunda kaldı. Bu durum hayvanı öyle gevşetip yumuşattı ki, sonunda kovalayanlar tarafından kolayca yakalandı. Atların işetilerek yatıştırıldığı söylenir; doğrusu, ben onların su içererek dinçleştirildiklerini düşünürdüm.

Kroisos, Sardis kenti yakınından geçerken atlarının iştahla yediği çok miktarda yılanın yaşadığı otlaklar buldu. Herodotos'a göre onun işleri için kötüye alametti bu.

Yelesi ve kulakları olan ata ‘kusursuz at' deriz biz; bunlardan başkası satışa sunulmaz. Ispartalılar Sicilya'da Atinalılar'ı bozguna uğrattıksan sonra şaaşalı bir şekilde Siracusa kentine dönerken, yaptıkları yiğitlik gösterilerinden biri de mağlupların atlarının yele ve kuyruklarını kırpmak ve galipler olarak bunlara binmek oldu. İskender, Dahalarla (bir İskit boyu) savaştı; bunlar savaşta silahlarıyla birlikte atlara ikişer ikişer biniyor, çarpışma sırasında bazen biri, bazen diğeri sırayla yere inip bu şekilde savaşıyorlardı.

Hiçbir halkın at konusunda beceri ve yetenek bakımından bizi geçtiğini sanmıyorum. Bununla beraber, bizim günlük uygulamamızda ‘iyi süvari' sözcüğü ustalıktan ziyade cesur yürekli birini belirtir gibi görünüyor. Tanıdığım en bilgili, en kendinden emin, ata pek iyi egemen olan süvari, kralımız Henri II'nin hizmetindeki soylu Carnavalet'ydi. Eyerin üzerinde ayakta durarak atını dörtnala kaldıran bir kişiyi de gördüm; yere atlıyor, serbest bıraktığı atı yanından geçerken tekrar atlayıp eyerin üzerine yerleşiyordu; tüm bunları doludizgin yapıyordu. Üzerinden geçtiği şapkayı yayıyla geriye attığı oklarla vuruyordu; bir ayağını üzengide tutarak yerden istediği şeyi topluyor, benzer dönüşler yaparak bunların arasından yiyecek bir şeyler seçiyordu. Zamanında Constantinople'da (İstanbul) sürdükleri atın üzerinden sırayla yere atlayıp tekrar binen iki kişi, atının dizginleri sadece dişleriyle tutup süren ve koşturan bir diğeri, dörtnal koşan iki atın üzerindeki eyerlere ayaklarını koyup dikilirken kollarında yardımcısını taşıyan bir başka kişi görüldü. Bu yardımcı, ayaktayken dörtnal koşuda hedefini her zaman yayıyla ok atarak vuruyordu. Son olarak, bazı kişiler de koşumlara bağlı yatağanların uçları havaya dönük, eyer üstünde baş aşağı durarak dört nala at sürerdi. Çocukluğumda, Napoli'de Prens de Sulmone'nun, azgın bir atı eğitirken, oturuşunun sağlamlığını göstermek için dizlerinin ve ayak parmaklarının arasında sanki çivilenmiş gibi madeni

paralar tutarak sayısız tur attığını gördüm.

Kırk Dokuzuncu Bölüm

Eski Töreler Üzerine

Bizim insanlarımızın davranış modeli ve kuralı olarak sadece kendi âdetlerini ve alışkanlıklarını bilmelerini, başka bir model ve kural getirmemelerini hoş görebilirim. Çünkü yalnızca ‘alt düzey'den kişilerde değil, doğdukları yerde olana uyarak başka bir biçimde yaşayamayan tüm insanlara özgü sıradan bir kusurdur bu. Fabritius ya da Lælius'un bizim gibi giyinmemiş olmalarından ve modamıza uymamalarından dolayı hemşerilerimin tarafından barbar olarak görülmelerini kabul ediyorum. Ama insanın törenin etkisiyle bu derece aldatılmasını ve kör edilmesini ve modaya göre her ay görüş değiştirmesini kabul edemiyorum. Kaftanın balenleri göğüs hizasındayken, onların yerini düzeltmek için bin bir türlü neden öne sürülüyordu. Birkaç yıl sonra aptalca ve dayanılmaz bulundular ve kalçalara indi; şu anda eski uygulamayla alay ediliyor. Yeni giyiniş tarzı eskisini öyle bir kararlılıkla ve öylesine ortak bir onayla mahkûm ettirir ki, buna bir tür delilik denebilir. Bu konuda değişim öylesine ani ve öylesine hızlıdır ki dünyanın tüm terzilerinin hayal güçleri yenilikleri yeterince ortaya koyamayacaktır; pek sıkça, önceden horlanan tarzların tekrar revaçta olması ve şimdi revaçta olanların bir süre sonra horlanması kaçınılmazdır. Yargılarımız, on beş veya yirmi yıllık bir zaman dilimi içinde, inanılmaz bir hafiflik ve tutarsızlıkla, sadece çeşitli değil, aynı zaman da karşıt düşünceler biçimine de bürünüyor. Aramızda en zarif biri bile, bu çelişkili maymun iştahlılığa kendini kaptırıyor ve kendisi farkında olmadan dışsal görünüşü gibi içsel görünüşü de bundan dolayı kararıyor.

Burada, bu insani konuların sürekli değişkenliğinin bilincinde olarak yargımızın bunda daha açık ve daha kesin olması için belleğimde bulunan, bazıları bizimkilere benzeyen, bazılarıysa farklı olan eski âdetlerin sayımını yapmak isterim. Bizim pelerin ve kılıçla dövüşme dediğimiz uygulamanın Romalılarda da olduğunu görüyoruz. Sezar şöyle diyor: *"Sinistiris sagos involvunt, gladosque distringunt"* ["Onlar paltolarını sol kollarının üzerine sarar ve kılıçlarını çekerler." (Sezar, *De bello civili*, I, 175)].

Aynı şekilde, Sezar, bizde çoktan var olan, yolda geçerken rastladığımız kişileri durdurup kim olduklarını söylemeye zorlalama, yanıt vermeyi reddetmelerini de bir hakaret ve kavga vesilesi olarak sayma kusuruna dikkat çeker.

Eskiler yemekten önce her zaman banyo yaparlardı – ve bunu ellerini yıkamaları gibi aksatmadan yaparlardı. Başlangıçta, bu banyoda sadece kollarını ve bacaklarını yıkıyorlardı; ama daha sonraları dünyanın birçok ülkesinde yüzyıllarca süren bir alışkanlığa göre, banyolarında sade su kullanmanın büyük bir basitlik olduğunu düşündükleri için, tamamen çıplak olarak parfümlü bir suyla yıkandılar. En kibar ve en zarif olanları, bedenlerini günde üç ya da dört kez parfümlüyordu. Onlar, bir süreden beri Fransız kadınlarının alınlarındaki kılları cımbızla aldırdıkları gibi, vücutlarındaki kılları sık sık aldırıyorlardı,

Quod pectus, quod crura tibi, quod brachia vellis,

"Göğüs, kol ve bacaklarındaki kılları alıyorsun."

(Martial, *Yergiler*, II, LXII, 1)

Çoğu kez de bu iş için özel yapılmış merhemleri vardı;

Psilotro nitet, aut arida latet oblita creta.

"Kadın cildini merhemler ya da tebeşirle ovar."

(Martial, *Yergiler*, VI, XCIII, 9)

Onlar yumuşak yerlerde yatmayı severlerdi ve örtüler üzerinde uzanmayı bir dayanıklılık kanıtı gibi gösterirlerdi. Yemeklerini, aşağı yukarı bugünün Türkler'i gibi minderler üzerinde yerlerdi;

Inde thoro pater Æneas sic orsus ab alto.

"O sırada, yatağının tepesinde saygıdeğer Aeneas bu sözcüklerle başladı." (Virgilius, *Aeneis*, II, 2)

Pharsale savaşından beri, devlet işlerinin kötüye gitmesini çok üzülen genç Cato'nun, sade bir yaşamı benimseyip yemeklerini oturarak yediği söylenir. Eski insanlarda, onurlandırmak ve pohpohlamak için yüce kişiliklerin eli öpülürdü; dostlar da kendi aralarında, Venedikliler'in yaptıkları gibi, birbirlerini kacaklayarak selamlaşırlardı:

Gratatúsque darem cum dulcibus oscula verbis.

"Seni kutlarken, öpücükler verip tatlı sözler söyleyeceğim."

(Ovidius, *de Ponto*, IV, 9)

Önemli bir kişiyi selamlamak ya da ondan bir istekte bulunmak için dizlerine dokunulurdu. Krates'in kardeşi filozof Pasicles ellerini dizlere götüreceği yerde cinsel bölgeye götürürdü. karşısındaki kişi onu sertçe itince şöyle dedi: "Nasıl? Bu bölüm de diğeri gibi aynen size ait değil mi yoksa?"

Onlar da bizim gibi yemeğin sonunda meyve yerlerdi. Kıçlarını (kaba kelimelerden utanmayı kadınlara bırakalım!) bir süngerle silerlerdi; işte bu nedenle, Latince'de ‘spongia' (sünger) sözcüğü müstehcendir. Bu sünger bir değneğin ucuna bağlanmıştır; tarihte tüm halkın gözü önünde yırtıcı hayvanlara parçalattırmak için arenaya götürülen ve doğal gereksinimini görmek için izin isteyen kişi tanıklık eder buna. Bu kişi, intihar etmek için başka yol bulamadığı için, bu değneği ve süngeri boğazına sokup kendini boğdu. Erkekleri işedikten sonra organlarını parfümlü yünle kurularlardı:

At tibi nil faciam, sed lota mentula lana.

"Sana hiçbir şey yapmayacağım; ama ne zaman ki cinsel organım

yünlüyle silinmiş olacak…"

(Martial, XI, 58)

Roma'da yol kavşaklarında yolcuların işeyebilmeleri için küpler ve tahta kaplar bulunuyordu,

Pusi sæpe lacum propter, se ac dolia curta

Somno devincti credunt extollere vestem.

"Sıkça, uykulu çocuklar çiş yapılan tasın önünde

giysilerini çıkardıkları rüyasını görürler."

(Lucretius, IV, 1020-21.)

Onlar öğün arasında hafif bir kahvaltı yaparlardı. Şarapların soğutulması için yazın kar satıcıları vardı; kışın bile şarabı yeterince soğuk bulmayıp kar kullananlar vardı. Yüce kişilerin içkilerini sunan sâkileri, etlerini kesip hazır eden hizmetkârları vardı. Onları eğlendirmesi için de ‘soytarı'ları bulunurdu. Kışın et masaya getirilen mangallardan servis yapılırdı; ayrıca onlar, gözümle gördüğüm gibi, yemek servisi için her türlü araç gerecin taşındığı portatif mutfaklara da sahiptiler.

Has vobis epulas habete lauti;

Nos offendimur ambulante cœna.

"Lezzetli yemeklerinizi kendinize saklayın zengin zevk düşkünleri;

gezici mutfaklarınızı istemiyoruz."

(Martial, VII, XLVIII, 4)

Yazın, alt odalardaki kanallarda, içinde canlı balıkların bulunduğu taze ve temiz su akıtıyorlardı; yardımcılar balıkları her birini kendi usulünce pişirmek üzere seçer ve elleriyle yakalardı. Balık her zaman bu ayrıcalığa sahiptir; bugün dahi, seçkin kişiler balık pişirmeyi bilmekle övünürler. Bunun ete göre çok daha ince bir zevk olduğu doğrudur; en azından benim için.

Gerçekten de, her türlü ihtişam, sefahat, ten zevklerinde, gevşeklikte ve gösterişte eski insanlara yetişmeyi deniyoruz. Çünkü, irademiz onlarınki gibi iyice bozulmuş olsa da, kapasitemiz onlarınkinin altındadır; gücümüz erdemlerde olduğu kadar kusurlarda da onlara eşdeğer olacak yetenekte değildir artık. Bunların her ikisi de onların sahip olduğu ve bizdeki ile kıyaslanmayacak kadar çok akıl gücünden kaynaklanıyor. İnsanların gücü ne kadar az olursa iyi veya kötü işler yapma olanakları da o kadar az olur.

Eski insanlarda, masadaki baş köşe tam ortadaydı. Konuşurken ya da yazarken önce ya da sonra gelmenin, yazılarında açıkça görüldüğü gibi, hiçbir anlamı veya değeri yoktu; ‘Oppius ile Sezar' kadar, ‘Sezar ile Oppius' da diyorlardı. Aynı şekilde, kayıtsızca ‘ben ve sen' ya da ‘sen ve ben' derlerdi. Bu nedenledir ki, Plutarkhos'ın "Flaminius'un Yaşamı" adlı kitabının Fransızca nüshasında, yazarın Atolienlerle Romalılar arasında ortak kazandıkları bir zaferden elde ettikleri ün yüzünden doğan kıskançlıktan söz ederken bir yerde Yunan şarkılarında Romalılar'dan önce Atolienlerin adının geçmesine önem verdiğini fark etmiştim. En azından Fransızca çeviriden dolayı bir karışıklık doğmadıysa.

Kadınlar hamamdayken erkekleri yanlarına kabul ediyorlardı, hatta kölelerini kendilerini keselettirmek ve merhemlerle ovdurmak için kullanıyorlardı,

Inguina succintus nigra tibi servus aluta

Stat, quoties calidis nuda foveris aquis.

"Sen sıcak banyo içinde çıplaklığını gösterirken,

kalçalarında siyah peştamal sarılı bir köle emirlerine uyar."

(Martial, VII, 35)

Ve teri kesmek için kendilerini pudralattırıyorlardı.

"Eski Galyalılar, traşlı kafalarının önünde ve arkasında uzun birer tutam saç taşırlardı" der Sidonius Apollinaris; bu tarzın zamanımızda kadınımsı ve uçuk moda tarafından tekrar ele alındığı görülüyor.

Romalılar, tekneye biner binmez gemicilere yolculuk ücretini ödüyorlardı; biz ise, ancak limana varınca veririz parayı,

dum as exigitur, dum mula ligatur,

Tota abit hora.

"Geçiş ücretlerini ödettirmek

ve katıra koşum vurmakla tam bir saat geçer."

(Horatius, *Taşlamalar*, I, 5)

Kadınlar yatağın duvar tarafında yatardı. İşte bu nedenle, Sezar'a "spondam Regis Nicomedis" ["Kral Nicomedis'in duvar tarafı" (Sueton, Cæsar'ın Yaşamı, XLIX)] denir.

Romalılar içki içerken soluklarını tutmazlardı. Böylece şarapların kutsarlardı;

quis puer ocius

Restinguet ardentis falerni

Pocula prætereunte lympha?

"Hangi genç oğlan, şu Falerne şarabının sıcaklığını

yanımızdan akan suyla serinletecek?"

(Horatius, *Güfteler*, II, XI, 18)

Ve uşaklarımızın arsız davranışları daha o zamanda da vardı;

O Jane, à tergo quem nulla ciconia pinsit,

Nec manus auriculas imitata est mobilis albas,

Nec linguæ quantum sitiet canis Apula tantum.

"Ey Janus, beyaz eller ardından sallanarak

sana ne boynuzlar, nede eşek kulakları takıyor;

Apulie'nin susamış köpeğinin dili de çıkarılmıyor sana!"

(Perse, I, 58-60)

Argos'lu ve Romalı kadınlar, bir zamanlar bizde de olduğu gibi beyaz matem kıyafeti giyerlerdi. Sanırım, bu âdet yine var.

Her neyse, bu konu üzerine yazılmış yığınla kitap var.

Ellinci Bölüm

Demokritos ve Heraklitos Üzerine

Düşünme yetisi her konuda iyi bir araçtır ve her yerde bundan yararlanılır. Eğer hiç bilmediğim bir konu ise, önce düşünme yetimi zorlarım, ırmağa çok uzaktan bakarım, eğer boyuma göre çok derin bulursam, kıyıda kalırım. Öbür kıyıya geçemeyeceğimi anlayabilmem düşünme yetimin en karakteristik özelliklerinden biridir. Düşünme yetimi içi boş, hiçbir anlamı olmayan bir konu üzerinde deneyip, konuyu canlandırıp canlandırmayacağıma, destekleyerek bir yere dayandırıp dayandırmayacağıma bakarım. Bazen bu yetimin hiç bir şey katmayacağı, çok bilinen saygın bir konuya geldiğimde, başkalarının izinden yürüyebilirim ancak. O zaman binlerce yol içinden kendisine en iyi görünen yolu seçer ve şu ya da bu yol seçilecek en iyi yoldur der. Aklıma ilk gelen konuyu ele alırım, bana göre hepsi birdir; ne olursa olsun tamamını kucaklamam mümkün olmadığından, bunları hiçbir zaman bütünüyle işlemeye kalkışmam. Zaten, bunu bize gösteren kişiler de, bundan daha fazlasını yapmazlar! Her şeyin binbir yüzü vardır ve ben bazen şöyle bir incelemek, bazen sadece dokunmak ve bazen de iliklerine kadar işlemek için aralarından birini seçerim. Oraya neşterimi genişlemesine değil, ama mümkün olduğunca derinlemesine daldırırım. Ve sıklıkla da, konuları alışılmadık yanlarından kavramayı severim. Eğer kendimi yeterince tanımasaydım ve kapasitem konusunda yanılsaydım, bazı konuları derinden inceleme riskine girerdim. Kendi parçasından ayrılmış, amaçsız ve umut vermekten uzak örneklerle, bir sözcük şuraya, bir sözcük oraya serperek iyi bir iş yapma görevini üstlenmiyorum; değişiklik hoşuma gitmezse de kendimi konuya bağlıyorum ve kuşkuya ve belirsizliğe, bende hakim olan bilgisizliğe teslim ediyorum.

Her hareketimiz bizi ele verir. Pharsale savaşını planlayan ve yöneten Sezar'ın ruhu, aşk partileri düzenlediği zaman da kendini gösterir. Bir at hakkında yalnızca yarışta nasıl hareket ettiğine göre değil, aynı zamanda yürüyüşüne ve ahırda nasıl dinlendiğine göre de karar verilir.

Ruhun işlevleri arasında bayağı olanları da vardır: bunu göremeyen kişi henüz kendini iyi tanımamış demektir. Belki insan en iyi bildiği yolda yürüdüğü zaman gözlemleyebilir. Tutkuların soluğu, insanı yüksek durumlarda ele geçirir. Ve buna, onun herkese asla bir defadan fazla olmaksızın tamı tamına uyduğu ve bağlandığı düşüncesi eklenir. Ruh bir tutkuya o tutkunun ne olduğuna göre değil, onun oluştuğu düşünceye göre davranır. Herşeyin kendi içinde bir ağırlığı, boyutu, özellikleri olabilir ama ruh içimizde onu kendine göre biçimlendirir. Cicero için ölüm korkunçtur. Cato onu arzuluyordu, Sokrates ise umursamıyordu.. Sağlık, bilinç, yetke, bilgi, zenginlik, güzellik –ve bunların tersi olanlar– girişte kıyafetlerini çıkarırlar ve ruh onlara uygun renkte yenilerini verir: Kahverengi, yeşil, açık, koyu, soluk, çiğ, tatlı, derin, yüzeysel. Ve her ruh kendi tarzını seçer; çünkü onlar ne tarzlarını, ne kurallarını, ne de modellerini ortaklaşa seçmişlerdir, her ruh kendi evinin efendisidir. Öyleyse eşyanın dış niteliklerinde özür aramamalıyız, özrü ancak kendimizde aramamız gerekir. İyiliğimiz ve kötülüğümüz sadece bize bağlıdır. Adaklarımıza ve isteklerimize yönelelim, kadere değil; onun karakterimiz üzerinde bir etkisi yoktur. Aksine, karakterimiz kaderi arkasından sürükler ve ona şeklini verir. Neden İskender'i masada yarenlik edip içerken yargılamayalım? Ya da satranç oynadığı zaman? Bu aptalca çocuk oyununda, aklının hangi teli rol oynamıyor? Nefret ettiğim ve kaçındığım bir oyundur bu; çünkü tam bir çocuk oyunu değildir ama ciddi olarak bizim zamanımızı çalar: İyi bir şeye yetebilecek dikkatimi ona vermekten utanırım. İskender görkemli Hindistan yolculuğu için bile satranca verdiği dikkati vermemiştir, ne de insan soyunun kurtuluşunun bağlı olduğu Kutsal Kitap âyetleri için bu kadar çaba sarfetmiştir. Ruh, tüm sinirleri gerilmese de, bu komik eğlenceyi ne kadar değiştiriyor, şişirip yoğunlaştırıyor görmüyor musunuz? O, herkese nasılsa bir kerecik kendini tanıma ve kendini gerçekten yargılama fırsatı

veriyor! Kendimi daha eksiksiz gördüğüm ve incelediğim başka koşullar yoktur. Hangi tutku bizi altüst ediyor burada? Öfke, hayal kırıklığı, kin, sabırsızlık –ve yenilmiş olmayı dilemenin daha hoş görülebileceği bir alanda şiddetli bir yenme arzusu. Çünkü, uçarı bir etkinlikte ender ve olağanın dışında bir üstünlük göstermek onurlu bir insana yakışmaz. Bu durum için söylediğim, diğer koşullar için de söylenebilir. Kendinden her küçük parça, bir insanın her eylemi onu ortaya koyar ve üzerindeki örtüyü bir önceki kadar iyi açar.

İki filozof Demokritos ile Heraklitos'dan birincisi insanların durumunu gülünç ve anlamsız bulur, halkın içine alaycı ve gülümseyen bir yüzle çıkardı; ikincisiyse, aksine, insanların bu durumuna merhamet ve acıma duyar, sürekli mahzun bir yüz ve yaşlı gözlerle dolaşırdı,

alter

Ridebat, quoties à limine moverat unum

Protulerátque pedem; contrarius alter.

"Evlerden dışarıya adım atar atmaz,

biri güler, diğeriyse ağlardı."

(Juvenal, X, 28)

Ben bu davranışlardan birincisini yeğlerim; gülmek ağlamaktan daha eğlenceli olduğundan değil, daha küçümseyici ve bizi ötekinden daha fazla suçladığından. Aslında bana öyle geliyor ki, bizi az bile aşağılıyor. Şikâyet ve acıma, şikâyet edilen şeye karşı belirli saygı olduğunu gösterir; alay edilen konular hiçbir değer vermediğimiz şeylerdir. İçimizde ciddiyetsizlik kadar üzücü, aptallık kadar kötü başka bir şey barındırmayız; yararsızlık daha az kötülük doldurur içimize, değersizlikten daha az mutsuzuzdur. Bu nedenle, fıçısının içinde keyfince yuvarlanarak vakit öldüren ve Büyük İskender'le alay eden Diyojen, bizi sinekler ya da havayla dolu tulumlar gibi değerlendirirken daha sert ve keskin bir yargıçtı; bana göre, insanların düşmanı diye adlandırılmış olan Timon'dan daha adildi. Çünkü insan nefret ettiğini benimser. Timon da bizim kötülüğümüzü istiyor, ateşli bir biçimde felaketimizi arzuluyordu; kötü kalpli ve baştan çıkmış bulduğu için bizimle konuşmaktan kaçıyordu. Diğeri, ise tam tersine bize o kadar az değer veriyordu ki, biz onu ne heyecandırabilir, ne de değiştirebilirdik. Bizden uzak durması korktuğundan değil, bizi beğenmediğindendi. Bizim ne iyilik, ne de kötülük yapamayacağımızı düşünüyordu.

Sezar'a karşı komploya katılmasını isteyen Brutus'a Statilius'un cevabı da aynı şekildeydi. O, girişimi haklı görüyordu; ama insanlar kendileri için zahmete katlanmaya değer değillerdi. Statilius, bilge kişinin kendisinden başka kimseye hiçbir şey yapmamakla yükümlü olduğunu, çünkü uğruna bir şey yapılmayı hak eden kişinin sadece kendisi olduğunu söyleyen Hegesias öğretisine uyuyordu. Theodorus ise öğretisinde bilge kişinin ülkesinin iyiliği için ve deliler için canını tehlikeye atmasının haksızlık olduğunu söylerdi.

İnsanın yaşam koşulları gülünç bile olsa, gülmemizi sağlayan yine bu koşullardır.

Elli Birinci Bölüm

Sözcüklerin Boşluğu Üzerine

Eski zamanlardan bir belagatçı, mesleğinin küçük şeyleri ortaya çıkarmak ve bunları büyük göstermek olduğunu söylerdi; küçük ayağa büyük ayakkabılar yapmayı bilen kunduracı gibi. İsparta'da aldatıcı ve kandırıcı zanaat icra etmekle övünen kişi kamçı cezasına çarptırılırdı. Orada kral olan Archidamus, Perikles'in mi, yoksa kendisinin mi güreşte daha güçlü olduğunu sorduğu Thucydides'den aldığı yanıta pek fazla hayret etmemeliydi. "Bunu ortaya çıkarmak güç" dedi Thucydides, "çünkü, güreşirken ne zaman onu yere indirsem, görenleri düşmediğine ikna ediyor ve kazanıyor." Kadınlara makyaj yapıp allık süren kişiler daha az kötülük yapıyor; çünkü onları doğal halleriyle görmemek büyük bir kayıp sayılmaz. Bu sırada, diğerleri gözlerimizi değil, ama yargımızı yanıltmayı, olayları kendi özlerinde yozlaştırmayı ve bozmayı amaçlıyor. Girit'de ya da Sparta gibi, uzun süre iyi yönetilmiş, yasalara uygun davranış olan devletler, hatiplere hiçbir zaman fazla önem vermediler.

Aristoteles, güzel konuşma sanatının halkı ikna etme bilimi olduğunu söyleyerek iyi tarif eder. Sokrates ve Platon için, aldatma ve dalkavukluk sanatıdır bu. Onların verdikleri genel tanımlamanın aksini öne süren kişiler, yine de yargılarının her yerde geçerli olduğunu savunurlar.

Muhammed'in dininden olanlar, yararsız saydıklarından dolayı çocuklarına öğretilmesini yasaklarlar. Atinalılara gelince, kentlerinde revaçta olsa bile, hatipliğin zararlı olduğunu gördüler. İnsanın tutkularını kışkırtan ana bölümü yasakladılar. Güzel konuşma sanatı kitleleri harekete geçirmek ve başkaldırmış bir halkı yönlendirmek için kullanılan bir araçtır; bu araç hastalanmış olan devletlerde bir ilaç gibi kullanılır. Ayaktakımının, cahillerin, kısacası herkesin iktidarı aldığı Atina, Rodos, Roma gibi devletlerde hatipler ortalığı doldurdular. Gerçekten de, bu devletlerde pek az kişi belagat yardımı almadan itibar kazanmıştır; Pompeius, Sezar, Crassus, Lucullus, Lentulus, Metellus, sonunda elde ettikleri yüksekliğe çıkabilmek için gerekli desteği konuşma sanatından sağladılar. Ve belagat, daha az çalkantılı zamanlarda savaştaki silahlardan çok daha yararlı olmuştur. İşte halkın yüzüne karşı Q. Fabius ile P. Decius'un konsül seçilmeleri vesilesiyle konuşan L. Voulmnius'un söyledikleri: "Burada savaş yapmak için doğmuş, eylemleriyle büyük, gevezelikte usta olmayan, ama gerçekten konsül aklına sahip kişiler var. Kent için maharetli, güzel konuşan ve bilgin kişiler gereklidirler, size adaleti getirecek olanlar künsüllerdir."

Roma'da devet işlerinin kötüye gittiği zamanlarda ve iç savaş fırtınaları ortalığı sarstığında, belagat de aynı şekilde en güçlü otların büyüdüğü nadaslı bir tarlada ekilmeden çiçek açar gibi çok gelişmişti. O halde bir hükümdara bağlı olan toplumlarda başkalarının belagatine daha az gereksinim olduğu düşünülebilir; çünkü halk kitleleri içinde bulunan aptallık ve zayıflıklar kendisini güdümlenmeye ve çalkantıya bırakan kulaklara sahiptir. Ona hoş gelen ahenkli sözlere kendini bırakarak, olayların gerçeğini tartma ve tanımaya çalışma zahmetine girmez. Oysa, bu kolaylık, tek bir insandan elde edilemez. çünkü, onu bu zehire karşı iyi bir eğitim ve doğru ilkelerle korumak daha kolaydır. Ne Makedonya'dan, ne de Perse'den ünlü bir hatibin çıktığı görülmedi.

Güzel söz söyleme sanatını dile getirmem, kardinal Caraffe'nin yanında onun ölümüne kadar sofra yöneticiliği yapmış olan bir İtalyanla ilgilidir. Onu görevi konusunda konuşturdum. Benimle bu damak bilimi hakkında sanki ilahiyatın en önemli noktasını görüşüyormuş gibi buyurucu bir ağırbaşlılık ve ciddiyetle konuştu.

O, bana iştahın çeşitlerini saydı; kişinin aç karnına iştahını, ikinci ve üçüncü kap yemeğin

servisinden sonra duyduğu iştahı açıkladı. İştahı dindirmek, onu uyandırmak ve uyarmak için gereken yolları da söyledi. Önce genelde sosların düzenlenmesini, sonra da bunların içine katılanların özelliklerini ve etkilerini saydı. Mevsimlere göre salataların arasındaki farkları; bunlardan ısıtılması gerekeni, soğuk servis yapılması gerekeni ve görünümlerini göze daha hoş kılmak için salataları süsleme ve güzelleştirme biçimini. Bunun ardından, bir alay güzel ve önemli değerlendirmelerle sofra servisindeki düzene geçti;

nec minimo sane discrimine refert

Quo gestu lepores, et quo gallina secetur.

"Bir tavşanın ve bir tavuğun bölünüp parçalanmasında titiz davranmayı bilmek kuşkusuz az önemli değildir."

(Juvenal, V, 123)

Ve bütün bunları bir imparatorluğun yönetimini anlatırken kullanılan sözlerle anlattı. Bu adamla ilgili bir anı geldi aklıma:

Hoc salsum est, hoc adustum est, hoc lautum est parum,

Illud rectè; iterum sic memento; sedulo

Moneo quæ passum pro mea sapientia.

Potremo, tanquam in speculum, in patinas, Demea,

Inspicere jubeo, et moneo quid facto usus sit.

"Şu fazla tuzlu, şu fazla yakıcı, şu hâlâ pek az lezzetli!

şu güzel; gelecek defa hatırla bunu.

Bildiklerimle elimden geldiğince iyice eğitirim onları.

Sonunda, Demea, aynalarındaki gibi içi sıyrılmış yemek kaplarının içinde kendilerini seyretmeye yüreklendirir ve yapmaları gereken her şey için uyarırım onları."

(Terentius, Adelphes, III, 3)

Yunanlıların Makedonya'dan dönüşlerinde Paulus Amilius'un kendilerine verdiği ziyafetin tanzimini ve düzenliliğini hep yücelterek övdükleri gibi; ama burada gerçek olayları değil sadece sözcükleri anlatıyorum.

Başkaları da benim gibi midirler bilmiyorum; ama mimarlarımızın şu kocaman ‘sütun ayaklı', ‘baştaban', ‘korniş', ‘korint ve dorik tarz" gibi mesleki sözcüklerle ağızlarını doldurdukları ve aynı türden sözcükler onların meslek dillerine yer aldığı zaman Apollidon sarayını hayal etmekten kendimi alamıyorum; ardından, gerçekte söz konusu olanın sadece benim mutfak kapımın yoksul aksamı olduğunu anlıyorum.

Metonimi (mecazı mürsel), metafor (eğretileme), alegori (istiare) ve bunlara benzer gramerle ilgili sözler kullanıldığını, insanların bu sözcükleri kullandıklarını işitirsiniz: Bunlar kullanımı az olan ve bize yabancı gelen şeyler değil mi? Oda hizmetçinizin diliyle ilgili nitelendirmelerdir bunlar.

Öncekine yakın bir aldatmaca da devletimizin yaptığı işleri adlandırmayla ilgilidir: Romalıların önemli unvanlarını kullanmakla, yapılan iş arasında hiçbir benzerlik yoktur ve bizim görevlilerin otoriteleri ve yetkileri çok daha azdır. Bana öyle geliyor ki, çağımıza özgü bir başka zıpırlık örneği şudur: eskilerin birkaç yüzyılda ancak bir ya da iki kişiye verdiği en şanlı lakapları canımızın istediği gibi yersiz biçimde kullanmamız. Platon, şu ‘tanrısal' lakabını herkesin onamasıyla aldı ve kimse buna karşı çıkmadı. Ve haklı olarak kendilerini "genellikle dönemlerindeki en uyanık zekâya ve sağlıklı düşünme yetisine sahip ulusu" görerek övünen İtalyanlar bu özellikleri Pietro Aretino'ya armağan ettiler. Yine de, kuşkusuz zekice, akıl çizgileri bakımından dolgun, ama doğrusu garip ve mantığa uygun düşmeyen tarzı bir yana, belagati de diğer yana konursa bu niteliğin içinde onu yüzyılının sıradan yazarlarının üst düzeyine yerleştiren hiçbir şey görmüyorum; şu antik tanrısallığa ulaşması için bundan çok daha fazlası gerekir. ‘Bizim büyük lakabını yakıştırdığımız hükümdarların, halktan hiçbir üstünlükleri yoktur.

Elli İkinci Bölüm

Eskilerin Sadeliği Üzerine

Afrika'daki Roma ordularının generali Attilius Regulus, Kartacalılar'a karşı kazandığı şanın ve zaferlerinin ortasında cumhuriyetin yetkililerine hepsi yedi dönümlük mülkünün yönetimini bir uşağa teslim ettiğini, ancak uşağın bütün eşyaları alıp kaçtığını, bu durum karşısında karısının ve çocuklarının sıkıntıya düşmemeleri için ülkesine dönme izni istediğini belirten bir mektup yazdı. Senato, onun mülklerinin başına bir başka kişiyi getirme ve ondan çalınmış olanları tazmin etme görevini üstlendi; aynı şekilde, komutanın karısının ve çocuklarının geçiminin devlet tarafından sağlanmasını buyurdu.

Yaşlı Cato, konsül olduğu sırada İspanya'dan dönerken deniz yoluyla İtalya'ya götürülmesi masraflı olduğu için binek atını sattı. O, Sardinya valisi olduğu sırada denetimlerini yanında yalnızca eşyalarını ve oturağını taşıyan bir kişi olduğu halde yayan yapıyor; çoğu kez, sandığını kendisi taşıyordu. Kendisine on eküden daha pahalı elbiseleri giymemekle ve çarşıda günde on ‘sol'den daha fazla harcamamakla övünürdü. Köydeki evlerine gelince, hiçbirinin iç sıvası yoktu, yalnızca dış cepheleri sıva ile kaplanmıştı. Scipio Æmilianus iki zafer ve konsüllükten sonra dış temsilciliklere sadece yedi hizmetçiyle gitti. Homeros'un bir, Platon'unsa üç hizmetçisi olduğu söylenir. Zenon, Stoacı okulun başkanı olarak hiç hizmetçisi yoktu.

Tyberius Gracchus'a, Roma'nın birinci sıradaki kişisi olduğu halde, devlet adına göreve gittiğinde günde sadece beş buçuk metelik ödenek verilirdi.

Elli Üçüncü Bölüm

Sezar'ın Bir Sözü Üzerine

Eğer arada sırada kendimizi incelemek, başkalarını denetlemek ve bizim dışımızda olan şeyleri tanımak için harcadığımız zamanı kendimizi tanımaya ayırmış olsaydık, ne kadar zayıf ve ne kadar kusurlu bir yapıya sahip olduğumuzu rahatlıkla görürdük. Hiçbir şeyden tatmin olmamamız ve tutku ile hayal gücümüzün egemenliği altında, bize gerekeni seçmeyi başaramamamız eksikliğimizin herkesçe bilinen bir kanıtı değil midir? İnsanın en yüce iyiliği konusunda filozoflar arasındaki büyük tartışma tanıklık eder buna; bu tartışma hâlâ sürüyor ve onlar hiçbir zaman anlaşmayı, buna bir çözüm bulmayı başaramadan sonsuza kadar da sürecek:

Dum abest quod avemus, id exuperare videtur

Cætera; post aliud cùm contigit illud avemus,

Et sitis æqua tenet.

"Arzu ettiğimiz şey bizden kaçtıkça

bize her şeyden daha çekici görünür

ona sahip olur olmaz, bir başka arzu doğa içimizde, atnı susuzlukla." (Lucretius, *Şeylerin Doğası*, III, 1095)

Bilgi hazinemize ne gelirse gelsin elimizde olanlardan tatmin olmadığımız için, her zaman gelecekteki ve bilinmeyen şeylerin peşinden koşuyoruz; çünkü şimdiki zamana ait olanlar bizi doyurmaya yetmiyor. Kanımca, onların doyurucu bir özelliğe sahip olmamasından değil, onları beceriksizce tutmamızdandır bu.

Nam, cùm vidit hic, ad usum quæ flagitat usus,

Omnia jam ferme mortalibus esse parata,

Divitiis homines et honore et laude potentes

Affluere, atque bona natorum Excellere fama,

Nec minus esse domi cuiquam tamen anxia corda,

Atque animum infestis cogi servire querelis:

Intellexit ibi vitium vas efficere ipsum,

Omniáque illius vitio corrumpier intus,

Quæ collata foris et commoda quæque venirent

"Zira o gördü ki, tüm ölümlüler yaşam için gerekli hemen her şeye

sahipler; zenginlik, onur ve şana gırtlağına kadar doymuş,

çocuklarının şöhretiyle mağrur insanlar gördü;

yine de, derinliklerinde kederle dolmamış,

kalbi acılı yakınmalarla sıkışmamış olan bir tek kişi yoktur içlerinde;

o zaman, anladı ki, kusur kabın kendisinde,

bu kusur dışarıdan içine konulan iyilikleri kirletiyordu."

(Lucretius, VI, 9)

Arzumuz kararsız ve değişkendir; hiçbir şeyi muhafaza etmeyi bilmez, hiçbir şeyden de yeterince sevinç duymaz. İnsan bunun sebebini, sahip olduğu şeylerdeki bir kusura atfeder ve arzularıyla umutlarını bağladığı, onurlandırıp saygı gösterdiği, hiç bilmediği ve hiç anlamadığı şeyleri besler içinde, bunlarla tıka basa doyurur kendini. Sezar'ın dediği gibi, "*communi fit vitio naturæ ut invisis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiúsque exterreamur.*" ["Zira, en çok korktuğumuz ve aynı zamanda en çok saygı duyduğumuz şeylerin, bilinmedik, gizli ve saklı kalanlar olması doğanın sıradan bir kusurudur." (Sezar, *De bello civili*, II, 4)].

Elli Dördüncü Bölüm

Boş İncelikler Üzerine

İnsanlar bazen havai ve gereksiz inceliklerle dikkati üzerlerine çekmek ister. Eserlerinin bütününü aynı harflerle başlayan mısralarla kaleme alan ozanlar var; bir zamanlar Yunanlılar mısraları şekillendirerek yazdıklarına yumurta, bilye, kanat, hatta balta görünütüsü verirlerdi. Alfabenin harflerinin kaç değişik biçimde sıralanabileceğini hesaplamakla vakit geçiren adamın bilimi de işte böyle bir bilimdi. Plutarkhos'da gördüğümüz o inanılmaz sayıya ulaşır. İğne deliğinden darı tanesini ustalıkla geçiren adam bu az görülür marifetinin bir biçimde ödüllendirilmesini ister: karşısındaki kişi, bence yerinde bir hareketle, pek güzel bir sanatın körelmemesi için adama iki ya da üç çuval darı verilmesini buyurur. Yargılarımızdaki zayıflığın olağanüstü bir kanıtıdır bu; değeri ve kullanımı olmadığı halde, az görülür olması, yeni olması ve güçlüğü nedeniyle bir şey övgüye değer bulunuyor.

Evimde birbirine en zıt olan şeyleri kim bulacak oyunu oynuyorduk; toplumumuzda en yüksek düzey kralın unvanı olan ‘sire' sözcüğünün ticaret erbabı gibi halktan kişilere yakıştırılışı ve her ikisinin arasında olan düzeylere kullanılmayışı gibi. soylu kadınlara ‘dames' deriz, orta düzeyden olanlara ‘demoiselles' ve merdivenin alt basamağında olanlara da yine ‘dames' deriz.

Sadece hükümdarların evlerinde ve tavernalarda masaların üstüne gölgelik çekilir.

Demokritos, tanrıların ve hayvanların orta sınıftan olan insanlara göre daha keskin duyulara sahip olduklarını söylerdi. Romalılar matem günleri ile bayram günlerinde aynı kıyafeti giyerlerdi. Aşırı korkuyla aşırı cesaretin aynı şekilde mideyi kasıp gevşettiği kuşkusuzdur.

XII. Navarre Kralı Sancho'ya alaylı biçimde verilen ‘Titrek' lakabı, gözü pekliğin korku kadar organları titrettiğini bize öğretir. Onun zırhlarını kuşatan kişiler, derisinin ürperdiğini görünce tehlikeyi hafife alarak bunu yatıştırmaya çaba gösterirlerdi. "Beni tanımıyorsunuz" der kral onlara, "eğer bedenim cesaretimin onu nereye kadar götüreceğini bilseydi, boylu boyunca yere yığılırdı."

Cinsel ilişki sırasında soğukluğa ve tiksinmeye bağlı güçsüzlüğe, aynı zamanda fazla şiddetli bir arzu ve aşırı sıcaklık da sebep olur. Aşırı soğuk ve aşırı sıcak aynı biçimde yakar ve kavurur. Aristoteles soğuğun ve kışın sertliğinin kurşunu güçlü sıcaklık kadar iyi erittiğini söyler. Arzu ile doygunluk, haz öncesinde ve sonrasında acı verir. Aptallık ve akıllılık, insanları vuran kötülüklere karşı tavır alma durumu söz konusu olduğu noktada kesişir; bilgeler kötülüğü bastırıp ona egemen olur, diğerleri kötülükten habersizdirler. Bu sonuncular, bir biçimde, can sıkıcı olayların beri tarafındadırlar, akıllılar ise öte yanda; ve kötülükleri iyice tartıp değerlendirdikten, oldukları gibi yargıladıktan sonra cesaretleri sayesinde üstünden atlayıp geçerler; kötülükleri küçümserler ve ayaklar altına alırlar; çünkü ruhları sağlam ve güçlüdür ve bu ruha rastlantıyla fırlatılmış olan oklar, delemedikleri bir nesneye rastlar, onun üzerinden kayar ve körlenirler. İnsanların orta ve sıradan konumu bu iki uç arasında yer alır; bunlar kötülükleri görürler, hissederler ama kaldıramazlar. Çocukluk ve ihtiyarlık bu noktada buluşur: her ikisinde de beyin zayıftır; açgözlülükle savurganlık ise aynı kendi sahip olma ve elde etme arzusunda buluşur.

Belirli bir biçimde, öğrenimden önce bir okumaz yazmaz cahilliği, öğrenimden sonra da âlim cahilliği olduğundan söz edilebilir. Ve öğrenimin birincisini bozduğunu ve dağıttığını aynı zamanda cehalet yarattığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Basit düşünceli, merakı ve eğitimi az insanlar iyi Hıristiyan olurlar; saygı ve itaatkarlıkla yasalara

bağlı olarak yaşarlar. Akıl gücü ve kapasitesi orta düzeyde olan insanlar hatalı görüşlere kapılırlar: bunlar, önlerine çıkan ilk görünüşün peşine düşerler, olayları eski biçimde yorumlayan bizim gibi eğitim almamış olanları alık ve aptal yerine koymakta kendilerini haklı bulurlar.

Daha bilge ve daha ileri görüşlü yüce zekâlar, iyi inançlı kişilerin bir başka sınıfını yaratır; uzun ve titiz bir araştırmayla, onlar kutsal kitapların derin ve anlaşılması güç fikirlerinin ışığında daha ileri gidip, kilise örgütlenişinin gizemli ve tanrısal sırrını anlarlar. Bazıları, yine de, bu son aşamaya ikinci aşamadan geçerek Hıristiyanlık bilincinin en uç sınırına gelmişçesine dikkat çeken bir güvenlik ve başarıyla eriştiler. Kendilerine şükür ederek, davranışlarını yeniden biçimlendirerek ve büyük bir alçakgönüllülük göstererek onlara teselli veren zaferlerinin tadını çıkarıyorlar. Ben hiç de bu geçmiş hatalarına ilişkin kuşkulardan arınmak, bizi ikna etmek için taşkın ve alabildiğine serbest görünen, amacımızın yönetilmesinde adaletsiz ve onu bir sürü kınanması gereken eylemlerle kirleten bu sınıftan değilim.

Basit köylüler, sağduyulu kişilerdir; aynı şekilde filozoflar da veya şimdi adlandırıldıkları gibi güçlü ve parlak doğalı, yararlı bilimlerin öğrenimiyle zenginleşmiş kişiler de böyledirler. Birinci aşamayı hor görüp birbirlerine benzeyen okumamış olan, ama ikinci aşamaya da erişemeyenler (yani, benim gibi, iki arada bir derede kalanlar ve daha birçoğu) yeteneksiz, can sıkıcı ve tehlikeli kişilerdir; bunlar olayların düzenini bozarlar. Kendi payıma, elimden geldiğince, boşuna uzaklaşmaya çalıştığım birinci ve doğru basamağıma çekiliyorum.

Halka ait ve tamamen doğal şiirin sadeliği ve incelikleri vardır ve bu özelliği ile, sanat kurallarına göre ‘kusursuz' şiirle karşılaştırmada dayanarak ayakta durduğu sadeliklere ve inceliklere sahiptir. Bunu Gaskonya'nın kırsal şiirlerinde ve okuyup yazmadan habersiz ülkelerden bize getirilen şarkılarda görmek mümkündür. İkisinin arasında kalan vasat şiir hor görülür, onurlandırılmaz ve değersiz kabul edilir.

Ama aklın önü açıldıktan sonra, bu uğarışıyı hiç öyle olmadığı halde, zor ve nadir bir konu olarak gördüğümü anladım. Hayal gücümüz bir kez coştu mu, benzer sayısız örnek keşfeder; bunlardan sadece bir tekini vereceğim: Şayet bu *Denemeler*, üzerlerinde bir yargı yürütülmeye layıksa, kanımca basit ve sıradan akıllarla birlikte, eşsiz ve kusursuz akılların da hemen hemen hiç hoşuna gitmeyeceklerdir. Onların bazılarının bunları ya yeterince anlayamayacakları ya da fazla anlayacakları için olacaktır bu. Şu halde, *Denemeler* pek muhtemel aklın orta düzey bölgesinde kıt kanaat yaşayacaklardır.

Elli Beşinci Bölüm

Kokular Üzerine

Büyük İskender gibi, bazı kişilerin terlerinin çevreye hoş bir koku yaydığı söylenir; Plutarkhos ve başkalarının nedenini araştırdıkları istisnai ve olağanüstü bir durumdur bu. Oysa sıradan kişiler için, aksine, umut edebilecekleri en iyi şey hiçbir zaman kokmamaktır. En temiz nefeslerin tatlılığı, sağlıklı çocukların nefeslerinde olduğu gibi, hiçbir zaman rahatsız edici koku bulunmasından gelir. İşte bu nedenledir ki Plautus şöyle der,

Mulier tum bené olet, ubi nihil olet:

"Bir kadının en zarif kokusu, onun hiçbir şey kokmamasıdır." (Plautus, *Mostellaria*, I, 3)

Evet, bir kadının en güzel kokusu, onun hiçbir şey kokmamasıdır. Aynen kadının eylemlerinin en iyi kokusunun onları duyulmaz ve sessiz kılması gibi. Yapay güzel kokuları kullananlara kuşkuyla yaklaşmakta, bunları kullanarak doğal kusurlarını örttüklerini düşünmekte haklıyız. Eski ozanların ‘Güzel kokmak pis koku yaymaktır' diyerek dile getirdikleri zekice sözlerin kaynağı budur,

Rides nos Coracine, nil olentes.

Molo quam bene olere, nil olere,

"Alay ediyorsun, Coracinus; çünkü kokumuz yok bizim.

Oysa ben, iyi kokmaktansa, hiçbir şey kokmamayı tercih ederim ."

(Martial, IV, 5)

Bir başkası da şöyle der:

Posthume, non benè semper olet.

"Her zaman iyi kokan kişi iyi kokmuyor ölümden sonra."

(Martial, II, 12)

Ben yine de güzel kokuları severim ve kötülerinden de aşırı tiksinirim; bir başkasından çok daha önce daha uzaktan kötü kokuları algılarım:

Namque sagacius unus odoror,

Polypus, an gravis hirsutis cubet hircus in alis,

Quam canis acer ubi lateat sus.

"Zira bir ahtapotun kokusunu duymakta

ya da tekenin tüylü uyluklarının pis kokusunu almakta eşsiz bir koklama becerim var benim;

saklanmış bir yaban domuzunu bulan köpekten de iyi."

(Horatius, *Öyküler*, XII, 4)

Bana en hoş gelen kokular, basit ve doğal olanlardır. Ve bu parfüm kaygısı özellikle hanımları ilgilendirir. En barbar çevrelerde, İskit kadınları, yıkandıktan sonra bedenlerine ve yüzlerine orada bulunan kokulu bir merhem sürüp pudralar, erkeklere yaklaştıkları zamanlarda bedenleri yumuşacık olur ve mis gibi kokarlar. Hangi koku söz konusu olursa olsun, tenime çabucak siner, tenim koku sürmeye çok uygundur. Doğanın insanı kokuları alma yolundan yoksun bıraktığından şikâyet eden kişi aldanır; çünkü kokular buruna kendiliğinden ulaşır. Ama bunun beni özellikle ilgilendiren tarafı, gür bıyığımın bu işlevi üstlenmesidir. Eldivenlerimi ya da mendilimi bıyığıma götürürsem koku orada bütün gün kalacaktır; bıyığım gelmiş olduğum yeri ele verir. Gençliğin tadı güzel, aç gözlü ve yapışkan tutkulu öpücükleri oraya işlerdi bir zamanlar; saatlerce de orada kalırdı. Buna rağmen başkalarıyla temasla yayılan ve hava aracılığıyla taşınan salgın hastalıklara pek az yakalandım. Zamanımda kentlerimizde ve ordularımızda baş gösteren hastalıklardan da korundum. Sokrates'in veba salgınlarının kırıp geçirdiği Atina'yı hiç terk etmediğini ve bu hastalığa yakalanmamış tek kişi olduğunu okuyoruz. Sanırım hekimler kokulardan kendi yaptıklarından daha fazla yarar sağlayabileceklerdir; çünkü kokuların üzerimde etkisi olduğunu ve ruh halimi değiştirdiklerini sıkça fark etmişimdir. Beni söylenenin doğru olduğunu düşünmeye sevk edense şudur: Pek eski ve pek yaygın bir uygulama olan, kiliselerde buhur ve parfümlerin bulunup kullanılışı, bizi derin düşünmeye yatkın kılmak için esen kılmaya, duyularımızı uyandırmaya ve arındırmaya yöneliktir.

Bunu üzerinde bir yargıya varabilmek için, özellikle, Tunus Kralı'nın hizmetinden İmparator Şarlken'le buluşmak üzere Napoli'ye gelen kişi gibi yiyeceklerin lezzetine yabancı rayihaları uydurmayı bilen aşçıların yanında bulunmuş olmayı çok isterdim. Etler koku verici otlarla doldurulur; ülkelerinin alışkanlıklarına göre hazırlanabilmesi için bir tavus kuşun ve sülün yüz dükaya patlıyordu. Ve bunlar parçalara ayrıldığında, sadece büyük yemek salonuna değil, sarayın odalarına ve çevredeki sokaklara kısa sürede kaybolmayan çok nefis bir koku dolar.

Kaldığım yeri seçerken ilk yaptığım iş, ağır ve pis kokan havadan kaçmaktır. Şu güzel Venedik ve Paris kentlerine duyduğum hayranlığa, birinin bataklıklarının, diğerinin de çamurunun kekre kokusu yüzünden gölge düşürüyor.

Elli Altıncı Bölüm

Dualar Üzerine

Burada, okullarda doğruyu ortaya koymak için değil de, araştırmak için kapalı sorular sunan kişilerin yaptığı gibi belirsiz ve kuşkulu fikirler ortaya atıyorum. Ve bunları sadece eylemlerimi ve yazılarımı değil, aynı zamanda düşüncelerimi de yargılamayı hatırlayan kişilerin değerlendirmesine bırakıyorum. Onların onaylaması ya da kınaması benim için eşit biçimde kabul edilecek ve yararlı olacaktır. Bilgisizlik ya da dikkatsizlikle bu hazırlıksız çalışmada, ellerine doğduğum ve öleceğim Katolik, Roma Kilisesi'nin kuralları ile buyruklarına aykırı bulunabilecek saçmalıklar varsa, dine aykırılıkların sorumluluğunu gerçekten de üzerime alacağım. Bu nedenle onları üzerimde mutlak bir egemenliği olan Kilise'nin sansürüne bırakmakla birlikte, burada olduğu gibi, her türlü şeye gözüpeklikle değiniyorum. Yanılıyor muyum bilmem, ama tanrısal bir iyiliğin özel bir bağışıyla dua etmemiz bize buyurulduğuna ve bizzat Tanrı'nın ağzından kelime kelime yazdırıldığına göre, bunlara her zamankinden daha fazla sığınmalıyız gibi geliyor bana. Bu konuda bana güvenirseniz, yemeklerin başında ve sonunda, yataktan kalkışımızda ve yatağa yatışımızda, dua etme alışkanlığında olduğumuz tüm özel eylemlerimizde, ‘Kutsal Babamız'ın Hıristiyanlar'ın dilinden düşmemesini isterdim; sadece pazarları değil, en azından her gün. Kilise dini eğitimimizin ihtiyacına göre duaları çoğaltıp çeşitlendirebilir; nasılsa özün aynı olduğunu ve değişmediğini biliyorum. Ama, halkın sürekli bir biçimde ağzında olan duaya ayrıcalık tanınmalıydı. Çünkü ağız ne gerekiyorsa hepsini söyler ve tüm koşullara uyum sağlar. Benim her yerde kullandığım tek dua budur; bunu değiştirmek yerine her yerde tekrarlarım.

Ve bu nedenle, belleğime bu derece iyi yerleşmiş başka dua yoktur.

Ben tamı tamına bu kötü alışkanlığın, tüm girişimlerimizde ve tüm tasarılarımızda Tanrı'ya başvurmamızın, onu her şey ve bir hiç için imdada çağırmamızın, güçsüzlüğümüze yardım gerektiğinde, içinde bulunduğumuz çok ayıp bir durumda, yapıp ettiklerimizin doğru olup olmadığını kendimize sormaksızın ondan bu yardımı istememizin, onun adını ve gücünü anmamızın bize nereden geldiğini soruyorum. O, bizim tek ve eşsiz koruyucumuzdur ve yardımımıza yetişmek için elinden her şey gelir. Ama her ne kadar bizi bu tatlı baba şefkatiyle onurlandırmak lütfunda bulunsa da, iyi kalpli ve güçlü olduğu kadar adildir de. Gücünden daha çok adaletini uygular; bizi arzularımıza göre değil, doğru olana göre destekler.

Platon, ‘*Yasalar*'ında tanrılara hakaret olan üç düşünceden bahseder: Tanrılar ya yoktur, ya bizim işlerimize karışmazlar ya da adaklarımız ve kurbanlarımız sayesinde hiçbir isteğimizi reddetmezler. Platon'a göre, birinci yanlış çocukluktan ihtiyarlığına kadar herkeste hiç değişmeden sürüp gitmez. Diğer ikisi ise, hiç değişmeden sürebilir.

Tanrı'da adalet ve güç birbirinden ayrılmaz. Kötü bir amaç için onu boş yere imdada çağrıyoruz; en azından ona dua ettiğimizde saf bir ruha, kötü tutkulardan arınmış bir ruha sahip olmak gerekir; yoksa, kendimizi dövdürmek için ona sopaları biz kendimiz vermiş oluruz. Hatamızı giderecek yerde, af dilememiz gereken kişiye saygısızlık ve kin dolu duygularla sunarak hatamızı iki katına çıkarıyoruz. İşte bu nedenle, Tanrı'ya pek sıkça ve pek sürekli yakaran ve eylemlerinde herhangi bir değişme ve düzelme görülmeyen kişilere hemen hemen hiç hayran olmuyorum,

si, nocturnus adulter,

Tempora Sanctonico velas adoperta cucullo.

"Gece vakti zina yapmak için,

takıyorsun bu Kelt kepini"

(Juvenal, VIII, 144)

Dindarlığı iğrenç bir yaşamla birlikte götüren kişinin davranışı, başına buyruk ve yaşamı tamamıyla bozuk bir kişininkinden çok daha kınanacak bir davranış gibi gelir bana. Kilisemiz ahlaksızca davranışları sürdüren insanlara lütuf göstermeyi reddediyor.

Alışkanlık ve âdet yerini bulsun diye dua ediyoruz, ya da, daha doğrusu dualarımızı okuyor ve dile getiriyoruz; aslında, sadece iki yüzlülüktür bu. Yemeğin başında olduğu gibi sonunda da ıstavroz çıkarmayı ve zamanın geri kalanının kin, haset ve haksızlıkla işgal edildiğini görmekten hoşlanmıyorum. Bunun esnerken bile saygı duyduğum ve sürekli yararlandığım bir işaret oluşu hiç de hoşuma gitmiyor. Sanki bazı saatler günahların, buna karşın başka saatler Tanrı'nın payına düşermiş gibi. Çok farklı davranışları kesintisiz bir şekilde, sanki aynı şeylermiş gibi, aynı yoğunlukta arka arkaya yapmaları ne büyük bir mucize!

Suç ve yargıç uyumlu bir şekilde aynı kaynaktan beslenirken hangi olağanüstü vicdan kendini rahat hissedebilir? Kafasında sürekli olarak edepsizlikler bulunan ve bunu Tanrı'nın gözünde iğrenç bir şey olarak gören kişi O'nunla konuşurken ne diyor acaba? İyiye doğru yönelir, sonra da hastalığı nükseder. Eğer tanrısal adalet ve varlığının yarattığı engel ona kendi dediği gibi dokunduysa, ruhunu azaba soktuysa, cezası kısa olsa da, korku onun düşüncesini benliğine taşlaşmış gibi yerleşmiş olan kusurlarına sıkça hakim olmaya sevk edecektir. Ama nerede! Bunda, fâni olduğunu bildikleri bütün bir yaşamı yine de günahın meyvesi ve çıkarı üzerine kuranlar var. Bununla birlikte özünde günahkâr olan kaç meslek ve uğraş izin veriyor buna? İşte bunlardan bana güvenen birisi, tüm yaşamını, toplumsal durumu ve mesleki itibarını devam ettirebilmek için kendine göre lanetli ve kalbinde taşıdığına ters bir inancı izlediğini anlatmıştı. Bunlara nasıl uyum sağlayabildi acaba? Tanrısal adalette hangi söylemleri yerine getiriyor bu kişiler? Pişmanlıkları gözle görülür ve elle dokunulur bir tamirle belirlenmeliydi; ama onlar Tanrı'nın önünde ve bizim önümüzde bundan yararlanma hakkını kaybediyor. Pişmanlıklarını göstermeden ve düzelmeden dileyecek kadar yüzsüz mü bunlar? Sözünü ettiğim ilk kişilerin, örneğin edepsizlerin bunlar gibi olduğunu düşünüyorum; ama onların inadını yenmek pek kolay değildir. Bu çelişki ve bize sundukları şekliyle kanılarındaki bu pek ani ve pek şiddetli oynaklık, bana göre mucize gibi birşey. Onlar anlaşılması mümkün olmayan bir mücadelenin temsilcisidir. Aralarında, şu son yıllarda zihni bir aydınlık göstermiş olup da aynı zamanda Katolik inancını uygulayanlarda sadece iki yüzlülük gördüğünü öne sürenler vardı. Bu görüş tarzı bana aldatıcı gibi geliyordu. Onlar, görünüşte ne söylerlerse söylesinler, bunu içlerinin derinliğinde bulmayı umut ettikleri Protestan inancına sahip olduklarını öne sürmeye kadar bile vardırıyorlardı. Birbirine ters düşen inançların olabileceğine kesin olarak inanmak can sıkıcı bir hastalıktır! Ve daha can sıkıcı olanı, emin olan böyle bir aklın şimdiki kaderinin bilmem hangi üstünlüğünü ebedi bir yaşamın umutlarının ve korkutmacalarının önüne geçirtmesidir. Bu kişileri bu konuda temin ederim; eğer gençliğimde beni baştan çıkaracak bir şey olmuş olsaydı, en büyük yeri, tehlikeye atılma tutkusu ve yeni inanç sisteminin [Reform] zorluğu tutardı.

Kilise, Kutsal Ruh'un David'e yazdırdığı kutsal ve tanrısal şarkılarının olur olmaz yerlerde ve zamanlarda saygısızca kullanımını yasaklıyorsa, bunun önemli bir nedeni olsa gerek. Tanrı'yı eylemlerimize ancak derin huşu, erdem ve saygı dolu bir dikkatle katmak gerekir. Bu ses ciğerlerimizi geliştirmede ve kulaklarımızın pasını gidermekte kullanılmayacak kadar tanrısaldır;

dille değil, vicdanla söylenmelidir. Bir dükkân çırağının, değersiz ve havai düşünceleri arasında eğlence olsun diye değil.

Dahası, evin büyük salonunda ya da mutfağında inancımızın kutsal gizemlerinin Kutsal Kitap'ını süründürmekte uygun değildir. Bir zamanlar gizemler söz konusu oluyordu… Şimdiyse bunlaryalınızac oyunlara ve vakit geçirme araçlarına dönüştüler. Bunca ciddi ve saygıdeğer bir öğrenim, düzensiz ve gelişigüzel bir şekilde yapılacak bir iş değildir. Bu eylem önceden kararlaştırılmış ve oturmuş bir eylem olmalı ve buna ayinin başında yer alan "sursum corda" [Yüreklerimizi eğitelim] eklenmeli özel bir dikkat ve bir saygı belirtir biçimde niyet etmiş bir bedenle yapılmalıdır.

Bu herkese düşen bir vazife değildir; ona adanmış, Tanrı'nın bu göreve çağırdığı insanların vazifesidir; kötüler ve bilgisizler bu öğrenime kendilerini vererek daha bir kötü, daha bir cahil olurlar. Bu anlatılacak bir öykü değildir; derin saygı gösterilmeli, korkulmalı ve tapılmalıdır. Bunu halk diline çevirerek halka ulaştırmış olduklarını düşünenler beni eğlendiriyor. İçinde yazılı bulunanı anlamak sadece sözcüklere bağlı bir mesele değildir. Bu konuda daha fazlasını söylemek gerekir mi? Aslında, onları buna birazcık yaklaştırarak, daha fazla uzaklaştırıyorlar. Aracılığıyla kişinin başkasına tümüyle teslim olduğu katıksız bilgisizlik, bu boş sözler biliminden çok daha kurtarıcı, hatta çok daha bilgincedir ve yorumlamada görünüşe dayanan kanıyı ve gözüpekliği besler.

Bence, bu derece kutsal ve önemli bir sözü herkesin istediği gibi yayma özgürlüğünün olması yarardan çok tehlike getirir. Yahudiler, Müslümanlar ve aşağı yukarı diğer tüm dinler sırların ifade edildiği özgün dili benimseyip saygı gösterdiler; bunun bozulmasının ve değiştirilmesinin yasaklanması çok da yanlış değildir. Basque ve Bretagne ülkelerinde kendi dillerinde yapılmış bir çevirilerin doğruluğuna karar veren yargıçlar olduğunu biliyor muyuz? Evrensel Kilise'nin vermesi gereken bundan daha katı ve önemli bir karar yoktur. Dua edildiği ve konuşulduğu zaman, yorumu belirsiz kalıyor, her tarafa çekiliyor, bütünsellikten uzak kalıyor. Çeviri metinlerinde öyle değil.

Yunan tarihçilerimizden biri, kendi çağını Hıristiyan dininin sırlarını kent meydanına yaymış ve bunları çok da ehil olmayan esnafın ellerine teslim etmiş olmaktan dolayı kınar; çünkü bu sırları herkes kendi yorumuna göre tartışabilmekte ve dile getirebilmektedir. O, Tanrı'nın inayetiyle, dindarlığın saf gizemleriyle sevinç duyan bizlerin, bunları bilgisiz kişilerin ve ayaktakımının ağzında kirlenmesine izin vermememizin büyük bir utanç olduğunu düşünüyordu; Oysa Paganlar, Sokrates'e, Platon'a ve daha bilge olanlara Delphes Rahipleri'nin bekçileri olduğu konularda araştırma yapmayı ve bunlardan söz etmeyi yasaklıyorlardı. Bu tarihçi, hükümdarların fesatçılarının ilahiyat konusunda gayretkeşlikten değil, öfkeden silaha sarılmış olduklarını, tanrısal yargıyı ve onun adaletini ortaya çıkaran dinsel gayretin ılımlı ve düzenli olması gerektiğini de söyler. Oysa, dinsel gayret insani bir tutku tarafından yönetildiğinde kine ve hasete dönüşür, buğday tanesi ve üzüm yerine, karamuk ve ısırgan üretir. Ve bir başkası daha; imparator Theodose'un danışmanı ilahiyat tartışmalarının Kilise'nin düşünce ayrılıklarını gidermediğini, aksine mezhep sapkınlıklarını ortaya çıkarıp kışkırttığını, her türlü ağız dalaşından ve tartışmalardan kaçınılması, inanca eski kişilerin kurmuş oldukları şekliyle saflıkla ve basitçe yeniden dönülmesini söylüyordu. İmparator Andronikos'un sarayında bulunan iki önemli kişinin dinsel inanç üzerine sözlü olarak saldırısına uğrayan Lapodius, onları azarladı, hatta bunu sürdürdükleri takdirde onları nehre attırmakla tehdit etmeye kadar gitti.

Günümüzde çocuklar ve kadınlar, deneyime sahip yaşlı kişilere Kilise'yle ilgili yasalar konusunda ders veriyor; halbuki Platon, yasalarının ilkinde onlara basitçe medeni yasaların tanrısal buyrukların yerini tutmak zorunda oluşunun sebebini sormayı yasaklıyordu. Yaşlılara, kentin resmi görevlileriyle bunu konuşmalarına izin veriyor, ama "gençlerin ve kutsal şeylere saygısız davrananların huzurunda

olmasın" diye ekliyordu.

Dünyanın öteki ucundan bir piskoposun ardında bıraktığı yazısında eski insanların Dioscoride adını verdikleri, her türden ağacının ve meyvesinin bolluğu ve havasının sağlıklı oluşuyla bir hayli değerli bir ada vardır. Adanın sakinleri Hıristiyanlığı benimsemiş ve başka hiçbir resmin bulunmadığı, sadece haçlarla süslü kiliseleri ve dua yerlerine sahipmişler. Oruçları ve bayramları özenle gözetip, papazlara harçlıklarını titizlikle öderlermiş ve öyle namusluymuşlar ki tüm yaşamları boyunca bir tek eşten başkasını tanımazlarmış. Tüm bunlarla talihlerinden pek memnunmuş bu insanlar; öyle ki, deniz ortasında yaşarken gemilerin kullanımından habersiz, pek yalın yaşarken dini büyük özenle gözetirlermiş, ama bir tek sözcüğüne bile akılları da ermezmiş. Putperestlerin tanrıların sadece adlarını ve idollerini bilenleri yobz putberestler olarak tanıyanlara bu inanılmaz gelebilir.

Euripides'in antik trajedisi şöyle başlıyordu:

O Juppiter, car de toy rien sinon

Je ne connois seulement que le nom.

"Ey Jüpiter, adının dışında

hiç tanımyorum seni."

(Plutharkos, *Aşka dair*, 604 b)

Zamanımda, ilahiyatla ilgili hiçbir şey barındırmayıp, katıksızca insancıl ve felsefi olduklarından dolayı bazı yazılı eserlerden şikâyet eden kişiler gördüm. Ama bunun aksini söyleyecek kişi de bütünüyle haksız sayılmaz. Tanrısal öğretinin her şeyin üstünde egemen ve yönetici olması, hiçbir şekilde ast ve ikincil olmaması gerektiği gerçektir. Ama belki de, çok kutsal bir malzemeden dilbilgisi, güzel söz söyleme sanatı ve mantık için, hatta tiyatro eserleri, oyunlar ve halk gösterimleri için örnekler almak daha akla yakındır; öyle ki, insani söylemlerde, tanrısal hükümler tek başına daha huşuyla ve saygıyla değerlendirilsin. İlahiyatçıların fazla insanca, hümanistlerin de aksine fazla ilahiyatla ilgili biçimde yazmaları sıkça görülen insani bir hatadır. "Felsefe, uzun süreden beri kutsal okuldan sürgün edildi" der Ermiş Chrysostome, "çünkü, semavi öğretinin hazinelerinin saklandığı odayı önünden geçerken bile görmeye layık görülmeyen yararsız bir hizmetçidir bu." İnsan diline gelince, onun üslubu daha aşağı düzeydedir ve tanrısal sözün bilgeliğinde, görkeminde, yetkesinde hak iddia edemez. Bana gelince, talih, kader, rastlantı, mutluluk, mutsuzluk, tanrılar ve başka günlük ifadeleri, "*verbis indisciplinatis*" ["Onaylanmamış terimlerle" (Aziz Augustinus, *Tanrı'nın Kenti*, X, XXIX)] kullanmakla yetinirim.

Kişisel ve insani düşüncelerimi, semavi buyruklarla düzenlenmiş ve kurala bağlanmış, kuşku ve tartışma götürmez hayaller olarak değil, sadece insan fikirleri gibi öne sürüyorum; Şu halde, buradaki düşünce meselesidir, dinsel akide değil. Bunlar Tanrı adına değil kendimce düşündüğüm şeyler. Bir din adamından değil, laik bir kişiden doğuyor bu; ama her zaman dine çok bağlı bir biçimde. Bunu tıpkı çocukların öğretmek için değil de, öğrenmek için denemelerini gösterdikleri gibi yapıyorum.

Belki de, kuşkusuz bundan bir parça yarar ve doğruluk belirtisi sağlayabilecek, meslekle kesinkes ilgisi olmayan herkese din üzerine sadece ihtiyatla yazmalarının buyurulduğu haklı olarak söylenecektir. Ben de, aynı şekilde, bunun üzerine konuşmaktan vazgeçerdim.

Bizimkilerden olmayan din adamlarının [Protestanlar] bile, yine de ‘tanrı' adının günlük dilde kullanımını yasakladıklarını duydum; onlar Tanrı adının ünlem ya da ünlem imgesi gibi veya tanıklık ya da kıyaslama olarak kullanılmasını istemiyorlar. Bu konuda hak veriyorum onlara. Her şekilde, Tanrı'yı yanımıza gelmeye davet ettiğimiz zaman, bunun ciddi ve dine uygun bir biçimde olması gerekir.

Ksenophon'da, bana öyle geliyor ki, Tanrı'ya daha nadiren yakarmamazı tavsiye eden bir bölüm vardır. Çünkü ruhumuzun, dua için gerekli olan nefse hakim olmuş, düzgün ve dindar hale getirmek kolay değildir; ki aksi durumda, dualarımız boş ve nafile olmakla kalmaz, bozulur da. "Bize kötülükte bulunanları affettiğimiz gibi bağışla bizi" diyoruz. Buradaki, ona ruhumuzun öç ve hınçtan bağışıklı olduğunu sunmak değilse nedir? Ve yine de kusurlarımız konusunda Tanrı'nın yardımını diliyoruz; böylece, onu adaletsizliğe davet ediyoruz.

Quæ, nisi sductis, nequeas committere divis.

"Bu şeyler, tanrılara sadece sır olarak verilebilir." (Perse, *Satirler*, II

Cimri insan, Tanrı'ya hazinelerinin korunması için yakarır, tutkulu kişi zaferleri ve girişimlerinin yolunda gitmesi için; hırsız ise tiksindirici faaliyetinde karşısına çıkan tehlikeleri aşmasına yardımcı olması için yalvarır ya da yoldan geçeni rahatça boğazlayabildiği için şükreder. Kişiler saldıracakları ya da havaya uçuracakları evin dibinde dua ederler niyetleri ve umutları acımasızlık, şehvet ve açgözlülükle doludur.

Hoc ipsum quo tu Jovis aurem impellere tentas,

Dic agedum, Staio, pro Juppiter, ô bone clamet,

Juppiter, at sen on clamet Juppiter ipse.

"Jüpiter'in kulağına gizlice söylemek istediğini Staius'a söyle:

‘Ey Jüpiter! İyi kalpli Jüpiter!' diye haykıracaktır Staius da.

Ve Jüpiter de Staius gibi demeyecek sanıyorsun!"

(Perse, *Sat.*, II, 21)

Navarre Kraliçesi Marguerite, kitabında adını vermese de büyüklüğünden kim olduğu anlaşılan genç bir prensi anlatır. Bu prens, Parisli bir avukatın karısıyla birlikte olmak için aşk randevusuna giderken, yolu bir kiliseden geçtiğinden, kaçamaklarına gidiş ve dönüşlerinde kutsal yerde dua etmeden asla geçmediğini anlatır. O sırada, onun ruhunu neyle doldurduğunu, tanrısal kayrayı ne için kullandığını düşünmeyi size bırakıyorum. Bununla birlikte, kraliçe bunu özel bir dindarlık gösterisi gibi sunuyor. İlahi konuları kadınların incelemeye yetkin olmadıklarını gösteren tek kanıt bu değildir.

Gerçek bir dua, Tanrı ile bizim aramızdaki coşkulu bir uzlaşma, kirli ve aynı anda şeytanın egemen olduğu bir ruhta kendini gösteremez. Kusura batmış olduğu sırada, Tanrı'yı yardımına çağıran kişinin, adaleti yardımına çağıran yankesiciden ya da yalanına Tanrı'nın adını karıştıran kişilerden farkı yoktur:

Tacito mala vota susurro Concipimus.

"Pek alçak sesle

rezilce dualar mırıldanırız."

(Lucianus, *Pharsale*, V, 104)

Tanrı'dan gizlice dilediklerini, herkesin içinde ortaya koyabilecek pek az kişi vardır;

Haud cuivis promptum est murmurque humilesque susurros

Tollere de templis, et aperto vivere voto.

"Mabette mırıldanmak ve fısıldamaktansa, herkes sesini yükseltip,

pek gür sesle dua edemez."

(Perse, II, 6)

İşte bu nedenle, Pythagore yandaşları duaların halkın içinde olmasını ve herkesin bunları duymasını istiyorlardı. Öyle ki, edepsizce ve haksız şeyler için Tanrı'ya başvurulmasın:

Clare cum dixit: Apollo!

Labra movet, metuens audiri: pulchra Laverna,

Da mihi fallere, da justum sanctúmque videri.

Noctem peccatis et fraudibus objice nubem.

"Yüksek sesle dedi ki o: Apollon!

Sonra duyulması korkusuyla kıpırdatır dudaklarını: Güzel Laverne,

aldatmam, doğru ve iyi gibi görünmem için izin ver bana;

hatalarımı gece karanlığınla ve hırsızlıklarımı bir bulutla ört."

(Horatius, *Mektuplar*, I, XVI, 59)

Tanrılar, Oidipus'un dile getirdiği haksız dilekleri, bunları yerine getirerek acımasızca cezalandırdı. O, çocuklarının kendi yerine tahta geçişlerinde aralarındaki anlaşmazlığı silahla çözmeleri için dua etmişti; dileğinin yerine getirildiğini görerek son derece mutsuz oldu. Herşeyin isteğimize değil, bilgeliğe uymasını istemeliyiz.

Gerçekte, dualarımızı basit çözümlemeler gibi, kutsal ve tanrısal sözleri büyücülük ya da sihirbazlıkta kullanan kişiler gibi kullanıyoruz, onların düzenlenmesinden, sesliliğinden ya da davranışımızdan bir etki bekliyoruz. Ruhumuzun ne pişmanlıkla, ne de Tanrı'yla yeni bir barışma ile değil, dünya istekleriyle dolu oluşudur bu; belleğimizin dilimize hazırladığı bu sözcükleri ona

sunuyor ve bundan yanlışlarımıza bir kefaret çıkarmayı istiyoruz. Tanrısal yasadan daha kolay, daha yumuşak ve daha elverişli olan hiçbir şey olamaz; o, ne kadar kabahatli ve ne kadar günahkâr olursak olalım bizi kendine çağırır. Tanrısal yasa, ne kadar adi, kirli ve lekeli olursak olalım kollarını açar, bizi kucağına alır. Ama karşılığında, ona iyi gözle bakmak gerekir; dahası, bu bağışlanmayı, şükran eylemleriyle kabul etmek, ona yöneldiğimiz zaman ruhumuzun hiç değilse hatalarına tövbe etmiş olması, onu günah işlemeye itmiş tutkulara karşı dikilmiş olması gerekir. Çünkü, "Ne iyilikten yana olan tanrılar, ne de iyilikten yana olan kişiler, kötü birinden gelen hediyeyi kabul eder," der Platon.

Immunis aram si tetigit manus,

Non somptuosa blandior hostia

Mollivit aversos Penates,

Fare pio et saliente mica.

"Eğer mihraba dokunan el masumsa,

Değerli bir kurbandansa kutsal bir pasta ve tuzla parlayan bir tahıl tanesi

rahatsız edilmiş kent koruyucusu tanrılar için daha evladır."

(Horatius, *Güfteler*, III, XXIII, 17)

Elli Yedinci Bölüm

İnsan Ömrü Üzerine

Kendimize ömür biçmeyi kabul edemiyorum. Bilgeler, bu süreyi diğer sıradan insanlara kıyasla çok kısaltıyorlar. Genç Cato intihar etmesine engel olmak isteyen kişilere, "Nasıl? Hâlâ yaşamı fazla erken terk etmekle suçlanacak bir yaşta mıyım?" der. Bununla birlikte, Cato, o sırada sadece kırk sekiz yaşındaydı; mademki pek az insan bu yaşa erişiyordu, o bunu olgunluk çağı ve bir hayli ileri bir yaş sayıyordu. Bilmem hangi ‘süre'yi ‘doğal' diye adlandıran ve onlara birkaç yıl daha fazlasını vaat eden düşünceden hoşlanan kişiler, hepimizin doğal bir biçimde açık olduğu bu süreci yarıda kesme tehlikesi taşıyan kendi kendilerine vaat ettikleri çok sayıda olaydan kaçıp kurtulma ayrıcalığına sahip olsalardı daha ileri yaşa kadar yaşayabilirlerdi. Aşırı ihtiyarlıktan kaynaklanan güç tükenmesiyle ölümü beklemek, ölümlerin daha enderi, daha az yaygını olduğu halde yaşamımızın sonunu bununla belirlemek aptallık değil mi? Bir düşme sonucunda boynunu kıran, bir deniz kazasında boğulan, vebaya ya da satlıcana ansızın teslim olan bir insanı görmek doğaya aykırıymış gibi, olağan koşulumuz bizi bu tehlikelerle karşılaştırmıyormuş gibi, bir tek buna "doğal" diyoruz. Genel, ortak ve evrensel olanın yerine belki de ‘doğal' demek zorunda kalınan bu güzel sözcüklerle övünmeyelim. Yaşlılıktan ölmek, ender, ayrıcalıklı ve olağanüstü bir ölümdür; dolayısıyla da, diğerlerinden çok daha az doğaldır. Ölmenin, en uç ve uzak biçimidir bu; bizim aşamayacağımız ve doğanın asla aşamayacağımızı buyurduğu bir sınır taşıdır; doğa yasasının bize nadiren verdiği, oraya kadar varma ayrıcalığıdır sadece. Bir insana iki ya da üç yüzyıllık bir süre vermesi, şu uzun yaşam yolu içinde onu engellerden ve güçlüklerden uzak tutması, bu insanın bireysel olarak bağışlanmasıdır.

Kanımca, demek ki erişebildiğimiz yaşın pek az kişinin eriştiği bir yaş olduğunu kabul etmemiz gerekir. sıradan gidişattaki insanlar buraya kadar gelmediklerine göre bu bizim çok ilerlediğimizin bir işaretidir. Madem ki, yaşamımızın gerçek ölçütü olan alışıldık sınırları geçmişiz, bundan daha öteye geçmeyi artık umut etmemeliyiz. Başkalarına çarpan ölümlerden kurtulmuş insanlar olarak, sıra dışı ve yaşamımızı devam ettiren bu olağanüstü şansın pek uzun sürmeyeceğini de kabul etmeliyiz.

Böyle yanlış fikirlere sahip olmak, yasaların kendi kusurudur; yasalar bir insanın yirmi beş yaşından önce mülklerini tamamıyla istediği gibi kullanmasına izin vermiyor; hem de o zamana kadar yaşamda tutunması kuşkulu olduğu halde! Auguste eski Roma yasama düzeninden beş yıl indirerek, bir yargıçlık görevi almak için otuz yaşın yeterli olduğunu ilan etti. Servius Tullius kırk yedi yaşını geçmiş şövalyeleri savaş yükümlülüğünden muaf tuttu. Auguste, bu yaşı kırk beşe indirdi.

İnsanları elli beş ya da altmışından önce köşesine çekilmeye göndermek bana pek akıllıca gibi gelmiyor. Kamu yararı için, mesleğimizin ve uğraşımızın olabildiğince uzatılması fikrine katılıyorum. Öte yandan kişinin çalışmaya daha erken başlamamasını anormal buluyorum. On dokuz yaşında dünyanın en önemli yargıcı olmuş kişi, İmparator Augustus, bir su oluğunun nerede olması gerektiğine karar verecek kişinin otuz yaşında olması gerektiğini söylüyor.

Bana gelince, ben ruhlarımızın yirmi yaşında tam anlamıyla geliştiğini ve yapabileceği ne varsa hepsini ortaya koyabileceğini düşünüyorum. Bu yaşa kadar kendi gücünü kanıtlayamamış olan bir ruh, ondan sonra da bunu yapamaz. Nitelikler ve doğal erdemler, güçlü ve güzel şeylere sahip olduklarını ya bu dönemde gösterirler ya da hiçbir zaman göstermezler;

Si l'espine nou pique quand nai,

A pene que pique jamai.

"Diken çıktığı zaman batmazsa, hiçbir zaman batmayacaktır"

deniyor Dauphiné'de.

Ne türden olursa olsun bildiğim en güzel insan davranışlarının eski çağlarda olduğu gibi günümüzde de otuz yaşından önce gerçekleştiğini düşünüyorum. Ve sıkça da aynı insanların yaşamında. Hannibal ve onun büyük rakibi Scipio için kesinlikle bunu söyleyemez miyim?

Onlar yaşamlarının büyük bir bölümünü gençliklerinde elde ettikleri zafer ve şanla geçirdiler. Bu zaferler, başkalarına kıyasla büyük adam yaptı onları. Bana gelince, hem zihnim hem bedenim otuzumdan sonra ilerlemeden çok gerileme yaşadı. Zamanlarını gerektiği gibi kullanan kişilerde bilgi hazinesi ve deneyim, yaşamlarıyla birlikte artıyor olabilir; ama canlılık, atiklik, sağlamlık ve çok daha mahrem, daha önemli ve daha gerekli nitelikler soluyor ve yavaşlıyor.

Ubi jam validis quassatum est viribus ævi

Corpus, et obtusis ceciderunt viribus artus,

Claudicat ingenium, delirat linguáque ménsque.

"Zamanın saldırıları bedeni kırdığı vakit,

uzuvlar gücünü kaybettiği vakit,

yargılama da topallar; dil ve akıl saçmalar."

Lucretius, III, 451)

Bazen önce beden, bazen de önce ruh boyun eğer yaşlılığa. Midesinden ve bacaklarından önce beyni zayıflamış çok kişi gördüm. Yakalananın pek hissetmediği, kolayca anlaşılmayan bir hastalık çok daha korkunçtur. Bu kez, yasalardan şikâyetçiyim; bizi çok geç yaşa kadar çalıştırdıkları için değil geç yaşta çalışmaya başlattıkları için. Yaşamımızın zafiyeti ve onun karşı karşıya bırakıldığı sayısız sıradan ve doğal engel hesaba katılırsa, bana öyle geliyor ki, doğumdan sonra bu kadar büyük bir zaman aylaklığa ve acemiliğe harcanmamalıydı.

[1] *Denemeler*, Kitap: II, Bölüm: VI. Çev. S. Eyuboğlu, Tercüme Dergisi C. IV, s.23, Kaynak: C. Perin, *Fransız Edebiyatı Tarihi*.)

[2] İtalyanca *tristezza* sözcüğü, keder anlamıyla birlikte kötülük de ifade eder.

[3] 4 Haziran 1568'de başları kesildi.

[4] Aslında söz konusu olan bir duvarcı ustası değil, bir mimardır. Mimar, kralın hazinelerini saklamak için kendisine yaptırdığı taş binanın bir duvarına bir ya da iki kişi tarafından açılabilecek gizli bir geçit bıraktırır. Son günü geldiğinde de, rahat yaşamlarını sürdürebilmeleri için bu sırrı iki oğluna ifşa eder.

[5] Etrüskler'e kehaneti öğreten tanrı.

[6] Cathérine de Médicis, Charles IX ve Henri III'ün annesi.

[7] [Theodore Gaza, 1398'de Selanik'te doğmuş 1444'te İtalya'ya gelmiş bilgin; gramer uzmanı.]

[8] [Skolastik dönemde kıyaslamayla belleği eğitme sanatının olumlu olumsuz iki terimi]

[9] *Edit de Janvier*. IX. Charles tarafından Ocak 1562'de imzalanan Hoşgörü Fermanı

[10] Etienne de la Boétie'nin bu yirmi dokuz sonesi bu bölümün sonunda yer alıyordu. Fakat daha Sonra Montaigne bunları karalamış ve bu ibareyi not düşmüştür.

[11] Ermiş Paul'ün bu özdeyişi, Montaigne'nin kitaplığında Latince yazılıdır

[12] Timoleon, Korinthos'lu devlet adamı. Zorbalığını engellemek için kardeşi Timophanes'i öldürttü.

[13] *IL Corteggiano*, Balthazar Castiglione'nin eseri, o sırada tüm Avrupa'da çok tanınıyordu.

[*1] 19 Aralık 1562'de Katoliklerin Protestanlarla yaptığı ve galip çıktıkları savaş.